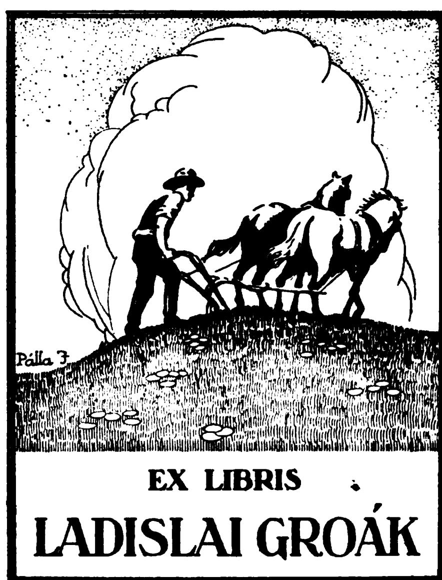

Pálla J.
EX LIBRIS
LADISLAI GROÁK

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

KIADJÁK

A MAGYAR AKADEMIA TÖBB TAGJAI

(ÉRDY JÁNOS, HUNFALVY PÁL, JERNEY JÁNOS, LUGOSSY JÓZSEF, LUKÁCS MÓRIC, PAULER TIVADOR, REGULY ANTAL, REPICZKY JÁNOS, SZILASY JÁNOS, SZONTAGH GUSZTÁV, TOLDY FERENC, WENZEL GUSZTÁV).

FELELŐS SZERKESZTŐ

TOLDY FERENC.

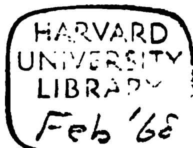
peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.

ELSŐ FOLYAM: 1850—1.

MÁSODIK KÖTET.

PEST.

EMICH GUSZTÁV KIADÁSA.

EISENFELS ÉS EMICH KÖNYVNYOMDÁJA

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

I. FÜZ. OCT. 1. 1850.

IGAZ ARANY BULLA.

INTŐ ÉS BUZDÍTÓ SZÓZAT, BEVEZETÉSÜL.

HUNFALVY PÁLTÓL.

I.

I. Mintha az ezer nyolc száz negyven nyolcadik év harmad havától kezdve mostanig aludtunk s nehéz álmot álmodtunk volna; mintha azon édes gondolat, hogy ezentúl széles Magyarországon testvériség, boldogság és szabadság lakozandanak s béke ide lenn s öröm oda fenn leend, álomba ringatott volna, melyből most ébredünk! S mire ébredünk? Arra-e, hogy mindenestül meghaljunk? Azt lehetne gondolnia, ki a megrémült emberek suttogásaira hallgat, s nézi a körülötte történő dolgokat is, melyek bizony sokunk előtt inkább temetésre, mint keresztelésre látszanak mutatni.

Mégis élünk. Sok történt velünk álmunk alatt, miért is nem birunk első pillanatra helyzetünk felől eligazodni, s a mi velünk történt, azt természet s jog és erkölcsösség elleninek kell tartanunk, mert iszonyú az álomra emlékeznünk, s iszonyú a behatás, melyet helyzetünk reánk tesz. Minden új előttünk és szokatlan.

De mégis élünk, s akarunk élni, de annál nagyobb kötelességünk is dolgozni, hogy életre való jogunk senki által kétségbe ne vonathassék.

II. Félre az álommal! Emlékezzünk csak azért a közelebb és távolabb multra vissza, hogy a jelent jobban használhassuk s ez ál-

tal a jövendőt is magunk s gyermekeink gyermekeinek számára végetlen számu ízig biztosíthassuk! S így szabad visszaemlékeznünk; e visszaemlékezés joga oly szent és sérthetetlen, mint szent és sérthetetlen az életre való jog, melyet korántsem irott törvényekből, hanem a teremtőnek jóvoltából kaptunk.

Emlékezzünk vissza a' multra, hogy magunk viseletének szabályát jelenre s jövendőre megtalálhassuk, s tanúljuk a teremtő adta erényeit nemzetünknek becsülni, szeretni, s tanúljuk az emberek okozta hibáinkat mellőzni s kiirtani, hogy a nemzetünk iránti szeretet tiszta szent lánggal táplálkozzék!

III. Egész ezer éves multunkban híat látunk, mely most csaknem életünkbe kerül, s melyért a béres irodalom szinte jogunkat is az életre kétségbe vonja. Mert mi gondja annak, hogy honnan származik a hí? Mert az van, tehát következtette, lakoljunk érte nemcsak természetesen, a mint általában a történelem tanusága szerint lakol azon egyed és nemzet, mely az élet kifejtésében híat betölteni elmulasztott, hanem lakoljunk tetézetten a kajánság kedve szerint is.

IV. A mí nemzetünk harcolt eleget; az egész középkorban, valamint az új kor első századaiban is alig volt nemzet Europában, mely csatákban annyi vért ontott volna, mint a magyar. De a csaták híre nem elég. A történelem haladása keresztül megy ugyan a csatamezőkön; de a mit utjában nemzetek díszeül s az emberiség birtokául összefüz s örökül szán a jövő nemzedékeknek, az egyéb is mint harci hír; *az az anyag és szellem országában tett munkák eredménye.* S Arisztotelész bizonynyal többet tett az emberiség üdvére, mint Nagy Sándor, ki a görög szellemet inkább korcsosítá mint terjesztette. Annak pedig úgy kell lennie, miután — reményljük és valljuk — az emberiség célja, hová eljutni törekszik, nem lehet a temető.

V. Nemzetünknek hía bizony nem onnan származik, mintha gyáva lett volna, s a vitéz halált kerüli vala. De más felöl sem fogja senki gáncsolni, hogy az izlam ellen fiainak testeiből rakott gátat, s Muhammed padisah igéretét, hogy paripáját sz. Péter oltárán Romában fogja etetni, meghiusította; legalább azok, kik napjainkban oly készek a világbiró tisztébe avatkozni, s a magyar nemzetet

megszüntnek itélni, nem csinálhatnak nekünk szemrehányást azért, hogy a szokás, vagy lehet „magas politika“ szerint kötéseiket megszegett europai fejedelmek ellen Mária Terézia tartományait biztosítottuk.

Nemzetünk hibát nem a harci vitézség hiánya teszi; hanem teszi az, hogy a vitézségen kivül *más tulajdonait nem fejthette úgy ki, s nem dolgozott annyit a tudományok, müvészetek és az anyagi ország terén, mennyit dolgoznia lehetett, s annál fogva kellett volna is.*

VI. Az országlat s annak elvei minálunk is azok valának, melyek a többi nyugati Europában divatoztak. Utóbb a nemesség adómentessége gyülöletessé tette azt, s közhirré lett Europában, hogy Magyarországon szolgaság uralkodik. Azonban, ki nem elfogultságból vagy bármi okozta kényszerítésből írt, kénytelen volt megvallani, hogy nálunk hazafi szabadságban többen részesültek számszerint, mint Angliában. — Elég az hozzá, adómentesség volt nálunk: de oda is áldozták azt a haza s a nép javára! — Mind a mellett addig is türhető volt a szemrehányás, melyet a külföldi az országlat hiányaiból csinálhatott nekünk; miután csak részben állott mirajtunk segíteni a bajon. De sokan úgy gondolkodnak és cselekszenek mint a communisták, bár mennyire látszassanak is azokkal ellenkezni: A communista t. i. kettőt lát maga előtt, *olyat*, kinek vagy saját szerzeménye vagy öröksége után önállása van, s ki sanyar testi munka nélkül eheti kenyerét, és *olyat*, ki sem nem öröklött, sem maga nem szerezhetett még annyit, hogy napi bére ne legyen összes vagyona, s ki gyakran ezen bér nélkül is szükölködik. Ezen egyenlőtlenségen segíteni akar, s ennyiben a communistának gondja, iparkodása, nemes és emberséges: gaz lélek az, ki felebarátja inségén meg nem indul, s azt megszüntetni nem ohajtja: hanem, bármiért van is az, eddig elé inkább csak oda hatnak iparkodásai és elmélkedései, hogy *az önállók is vesztvén önállásukat*, így szereztessék meg a kivánt egyenlőség. Az által pedig csak elárulják hivatlan voltukat; ők bizonyosan félszegül, tehát tudatlansággal, fognak a nemes gondolat valósitásához, vagy pedig gonoszság vezérli törekvéseiket. Sok politikust az 1849 és 50-dik évből olyan communista féle járásúnak kell itélnünk!

VII. De az országlat hibáira lehet talán róvni azt, hogy nálunk nem keletkeztek városok azon arányban, melyben az ország körülményeinél fogva lenniök kellene! Igen is, országunk legnagyobb

1 *

hiánya a városok nem léte. Nincs min örülnünk, ha visszapillantunk a multra, de kell azt tenni, ha tájékozni kivánjuk magunkat.

Zsigmond király ideje olta egész a XVIII. század elejéig folytak a török háborúk, melyeket a megosztott országos hatalom felei közötti tusák még tetéztek. Az alatt erősödtek Németország városai; ezekben az alatt, és előbb is épültek ama nagy művek, melyeket most csudálunk. S jegyezzük meg, mindazon városok azon időben szerezték meg ékjeiket, midőn az országos hatalom még töredezve vala. s az egyes érdekek ellen hadakozék. Mert akkor a munkás osztálynak keresményéről nem az országos kincstár, hanem az illető városok rendelkeztek; s ezek századokig építettek a nagy műveken, a nélkül, hogy azok árát adósság-könyvben az utódokra vetették volna. Most és egy század óta nem épül város, sem városban nem épül nagy szentegyház; ellenben gyűlnek a községi adósságok, s a hitel azon heszperusi fa, mellyről az élők arany almákat szednek — béklyóul az unokáknak!

Országunk lakosai nem értek rá annyit építeni, mint külföldön építettek. A minek szerét ejthették, azt szorgalommal szerezték s hagyták utódaikra. A középkorban s utána nem volt egyetemes szabadság; de annál többek és többfélék voltak a kiváltságok. S menjünk sorra kérdezni, hány helység vesztette el kiváltságát, miolta nálunk is az országos hatalom szilárdult! Hány helyütt lettek a vagyonosabb lakosokból szegény parasztok, s nem vergődhettek iparos városiakká! A mondottakból azt tanúljuk a jelenre, hogy a mi népünk nem saját hanyagsága vagy élhetetlensége miatt nem épített városokat, hanem hogy abban szerencsétlen sors gátolta; tanúljuk azt, hogy másutt is nem a rendszerezett országos hatalom szájából hangzott ki a *legyen* szó, s hogy tehát ezentúl ha másutt, úgy nálunk is, a lakosok erélyessége fogja a városokat építeni; van pedig jogunk reményleni, hogy Europában az országos hatalmak kénytelenségből is támogatni fogják a lakosság erélyét. Ne gondolja senki, hogy a magyar nép, mert magyar, természeténél fogva inkább szeret kanászkodni vagy lókötő lenni, mint becsületes szorgalma után jobb, kényelmesebb és csinosabb létre vergődni! Bizonyságot tesz arról azon ipar, mely a mult századokban nem hátrább a' külföldi haladásnál, hanem vele versenyt fűtva, divatozott nálunk.

De azért mégis ritkábbak nálunk a városok, s hitágazattá lett a külföldiek meggyőződésében, hogy a magyar nyájőrző, legfelebb

földmíves nép, mely a városi életet nem szereti, a városi ipart únja, s hogy tehát közte zsidók, rácok és német pincérek nagyon könynyen boldogúlnak! Igaz; csak oknak nem szabad az okozatot venni, melyet olyan viszonyok okoztak, mikről a magyar nép nem tehet, s mikbe gyakran Europa kedveért esett. Áll nagyon is, mit mondtunk, hogy nincs min örülnünk, ha visszapillantunk a múltra; de bizvást hozzá tehetjük, nincs is ám múltunkban, min szégyenkeznünk kellene, ámbár igen is sok van — min sírnunk lehet: azért ‚sírva vígad a magyar' nem tegnap olta.

VIII. A szellem minden akadály ellenére hatni törekszik; a szellemi munka az istenségnek sugárai, melyek a halandókból kisugárzanak, ezeknek úgy eredetét mint célját sejtetők. Azért a szellemi munkának eredménye azon nemeslevél, melyet az emberek magoknak megszereznek, s mely után tiszteletet is érdemelnek.

Ha már egyéb iparkodás is egyedül közremunkálás utján mehet nagyra: még inkább áll ez a szellemi munkáról. Az elszórva élő egyes emberek valahogyan tengethetik talán természeti életöket, s állatok gyanánt fenn is tarthatják magokat: de szellemi életre, a helyes fogalom szerinti emberi életre, csak társaságban vergődhetnek. Sem bölcs, sem tudós nem neveltetett még pusztában. — S a természet a nemzeteket, mint meg annyi teljes szellemi egyediségeket alkotta, s adott nekik külön közegeket, a nyelveket, mint adott az egyes embernek lelket, melyek a nemzetekkel együtt támadnak, virágoznak és enyésznek. A nemzetek a teremtés körében a legnagyobb csodák. De nem fajbeli keletkezésöknél fogva, hanem nyelveiknél fogva csodák, melyeket ők a teremtőtől ősi birtok gyanánt nyèrtek, hogy azzal éljenek, hassanak s testvéreik között és velök együtt az emberiség nagy rendeltetésének valósitására dolgozzanak. Innen szellemi munka nincs, mely nem nemzeti volna; miveltség nincs, mely nem a nyelv közege által szereztetett volna meg; azért minden önálló, saját és teremtő miveltség, tehát az igaz szellemi élet, csak nemzeti.

IX. Valamint a nemzetek és saját lelkeik, a nyelvek, teszik s foglalják magokban az induló pontot, honnan a szellem hatása kezdődik — mint a testnek születése, melybe, mielőtt még világra jő, a mindenható erő már életet és lelket lehelt, a természeti egyednek indulási pontja —: azonkép a nemzeti önálló és teremtő miveltség a szellemi egyediségnek teljes volta, min túl többé nincs fok a fejlődésben. De azon szellemi indulás és a szellemi egyediség teljes volta kö-

zött, minden nemzet olyan kort él, melyben ő nem magáé, nem önálló, hanem növendék, más szellemi egyediség befolyása alatt tenyésző. Ezen inasság kora, ezen tanulás ideje a legveszedelmesebb; ez alatt legtöbb nemzet hal el, némelyek ugyan csak szellemileg, elvesztvén nyelvöket, melynek elveszte után a szellemi egyediség sincs meg többé, mások természetileg is. Igy természetileg vesznek az amerikai ősnemzetek; szellemileg vesztek Europában a gótok, az avarok, stb. A tanulásba beléhalt nemzetektől meg kell különböztetni azokat, melyek elvénülvén vagy ujakat szültek, vagy másoknak helyet voltak kénytelenek adni. Ilyen a tuszk és kelta nemzet, ilyenek a görögök és romaiak.

X. A jelenben uralkodó europai nemzetek mind a romai miveltség iskolájába jártak. A magyar nemzet is, akkorában érkezvén ide mikor még az europai állapotok ingatagsága és szinetlensége nem zárkozhatott új részvényesek előtt, ott tanúlt hol a többiek; ámbár a görög akkori korcs hitvány szellem is nyúlt feléje. S e tanulási korból, mely annyi századig tartott, szinte szemrehányás emelkedik a magyar ellen. Jóllehet belé nem halt is a tanulásba, mondják elleneink, mindazáltal oly restül tanult, oly keveset dolgozott, hogy alig érdemli meg az önállást. Valamint a magyar a városok alapitásában s a kézmüipar és kereskedés dolgában nagyon messze maradt az europai sürgőbb nemzetek megett : azonkép a szellemi munkában sem vett annyi részt, hogy egyenjoguságra igényt tarthatna.

Ismét igaz a szemrehányás! A reformatio idejéig az europai latin tudósság évkönyveiben nem fordul elő magyar név, talán magyarországi név sem, mely *Lanfrancus*, *Anselmus*, *Abaelardus*, *Lombardus*, *Aquino*, *Albertus Magnus*, *Duns Scotus* stb, vagy *Dante*, *Petrarca*, *Chrysoloras* stb mellé sorozható volna. Pedig a papság nálunk nem kevesbbé uralkodott, mint egyebütt, s bizony szegényebb sem volt, mint akárhol; pedig — mit nem árt szem előtt tartani — a *külföldi* boldogult mindig jobban nálunk, mint a belföldi, külföldiek birták gyakran, az Árpádok és Anjouk alatt többnyire, a zsíros papi javadalmakat! S nem találkozott köztök egy név sem, ki a korabeli theologikus vagy bölcsészeti vagy később a természettudományi kérdések megfejtésében kitünő részt vett volna. Avagy csak selejtese jött külföldről hozzánk, s itt inkább hivalkodott, dőzsölt s szolgálta a zsarnokságot, mintsem a szellem országának terjesztésében fáradozott volna? — pedig általa és miatta a belföldi buzgóság félre és

hátra tolaték! Legalább a magyar nép élhetetlenségét és lunyaságát nem lehet a középkori semmit-tevésből a tudományok mezején következtetni. — A magyar nemes úr nehezen volt marhább a német nemes úrnál; mert a német nemességet egész a XVII. század végeig s azon innen, erkölcsi és míveltségi tekintetben utólérni vajmi nem nagy fáradságba került. A mit akkor a papi rend mulasztott el tenni, azt bizony senki más nem tette, nemcsak nálunk, hanem — Olasz, s nem tudom, ha még más országot kivéve — másutt sem.

XI. De a reformatio idejével vajjon nem jött-e szellemi mozgás a magyar nép közé, s vajjon nem ragaszkodott-e erősebben a szellemi érdekekhez, mint az osztrák és cseh nép; s vajjon nem osztozott-e akkor az europai küzdelemben több kitartással a magyar nemesség, mint akár a francia is? ezt csak azok nem akarják tudni, kik most bűnös vaksággal a legszentebb örökséget, a legdrágábban megvásárlott s legtöbb történeti joggal is megerősített örökséget, hitvány lencse-étekért elárulják, s kikre nézve a *régi avult* historia ott megszűnik, hol nekik fizetéses állapotjok kezdődik. Mi jól tudjuk, hogy míg az ujítás Németországban földieket földiek ellen tüzelt, s *harminc éves háborút* szült: az nálunk a belföldi ellenzőkhöz külföldi szörnyetegeket csatolt, kik az üldözöttben soha nem testvért, hanem kiirtásra kárhozottat láttak; az nálunk *kétszáz éves háborúk* között folyt le! S ezt tudván, ismételjük: nincs min örülnünk, ha a múltra vissza pillantunk; de nincs is ám benne, min szégyenkeznünk kellene!

XII. A reformatio szülte mozgással egy időben vagy közvetlen utána, minden még iskolás nemzet Europában letette nyakáról a latin tanítót, s magától kezdett tanúlni és tanítani — az egy orosz nemzetet kivéve, mely latin iskolába soha nem járt, s mely már azért sem illik az europai mívelt nemzetekhez. — A magyar nemzet ellen akkor követtetett el a legnagyobb bűn. Nem hogy neki is a maga lábán járást megengedték volna: söt inkább súlyosabb latin ferulát vettek elő, s azt kivánták szegénynyel elhitetni, hogy nem tud nyelvén szólni! Holott már a XIV. században készült a szentirásnak oly magyar fordítása, mely nyelvtekintetben oly hatályos mint Lutheré; s az úgynevezett krakkói Ábécéskönyv 1549-ből kitesz e tekintetben még annak Kátéján is; holott *Pázmán* és *Zrínyi* után a legszemtelenebb tudatlanság volt azon hitegetés! Bizonyos gáncsolók pedig tanúlják meg, hogy *a magyar nemesi jog* csak 1715 után, tehát a leg-

latínabb időszakban, szoríttatott a szorosan vett nemesekre, s az „ex incapacitate“ híres pernek arany kora ez alatt divatozott! De eszköz volt nálunk a latin tanítás: tehát latinúl tanítottak és tanúltak mindent azon sikerrel, melyből *most nekünk* csinálnak vétket. Volt is sikere valóban siralmas! A classicus, azaz, görög és latin nyelveket s azok irodalmait tanították és tanúlták leginkább — de hibásan írok. A görög nyelvet és irodalmat épen nem tanították, kivéve a protestans tanodákban; melyekben legalább becsülték, s már ez által is néhány ifjút nyertek meg neki. De a pesti kir. országos egyetemnél 50, mondom ötven évig lehetett a görög nyelvet tanítani, s meghallgatására pénzzel bár fogadni ifjakat: még sem akadt félszázad alatt csak egy is, ki a görög nyelvet megtanúlta s megkedvelte volna! Miért? Bizonyosan nem kell magyarnak a tudomány! Korántsem azért, hisz bírtuk Vályi-Nagyot, Kazinczy Ferencet, Guzmicsot, Kölcseyt, Kis Jánost stb: hanem mert a latin tanítás egyébre volt, mint tudomány-szerzésre és kedveltetésre! De hát a latin irodalomban és tudományban bizonyosan nagyot tettek a magyarok? A nevettető Blumauer is azt mondatja Aeneas követeivel, kik Latiumról hírt vittek urokhoz, hogy ez országban mindnyájan latínul beszélnek, tehát benne vagy magyarok vagy latínok laknak. — Tréfa nem illik ajkainkra; mí búskomolyan beszélünk. Latin tudásunk annyira sem volt képes menni, hogy latin nyelvtanokat és szótárakat bírtunk volna jókat előállítani; a romai remek irók magyarázásához pedig, melyben az olasz, hollandi, francia, angol s utóbb kivált a német tudósok annyit dolgoztak, mi legparányival sem járultunk!!

Ha a latin tanítással ennyire sem bírtunk menni, mit tehettünk vele a többi tudományokban? A bölcsészetet, a természettudományokat, a tér- és számtant, a jogot latínul tanultuk, mert úgy mondták, *a latin nyelvet az egész mívelt világon értik*. Pedig a Kantok, Buffonok, Lapláceok s a többi tudományok valamennyi nagy emberei rég nem írtak latínul; hanem minden tudós, az europai nemzetek tudományos kincseit gyüjtve és elsajátítva, nemzeti nyelvén gondolkodott s lett tudóssá s lett nemzetének tanítójává. Mintha Kantnak például különös tájékozására s az egész tudós világnak különös épülésére szolgált volna, hogy mí irodalmi és tudományi vagy inkább csak iskolási donquixotok a tudományokat olyan nyelven tanúltuk, melyet a külföldi nagy tudósok azokra elégtelennek tartottak, s melyben sem ők minket, sem mí őket nem értettük! S még egyszer, mint-

ha mí a tudós világ kedvéért, s nem a magunk üdvösségére tanúlnánk.

XIII. *Kármán József* 1794-ben *a nemzet csínosodásáról* írt. *) A jövendőből más képek lebegtek előtte, mint lebeghetnek most előttünk; de szemei ugyanazon múlton jártak, melyen a mí szemeink. „Minden szempillantás, úgymond ő, melyben literaturánkról ábrándozom, emlékeztet egy, valóban nagy és hazáját melegen szerető hazafi mondására: A mi clímánk ellenséges a tudományoknak! Nem értette ő, s én sem állítom, hogy valamely dögleletes miasma terjedett legyen el hazánk athmosphaerájában, mely nálunk ezt a plántácskát, a culturát megemészti. Ha bár sokszor hizelkedés volt is már az, de valósággal igaz, hogy valamint határink termékenyek, hazánk gazdag, úgy alkalmatos is a nagy lelkek nemzésére. Az a teljes erő, az a physicai tökéletesség, az a nemes testalkotás, mely az eredeti magyart ékesíti; az a józan okosság (sens commun), az a természeti itélettétel (bon sens), úgy látszik, mintha ebbe a szép tájékba választotta volna lakhelyét. A hasonlítás gyülölséges : de nem nemzeti büszkeség, nemis más nemzetek ócsárlása mondatja velem, hanem megfontolt tapasztalás, hogy a bárdolatlan magyar véghetetlen pusztáinkon egészségesebb itélettétellel van felruházva, mint amott a csínos külföldi az ő kevély városaiban. Nagy elsősége az nemzetünknek, a mit egy nagy tapasztalású és hivatalú férfiú egy alkalmatossággal előttem állított, hogy az együgyü kába személyek a magyar drámákban azért hasznavehetetlenek, mert ez a charakter nincsen magyarba. Van tehát erő, van tehetség a' mi climánk alatt is, és talán szebb, elevenebb, mint akárhol, de az a jegyzés igaz, fontos és tapasztalásból merített, hogy a' mi climánk ellenséges a tudományoknak." S több példa felhordása után, így folytatja még: „nem lehet nem kérdezni ennek okát, s ezt ha nem épen hazánk a polus 48-dik grádusa alatt való fekvésében kell is keresni; de csakugyan a hely környülállásaiban lehet feltalálni."

Nem égalji, hanem más körülményekben rejlett országunk szellemi fejletlenségének oka. Mert a mit Kármán a magyar népben magasztalt, s mi annak tagadhatlan tulajdona, azt az égalj, ha nem teremti, bizony nem is rontja, hanem inkább őrzi és táplálja. S a mi jót a természet adott, azt maga nem silányítja vagy vesztegeti, hanem az más hatások alatt romlik. Irónk is a müveltséget gátoló körülmé-

*) L. Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtárá második folyamában.

nyek gyanánt előszámlálja: *a' falusi elszigetelt életet* — mert, úgy mond, a magános félre való élet s elzárkozás a világtól, elzár a gondolkozástól is; — elő az ebből származó *balitéleteket*, *tudatlanságot*, *magahittséget;* elő végre a *tudományok mord külsejét*, melyet reájok ruházunk. De erre nézve, folytatja, a közép utat megtalálni nem a mi szokásunk. Azon való törekedés miatt, hogy komorok, kedvetlenek ne legyünk, enyelgők, aprólékosok és gyermekeskedők lettünk. Hozzá tehette volna még Kármán, hogy a tudományok holt nyelveni előadása fő ok, melyért az iskolai tanulás oly semmi gyümölcsöt nem termett az életben.

A mit a természet adhat, azt pazar kézzel oltotta népünkbe; mert ez úgy szellemi mint testi tekintetben bizony nem áll a természet mostoha gyermekei sorában. De a minek az országlattól kell erednie, az többnyire csak félig meddig volt meg, néha teljesen is hibázott. S annak előszámlálásában könnyen tévedhetünk, okul adván ki azt, mi okozat, s megfordítva. Annyira összefügg minden az ember társadalmi és állami létében, s annyira előmozdítja az anyagi fejlettség a szellemit, s ez amazt!

XIV. De bármi okból is, csakugyan szellemi és anyagi munkának eredményeiben szegények vagyunk. Ez azon bűnünk sokak előtt, melyért halált mondanak reánk, ezért jutunk a szerencsétlen nemzetek sorsára. Minőre hát? Arra, miszerint a miveltségben és országulásban elkésett már életében is holtnak hirdettetik, s vélt örökösei az ő szeme láttára készülnek az osztozásra. A történetek könyve nem azon könyv, melyből a nemzetek szánakozást és kiméletet tanulnának szerencsétlen társaik iránt érezni és gyakorolni; az inkább életkormutató, melyből az igénylők a nekik jutandó osztályrész elfoglalásának idejét olvassák ki. S nemzetre nézve alacsonyitóbb, de egyszersmind halálosabb méreg nincs annál, hogy *életét mások kétségbe merik vonni.* Valakinek lelkét tagadni, s őt nem embernek állítani, olyan bűn, mellyet a törvényhozások büntetés nélkül nem hagynak: pedig mi egy ember bármily nemzethez képest is? A vértagadó, ki rokonának ősi javát el akarta szerezni, saját örökjének vesztésével lakolt: pedig törvény adta örökhöz képest mi nagy, mérhetlenül nagy azon jog, melyet a nemzet a mindenhatótól kapott?

Vértagadó nemzetek felett nincs bíró a földön; az örök igazság pedig, melynek járását a történelemben lehetetlen nem látni, későn büntet, mivel nem az egyediségek, hanem az egyetemek bírája; és

csak is úgy büntet, hogy a sértő mindenik gaz tettével inkább meg inkább nyit sírt, melyből azonban az igazságtalanúl eltemetett nemzetek nem támadnak fel, hanem melybe a sértő is bukni fog. Kihez folyamodjék hát a kitagadott nemzet? Hogyan ismertesse el jogát az életre s jogát ősi örökjére? Mit tegyen? búsuljon-e? hivatkozzék istenre az égben? vagy kétségbe essék, s dalt se merjen zengeni honi Sionjáról, mint Babüloniában a számüzött zsidók némán ültek a patakok füzei alatt, melyeken lantjaik illetetlen függtek? — Hogy be ne találjon teljesedni az ellenek kárörülő s halált jelentő hirdetése, arra sem óvás az meg az ellen, sem hivatkozás a múltra, jelenre vagy jövendőre nem használnak, hanem *használ egyedül az, mi a halált meggyőzi: használ csak az élet, ha mindazon tevékenységgel hat, melyet az egészség kifejthet, s mely viszont teljessé teszi magát az életet, s folyvást mind nagyobb tevékenységre buzdítja.*

XV. „A mi kedvesünk csak alszik, de nem halt meg!“ — Ha e biztató szózat egy második megváltónak szájából zengene felénk, kik kedvesünk, a magyar nemzet és országos létének úgyvélt sírja körül állunk : nemde fogadást tenne mindenikünk magában új élet kezdésére, hogy azon hibákat, melyek a múltból mint okai kedvesünk zsibbadásának ellenünk tanúskodnak, elmellőzni, s azon mulasztásokat, melyek annak életét megkárosították, helyre hozni lelkiismeretesen fogjuk? S akkor béketüréssel meghallgatnók e meséjét is *Fáynak* : „Két kis erecske csekély patakocskává folyt össze. Testvér, így szólt az egyik, jer, szélesedjünk, öntsünk ki a síkra, ott még tán idővel hajót is hordozhatunk! — Maradjunk szük medrünkben, felel az okosabb; ha kiöntünk, eliszsza a föld kevés csepjeinket; most legalább csergünk, s ha vizünk zsilípre szorúl, még malmot is hajthatunk.“ Szivünkbe fogadnók szép tanítását, mert kétségtelenül igaznak itélnők, hogy jobb szerény patakkép csergedezni, mint nem lenni, minthogy a földnek legnagyobb folyója is legelőbb csak patak, mely szük medréből ha kiszélesedik vala, nem leendett nagy folyó kezdete.

XVI. Csodatevő s holtakat keltő megváltó nem jár többé az emberek közt a földön : de szelleme megmaradt, s müködik ott, hol az életet becsülni s annak követeléseit felfogni tudják; az élet mindenütt, ha igaz élet, befogadja a megváltó szellemet. Tehát a ki él, az tehet csodákat, ha nem csak tenyésző, hanem cselekvő életet él.

A magyar nép még él! S mennyire mutatta magát méltónak az életre ez a mi népünk! Ha más országokban ezen osztály, mely mindig legszámosabb, tehetlen lom, melyet a vezető osztályok kény és kedv szerint mozgatnak, s mely magára hagyatva neki bőszül és ront, vagy veszteg és élet nélkül marad; mely ma hozsánnáz, és holnap keresztre feszít; mely azért is mindazon ölő hősökben, kik az embert csak ágyú elé valónak, s a kuruzsországlókban, kik uborkafára felkapván, üveges szemmel is azt csak kisérletek alá való hitvány anyagnak (materia vilis *) nézik, megvetést támaszt maga iránt: a magyar nép barátot nem-barátot neki tisztelet-adásra késztet, oly méltóságos mikor cselekszik, oly méltóságos mikor enged, oly méltóságos mikor nyugszik! Ezen nép nem halt meg; s ha meghalna, csak azok vétkei és hibái által halna, kiknek kötelessége őt felvilágosítani, munkálkodásra buzdítani s ezt a körülmények számító felfogásával irányozni. Babonahit és ábránd a legnemesebb alkotású lelket is elnyomorítják, hogy azután a csekélyebb tulajdonnal bíró lélek megett is elmarad; — a körülmények hamis felfogása, veszedelmes balitéletek táplálása, leginkább pedig álirány, melyet vak és gonosz önzés a népre tukmál, képesek a legnemesebb népet is megrontani, életerejéből kifogyasztani, s kora halálba dönteni. Mert az erkölcsi és természeti világban örök törvény az, hogy minél nemesebb valami, s minél ragyogóbbá lehet, ha czélszerüen, tehát rendeltetéséhez alkalmazottan fejlik: annál könnyebben romlik, s annál silányabbá lesz, mikor a helyes irányt eltéveszté.

Vannak-e olyan természet adta tulajdonai a magyar népnek, melyek őt nemzeti életre méltóvá teszik? Igen is vannak! A magyar nép megérdemli, hogy a történetekben emlékezete fenmaradjon, mint olyan népé, mely a teremtőtől kapott sajátjával magának diszére, s az emberiségben egy hézag pótlására sáfárkodott.

S mivel él, s mivel méltó a legszebb leggyümölcsözőbb életre: azért kötelessége is magát úgy kifejteni, hogy igyekezete a természet által elibe tüzött céltól el ne maradjon. Azt valósítani, mire a

*) A kuruzsországlók Franciaországban és mindenütt kuruzs jellemöket az által tüntetik ki, hogy az államot háznép-tartástól nem különböztetik meg, s hogy azt gondolják, ők ültetik az állam életfáját, holott bizony csak mint hernyók emésztik lombjait. Azért követik ez irány-elvet: „fiat experimentum in materia vili."

természet képességet adott, s ez által a teremtésnek szándékát öntudattal kivinni, ez az egyedi, ez a nemzeti életnek feladata. S a mely egyediség, akár természeti, akár nemzeti, a teremtés szándékát így teljesíti, az a való létek között teljes jogú; az él, nem mivel mások eltűrik, hanem mivel céljának megfelel, s rendeltetését valósítja; szóval, mivel *teljes valóság*. Teljes valóságnak létét pedig tagadni csak esztelen, ki kórházba való, vagy erőszakos tud, ki már ezért a maga jogát is veszélyezteti.

XVII. Nemzetem! pillanatig se feledd, hogy a legnagyobb, a legszentebb jog kebledben él, s hogy annak foganatosítása és elismertetése működésed által eszközöltetik! Pillanatig se feledd, hogy az igaz arany bullát, melyre a pecsétet maga isten üti, s melyet semmi hatalom a földön érvényétől megfosztani nem bir, magad írod meg saját igyekezeted által!

Hiú biztatás! mond talán erre sok kishitü. A társadalmi és állami tényezők oly szükségesek a nemzet kifejtésére, sőt oly lényegesek a mívelődés folyamatában, hogy nálok nélkül, vagy épen ellenökre minden iparkodás siker nélkül marad. Ha csergünk is mint patakocska, még talám malmot sem fogunk hajthatni, mert nem lesz zsilíp!

Ha igazat mondana is, ki azt mondja, még sem szabad kétségeskednünk. Ez már a mi sorsunk. Ámde az erény nem a sors kedvezéseiben áll, hanem küzdésben a sors ellen. S a tanulságos mese biztat is. Kiöntött patak nem ritkán ott hagyja a legjövedelmesebb malom helyét és a legalkalmasabb zsilípet, más irányban készítvén magának medret; néha kiöntés után szántszándékkal elhordják a malmot, azt hivén, a malom okozta a kiöntést. De mind amaz, mind ez esetben a vizi malmot csakis víz hajthatja, s vagy a patak tér viszsza régi medrébe, vagy a malmot viszik utána, melyben bármi igazitás után is a patak vize nélkül csak ugyan nem őrlenek.

XVIII. A tudatlanság az emberi nemnek legnagyobb ellensége. Az önzés maga is tudatlanságból ered: annál pedig ártóbb ördög nincsen.

A hol a körülmények előmozdítják az emberek igyekezeteit, ott mintegy magától is indúl és fejlik az országulás és mívelődés (civilisatio és cultura) nagy müve: mert a teremtő az ember keblébe az

életösztön mellé a cselekvési ösztönt is oltotta, melynél fogva ő mindig dolgozik, s mely mindúntalan ujúló szükségei által ébren tartatik. Tehát tiszta s meggondolt ismeret nélkül is sokra mehetnek ott, hol a viszonyok kedvezők. De hol ezek inkább gátak mintsem mozdítók, ott a tudás, mely az eredményben az okot és okozatot világosan látja, elkerülhetlen szükséges a végett, hogy kedvezőtlen viszonyok ellenére az okokat, mint a leendő eredménynek csiráit, elhintsük s az okozatot érlelvén a viszonyokat is mintegy magunk felé hajlítsuk.

XIX. Azon tényezők felől, melyek a társadalmi és állami életben működnek, kell tehát legelőbb népünket felvilágosítani. Mert dús természeti tulajdonok nem pótolhatják azon tudást, melyet az országult állapot szükségel; valamint Magyarország termékeny földje nem elég még országos vagyonosságra. A legkövérebb telek is szegénységben hagyja gazdáját, ki azt kellő ismeret és tőke nélkül míveli, ha köröskörül hozzátudó s költséget győző gazdák sürögnek: a legdúsabb emberi természet is ügyetlen azon viszonyok megértésére, mellyek az anyatermészet emlőjén ugyan, de az országulás, ezen másik természet eszközlésével támadnak. Jaj pedig annak, ki félreértésből vagy tudatlanságból ellenkezik az országulás hatalmával.

XX. Három különböző fokon mutatkozik az ember; a természeti, az országult és a mívelt fokon; tehát háromféle állapotja lehet és van az emberiségnek : a *természeti állapot*, az *országultság* (civilisatio) és a *míveltség* (cultura, kevesebbet jelent). A két utóbbi fok és állapot az emberi természet léteges (organicus) haladásában szükséges ‚egymásután' s lényegének mulhatatlan nyilatkozásai; annálfogva *természetesek*, azaz, *teljes létét magokban foglalók*.

XXI. Az ember első állapotja a *természeti*, mert abba szükségkép helyeztetik a természet által, meddig az ember nem más, mint a természet csupasz fia, állat. Hanem ez csakis állati léte : mivel pedig az ember rendeltetése más és több, mint csak állatnak lennie, természeti állapotját nem is mondhatjuk *természetesnek*, sőt azért inkább *nem természetes*. Nálunk e figyelmeztetés kell, nehogy szegény megnyomorított embereink a félszeg országult állapot csapásait inkább mint bármely europai nemzet érezvén, s azokat méltán természet ellenieknek tartván, remény és vágyaik célját rosz helyre állítsák. Az emberi kebel belsejében csiráznak a cselekvés rugonyai: ezek hát ne legyenek hamisak. Egyes emberek, mint Rousseau, tévedhetnek így, s ha nevetséget vallanak is, az egésznek nem árt : de népet okvetlen

megsemmítene az elhibázott irány. Mert írva van Klió könyvében: Jaj annak ki az országulás hatalmával ellenkezik.

Természeti állapotban az ember állat; oly független mint az állat, s oly függő is mint az. Független, mert csak természetileg létezik és csak életének fentartására és neménak szaporitására ösztönzi a természet. Az ösztön neki törvényhozója, vezetője, tanítója. Magának él és magában; magának dolgozik, azaz keres eledelt, és magában. Ámde függése szorosabb mint a mily tág függetlensége. A természet zordonságait ótalom nélkül állja ki; fázik vagy tikkad, mikor a nap süt vagy nem süt; éhezik vagy jóllakik mikor enni valót talál vagy nem talál; nincs múltja, nincs jövője, a jelen pillanatban él, az foglalja el egészen; nemzőitől nem örökölt semmit, valamint ő sem hagyand semmit nemzettjeire; füvet, gyömölcsöt, húst evő állatokkal osztozik és harcol; eledel híából saját faja ellen is fordítja az éhség, eszik tehát ember- és állathúst, mint az állatok egymást és az embert eszik. Im a természeti állapot, melylyel az emberiség okvetlen kezdődött. S a költők benne az arany kort keresték és találták. Előadásaik szerint legboldogabb volt az ember addig, míg a tölgyek árnyékában makkot ropogtata, s a mellette folydogáló csermelyből vizet ivék; míg az oroszlán a bárányká val enyelgett, s a héja a galamb szerelmében gyönyörködött. Ez az aranykor a költők képzelmében volt, soha nem a földön. De ha ők a félszeg országultság által, mely szinte nem természetes, az igazán természetes állapot képzelésére biratván, azt a legtávolabb múltban, a históriát előző időben keresték, mint költők jól tették; s ha vele gyönyörködve oktatták, nemesbítették a nemzedékeket, célt is értek: de midőn Rousseau J. J., ki más igénynyel lép az olvasó elibe, a költők után indula, s a mívelődés folyamát úgy vevé mint az nincs, pórúl járt, s célját teljesen eltévesztette.

A valóban természeti állapot, — nem a költők szép látványai, — annyira ellenkezik az *embertermészettel*, hogy szinte lehetetlennek tartanók, ha az újabb századok tapasztalásai a karaibok s a déli világtenger szigetei, és Afrika némely lakosainak példájával nem igazolták volna a régi görög irók beszédeit vad emberekről. Méltán is híjuk ezen állapotot *vad állapotnak*, melyből az ember rendeltetése őt okvétlenül kivezeti, mivel ő, Arisztotelesz kifejezése szerint, társadalmi és állami lény (ζῶον πολιτικόν).

XXII. Az országulást maga teremti az ember; az országultság

az ő műve, és saját természete. Légy ura a földnek s mind annak, mi a levegőben repdes, a földön jár, csúszik és nő: így szól a legrégibb oklevélben az adomány, melyet az ember istentől kapott. S ezt ő társadalmi és állami munkáival, ezt országulásával érvényesítette. Ő, kit kevés víz megfulaszt, kis tűz megemészt, mogyorónyi kő agyon üt; ki a nyulat nem érheti utól s a madár után nem emelkedhetik; ki az oroszlánnal nem birkozik, ki a tölgyet ki nem döntheti, a sziklát le nem törheti; kinek testi kelletei oly nyomasztók, hogy a hideg hamar megdermeszti, a hőség ellankasztja, éh és szomj megölik: — e gyenge ember vizen jár és hordatja terheit, tűzből és légből szárnyakat készít magának, az állatokat szolgáivá teszi; ő, a gyenge szemü a földnek rejtékeit kutatja, s az égnek magasságait méri; ő, a rövid életü a multat kinyitja magának s a jövendőt előkészíti; istenhez hasonlóvá lesz ő. A földön nincs nagyobb erő az emberi észnél, s nincs nagyobb hatalom az országultságnál!

S mindez mi által, s minek közbenjártával történik? Az ember elhagyja természeti állapotját, melyben függetlensége legnagyobb függés, urasága legnagyobb rabság volt, s munkaosztás- és egyesités által tagjává levén nagy egésznek, a természeti függetlenség árán a földbirodalom részét szerzi meg magának!

XXIII. De az országulás fejlettével, jóllehet mindnyájan aránylag vesztik el természeti függetlenségöket, még sem kapnak érte mindnyájan arányos részt a földbirodalomból. Mert az országulás nem a természet müve, hanem az emberi szellem iparkodásának eredménye levén, nem osztja el jóvoltát egyenlőn az emberek között, mint a nap süt egyenlően a jókra úgy mint a roszakra, hanem — ki mint vet, úgy arat. Söt a természet kedvező adományai, jó éghajlat, dús hegyek, és a termő síkok oly keveset nyomnak az emberi szorgalom ellenében; miszerint gyakran nem ott gyül össze az arany, hol ássák, nem ott járnak csínos posztóban, hol a juh legel, s nem a néger szörböli hüvösben a kávét, valamint nem a hegyaljai ember iszsza a híres tokajit. Peru és Mejico szegény országok, szegények azok megrablói, a spanyolok is; a termékeny Lengyelország terem ugyan sok buzát, de a halicsi paraszt jó kenyeret nem eszik; s a kánaán Magyarország egészben nagyon hasonlít a körmöci bányamunkásokhoz s a málézó oláhhoz.

Hatalmas az országulás! Mik voltak Egyiptom s Ázsiának nyugati részei, s mik azok most! megfordítva, mi Anglia most, és mi volt

nem rég Németalföld! — Az dicsősége az emberi nemnek, hogy munkájával nemcsak urává, hanem teremtőjévé is lesz a tőle legkevesbbé függeni látszó körülményeknek!

XXIV. Az országult állapot mindazon viszonyok eredménye, melyek az ember társas természetének alapján a munkaosztás és munkaegyesités által fejlenek, s melyek *részint a társadalomban* az emberek különségeit — mint dolgozó s munkájok után különbféle osztályokra és rendekre szakadó emberekéit — *részint az államban* azok egyetemiségét — mint a társadalom fölébe és körül rendelt önálló értelmes és közvetítő egyetem által a magok kiegészitését okvetlenül megkivánó emberekét — valósítják. A társadalom és állam helyes szerkezetétől függ tehát minden közboldogság; mely maga ismét az anyagi és szellemi munkának folyton növekedő sikerét, vagyis az emberek a természeten való uralkodását teszi fel.

Az országult állapot szükségképen foly az emberi természetből, az tehát igazán természetes állapot. Igen helyesen mondja hát Arisztotelész, hogy a ki természeténél fogva nem kénytelen (társadalmi és állami) községben lenni, az vagy állat vagy isten.

XXV. Az országultság mindazonáltal nem utolsó fok az emberre nézve: mert ő társas léte mellett is *lélek*, mely érzéki oldalánál fogva a közre- és kölcsön-hatás törvénye alatt áll ugyan, de melynek igaz rendeltetése nem az egyetemiségnek alakítása, s kültörvényeк általi magaszoríttatása, hanem az egyediségnek belső teljes valósítása. Ebben az ember független maga; ebben ő *szellem*. E harmadik fok a *miveltség*. Virágja ez bizonyosan az egyesekre ható országultságnak is, de mindig csak egyedi, benső, szabad, független, csak öntörvényeit ismerő. Erkölcsösség és hit annak lénye; a művészet annak külléte, s az úgynevezett humanismus annak idoma.

XXVI. A szellem függetlensége pedig abban is mutatkozik, hogy az országultság nem tart mindig egyenlő lépést a miveltséggel. Bizonyára műipar, jó utak, jó rendészet, hitel stb tartoznak az országultsághoz: de a miveltség nincs mindenütt, hol azok megvannak. Innen a régi görög nemzet valóban kevesebb országultsággal birt, mint most a legutolsó *rendészeti állam*: pedig a miveltségben oly magosan állott, miszerint méltán az emberi nem eszményi ifjuságának nevezhető. Ellenben a napoleoni féle birodalom mennyi országulási elemet birt magában; s a miveltségtől mely távol esett az! Egyébiránt is a francia bölcsészet csak „civilisation-t“ ismer: vala-

mint a legujabb politika is az oktatók, tanárok és lelkészekben államszolgákat becsül vagy lenéz.

XXVII. Ím az emberi élet a *természeti egyediségtől* indulván az *országlat* idomain, úgy mint a *társadalmon* és *államon* keresztül halad az igaz rendeltetés céljára, t. i. a *szellem valósitására a legtökélyesbb egyediség alakában.*

De a társadalom azon nagy mühely, hol az anyagi és szellemi munka történik; onnan csirázik ki az állam, ott eredeznek a míveltség gyökerei; az a nemzeti életnek szíve, melyből az erőt életet ujító fris vér mindenhová vezettetik; az tehát azon fa, melynek gyümölcse a mi arany bullánknak kegylevelei is. A társadalom tényezőivel kell hogy minden ember megismerkedjék nálunk, miszerint kiki magát annak léteges tagjának ismerje, kinek munkájával is vagy gyarapszik vagy foszlik a természeten való uralkodás, mely a körülményeket teremteni is tudja.

II.

XXVII. Mindennek alapja a *természet*, mennyiben a földnek, légnek, víznek stb anyja, s az *embert* táplálja, ki anyagi tekintetben *második*, szellemi tekintetben *egyedüli* alapja az emberi történeteknek. Természet és ember tehát örökké az első két adat. Mint ilyenek nem eredményei az emberi cselekvésnek, hanem alanyai vagyis tárgyai, melyekre az vonatkozik, s melyek azt természetesen minősítik. „Non ex omni ligno fit Mercurius“ tartja a régi példaszó; s ezt alkalmazni lehet az emberre szintúgy mint a természetre.

Minő már nálunk e két alap, természet és ember, azon jelentésben, melyben itt azokat veszszük?

„Extra Hungariam non est vita, si est vita non est ita“; „mézzel tejjel folyó ország“, s egyéb közmondások bizonyára túlságos dicséret, melyre csak önző hiúság és tudatlanság képesek, s azért hiú is. Mind a mellett Magyarországot szerencsétlen földnek csakugyan nem nevezheti senki. Mert jóllehet földirati fekvése és határai olyanok, hogy azt minden tekintetben oly teljes egésznek nem mondhatni, milyen például a *pirenéi félsziget* (Spanyol és Portugal országok); mégis hegyei és rónái által természeti egészet képez, melynek folyói mind össze kerülnek s melynek szélsőtagjai a középpel,

mint szívvel, éltető viszonyban vannak. Ezen kivül az éghajlat sajátsága oly jellemzően változatos, mintha Magyarország egész külön földrészt tenne; termései oly különbözők, de dúsak is, hogy lakosai közlekedésre egymással szinte kényszeríttetnek, midőn a külföldet majdnem nélkülözhetik. De Magyarországot e tekintetből ismertetni nem szükséges.

Minő a nép, mely azt lakja? minő különösen a magyar nép? A mondottat nem akarjuk ismételni, annál is kevesbbé, mivelhogy azonkivül bízvást hivatkozhatunk Europa itéletére. Jó a föld, jó a nép, mely azt lakja; mit a természet adhat, az megvan; legyen meg tehát az is, mit az embernek kell hozzá adnia.

Dolgozni, *munkálkodni feladata az embernek*, hogy rendeltetését betöltse. Dolog és munka nélkül sem a földet nem bírja, melyen lakik, sem maga magát nem. Rendeltetése okvetlenül megkivánja, hogy lehetőleg a természetnek és magának ura legyen az ember; mert ő szabadságra van hivatva, mely nélkül emberi méltósága nem is gondolható: hogyan lehet pedig szabad, ha a természeten, hogyan lehet szabad, ha önmagán uralkodni nem bír? Az összes emberiség tusája, tehát valódi történelme, azon iparkodásban áll, melylyel az emberi nem a természeten s mintegy önmagán uralkodásra törekszik. De a természeten csak egyesült erővel s úgy bír hatalmat gyakorolni, hogy az emberek a nagy munkát magok között felosztják: ellenben magán kiki magában uralkodhatik csak, mivel másként erkölcsi szabadság nem volna, melyben pedig egyedül állhat az emberi méltóság. Tehát együtt a kültermészeten, külön kiki magán, uralkodunk.

Az összes munka ezeknél fogva, bármi hasonlóság mellett is, két nagy osztályra szakad, melyet *anyagi* és *szellemi munká*nak nevezhetünk. *Az anyagi munka legközelebb a természetet tárgyazza: a szellemi magát az embert, mennyiben ismerő és cselekvő szellem.*

XXVIII. Az emberi rendeltetés megkivánja a nagy munkatételt; ez tehát ép úgy eszköz és út, mint az élet maga. Innen az emberre nézve *munkálkodni* és *élni* annyira összevág, hogy az nem is él, ki nem munkálkodik; az élet arra való, hogy munkálkodjunk, hogy rendeltetésünk céljához közelítsünk; a ki pedig céljához jutni nem törekszik, ki tehát nem dolgozik a fogalom teljes értelményében, az nem él, nem él emberileg, hanem él csak mint állat.

S mi egyes emberről áll, az még inkább áll nemzetről. Egyes ember állati életében gyermekeket tud talán nemzeni, kikből legje-

lesebb férfiak válhatnak, s így annak munkálkodó állati élete nem volt egészen meddő: de nemzet csak is annyiban és addig él, menynyiben és meddig munkálkodik; nemzetnek nincs olyan állati élete, mint van egyes embernek; nemzetek ügyetlen vagy kevés dolgozása életet fogyasztó betegség, nem dolgozása pedig teljes halál.

Valamint nemzeti élet egyet tesz nemzeti munkálkodással: úgy azon jog is, melyet nemzet igényel, az eddigi munkálkodás eredményéhez van mérve, mely eredmény azután a jövendőbeli jogbértokra is mindig ujúló jogcím. A nemzeti munkálkodásban áll tehát az IGAZ ARANY BULLA, melyet senki más, egyedül magunk restsége vagy ferdesége téphet össze.

XXIX. Az anyagi munka legközelebb a természetet tárgyazza; ennek tág köre azon csarnok, melyben az emberiség milliói arcuk verejtékében keresik kenyeröket, s azonkép jól vagy roszúl laknak, mikép az anyagi munkát *ügyesen*, *osztottan* és *elősegítetten* teszik, s mikép a szellemi munkában is boldogúlnak. Jó sikerre mindenben a szükséges tényezők teljes felfogása és méltánylása kivántatik; nemcsak minden félszegség, hanem minden hamisság is nem-tudásából ered a feltételeknek, melyektől a jó siker függ. Ismételjük, az önzés maga is tudatlanságból ered, mely a saját hasznot a másokéval öszszeférhetlennek tartja, nem sejtvén, hogy az érdek minden különféleségе mellett is csak össze- és kölcsönhatás által ápoltatik és mozdíttatik elő.

A munka mint *emberi szorgalom* csak úgy lehet sikeres, ha *ügyes*, mert egy ügyes ember többet végezhet mint két három ügyetlen ember. Mennyit hathat pedig a sok ügyes munkás valamely nemzetben, vagy ha tetszik, a társadalom méhkasában, szinte hihetlen, ha oly igen bizonyos és érezhető nem volna. De ha igaz, hogy ezer tudatlan ember nem pótolhatja egy tudósnak tudományát; ha igaz, hogy egész rakás ügyetlen vadász nem ejt el annyi vadat, mint egyetlen egy ügyes; ha igaz, hogy kik úszni nem tudnak, bár mi nagy számmal is lepjék el partját a folyamnak, melyben valaki fuldoklik, még sem használhatnak annyit, mint egyetlen egy ügyes úszó: úgy példahalmozás nélkül meggyőződhetünk mindnyájan arról, hogy a munkának sikere az ügyességtől függ, melylyel munkálkodunk. Ha pedig hozzá gondoljuk azt, hogy minden ember, bár ü-

gyesen vagy ügyetlenül dolgozik is, élete fentartására közel egyenlő mennyiséget kénytelen felemészteni: akkor az ügyes dolgozók előnye azok mellett, kik nem ügyesek, még szembeötlőbb.

XXX. Munkaügyességre nevelés, szoktatás, de leginkább *munkaosztás* által biratik az ember.

A munkaosztás nevezetesebb tényező az emberiségben, mint sokan hiszik. Az nem csak *Smith Ádám* szerint a nemzeti vagyonosság alapja, hanem a társadalomnak kezdete is; nem is cserélési hajlama által jutott reá az ember, mint ugyan azon iró gondolta, hanem mind a külső mind az emberi belső természet vezérlette őt arra.

Munkaosztás nincs ott, hol az ember maga magának elég. Hol legyen az, nehezen képzelhetem, miután a gyenge ember, legvadabb állapotjában is, legalább segíttetni kénytelen magát, ha mind egyet tenne is. De munkaosztás mindenütt van, hol az ember társadalomban él, melynek alapja épen az, hogy mindenki bizonyos rész-munkát űz munkának és mások számára, hogy tehát mindenki tagja egy egésznek, és senki nem lehet maga egész. A munkaosztásban rejlik az ember szerencsétlensége, mert általa lesz más emberektől függővé; ez, a munkaosztás, zárta őt ki a paradicsomból. De rejlik abban az ember szerencséje is, mert általa jutott mind azon anyagi és szellemi birtokhoz, melyet évezredekig szereztek. S mert az embert kül- és beltermészet vezérelte reá, s mert az a fejlődésnek elmellőzhetlen eszköze: a munkaosztás nem elkerülhetlen rosz, hanem roszszá válik az emberek értelmetlensége által, mit azonban idővel mindinkább el fognak hárítani, ha csak ugyan hinnünk kell, hogy az emberiség folyvást halad, s hogy céljának elérése előtt ki nem hal.

Legelőbb úgy oszlott fel a munka, hogy a *mezei gazdászatra* a *kézmívesség* és *kereskedés* fejlődtek ki. A két első munkálkodás a szorgalomnak mintegy két emlője, mely legtöbb embert táplál; a kereskedés nem csak általában a kettő közt teszi a közlőt, hanem az egymástól távolabb eső gazdákat is közlekedésbe hozza egymással.

Öszkorban e különböző foglalatosságok külön külön nemzetségeknek voltak tulajdonai, a nélkül, hogy világosan tudnók, mint eredtek a várnák (ind, egyiptomi, s más országokbeli kaszták). Ha nem inkább egymás után következő hodítások utján, mint megannyi rétegei a társadalomnak, sülyedtek alá a gazdák, kézmívesek és kereskedők; azt kellene gondolnunk, hogy a társadalom fejlettének küszö-

bén a munkaosztás kiszámíthatlan nagy következése annyira meghatotta a legrégibb törvényhozókat, hogy azt várnák felállításával is akarták fentartani. A keresztény világban nincsenek s nem lehetnek várnák : de a társadalom rendjei a mezei gazdászat, kézmívesség és kereskedés különbségeiből támadnak leginkább; s azok viszonya egymáshoz, s mindenik boldogsága az újkori politikának kiváló gondja.

De munkaosztás mindenik külön munkaágban is találtatik, még pedig a társadalmi fejlődés haladtával mind több és részletesebb. Mert valamint a munkaelosztás fejleszti a társadalmat, úgy ez viszont a munkaosztást is elősegíti. Sok hegyi vidék lakosa minálunk még szinte társadalmon kivül van életének legtöbb ügyeire nézve; s ha ő néha vásárra és bucsúra nem járna, vagy ha az állami hatalom mindent elérő kezei tőle adót és ujoncot nem szednének, a világ ismeretlen maradna előtte, bár az országulás és keresztyénség hatásait nem tudva élvezi is. Ott a hegyek közt felette kevésre ment a munkaosztás. Mindenik szántvet, hogy kenyere legyen; maga-nevelte marhája szolgáltat neki húst és tejet eledelül, bőrt és gyapjút ruházatúl, melyet maga készít; a fát ő vágja, s lakot belőle szinte ő épít magának. Lehető független az olyan, mennyiben szükségeinek kielégítésére nem szorúl sok idegen emberre. Már pesti lakos élete hány és hányféle emberek közremunkálását teszi fel? Mennyire halad itt már a munkaosztás minden tekintetben? Ha közép tehetségü embernek lakját, ruháit, ételeit, mulatságait tekintjük, elbámulandunk, mennyi kéznek kellett megmozdúlnia, hogy ő azon állapotba juthata, melyben találjuk, s hányféle vidék termései kivántatnak meg arra, hogy ő nem túlságos kényelmeit élvezhesse? Mennyire függő a pesti lakos amaz vidéki lakoshoz képest? De mennyire különbözik is egymástól minden tekintetben a két embernek állapotja?

A munkaosztás fejleszti a társadalmat, s ez viszont előmozdítja a munkaosztást. Ez a leghatalmasabb emeltyü az emberi munkálkodásban. Minél részletesebb az elosztás, annál egyszerübb osztály jut minden munkásnak; annál több ügyességet szerez magának mindenik munkarészének teljesítésében; annál többet és jobban dolgozhatik tehát a neki jutó részből; annál nagyobb és jobb lesz szükségkép az összes munkaeredmény.

Azonban a mezei munkákat nem lehet annyira eltagolni, s anynyiféle emberrel egyszerre megtétetni, mint a kézmívességi és gyári munkákat : a természet szab itt határt. Ezen körülményen alapszik

főkép a roppant különbség, mely a mezei gazdászat és müipar között van, s mely magát a társadalomban és államban oly annyira érezteti. De mí, kik a társadalom tényezőit csak megismertetjük, nem akarjuk a politikát és országlatot azon különbségre figyelmeztetni.

XXXI. Azon tényezők pedig egy folytonos láncot képeznek, melyben mindenik szem hasonló szerepű az egészre nézve, jóllehet idő vagy hatás szerint, mint az általában létegzetben van és lennie kell, elsőség is van közöttök. Azon összefüggést a társadalom s munkájának minden ágában leljük.

Csak hol a munkafelosztás tetemesen előrehaladt, ott lehet nagyobb munkaügyesség; a felosztás pedig alig boldogúlhat ott, hol *tőkék által a munka elő nem segíttetik*. Pedig a tőke csak az ügyességnek szüleménye.

Tőke sok értelemben vétetik; *legtulajdonképi tőke az, mi további munkáltatást eszközöl;* s azért mondtuk róla, hogy a munkát elősegíti. A tőke szülött és szülő. A szorgalmas ügyes munka többet bir előállítani, mint a munkásnak napi szüksége megemészt; a fölös tehát a jövendőnek gondjait kisebbíti, egyszersmind az által, hogy a munkást pillanatnyi megszorulástól menti, ennek kedélyét felvidítja, s további munkálkodásra képesebbé teszi. Ez itt elmondottban mély tulajdona rejlik az embernek. Ö annyira át van hatva gyengeségétől és függő állapotjától, hogy mi sem boldogíthatja inkább azon tudatnál, hogy függése némileg megkönnyült, mivel jövendő szükségei már is ellátvák. E tudat nélkül kétségbe szokott esni, s lemondani önmagáról; ezért hat a szegénység oly károsan az emberi kedélyre. S ki egyest és nemzetet rontani akar, az jobban nem kezdheti, mint azok elszegényitésével. Ellenben ki egyest és nemzetet hatalmassá és fejletté akar temi; az intézkedjék, miszerint azok munkái sikeresek legyenek, s ne csak a jelen szükséget elégítsék ki, hanem a jövendő számára is gyümölcsözzenek.

A tőke tehát, mint a volt fáradságnak gyümölcse, s új munkatételnek ösztöne, alapja és eszköze, a legnagyobb szerepet játszsza az emberi társadalomban. A természeti meztelenségnek az szorgalomszerezte takarója, mely alatt egyedül tud és szeret dolgozni az ember. S ámbár a tőke másból nem állhat tulajdonképen, mint az emberi szükségek kielégítésére vagy kielégíttetésére hasznos eledel, ruha,

eszköz és ezekhez hasonlókból: mégis előbb nem haladhatott oly erő-sen, míg a forgalom a távolabb lakókat össze nem szerezte, s a munkálkodást egyedi eredetétől a társadalom vásárhelyére nem vitte. Tudniillik senki sem szeret többet dolgozni, mint a mennyi jelen és közelebb szükségeinek fedezésére kell, ha a fölöst nem tudja *értékesiteni*. Mert minden vagyon csak addig *ér*, meddig használható; a mely búza a veremben és hús az éléskamarában elromlik, mivel nem kell az, nem is érték. De ha a fölösön túladhatunk, érte vagy olyast, mit magunk nem állíthatunk elő s mégis kivánatos, vagy legalább eltartható becsest, minő az arany, ezüst, kapván: akkor a szorgalom nem határoztatik többé a jelen és legközelebbi szükség által, hanem a dússág és vagyonosság képzetétől folyvást ösztönöztetik; akkor oda biratik, hogy jelen fáradsága által jövendő századok kényelmét biztosítsa. Nagy tőkék csak fejlett forgalom útján keletkezhetnek; valamint viszont a forgalmat is csak már meglevő tőkék elevenítik. A tényezők folytonos láncot képeznek, melynek mindenik szeme hasonló szerepű az egészre nézve.

XXXII. A tőke olyan sikeres munka után keletkezik, mely többet állít ki, mint a mennyit a jelen szükség fedezése megkiván; de a takarékosság összetartja és gyűjti, hogy a mint cseppenként gyűl, úgy cseppenként el se tűnjék sehol nyomot sem hagyva maga után. Tehát ügyes sikeres munka és takarékosság két főkellék a tőkék támadására s így az országos vagyonosságra is. Sikeres munka takarékosság nélkül feneketlen hordó töltése volna, tehát céltalan; a mi pedig céltalan, az mint ok nélkül létező, nem állhat fenn. Innen egy személyben sikeres munkálkodást és pazarlást nem igen láthatni.

A bölcs gondviselés a férfit és nőt úgy alkotván, hogy egymással éljenek, és csak együtt tehessenek egészet, a két személynek külön hatási kört is mutatott ki; s midőn a férfit az erős munkatételre szánta, a nőt oda utasítá, hogy a család körében a háztartást vivén a takarékosságot gyakorolja. Egészben tehát a sikeres ügyes munka a férfié; a takarékosság a nőé; a vagyonosság szülte jólét a család nyugodalma, melyben mind férfi mind nő személyes teljöket lelik.

S a határtalan társadalom s a határozott állam háznépekből vagy is családokból áll; vagyonos társadalom, s jólétet, tehát megelégedést biró állam csak úgy lehetséges, ha az egyes családokban virágzik jólét.

Szinte lélekemelő tudat, hogy az egyesnek parányi hangya-munkája szüli a tőkéket, melyek az anyagi világon uralkodnak, s miután a szellem annyira függ az anyagtól, a szellemre is oly nagy befolyással bírnak. S e tudatban ép azért hatalmas erkölcsi emeltyű is rejlik, miszerint parányi anyagi munkánk által nemcsak személyes szükségeinket kielégítjük, hanem egyszersmind cseppeket szolgáltatunk a társadalom nagy tőkéjéhez, mely által az emberiség a természet nyügétől mintegy megváltatik.

XXXIII. Azon tudás mellé, hogy a tőkék szorgalmas, ügyes, vagyis sikeres munka következtében támadnak, kell tehát azok felette nagy hatásáról is tudást ébreszteni a nemzetben.

Előbbi munkának gyümölcse mind azon kunyhó, főző edény, szerszám, ruha, marha stb., mely a legkisebb gazdának életére és foglalatosságára szükséges. A föld, melyet az ország összes földmívelő lakossága mível, soha nem nagyobbodik, annál kevesbbé növeredik: mi által lehet hát mégis a lakosság mind gazdagabbá? Csak úgy, hogy az életre és foglalatosságra szükséges szerszám, eszköz és jószág mind jobbá és többé válik. Ki jobb házban lakik, tisztább edényből jobbat és egészségesebbet rendesen eszik és az idő viszontagságaihoz képest jobban öltözik: az nemcsak egészségesebb, hanem jobb kedvü is lesz; az már ennélfogva is két embernek munkáját, kik nem élnek oly kedvező körülmények között, végezheti. Ki továbbá czélszerűbb szerszámmal, több és erősebb marhával míveli földeit, az bizonyosan többet arat, mint más. Szóval; a föld, melyet mívelünk, nem lesz nagyobbá, sem magától nem lesz jobbá; hanem a tőkék, melyeket a mívelésre fordítunk, szaporodnak sikeres munkáink arányában, s így leszünk gazdagbakká. Mert itt azután még más eredmény is tünik elő. Bizonyos költségek állandóan megmaradnak, bár mint változnak is más körülmények. Az épületek, szerszámok egyaránt romlának és kopnak, akár valamit dolgozunk és tartunk bennök, akár semmit; az ember és marha egyaránt eszik bár dolgozik, bár nem, söt ha beteg, még többe kerül; az adó, s egyéb költségek szinte folyvást járnak. A ki már kellő tőkével, hozzá tudólag, erős jó marhával stb. lát telkének míveléséhez, úgy-e lehetetlen, hogy inkább ne boldogúljon, mint más, kinek annyi tőkéje, ügyessége s oly jó marhája nincs, pedig a fenemlített kiadásokat szintúgy kénytelen tenni, mint amaz? *Mert minél nagyobb a tőke, melylyel dolgozunk, annál kisebb aránylag a*

költség s nagyobb a nyereség; s minél kisebb a tőke mellyel dolgozunk, annál nagyobb aránylag a költség és kisebb a nyereség.

XXXIV. S miolta a tőkét, azaz, munkáink sikerének fölösét, pénzzé tehetjük, s miolta arany, ezüst, vagy bárminő pénz és pénzjegy, melly valóságos, már birtokunkba jutott értéket képvisel, az egész lakott földön érvényes: azolta pénz által a legtávolabb földrészek lakosait is arra bírhatjuk, hogy számunkra dolgozzanak, s az ügyes munkáik utján szerzett új tőkét nekünk adják által. Innen megérthető, hogy szegény nemzet okvetlen a gazdagabb nemzetek napszámosa, s ennél fogva napszámos sorsában osztozó; innen megérthető, hogy gazdag nemzet okvetlenül uralkodik a szegény nemzeteken.

Sőt még többre megyen a szegény nemzetek szolgasága s a gazdagok uralkodása, mint mehet közönséges napszámos és gazdája között. Mert míg a gazda nem lehet el napszámos nélkül, addig nem is szabhatja meg egyoldalúlag a napszámbért, hanem kénytelen a napszámost kihallgatni, s olyan bérben egyezni, mely által az kielégítheti szükségeit, s azután még kis tőkét is gyüjthet. De a munkafelosztás következtében támadt osztályok és azok ügyességénél és tőkéinél fogva *munkaröviditéseket és munkáspótlókat*, t. i. *gépeket* találnak fel vagy szereznek magoknak a vagyonosabbak, s mint annyi briareus, úgy dolgoznak, lehető kevés költséggel és rövid idő alatt hihetlen sokat készítvén. A ki pedig lehető kevés költséggel és rövid idő alatt lehető sokat készít, az minden bizonynyal a munkások között lehető legnagyobb nyereséggel dolgozik, s ennélfogva tőkéit lehető legnagyobb mértékben szaporítja. Ezeket már gyümölcsöztetni, tehát iparvállalatokba fordítni akarván, a dús gazdag lassanként kiszorítja a kisebb tőkéket, s egyedüli uralkodásra kap, mely terhesebb minden más uralkodásnál, s mely az *egyedáruság*. Egyedáruságot űző nemzet, (mert kebelében azért, mivel többet dolgozik és állít ki, mint a mennyit maga emészteni és felhasználni, tehát értékesíteni tud, elkerülhetlen szegénységben él a munkások és napszámosok tetemes része,) ellentállhatlanul késztettetik arra, hogy az általa elérhető nemzeteket ön hasznára kiszopja. *Szegény nemzet gazdag mellett a tizenkilencedik század intézkedései által okvetlenül elsinylik; a mely nemzet tehát fenn akar maradni, annak minden erejével vagyonosságra kell törekedni.* Az

életre jogot adó bulla igazán csak *arany* lehet a tizenkilencedik században!

XXXV. Csak az *ügyes munka* lehet sikeres; egyedül a *sikeres munka* bir többet szerezni, mint a mennyit a munkásnak szükségei minduntalan felemésztenek; a fölösleget a *takarékosság* tőkévé gyüjti; a *tőke* azután azon arany eső, mely az ipart hihetlenül termékenyíti.

A varázs ige azonban, mely a tőkébe azon éltető erőt leheli, a *forgalom* tágabb értelemben. Mert a forgalom olyan eszközt kapatott fel, mely által a hamar romlandó jószág, áru, gabona stb. örökké tartó értékké válik, s a vagyonosodás legtulságosabb mértékig lehetséges, — t. i. *a pénz használatát* hozta be; az továbbá *a hitelt* juttatta valóságos életre, s ez által mintegy a jövendőnek szorgalmát is a jelen üzlekedés tárgyává tevén, nemcsak a multat, *a tett munkának gyümölcseit*, *a tőkét*, hanem a jövendőt is, *a teendő munkának leendő gyümölcseit*, kamatoztatja. Igaz, hogy a forgalom a hitel szárnyait feltüzvén ikarusi szárnyakon repül gyakran: de azért mégis repül s felülhalad mindent az anyagi világban. A forgalom harmadszor közlekedési könnyebbitéseket, utakat, postát stb. is használtat, melyek közől leginkább az utak kiemelendők, ámbár minden más közlekedési eszköz is nyomos szerepű szemet képez a tényezők láncában. Tehát *pénz, hitel, utak* a forgalomnak fő szülöttjei és szülői.

Igen sok *nem* függ a társadalomtól; innen bár mennyire iparkodnak *is* az egyesek, biztosságot, mely nélkül boldogulás nem lehet, csakugyan nem képesek teremteni, ha az állam nem teljesíti feladatát. Kell pedig biztosság legtágabb értelemben *a birtokra* nézve, miszerint a sikeres munka után megtakarított tőke, akár az ingatlan vagy ingó vagyonba, akár pénzbe vagy hitelbe ruháztatott, lehető kevés veszélynek legyen kitéve, s törvényes urától — szerzőjétől vagy bármi úton lett birtokosától — el ne vétessék. A nélkül nem lesz szorgalom és takarékosság a nemzetnél; a nélkül a szegény nemzet soha nem gazdagodhatik meg, a gazdag nemzet pedig minden bizonynyal elszegényedik: már pedig tudjuk, hogy a szegény nemzetek okvetlenül rabjai lesznek a gazdagoknak.

De ép azért szükségkép múlók az állam hibái; a miről tehát mí

úgy sem tehetünk, s mi szükségkép változik és javul, arról nem értekezünk itt: értekezünk csak az állandóról, a társadalom tényezőiről, melyek nagy részt kezünkben vannak.

S ezért a pénzt nem tekintjük mint akár mérüjét, akár aranyozóját, ezüstözőjét a vagyonnak, melly tekintet az államra tartozik, hanem nézzük úgy, mint a megtakarított szorgalom-gyümölcsnek, a tőkének, képviselőjét, mely jelentésben azt magát közönségesen tőkének nevezik. De a pénz magány embernél lehet tőke: társadalomnál az mindig csak *képviseli* a tőkéket, azaz, a megtakarított vagyont. Mert egyes ember egész vagyonát tehetné pénzzé, s azt kölcsön adhatná, miszerint járó kamatból éljen: de államban levő társadalom, jóllehet csak akkora is mint az Úri államalbeli Helvetországban, semmikép nem tehetné pénzzé ingatlan birtokát, t. i. azon földet, melyen lakik, s nem adhatná kölcsön p. o. Zürch államnak, bérben akarván vagy ennél vagy másnál lakni. A pénz, társadalmi tekintetben, csak forgalmi eszköz, mely által az ingó és ingatlan vagyon forgattatik, s a közlekedés a dolgozó osztályok között intéztetik és könnyíttetik; ezen viszonyokban pedig a vagyont és tőkét képviseli. Társadalom vagyonossága tehát soha nem állhat pénzben; hanem áll mindig a sikeres szorgalom után előállított vagy készített jószágok lehető nagy mennyiségében. Innen természetesen foly, hogy csak ott lehet sok pénz, hol az előállított vagy készített jószágok mennyisége nagy, s a forgalom élénk; innen foly, hogy társadalomban nem pénz által keletkezik nagy mennyiségü jószág, hanem megfordítva, előállított vagy készített sok jószág után lesz sok pénz, ha a jószágok egyszersmind élénken forgattatnak. Nem a szél teremti a levegőt, hanem mivel levegő van, ha ez mozgásba jő, támad szél. Tehát a magányszorgalom első és fő létoka a pénznek.

Azonban a pénz, mint forgalmi eszköz, lehet kevés, lehet rosz, lehet alkalmatlan: ez ide nem tartozik, hol a vagyonosság teremtő tényezőit sorozzuk elő.

XXXVI. A pénz különösen elősegíti a forgalmat és a munkaosztást. Ha pénz nem volna, szük csereforgalom lehetne csak, minélfogva egyedül azok cserélhetnék ki egymás közt jószágaikat, kik épen egymáséra szorúlnak; mi természetesen csak határosok közt folyhatna némi élénkséggel. Mert a két oldalú tekintet, mely alatt

mehet csak végbe a csere, azt felette megkötné. Miután pénz van, az eladó nem néz többé másra, mint hogy lehető sok pénzért adhasson el, nem gondolván, mit kaphat cserébe a vevőtől; s azért bátran útra kél áruival s felkeresi a legtávolabb lakókat is, ha tőlök reményl legtöbb pénzt kapni. Pénzért azután a neki és mások szükségeit ismét ott vásárolja be, hol azokat legolcsóbban találja. S ez úton a pénz elősegíti a munkaosztást is. Mert termesztő és kalmár csak a pénzt nézvén eladásaiknál, nem azt is egyszersmind, hogy jószágért mindjárt más emészthető jószágot kapjanak, a körülményekhez alkalmazkodnak, s mindenik azt termeszti és azzal kereskedik, mit leghasznosabbnak vél. S általában mint az irás előmozdította a szellemi forgalmat, s ez által a szellemi vagyonosodást is, hogy így szóljak: azonkép volt a pénz az, mely az anyagi forgalmat és vagyonosodást leginkább szárnyra emelte.

Mert íme, az emberek belátták, hogy tulajdonkép nem a pénzben rejlik a dússág, hanem azon lehetőségben, hogy pénzen mindenkor a szükséges jószágot meg lehet szerezni; belátták tehát, *hogy pénz alatt és megett szükségkép jószág legyen található, különben az arany ezüst csak annyit érne, mennyit edény vagy egyéb szerszám és eszköz képében használhat az embernek.* S e belátással tüstént támadt más gondolat, miszerint ha jószág van, ennek létéről való bizonyság szinte pótolhatja a pénzt a forgalomban; ennél fogva lehetséges az ilyen bizonyságot pénz gyanánt is használni. S ezen gyökérről nőtt a *hitel*, mely az ányagi forgalomban immár olly terepélyes fává lett, hogy árnyékában egész országok pihennek, s gyümölcseiből kényelmesen élnek!

XXXVII. De ha már a pénz mást jelent az egyesre, mást pedig a társadalomra nézve: még inkább különbözik a hitel a kettőre nézve, ámbár más viszonyban.

Egyesre nézve minden dolog, mely vagy közvetlen szolgál szükségek kielégítésére, vagy arra eszközt és lehetőséget nyújt, jószág; innen egész birtoka is állhat pénzből: ellenben társadalomra nézve jószág csak az, mi emberi szükségek kielégítésére szolgál; a pénz csak forgalmi eszköz.

Egyesre nézve a vagyont ingatlanra és ingóra osztván, a hitelt reája nézve vagy *vagyoninak* vagy *személyinek* nevezzük. Tehát ingatlan vagyona után *vagyoni hitele* van az embernek; s mivel az ingatlan vagyon tartósabb az ember életénél vagy akaratjánál, a va-

gyonra céloz, nem gondolva a birtokossal: de ingó vagyona után *személyi hitele* van az embernek; s mivel az ingó vagyon közelebb van hozzá s akaratjától függ, a személyi hitel a személyre céloz, akárhová lesz is az ingóság.

A vagyoni hitel annál fogva *szilárd hitel*, mert alapja biztos, ha csak az országos intézkedések nem teljesen roszak: a személyi hitel nem mindig szilárd, mert alapja, mely emberi akarat, nem oly biztos.

XXXVIII. Mint van a hitel a társadalom irányában? A társadalom mint egész vagy erkölcsi személy soha nem lép fel; az ő hitelét mintegy az egyes emberek és a társulatok hitele teszi; ez pedig mindig *magányhitel*. A társadalom, mint erkölcsi személy, államot képez; s az állam, vagy állami hatalom igényli a hitelt. Hogy ezen állami hitel egészen más tekintet alá jut mint a magányhitel; hogy reája nézve vagyoni hitel van ugyan, de személyi hitel nincs — hacsak az állami hatalmat családatyai hatalomnak nem tartjuk, s az ország földét, s lakosainak birtokait sajátjának nem nézzük magányjogi értelemben — az minden europai ember előtt világos.

S bár mennyire hat is az államnak eljárása közhitel dolgában a társadalom vagyonosságára, mind a mellett feladatunkra szorítkozunk s nem értekezünk az állam tennivalóiról.

De a társadalom virágoztatására s az egyesek anyagi boldogulására felette jótékonyan hatnak a szilárd hitel s mind azon intézetek, melyek a hitel hatalmasabb müködését s az egyesekre nézve jutányosabb élvezését előmozdítják. Ez intézetek pedig legközelebb az egyesektől függnek.

XXXIX. A *takarékpénztárak,* ha azt célozzák, hogy a megtakarított tőkécskék egyes cseppjei összegyüjtessenek, s hívebb szaporább takarítást hozzanak keletbe azon osztályoknál, melyek nagyobb tőkéhez legnehezebben juthatnak: akkor minden társadalomban legjövedelmezőbb aranybányákká lesznek. Mert kettős haszonnal müködnek: először takarításra birván számos egyedeket, kik a nélkül alig akartak volna oly szorgalmasan dolgozni és takargatni, azok jólétét megalapítják, mi által is már felette nagy áldást terjesztenek; azután pedig a tőkécskék cseppjeit nagy tőkévé gyüjtvén, a müipart segítik elő, mely most több tőkével rendelkezhetik. E kettős hasznot méltó ám jól szemügyre vennünk.

Mit a takarékpénztárak a szegényekre nézve, ugyanazt teszik a *különféle hitelintézetek* a vagyonosbakra nézve; a müipart pedig

egyaránt ösztönzik és segítik elő. Tehát minden afféle intézet gyűjti biztosítja s ez által szaporítja is a társadalom tőkéit; s ha a hitel fáján arany almák érnek, azt leginkább nekik köszönhetni.

XL. Minden jószágnak, melyet bármi szükség fedezésére használunk, van bizonyos *ára*, mellyet szem előtt tartunk, midőn a jószág becsét meghatározzuk. Bár mennyi körülménynek összehatása szabja is meg az árt; kettő köztök leginkább s legállandóbban hat reá, s ezek *a fáradság*, melylyel a jószágot előállították, egy részről, s *a haszon*, melyet a kész jószág más részről okoz. Tehát az ár meghatározásában a fáradságot az *eladó*, a hasznot a *vevő* számítják fel magokban.

Ha már a termesztő, előállító vagy készítő kezéből egyenesen kapná a vevő a jószágot, a fáradság és a haszon közt nagy becsbeli különbség nem forogna fenn; innen általában megfizettetnék a fáradság azzal, mire más részről a haszon becsültetik. Ezen előzmények okoznák alkalmasint a lehető boldogságot, melyre az emberi társadalom szert tehetne.

De a termesztő, előállító fáradság nem érintkezik közvetlenül az élvező haszonnal. Minden egyéb közbeeső körülményt és tényezőt elhallgatva csupán a *távolságot* emeljük ki, mely az előállítót az élvezőtől vagy vevőtől eltávolítja. Ennélfogva már a jószág ára nem függ többé csak egy részről amaz fáradságtól, más részről az élvező haszontól, hanem *harmadik tényezőül a vitelbér is járúl hozzá.* S miután ép a gabona, mely legszükségesb jószág, s melynek terhe aránylag felette nagy, legtöbb termesztőt és legtöbb vevőt érdekel a társadalomban: leg is alkalmasabb, hogy vele példázva mutassuk fel az egyetemes törvényt, mely alá minden lehető jószágnak ára esik a forgalomban, s mely oly hatalmas tényező a társadalmi jólétben. A gabonát nem felette nagy távolságra szállítva tetemes áron lehet csak magkapni. A termesztő talám két forinton adta el, s a vevő hatot fizet érte. Ha ez *öt* forinton vehetné meg azon hasznot, melyet a *hat* forintos gabonában élvez, alkalmasint, sőt legtöbb esetben bizonyosan egy hatodával több gabonát szerezne és emésztene: más részről, ha a termesztő három forinton adhatna rendesen egy hatodával többet el, mint most két forinton kel, alkalmasint, sőt legtöbb

esetben bizonyosan egy hatodával több szorgalmat, takarékosságot stb. fordítana mezei munkáira. S ki képes részből az egészre következtetni, az meggyőződik, hogy azon esetben az egész társadalom jóléte egy hatodával magosabbra szökkenne: pedig mi roppant jótétemény volna ez!

Már mi okozza azon hatodnyi veszteséget a társadalomban? A rosz út, vagy inkább az utak hiánya. Mert ingyen se gondolja senki hogy azon hatod a fuvarosok osztályrésze; korántsem, az a kátyúkban merül el s a homokba vész, hol a fuvarosok lovainak párája *is* elpárlik. Csupa merő veszteség az, a mivel a nehéz szállítás miatt minden jószág nálunk kelleténél drágább.

De ki beszélhet nálunk utakról, a nélkül hogy Széchenyire ne emlékezzék? a nélkül hogy fájdalom ki ne ejtse kezéből a tollat?

XLI. A bús emlékezés égő fájdalmai meg-megujúlnak keblünkben; nem fojthajtjuk el, nem is akarjuk elfojtani; de erőt óhajtok magunknak s nemzetem minden tagjának, hogy a fájdalom minket ne fojthasson el — — —

De hát az arany bulla leveleit mí növeszthetjük-e? Tehetjük-e ezt meg azt, s tehetünk-e arról meg erről? A társadalom tőkéje az, mi leginkább kivántatik; mi nélkül okvetlenül mind elkoldusodunk: pedig a koldus ha tengetheti is életét, csak mások kegyelméből tengeti; pedig a kire nézve csak kegyelem van a földön, az nem igényelhet jogot, az elpusztul, s ha a XIX. század gödröt ás is neki, csak azért teszi, hogy a halott a levegőt el ne büdösítse. S van-e társadalom, melynek tőkéjét a XIX. században több csapás érte volna, mint a mienket?

Mind igaz, mind igaz! de még igazabb az, hogy nem szabad magunkat eltemettetni! A társadalomnak, s benne az egyeseknek is, van oly tere, hová más nem férhet, s melyet más akarva sem szállhat meg; a társadalomtól, s benne az egyesektől sok, igen sok függ örökké: *az igaz arany bulla gyökerei a társadalomban; vagy is az egyesek keblében és eszében fogamszanak.* Azért soroztuk elő az anyagi jólét tényezőit, hogy kitünjék, melyek függnek csak tőlünk, s melyek függnek az államtól is. Azért kellett is az anyagi munkának feltételeit előadni, hogy utóbb kitünjék, miszerint a szellemi munkálkodás kölcsönös viszonyban van az anyagival, minél fogva

egyik a másik nélkül vagy épen nem, vagy csak szegényül boldogúlhat; s miszerint egymást, kik a munka széles tágas műhelyében becsületesen, öszintén bármin is dolgozunk, levetve az egyoldalúságot, mely csak gyermeknek megbocsátható, ne nézzük le többé, hanem becsüljük mint azon egy nagy egésznek tagjait. — —

XLIII. Szellemi tekintetben az ember egyedüli alapja az emberi történeteknek. S általában minden társadalomban szükséges, hogy a munkások száma lehető nagy legyen. Sürü nagy népesség oly tényező, mely már külsejével is tiszteletet gerjeszt az idegenben. Aggódjanak másutt a túlnépesség felett: nekünk első gondunk az legyen, hogy falvaink, városaink száma növekedjék, és lakossággal megteljék. Némely talán mosolyogva kérdezi, hogy mit tehetünk mi végre? Pedig nincs ok mosolygó kérdésre, de van szent kötelesség komolyan akarni, hogy ridegen ne pusztúljanak annyian, mint eddig történni szokott. Eddig sok előtt nagy dolog volt a hazának élni, s elhanyagolta családi dolgait: legyen ezentul nagyobb dolog számos ép háznépet gyűjteni magunk körül, s a hazának is nagyobbat használunk. Eddig sok előtt életszabály volt, az aviticumnak eldiribolását nem mozdítani elő. Nem vérségi feleinek zsugorgatott; ingóvá lett vagy lesz az aviticum, s elveszi, kinek számára bizony Verbőci nem írt. A félszeg törvényeknek, melyek a természeten s a jogeszmén sértést követtek el, siralmas következéseit szemléljük. A ‚splendor familiae' nem áll eladósodott ősi birtokban, hanem áll annak lehető számos tagjainak eszességében s munkálkodni tudásában. Eszesség és munkálkodni tudás pedig ma is országokat hódít, habár más fegyverrel mint a középkorban.

Minden mezővárosban és nagyobb faluban hány gyermek vész el, mivel gond nincs reá, s ő koldulásból él? Gyűjtsük ezen emberhulladékot csak húsz évig, s meglátjuk, mennyit bírunk majd csak ezekben is. Hogy pedig azt tegyük, arra nem kell országos meghatalmazás, hanem kell csak akarat, melyet kis belátás vezérel. Nem nehéz ám belátni, hogy az egyesnek érdeke szükségkép a közös érdek által tartatik fenn; tudjuk tehát azt is, hogy midőn másokért gondolunk fáradozni, mindig magunkért, nemzetünkért, fáradozunk.

XLIII. Szorgalmas sikeres munka első tényezője a gyülendő tőkének. Ugyan de kitől függ az ilyen munkálkodás? vajjon törvénykönyvtől? Függ az édes magunktól; s ép azért kell, hogy a lehető legmostohább körülmények között is arra elszánjuk magunkat. Szük-

séges hogy kis és nagy falusi gazda, hogy kézmives és minden más kereső ember szorgalma által necsak ön megmaradását és jólétét, hanem egyúttal a nemzetéét is biztosítsa, előmozdítsa; szükséges, hogy előtte a társadalom, mint azon egész, melynek kiki egy láncszeme, álljon, mely azért hozzátevése által is boldogúl. De főkép szükséges arról meggyőződve lennie mindenkinek, hogy az, ki szorgalma és takarékossága által tőkét gyűjt, azzal nem csak maga napjait biztosítja, hanem egyszersmind a nemzetet is függetlenné teszi az idegen szolgaságtól. Ej, ha ezt tudva legalább e század elejétől jobban gazdálkodtak s többet dolgoztak volna embereink, bizony nem állnánk ott, hol vagyunk. — De ugy látszik ellenkező meggyőződés hatott sokakban. Azt hitték, ha a külföldtől néhány száz milliót kölcsön kapnánk, ezzel hazánk tőkéje nőne. Hisz ha ez állna, meg lett volna a kivánság; miután birtokosaink annyit kölcsönöztek a külföldtől, hogy többet alig is kölcsönözhettek.

Nem tudták embereink, hogy a társadalom tőkéje nem arany, ezüst, mint a mely csak forgató eszköz, jóllehet, mint ilyen is, felette hasznos és szükséges; nem tudták, hogy *azon tőke egyedül magunk sikeres munkája által születik, ha, mit szükségeink fedezésén felül szereztünk, azt gondosan megtakarítjuk, s új munka élesztésére fordítjuk, nem pedig képzelt hiú szükségekre kihányjuk.* Nem tudták embereink — vagy pedig ha tudták is, de nem volt erejök a jobb tudás szerint cselekedni, s magokon uralkodni — nem tudták, hogy a külföldi pénzen okvetlen azt kellett volna venni, mivel a gazdászatot, az ipart elő lehet mozdítani; s hogy ha ezt itthon nem találták volna, ezért ujra a külföldhöz kellett vala fordulni, mely azután nagy árba és kamatba pár év alatt visszahúzta volna pénzét, melynek öszvege azonban mint adósság, még pedig kamatozó adósság, nemzetünk nyakán maradt volna.

XLIV. Minden esetre hibázott embereinknél — mert különben hazafi érzelmök mellett megfogni sem lehetne gondolatlan viseletőket — azon meggyőződés, hogy az érdekek összefüggnek, valamint mindnyájan egy társadalom földén tenyésznek, minélfogva a tékozló nem csak önvagyonát vesztegeti, hanem a társadalom tőkéjét is kisebbíti! Mert a tőke olyan mint az erény. Ha egyik megvésztegeti erkölcseit, nemcsak — mi itt egészen világos — a másik jó erkölcsei nem szaporodnak az által, hanem a rosz példától könnyen még is sértetnek: úgy a tőke-, a vagyon-vesztegető sem gazdagít meg

senkit igazán, a társadalmat pedig okvetlenül szegényebbé teszi. A mely lelki tulajdonság eredezteti a tőkét, az, és csak az növeli folyvást és használja is jól, mint a lelkierő szüli és ápolja is az erényt.

Mikor lesz a föld, melyet lakunk, igazán mienk? A midőn minden vállalat hazánk körében, minden út és híd, minden munkálkodás saját tőkéink által fogott létre jőni; a midőn magunk szorgalma fogta teremteni mind az alapot, melyen újabb szorgalom indúlni akar, mind a mozdítót is, melylyel azt ösztönözni akarjuk; végre, a midőn nemcsak zsebünktől, hanem eszünk értelmünktől is minden bőven fog telni. Akkor, és csak akkor, lesz teljes érvényü arany bullánk, s oly világos, kézzel fogható értelmü, hogy fejtegetésre nem szoruland; akkor, és csak akkor, lesz igazán mienk a föld, melyet lakunk.

XLV. E nagy, sőt legnagyobb cél elérésére csak pillanatig is késnénk szándékunkat megedzeni? csak pillanatig is késnénk tőlünk függő minden eszközt gyakorlatba venni, holott pedig általa min jólétünket is megalapítjuk, mit az önzés szinte akar, jóllehet értelmetlenül akarja?

Szegény honúnk nyomorusága oly irtózatos! de minden mostoha körülmény ellenére sok, még pedig leghatályosabb eszköz azon segíthetni, kezünkben van: tehát nem szabad kiejteni, nem szabad magunkról, életünkről lemondani. Szent akarat! — s lesz nyüzsgő szorgalom szerte nemzetünkben; akarat és becsület! — s támadnak tőkék közöttünk, melyek mint éltető patakok homok pusztáinkat, úgy fogják megtermékenyíteni országunk meddő helyeit!

Hanem írva van: ki magán nem tud uralkodni, az a külterméseszeten sem fog uralkodni; írva van, hogy az anyagi munka egyedül és magában nem boldogúlhat, ha azt szint oly sikeres nagy szellemi munka nem támogatja. Ha kis helyen s rövid ideig a félszegség fentarthatja is magát: nagy nemzetnél az semmi esetre nem állhat fenn, a nélkül hogy azt halálba ne döntené. Hogyan igérhetne magának a mi nemzetünk boldogulást félszegség által, midőn oly annyira kifejtett nemzetek roppant szellemi és anyagi súlyokkal szorítják! Tehát anyagilag és szellemileg dolgozva írjuk és írhatjuk csak meg arany bullánkat.

(A III. és utolsó szakasz a második füzetben következik).

A MAGYAROK MIVELTSÉGI ÁLLAPOTJAI

A KERESZTYÉNSÉG FELVÉTELE ELŐTT.

TOLDY FERENCTŐL.

---

1. §.

Eredet; rokonságok. Déli ős székek. Húnok és magyarok. A magyar húnmonda, mint a két nép tőrokonságának fontos mellék védoka.

Azon nép, melynek őskori miveltsége a jelen előterjesztés tárgyát teszi, a legrégibb időkben a „scytha" gyüjtőnév alatt rejtezett. Bölcsejét el nem oszlatható homály fedi; eredete, első székei sok tudóst fárasztottak a nélkül, hogy tisztán történeti uton biztos eredményre juthattak volna. Többet várhatni az összehasonlító nyelvtudománytól, mely a magyar kérdésre nézve természetes, s így gyümölcsözhető irányába csak a legutóbbi időkben tereltetett Reguly utazásai által, melyek a finn népek egész öszvegére kiterjedtek. Annyi már most áll, hogy a magyar nyelv az ural-altáji, vagy a régi földirat és történetre tekintve helyesebben: *a scytha nyelvek* osztályának, a mandzsu, mongol, török-tatár, szamojéd és finn nyelvek után, hatodik és pedig legdélnyugotibb tagját képezi; azok közől a finn nyelvcsaládhoz, különösen ennek urali ágaihoz, legközelebb áll: de egyikkel sem tart anya vagy leánynyelvi rokonságot; alapelveiben ugyanazon nyelvszellem zsinórmértékét ismeri el, mely ez egész osztályt szabályozza: mindazáltal e határok közt önálló, saját életü organismussá képződött. Sőt vannak tényei a hasonlító nyelvtudománynak, melyek azon kérdést idézik fel: nem állt-e zsenge korában nyelvünk az indoeuropai nyelvosztály több tagjaival kölcsönös, közvetlen érintkezésben? Legalább a magyar névelő (articulus), az igékhez elül ragadó határozók, a segédigék, mik a scytha nyelvektől jobbára idegenek, feltünő analogiákat képeznek az indoeuropai nyelvekkel; ezen felül nem csekély számu gyökszó találtatik a magyarban, mely egy felül a semita, másfelül az óperzsa, német, görög (értve a legrégibb görögöt, Herodotusig), a deák és szláv, sőt a sanscrit nyelvekkel is közös; és pedig, a mi lényeges, nem olyak, mik a ma-

gyarok historiai, vagy épen europai életök szakában kölcsönöztettek ezen nyelvektől, hanem őskori, közvetett vagy közvetlen közösségre mutatnak, s formájok szerint gyakran egyszerüebbek s eredetiebbek, mint az utóbb nevezett nyelvekben nekik megfelelő szótörzsökök.

S valóban a magyarok egykori, habár nem eredeti, délibb lakjait a történet sem ellenzi, főleg ha a magyar és hún törzsök azonsága vagy közel vérrokonságához ragaszkodunk: mely Schlözer és vak követőinek negatiója által kétségessé tétetett ugyan, de meg nem cáfoltatott; s ha a hiongnúk vagy hunjók névhasonlatossága által el nem tántoríttatjuk magunkat a húnokat Krisztus előtt China éjszaki részeiben keresnünk. Sőt új erősséget nyer nézetem, ha az újabb időkben megfejtett egyiptomi és perzsa emlékeknek illő hitelt adunk, melyek a húnokat már Sesostris harctársai-, Darius Hystaspes alatt pedig a perzsáknak adózó népek között említik fel; ha továbbá az ősrégi magyar hagyományt érdeme szerint méltatjuk, mely a középkor által egyhangulag támogatva, anthropologiai csalóka védokok által nem oly könnyen elutasítható; ha végre Fejér György nézetét könnyedkén nem mellőzzük, ki a magyarokat a régiek *macrói*- vagy *makar*-jainak tartja, kik már Herodot idejében Pontusz tartományában lakoztak, és pedig, mi feltünő, rokon törzsökök, úgymint húnok, chalybok, scythinusok stb közepett: mely nézettel a magyar hagyomány is összefüggeni látszik, mely a magyarokat Perzsiából vezeti ki éjszaki Kaukáziába.

Előadásunk sajátképi feladása teljességgel kizárja oly kérdések fejtegetését, melyek számos vizsgálóik által inkább bebonyolíttattak, mint felderíttettek. Azért legyen szabad azon álláspont rövid érintése után, melyből a magyar történetiró mint nemzetiből mind ez óráig teljes joggal indúl ki, azonnal a magyarok *legrégibb hősmondájokhoz* mennem által, mely a hatalmas hún birodalom alapítását, virágzását és elenyésztét, vagy, mi majd szinte annyi, Atila, a nagy hún király tetteit és halálát tárgyazza. Ez a hún törzsök szellemi nyilatkozásainak egyetlen maradványa annak első europai léte korából, mely, mint fel kell tennünk, az utigúrok, Etelefi Csaba alatt a Pontusz keleti mellékeire visszatért húnok egyik ága által oda átültetve, s midőn ezek Magyer királyuk alatt éjszak felé kivándorlottak, az ötödik század óta már ott székelt magyarokkal közölve, idővel sok levelét elhullatta ugyan, mindazáltal lényegében lelkesitő nemzeti kincsül fentartatott, míg őseink a kilencedik században a baskír föld-

ről kitörvén, ősmondájukat a Volga és Dón mellékeiről a Duna és Tisza partjaihoz ismét visszahozták. És bár e monda sem eredeti, költői alakjában, sem egész terjedelmében ránk nem maradt: némely sovány töredékei még is fenvannak mai napig a magyar földnépnél: mint péld. Atila menyekzőjéről, haláláról és három koporsójáról, továbbá az Atila kardjáról való rege, melyet egy pásztor megtalálván s Árpádnak átadván, ez avval hódította vissza Magyarországot: ez utóbbi monda világosan nem egyéb, mint a Mars kardja feltaláltatásáról szóló mondának egy újabb nemzeti hősre átruházása, tehát a régi húnmonda megifjitása. Egyébiránt a hún mondakörnek a vándorló magyar népnél eleven fönmaradta Anonymus több helyeiből kitűnik; sőt tetemes része annak a hazai régi krónikairók által egyenesen a nép szájából merítve s ennek naív modorában híven és mesterkéletlenül feljegyezve, mai napig fentartatott. S valójában, legrégibb névtelen krónikairóink, kik úgy a Hartvik varsai codexének, mint Kézainak (1283) és a bécsi képes krónika (1358) első könyvének kétségtelenül alapul szolgáltak, egyenesen a népmondákat fordították és írták le. A figyelmes buvár, kinek a monda lénye megnyilatkozott, ki annak a nagyhoz, rendkivülihez és csodálatoshoz való vonzatását ismeri, ki előtt tisztán áll, miképen az tényekből indúlva, ezoket kiképezi, értelmezi, összeköti, hely és korviszonyokat önkénytesen kibővít vagy összeolvaszt, idő folytával sokat felejt, újabb elemeket fölvesz, ez uton gyakran anachronisticussá válik: ki a történeti monda sajátságaival ekkép megbarátkozott, s e fölött hivő, naív lényét ismeri, a régi magyar krónikákból a mondákat biztos kézzel ki fogja választani. A húnmonda ily részei véleményem szerint 1. a moeotiai Húnország alapítása, 2. a tárnokvölgyi ütközet, 3. a zeiselmaueri ütközet, 4. Atila királylyá lesz, 5. a catalauni ütközet, 6. Aquileja veszedelme, 7. Atila Ravennában, 8. Atila és Leo pápa, 9. Atila utolsó menyekzője és halála, 10. A hún birodalom vége. E tíz tagban maradt volt fen sok változásokkal az egykor kétség kivül gazdagabb húnmonda a népnél, s egész a keresztyénség felvételeig, sőt azon túl is fris életet folytatott; mint a Leo pápa követségének mondája tanusítja, mely világosan már ez időben vette fel magába a keresztyén elemet. Wenzel tanár legújabb vizsgálataiból is az fejlett ki, hogy míg a legrégibb német költeményekben Atiláról és húnjairól csak kevés, gyenge nyomok találhatók, azokra, melyek a tizedik század után irattak, a régi magyarok húnmondája világosan befolyt. Ez átültetés köz-

vetítője, ugy látszik, ugyan azon Piligrin passzói püspök volt, ki a tizedik század vég negyedében az első térítési kisérleteket tevén magyarjaink között, Kuonrát mester által a húnmondát is leiratta. Még világosabb leszen a hún történet hazai és mondaszerü eredete — t. i. miképen az a legrégibb magyar krónikásoknál előfordul — ha azt a középkori történetirók historiai elbeszéléseivel gondosan egybe vetjük; mert azt találandjuk, miképen az hol szegényebb, hol gazdagabb, néha ezektől eltérő, de teljesen független és önálló, s a költemények ovatos elválasztása s az anachronismusok criticai méltánylása után a történettel igen jól összeegyeztethető, sőt ezt helyenként ki is egészíti, mint péld. a tárnokvölgyi ütközet elbeszélésével, mely szerint a húnok itt nemzeti temetőjöket szerezték, melynek legközelebb Érdy által megkezdetett felásatása a mondát csodálatosan meg kezdé erősíteni, s általában a húnokról s ezeknek a magyarokkali törokonságáról emlékszerü tanuságot tenni.

2. §.

A mai Magyarország megvétele. Történeti átnézete a nemzet viszontagságainak a IX. és X. századokban.

Századokig ott székeltek volt a magyarok a Volga partján, a mai kazáni, szimbirszki, orenburgi kormánymegyékben, hol még a XIII. században Nagy-Magyarországot találjuk; midőn túlszaporodástól kényszerítve, mint a nemzeti monda mentegetőzik, de hihetőbben hatalmasabb és mindig ellenséges törokonaik, a besenyők által szorítva, egy részök e hazát elhagyá, s vándorlásai közben ismét két részre oszolva, egyike régibb székei emlékezetében Perzsiának tartott, míg a másik az atilai hagyományok nyomán délnyugat felé nyomúlt elő, s Etelközben (a mai Moldva és Bessarábiában) állapodott meg. Az ekép elvált testvérek követségek által egyideig még közlekedtek, míg amazok a délkaukáziai népek közt nyelvöket és nevöket elvesztették, emezek ellenben a tizedik század vég negyedében, újra a túlhatalmas besenyők által kényszerítve, mai hazájokba özönlöttek, a Karpatok és Ádria, a Kahlenberg és oláh havasok közt elnyúló minden tartományokat meghóditottak, s valamennyi itt székelt népek, miután fejedelmeik sorban vagy meggyőzettek, vagy leölettek, minden további ellenkezés nélkül Árpád főuralma alatt egy nagy állodalommá egyesültek. Ez új birodalom a magyarok által egyszersmind foglalásaik határaúl tekintetett; a nélkül mindazáltal, hogy harci és zsák-

mányló kedvöknek korlátot vetett volna. Olasz és Németország közelebb fekvő részei még Árpád alatt voltak kénytelenek a kelet sebes lovagai rettentő rohanásait érezni; s a fiatal Magyarországra nézve eldöntő pozsonyi főcsata (907) a német király tökéletes megveretésével végződött, ki majdan a magyarok adófizetője lett; az Enc vize lőn most az új birodalom határa, és Melkben épült fejedelmök büszke vára. Zsolt, Árpád harcos fia alatt alig volt nyugoti Europában tartomány, mely évenként ismételt kitöréseiket ne érezte volna; Német, Olaszországra, Schweizra, Lotharingiára, Francia, sőt Spanyolországra is nehezedtek súlyos karjaik, s a megrémült Europa bennök és általok a biblia Gogját, s a profécia által 1000. esztendőre jósolt világ végét látta elközelíteni. A német Henrik jól irányzott intézkedései dacára, ki ellenök a falvakat és klastromokat falakkal vétette körül, erős várakat építtetett, a fölkelést új módon létegesíté, a régi szabadosokból rendes gyalogságot, a hűbéri nemességből rendes lovasságot alkotván, katonai gyakorlatokat, hadjátékokat rendezett, és Németország elszórt erőiből erős és egyes közhadi hatalmat teremtett (mi által, közbevetőleg legyen mondva, a magyar nép világtörténeti változásokat idézett elé az europai népéletben), és dacára ez intézmények kétszeri nagy foganatának Merzeburg és Ágosta alatt, dacára az Enc vize jobb partja elvesztének, mi által a fiatal Magyarország nyugoti határkövének egész Melkig vissza kellett huzatni: a magyarok pusztító rohamai még sem szüntek meg, csakhogy azontúl ők inkább a közel keletet nyugtalaníták, hol Byzanc remegett és adót fizetett. Ez állapot Europára nézve mármár elviselhetetlenné lett, és szükségkép oly szövetséget idéz vala föl a magyarság ellen, mely a még alig százados birodalmat mulhatlanúl megrontotta volna: ha Gyéza fejedelem nem foglalja el atyja székét (972. é.), egy szokatlan szellemi és akarat-erővel bíró férfiú, ki nem csak világosan felfogta az europai viszonyokat, hanem szilárdul el volt tökélve önnönei zablátlan erejét vas kézzel fékezni s azt új, üdvösebb irányokba terelni. S valóban az ő országlása fejezi be *a régi hőskort*, mint a magyarok világ-életét a IX. és X. században nevezhetjük.

3. §.

Miveltségi állapotok. Állodalmi élet. Vallás.

Midőn a magyar nép miveltségi viszonyait nyomozzuk europai birodalma első századában, a külföldi kútfőket, melyek azt megfog-

ható okokból a legkedvezőtlenebb világosságban állítják elő, legnagyobb vigyázattal kell használnunk. Azért az elfogulatlan történetvizsgáló nem fogja magát egy Regino, egy Freisingeni Otto s egyéb krónikairók által, kik méltó haragjokban vagy megmagyarázható aggságuk közepett a magyarokat úgy festik mint a természet szörnyeit és első rangu emberfalókat, eltévesztetni, s a képes kifejezést nem fogja betű szerint érteni. A magyar, igen is, harcos és vad volt: költözései, melyek veszedelmes küzdelmekkel jártak, valamint segéd- és hóditó háborúi, melyek Europában első feltűntét jelölik, szükségkép olyanná tették őt; e mellett kaland- és pompaszerető volt, s mert a munkát szabad férfiúhoz méltatlannak tekinté, ama szenvedélyét csak karja csapásaival elégíthette ki. Zsákmányló rándulatai tehát pusztítók voltak, mint a középkor valamennyi vándor népeié, de a kegyetlenség mindig idegen volt a magyar jellemtől. Minden magyar szabad volt; igazgatásuk, mielőtt mai hazájokba léptek, patriarchai a törzsökök főnökei alatt; csak midőn Pannoniába indúltak ki, választottak magoknak egy nagyfejedelmet (*archon*nak nevezi Constantinus Porph., *király*nak a német kronisták), ki nem csupán hadi vezér, hanem az újon szerzett állodalmi egység közvetitője volt, s valódi felségi jogokat gyakorlott: mihez képest a magyar korlátolt örökös monarchia sajátlag már ekkor vette kezdetét. Europa ez új vendégei társadalmi érettségének elmúlhatlan emléke azon alapszerződés, mely szerint a törzsfőnökök a legfelsőbb hatalmat Álmosra ruházták; s azon nép, mely Árpád alatt Puszta-Szeren harmincnégy napi tanácskozásban — Anonymussal szólok — *az ország minden szokásos törvényeit és jogait, a nemzetnek a fejdelem és főnökök iránti viszonyait meghatározá, s minden vétségekre büntetéseket szabott*, épen nem volt féketlen barbarusok csordája. Ildomjok és mérsékökről fényes tanubizonyságot teszen azon viszony, melybe a nekik hódoló népekkel léptek: népiség és vallás különbsége nélkül (mert a keresztyénség az itt lakott avarok, szlávok, németek, bolgárok és oláhok közt már el volt terjedve) minden hódolt teljesen egyenjogú volt a hóditókkal, s szabad, nemes és magyar egyszersmind; csak azok kik ellent állottak, úgy a hadi foglyok voltak szabadtalanok, s a marhatenyésztésre alkalmaztattak; de ezeknek is hadi szolgálattétel által nyitva állt az út szabadságokhoz. Csak így merheték a hódítók legnemesebb erőiket az országon kivül foglalkodtatni, a nélkül hogy a meggyőzöttek támadásától, egy megsemmisítő belháborutól, s a régi állapotok erőszakos visszaállitásá-

-től tartaniok kelle. S valóban: a történetekben semmi nyoma ily viszszaható irányzatnak, semmi legkisebb ellentállás, semmi kisérlet az új főhatalom lerázására: a magyar nép erkölcsi felsőbbsége s minden érdekek illdomos kímélete az új állodalmat legott kezdetben közel ezer évre megállapította. Ekép megujúlt általok azon tünemény, melyet a negyedik és ötödik század húnjai — ebben is teljesen elütők a mongoloktól, kikkel hibásan azoníttatnak — mutattak fel a világnak: kiknek szabad és erőteljes népek, mint a keleti gótok, gepidák stb. készséggel és állandóan hódoltak, míg több jeles királyok után Atila halálával hozzá nem hasonló fiai meghasonlása derekabb vasallusok elpártolását vonta maga után. Csakhogy Árpád háza szerencsésebb volt unokáiban: erős és bölcs fiak örökölték azon hatalmat, melyet fentartani is értettek.

S valamint a magyarokat már birodalmok kezdetén az állodalmi háztartásban, bármely egyszerű volt az, derekaknak találjuk; úgy hadviselésök is épen nem állt csupa megrohanás és öldöklésből, terv és eszme nélkül. Leo, a tudós görög császár, leirta *hadi mesterségöket*, mely nálok a számbeli tulsúly hiányát többnyire szerencsésen pótlotta. Otthon a vadászat edzette az ifjuság ereit és bátorságát; gyakorlat nevelte ügyességét a fegyverrel bánásban, melyeket a bajnokok a tél nyugalmában önmagok készitettek.

De szellemi állapotjaik is a míveltség bizonyos fokára mutatnak. Mindenek előtt *egélyök* (religiójok) tiszta monotheismus volt: a legfőbb lény (Isten) volt nekik minden jónak kútfeje, s minthogy a négy természet-elemben minden isteni jótétemények öszvegét látták, a nap jelképében, a tűzben, áldoztak neki, tisztelték a levegőben és vízben, s a földnek hymnusokat énekleltek; úgy fogák fel őt mint népök saját védurát, mint magyarok istenét, minél fogva e név mai napig jelentes módon él a magyar nép öntudatában; továbbá őt fegyveresen képzelték, ki a gonoszokat nyilával (a villámban Isten nyilát látva) öli meg, s a gonosz elemet, melyet Ármány (Ahriman) vagy Ördöng képében személyesítettek, féken tartja. Szobraik („bálvány") csak érzéki előadásai voltak Istennek, melyek előtt neki állatokat (soha nem embereket) áldoztak: de bálványképek, t. i. a keresztyén papok értelmében, azok nem voltak. Papjaik, kiket táltosoknak neveztek, egyszersmind bölcsei, jósai és dalnokai voltak a népnek, a nélkül hogy erkölcsi hatalmok dacára valaha kasztot képeztek, s mint ilyen polgári különsúlylyal bírtak vagy szellemi nyomást gyakoroltak volna

a nemzeten. Hitték a lélek halhatatlanságát, s harcos hajlamokat nem kevessé táplálta azon meggyőződés, miszerint mindazok, kiket a csatatéren ölnek le, őket a más világon szolgálni fogják. Halottaikat források mellett szerették eltemetni, emléköket gyászdalokkal és torral üllötték, nevezetes eseményeket pedig áldozatok és áldomásokkal. Ünnepélyes szerződéseket esküvel erősítettek meg, mely alkalommal egy erökből vért bocsátottak annak jeléül, hogy esküszegés esetére vérök ontassék. Főnökeik s a vének nagy tekintetben állottak, a szülék tetemes hatalmat gyakorlottak gyermekeik fölött, az apa választa magának menyet; az eljegyzés apró ezüst istenképek váltásával történt, melyeket a mátkák teljes életökön át nyakukban viseltek. A soknejüség tőlök idegen volt, s a magyar asszonynak díszes állása a családéletben (a honnan a „feleség" név), úgy magán és közjogai, melyeket a magyar alkotmány neki biztosított (Erdélyben mai napig fenmaradt a régi „úrasszony" és „úrné" nevezet) valóságos nemzeti eredetüek, s bizonyítják mily tiszteletben állott a régi magyaroknál is a nőnem. Vendégszeretet, szövetségeseik iránti hüség s a bajnoki becsület eleven érzése egészítik ki e nép jellemképét, melyet, a nélkül hogy hibáit titkoljuk, mik főleg akkori köz életbeli viszonyaikban gyökereztek s a kornak felrovandók, egészséges, nemes alap s bizonyos foka a valódi emberi beltartalomnak tüntet ki.

4. §.

Nyelv, írás; mondák és költészet: A régi magyar hősmondakör. Énekek. Müvészet.

A régi magyarok értelmi derékségének legszólóbb emléke mindazáltal *nyelvök* maga. A nélkül hogy a pogány időbül egyetlen egy emlékét birnók összefüggő beszédben: mégis a legrégibb nyelvemlékek philosophiai vizsgálatából teljesen hü képét kaphatjuk ki azon állapotának, melyben a Dón vizét átlépte. Ha t. i. a régi magyar nyelvet gondosan átnyomozzuk s azt a maival összehasonlítjuk, határozottan lehet állítanunk, hogy jelen hazájában egyetlen egy új nyelvtani alakot nem fejtett ki, egy képzővel sem bővült, de igen, nem egyet elhullatott vagy kiavúlni látott; hogy új gyökeret többé nem termett, s egyedül idegen szók felvétele, még inkább a szóképzés ősi alaptörvényei szerint folytatott származtatás valamint az összetétel utján gazdagodott. Csak a szókötés vett fel, régi sajátságos és velős formái mellé sok újat, mi által a nyelv tetemesen változott, de fordu-

latai gazdagsága, tarkasága és könnyedségére nézve igenis lényegesen nyert. Ha eként mind ahoz tartjuk magunkat, mi a nyelv alkotásában és anyagában kétség kivül europa-előtti; e kivül azon hangtani változásoktól eltekintünk, mik'annyi század folytában kifejlődtek — mi annál kevesbbé jár nehézséggel, mert tájilag a régi nyelvjárások is élnek — fel látjuk támadni lelki szemeink előtt Álmos és Árpád nyelvét teljes egészlétében, s kénytelenek vagyunk elismerni, hogy ez, ősformákban gazdagabb volt a mainál; ellenben szótárilag sokkal szegényebb ugyan, mert az europai élet, a maga uj viszonyai, termékei és eszmeköreivel benne megfelelő kifejezését elé nem találhatta, de másfelül oly becses alaptőkéjét hozta magával a gyökereknek még lélektani képzetekre s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eleven képzékenységet párosított, hogy azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, *bár mily név alatt*, szükségkép *jelentes multat*, *nem közönséges szellemi szükségeket*, *sőt egy rég elsülyedt miveltségi időszakot kell tulajdonitanunk*: habár hagyományait rég eltemette az idő, s azok hírét is a századokon át ellenséges csillagzatok alatt régi virágzásukból alászállt unokák emlékezetéből kitörlötte.

Azon kérdés is: vajjon hoztak-e őseink saját *irásjegyeket* keleti székeikből Magyarországba? teljességgel nem olly képtelen, mint Schwartner vélekedett. Hogy a székelyek, kik a krónikák és saját hagyományuk szerint az atilai húnok maradványai, egész a XVII. századig a közéletben is saját ősi irásukkal éltek, teljes hitelességü történetirók szakadatlan sora által, kik ez irást különféle időkben, ön látomásból is, ösmerték, minden kétségen kivül van helyezve: s léteztét már legrégibb krónikásaink is bizonyítják. Már pedig épen nem hihető, hogy a székelyek, dáciai lakaikban találták volna fel ez irást: ottani szükségeik ily találmányra fel nem hívták, ha az egyéb nem volt volna is kölcsönzésnél tetemes átváltoztatással, mint Kézai vélekedett; különben is a romai irásjegyek ott annyira ismertettek s voltak elterjedve, hogy azoknak egyszerü elsajátitása sokkal természetesebb vala. Ehez járul még, hogy a székely irás, *mint a mongol*, függőleges irányban felülről lefelé szolgált: továbbá a müfogások sajátsága: a székelyek t. i. papiros vagy hártya és tinta helyett hosszúkás pálcákat használtak, mikbe irásjegyeiket irótőrrel rótták be, honnan maiglan a *rovás* név, mely a skandináv *rúna* szóval, mit Grimm szinte a „ró“ értelmü „runen“ régi igétől származtat, érdekesen találkozik: ezek együtt minden europai befolyás kizártával egyene-

sen Közép-Ázsiára, és különösen a nép őskorára, mutatnak. E szerint úgy hiszem nem alap nélküli azon véleményem, hogy bár a történet a húnok és magyarok saját irásjegyeiről hallgat, a székely irás mind a mellett az egész hún törzsöké volt; továbbá hogy az még ennek ázsiai korából való, s régi nemzeti miveltsége egyik tanujának beveendő.

A példabeszédekről, melyek itt is, mint mindenhol, a népbölcseség legvalódibb s legrégibb emlékeinek tekintendők: miután keletet nem viselnek, hallgatva, a *mondá*hoz és költészethez fordúlunk. Megkisértettem már azon út megjelölését, melyen a húnmonda a kilencedik században ismét visszatért bölcsőjébe. Itt még azt kivánom megjegyezni, hogy az a magyar népnek e hazába költöztekor nála teljességgel nem volt béfejezett hagyomány, holt ereklye: sőt inkább virágzott, mint szinte érdekeltem már, folyvást, hasonló egy régi de még mindig életzöld fához, melly koronként sok száraz ágat elhullata ugyan, de mindig újra belombosodott, s melynek árnyékában az utódok nagy őseikkel szellemileg közlekedve tetterőt és kedvet merítettek. S valóban: az Atila régi birodalmának emlékezete vezércsillag gyanánt világlott előttök vándorlásuk közben az egykori dunai Húniába; Atila neve mindenhol jogcímül és diadalmi kalaúzokul szolgált; miután a Dunát a húnok nyomán Kelenföldön kelték által, Árpád Buda felé vette utját, hogy Etele palotájában ünnepelje sikereit; innen a hún Necropolisba, Százhalomra költözött, a hol tervezte s honnan ki is vitte Pannonia meghóditását; végre Álmos halála után azon népgyülést, melyen, mint érdekeltetett, az új birodalmat rendezék, Puszta-Szeren tartotta, mely — mint Jerney emeli ki, s mi nagyon jelentékeny! — Sövénynyel határos, azon helyiséggel t. i. hol Atila Pannonia megvétele után nyugoti harcjáratait ünnepies gyülésben elhatározta. Igy dicsőíté az új honalapító a régi emlékezeteket s e föld azon classicai vidékeit, melyek népe mondáiban egyebek fölött ragyoglottak. — A húnmonda mellett ugyan ekkor még élni kelle köztök legközelebbi (volgahoni) múltjok hagyományainak is, de ezek e hódito korszaknak kétségkivül nagyobb csillogása, a jelennek fontosbsága, s a tizedik századnak a bajnok ifjuság egész tetterejét igénybe vevő fényes hadjáratai által hátmögbe szoríttattak, míg végre a nép életéből el is enyésztek; helyöket pedig újabb mondakör pótlotta, melyet már most *régi magyar hősmondának* lehet neveznünk, s ez a húnmondával együtt, melyhez csatlakozott, még a

keresztyén időben is a nép és dalnokai ajkán sokáig fenvolt, de végre is nyom nélkül elenyészett volna, ha a XI. és XII. század krónikásai által feljegyezve, s miután ezek az egy Anonymus kivételével szinte elvesztek, Kézai s a bécsi képes krónika első szerkesztője által nem használtattak volna. Az említett krónikairók közől a régi hőskorra nézve Béla kir. névtelen jegyzője kétségkivül a leggazdagabb s egyszersmind legfontosabb, minthogy ő, mi egész módjából, úgy többszöri nyilatkozataiból is határozottan kitünik, nagyobb részt közvetlenül a nép és dalnokai szájából merítette történetét. Kevesbbé gazdag és tarka, helyenként mégis pótolja őt a képes krónikának szinte névtelen szerkesztője, mint monda-elbeszélő pedig felülmulja a Magyarországnak Árpád általi megvétele, Lehel és Bölcs halála, és Botond konstantinápolyi kalandjáról szóló mondákban, melyek valóban költői szemléletességök, kedves naivság s valódi magyar szellemök által véghetetlen kedvesek és vonzók. Mint mondaelbeszélő, becsben alattok áll Kézai (a XIII. századból, s így amazoknál utóbbi), ki a régi magyar hősmonda összeirásánál eltérő és soványabb eredetieket használt, és pedig, mint látszik, hibás codexben; s ki a monda szépségei iránt tompább érzékkel levén, azt szárazabban is közlötte. Csak a Botond-mondát jegyezte fel bővebben, de itt is hibázik világosság és kecs. Mely kevés ezek szerint az, mi ez úton megmentetett, azon kincshez képest, melyet a nemzetnek a tizedik században múlhatlanul kellett bírnia! Sok része e soktágu hősmondának Anonymus idején már elhullatta eredetileg-költői alakját; de némelyek azt mégis fentartották, miképen az munkája több helyeiből kitünik, hol a joculatorok énekeiről (így hívattak a céhes dalnokok) nyilván emlékezik. E történeti énekek, melyek többnyire az illető eseményekkel egykorulag támadtak, a nemzeti *történetírás helyét pótlották;* és nem csak a nép és hadfiak, hanem ünnepi alkalmakkal az említett dalnokok által is énekeltettek, kik gyakran egyszersmind szerzőik voltak.

Ezen eposzi énekeken kivül másfélék is léteztek, mert a magyar nép mindenha énekkedvelő és daldús, a *költészet*, mint ma is még, hű kisérője volt isteni szolgálat és lakomáknál, gyászban és örömben. Áldozataik dicsénekekkel jártak, a táltosok versekben szóltak a néphez. Elhúnytaik hült tetemei fölött gyászdalokat énekleltek, s ilyekkel üllötték haláluk évfordulatán emlékezetöket. A leány dallással fűszerezte munkáját, s áldomások és lakomák felett a hős-

énekek mellett a tréfadal is szerepelt: innen nyerheték éneklőik a középkori krónikásoknál a trufator, joculator, nevet: a nép nyelvén hegedősöknek hivattak azon hangszertől, melylyel éneköket kisérték. S valamint vigalmaik *tánc*, úgy *zene* nélkül sem lehettek; s ismét Anonymus beszéli, hogy azon áldomásoknál, miket Árpád és vitézei Budában tartottak, — saját szavaival élve — a joculatorok énekei mellett minden zenék s a hegedők és sípok édes hangjai voltak hallhatók.

Végül még néhány szót a többi *művészetek*ről. Távol vagyok attól, hogy e szót magasb értelmében vegyem, midőn egy, állandó székekbe alig telepedett népről van szó; némely nyomaik a régi magyaroknál mégis előfordulnak. Hogy a *szobrászat*, bármely fejletlen volt is, e néptőnél nem volt ismeretlen, bizonyítják a magyar krónikák, melyek szerint a százhalmi húni temetőt szobor ékesítette; bizonyítja azon számtalan kőbáb (síri szobor) Lebediában, melyek, mi már kétségen túl van, a törokon kúnoktól származnak. Így voltak a pogány magyarok áldozó oltárai is az istenség szobrával ékesítve, mi András király edictumából (1046) és László király törvényeiből (1092) is kiviláglik. Egy másod mezőt, és pedig a faragásnak, a hadi jelek és pajzsok nyitottak jelképeik és cifráikkal, mik nélkül egy oly pompaszerető nép el nem lehetett, mely bel- és külföldi korírók szerint még hadjáratai közben is arany és ezüst evő készülettel és edényekkel élt. S valóban e fabeli faragcsáláshoz való kedvet és ügyességet örökløtte s mind maig mint népi hajlamot megőrzötte a pusztának magyar fia; valamint másfelül virágokkal hímzett szűrei s bundái és festett bútorai csillagos és virágos beszédmódjával teljes öszhangzásban vannak.

Ez és ilyen volt a kilencedik és tizedik század magyarja, ki mint Schneller a külföldi egykoru évkönyvirók után hegydöntő hittel hirdette, embervért-ivott és emberszíveket falt.

5. §.

Gyéza fejedelem reformjai. A régi kor hanyatlása.

Minden másképp fordult, midőn Gyéza fejedelem, egyike Magyarország legnagyobb státusférfiainak, reformatori szellem és erőteljes kormányzó, a herceg székbe ült. Ő meg volt győződve, hogy a magyar hatalom tartóssága nem juthat, ha folytonos megtámadásai által Európát élet- s halálrai küzdelemre kényszeríti. Mindjárt

országlása kezdetén a nemzetgyülésen e fegyveres rohamok megszüntetését vitte ki. Őmaga követségeket váltott a szomszéd fejedelmekkel, s velök békekötésre lépett; idehaza népét a zsákmánylás helyett a szerzés más eszközeire, különösen a földmívelésre és kereskedésre utasította, s e végre birodalmának egyéb nyelvü lakosait dacos magyarjai ellenében pártfogolta, kik, a mennyiben hadi szolgálatra nem vállalkoztak, mely legott kit-kit szabaddá tett, egész addig szabadtalanok voltak, és állattenyésztésre, halászat és vadászatra szoríttattak. Hason célból a vendégeket (külföldi beteleplőket) is kész fogadás és erélyes oltalom által kecsegtette és biztosította. Egy második nem kevesbbé hatalmas eszközét a polgárisodásnak, az erkölcsök szelidülésének s az új állodalom megszilárdításának, a keresztyénségben látta, melynek, a nélkül hogy neki meggyőződésből vagy rokonszenvből hódolt volna, egyelőre hirdetését és nyilványos gyakorlatát megengedte, utóbb, hogy az ügyet saját példájával is támogassa, abban maga is oktatást vett, végre meg is keresztelkedett és mint határozott képviselője a keresztyénségnek lépvén fel, egy nemzeti gyülésben annak felvételét elrendelte, a keresztyén rabokat felszabadította, és Vajk fiát San-Severini Deodát által europai és keresztyén szellemben neveltette, a nélkül még is, hogy őmaga a magyarok istenének áldozni megszünnék: mert neki az új tan nem kedély és vallásos meggyőződés ügye volt, hanem csak politikai eszköz; végre a szomszéd hatalmakkal, Velencével, Bajor és Lengyelországgal gyermekei velök összeházasításával szorosabb kapcsolatot szőtt, s mindezen módokon fiatal birodalmával az europai státuscsaládba új tagként belépett. Ezért saját népeitől, melyet hatályosan féken tartott, a veszedelem óráján csak gyengén támogatva, s azért további háborúktól tartva, kénytelen volt az Enc vize s a Kahlenberg közötti szép tartományáról, melyet Bábenbergi Leopold ragadott el tőle, lemondani, s e veszteségeért országa belső fejlődésében keresni vigaszt és pótlékot. És csakugyan: az egyes törzsökfejek negéde meg volt törve, a földmíves szabad, az ipar fel kezdett virágozni, a kereskedők járás-kelése széles birtokaiban biztosítva, a keresztyén papok mindenfelé müködhettek s új isten egyházai emelkedtek a régiek mellett: midőn e nagy fejedelem, ki épen a szentmártoni pompás apátság építtetéséhez fogata, huszonöt évi mélyen beható országlása után sírba szállott. A mely arányban életében kezdett újításai terjedtek, alakúlt egy nemzeti visszaható felekezet, mely, midőn

a fiatal István atyja székét elfoglalá, Kupa vezérlete alatt ellene fenyegető hatalommal feltámadt. De ez az ország idegen elemei segedelmével legyőzetett, a keresztyén vallás állodalmi vallásnak lőn kinyilatkoztatva, hatalmas hierarchia alapíttatott s az ország első rendévé emeltetett, a nemzeti cultus rabság büntetése alatt eltiltatott, a térítés szerveztetett, sőt erőhatalommal is támogattatott, templomok építtettek, klastromok és iskolák nyittattak : végre a pápa István egyházi intézvényeit utólag megszentesítette s neki királyi koronát küldött. Ezek által az új évezred e scytha nép európaisodását már biztosítva lelte, és Németország keleti határán egy új keresztyén királyságot alakítva, mely ázsiai új rohamok ellen egykor védfalúl volt szolgálandó. És ekép szállt sírjába a magyarok ősnemzeti népélete; s a történetbuvárnak nem lehet az új apostolok e nem csak építő, hanem egyszersmind a nemzeti vallás s az őskori népélet minden emlékeit kiirtó, buzgóságát mélyen nem fájlalnia. Semmi nyoma többé az áldozó helyeknek, oltároknak és bálványképeknek a szent ligetekben, hol a táltosok a magyarok istenének áldoztak s dicsénekeiket hangoztaták. Csoda-e, ha ezek után ama pogány hymnusok is nem leltek följegyzőket? Keresztyén irodalmunk a világi énekeket, s közőlök a legfontosbakat, melyek t. i. a nemzet történetét tárgyazák, úgy mondáit is feljegyezni elmulasztotta : csoda-e ha az előkor hitét és szertartásait is az utóvilággal közölni tartózkodott? Igen is, ha az őssírok, melyeknek nem rég sikerrel megkezdett felásatása azon korszakra új világot készül hinteni, a megsemmisíttetést elkerülték, ezt egyedűl a kegyes anyaföldnek köszönhetjük, mely azokat a veszély elől oltalmazó keblébe rejtette.

CLASSICA LITERATURA.

AZ ÍLIÁSZ ELSŐ ÉNEKE.

SZABÓ ISTVÁNTÓL.

Egy rablányka felett két fejdelem összeharagszik.

Zengjed el, istennő, Peleusfi Akhilleus ádáz
Bosszúját, mi ezer jajt nemzett a Danaoknak,
Sok daliás lelket küldött le időnek előtte
Hadeshez, magokat madaraknak ebeknek ebédűl
Vetve, Zeüs végzelmeinek folytában, azóta,

Hogy perelés közben egymás közt összevesztének
Atrides, feje a hadnak, s felséges Akhilleus.
Már mely istenség kapatá kettőjöket össze?
Leto és Zeus gyermeke : mert a fejdelem ellen
Felgyúladva veszélyt küldött a népre : ki hullott ;
Hogy papját Khrysest Agamemnon tiszteletében
Csorbítá. Mivel ez közelíte az uszka hajókhoz,
Roppant birsággal megváltani drága leányát,
Tegzes Apollonnak koszorúját hozva kezében
Fent az arany jogaron ; és kért vala minden Akhivot,
Főleg Atreus fiait, fejedelmit az argosi hadnak :
„Nemzetes Atridák s ti egyéb páncélos Akhívok,
Ám engedje az istenség feldúlni tinektek
A Priamos várát, s hazatéréstekre szerencsét;
Csak ti meg adjátok ki leányomat e fizetésért,
Tisztelvén a messzelövő istenfi Apollont!"
Itt a többi Akhiv felzúga, hogy a papot illő
Megtisztelni, s fogadni beeses váltságait : ámde
Nem tetszett Agamemnon erős lelkének az alku,
Sőt szigorún kikelö szókkal hajtotta el őtet :
„Vén ember, ne tapasztaljam, hogy az uszka hajóknál
Avvagy mostan időzz vagy ezentul járni merészelj ;
Mert jogar és koszorú tán meg sem is őrzene téged !
Én őt el nem eresztendem, mig meg nem öregszik
Otthon házamnál Argosban, messze honától,
Vásznat szőve s az ágyamnak szolgálatot adva.
Menj el azért, hogy meg ne boszonts, s haza szépszerün érhess!"
Így szólott. Megijedt az öreg, s bévette tanácsát ;
S indult szótalanúl a tenger görbe szegélyén
Majd miután tova elhaladott, sok imával esengett
Tegzes Apollonnak, kit szült a széphaju Leto :
„Oh hallgass meg, Ezüstíves, ki Khrysa tetőjén,
Szentséges Killán s Tenedosban dicscsel uralgasz,
Smintheus : ha valaha szent templomod általam épült,
Vagy ha kövér tulkok s kecskéknek címerit adtam
Égni tüzedre, ohajtatomat cselekedd meg ezuttal :
Bünhödjék könyemért az Akhívok sergé nyiladtól!"
Ajtatos esdésit bevevén neki Phöbos Apollon,
Ime Olympos bérceiről bosszúsan elindult,
Kézívvel vállán s fedeles puzdrával övezve.
Minden mozdulatán megcsördült a haragosnak
Válla felett a nyíl : mint egy komor éjszaka, ugy ment.
Most a gályáktól távolka megállva nyilat lött :
Ám az ezüst ideg olly borzasztó módra süvített.
Öszvérekre irányza előbb és fürge kutyákra ;

Annakutána magokra lövén a mírigyes íját,
Hullottak : már a máglyák szakadatlanul égtek.
Egyre repültek az istenség vesszői kilenc nap :
Tizedikén gyűlésbe hivá a népet Akhilleus :
Mert neki hozta magának eszébe fehérölü Hera,
Szánván a Danaok seregét, hogy hullani látá.
Végre midőn csapatos seregestül egybegyülének,
Felkelvén szólott Peleusfi levente Akhilleus :
„Atreus gyermeke, mint én látom, vissza lesz innen
Bujdosnunk szükség, ha ugyan még megmarad éltünk,
Háboru is mirigy is ritkítván a Danaok közt.
De nosza kérdjünk meg valamely jóst, vagy papot, avvagy
Álomfejtőt ; mert istentől az álmok is ; a ki
Megmondhassa, miért oly bosszús Phöbus Apollon :
Nem fogadalmat avagy hekatombét büntet-e rajtunk :
Ha java bárányok s kecskéknek nyerve tökélyes
Illatit, e nyavalyát le akarná venni hadunkról.“
Ennyit mondva leült. Felkelt ellenben utána
Kalkhas Thestorides, madarakból jóslani mester,
A ki tudott mindent, valami vala és vagyon és lesz,
S Trója alá vezeté az Akhívok barna hajóit
Jóstudományával, mit Apollon adott vala néki :
Ez fölemelve szavát mondá őszinte ajakkal :
„Zeus kedvence, Akhilleus, az kívánatod, adnám
Értéstekre, miért bosszankodik íves Apollon.
Oh én megmondom, de fogadd meg s esküvel ígérd,
Hogy pártolsz híven szóval s kezeiddel is engem.
Mert egy férfi talán fel fog gerjedni, hatalmas
Argos népe között, kit hallgat az összes akhiv had.
Fejdelem a nyertes, ha kisebb emberre haragszik!
Mert ha magában tán elnyelte is az nap epéjét,
A kebelében csak folyvást táplálja s mig azt ki
Nem tölthette. Hanem szólj már, pártolsz-e te engem?“
Szólt neki erre viszont Peleusfi levente Akhilleus :
„Bizvást mondd ki, ha tudsz olyasmit, az isteni tetszést.
Mert engem Zeusnek tegzes fia Phöbos Apollon,
Kit te imádva jövendölsz a Danaoknak, oh Kalkhas :
Senki, mig én élek s a földön idestova látok,
Rád nem fogja sulyos kezeit valamennyi akhiv közt
Vetni : habár netalán Agamemnont érted is, a ki
Most az egész hadban legfőbbnek lenni dicsekszik!“
Itt felbátorodott, s mondotta az istenes ember:
„Nem fogadalmak avagy hekatombe boszontja az istent,
De hogy az áldort megbántotta király Agamemnon.
El sem vette kinált pénzét, ki sem adta leányát.

Úgy van, ezért vert meg, de verend ezután is Apollon.
Ő nem fogja nehéz kezeit szüntetni felettünk,
Míg a szende leányt atyjának vissza nem adta
Ingyen s díjtalanul, és szent hekatombe nem indul
A Khrysébe. Igy őt megkérlelhetni reménylem."
Imigy szólva leült. Fölkelt ellenben utána
Szélesen országló Atreusfi király Agamemnon
Bosszankodva; nagyon felforrott mérges epével
Belseje, két szemiben égő tűz lángja világolt;
És Khalkast szigorú szemmel vagdalva beszélett:
„Baljósló, te nekem nem mondtál még soha kedvest,
Csak szomorú jóslásnak örül a lelked örökké,
Jót pedig épen nem mondottál vagy cselekedtél!
És most itt az Akhívok előtt ihletve jövendőlsz,
Hogy nekik e nyavalyát csak azért küldötte az isten,
Mert én Khryseisért nem vettem el apja kezéből
A nagy váltságdíjt. Igen, én házamban ohajtám
Őt szemlélni, Klytaemnestrát is utána helyezve,
Első nőmet: mert emez annál nem kevesebb is
Sem termetre sem arcra, sem észben sem tudományban.
Ámde, ha így jobb, mindemellett utnak eresztem.
Népeimet megmenteni s nem megrontani vágyom.
De nekem egyszeriben más díjt készítsetek, és ne
Én legyek itt egyedül dijazatlan; mert nem is illik!
Mert hogy az én díjam hova lesz, mindenki tanúja."
Válaszol erre legott neki gyors és bajnok Akhilleus:
„Oh Atreus méltóságos fia, pártalan üzér,
Honnan ajánlhatnak díjt néked az argosi rendek?
Sok heverő jószág ugyanis tudtunkra bizony nincs.
Mert a városokét, melyek bevetettek, elosztók;
S a néptől nem volna derék ezt újra kiszedni.
Csak te bocsássad el azt istennek; s majd mi idővel
Három s négyszeresen térítjük vissza, ha egykor
Zeus akaratja nekünk feldúlni megengedi Troját."
Szólt neki erre viszont Atreusfi király Agamemnon:
„Már így, bármi nemes vagy is, istenféle Akhilleus,
Csak ne kisérts; ugyanis rá nem szedsz, el sem is áltatsz.
Vagy tán azt akarod, hogy míg te jutalmasan ülsz itt,
Nékem mim se legyen, s a mim van is útnak ereszszem?
Jó, ha nekem más díjt állítnak az argosi rendek,
Milyent én akarok s nagy méltóságom igényel:
Ha pedig ellenben, majd elmegyek énmagam, és vagy
A tiedet vagy az Ajasét vagy végre Odysseus
Részét elveszem; ám haragudjék emberem aztán!
Erről azonban majd gondunk lesz végzeni máskor.

Most pedig a tengerre hajót vontatni siessünk,
Válaszszunk bele jó révészeket, és hekatombét
Tegyünk rája, tovább szállítsuk bé az alangyár
Khryseist; és főnökül egy fő férfiu menjen,
Ajas, Idomeneus avvagy nagyságos Odysseus,
Vagy te magad, Peleusfi, az oly irtózatos ember:
Tegzes Apollo szivét hogy megkérleljed irántunk."
Vágva komor szemmel támadta meg őtet Akhilleus:
„Oh arcátlanságba buvott és szivtelen önző,
Hát ki fogadja szavad készségesen a Danaok közt,
Vagy ha utat vállalni avagy megküzdeni szükség?
Ám hiszen én nem is a déli trojaiaknak okáért
Jöttem harcra, kik épen nem bántottanak engem:
Mert el nem hajták lovamat sem az ökrömet, avvagy
Tették tönkre ama buja s mivelt Phthia határán
Búzavetéseimet; miután oly sok magas árnyas
Hegy vagyon és viharos tenger hulláma közöttünk.
De teveled jöttünk mí, szemtelen, hogy te örülhess,
Tiszteletet Menelaosnak meg néked, ebarcú,
Szerzeni Troja alatt: de mit épen semmibe sem vészsz,
Sőt azzal fenyegetsz hogy béremet elfogod, a mit
Annyit küzdve nyerék s az Akhívok részemül adtak!
Sohsem egy a díjunk kettőnknek, hogyha bevette
E vagy ama várost Trojában az argosi nemzet;
De a tántorgó viadalt jobbára kezemmel
Én magam intézem, s ha utóbb osztályra jön a sor,
A te jutalmad több; és én kedves kevesemmel
Megfáradva megyek ki hajómra az ütközetekből.
S most Phthiába megyek; mert sokkal célszerüebb is
Visszaevezni hajóimmal: de nem is hiszem aztán,
Becstelen itt, hogy majd roppant pénzekre tehess szert."
Szólott néki viszontag ezekre király Agamemnon:
„Fuss iziben, hahogy oly nagy kedved tartja; biz én nem
Foglak részemről maradásra könyörgeni: lesznek
Még nekem a kik tisztelnek, s Zeus köztök az első.
A fejedelmek közt te irántam legszilajabb vagy;
Mert örökös perek, ütközetek s izgága szerelmed.
Hogyha igen nagy erőd, ezt néked az istenek adták!
Menj haza barna hajóidon, és majd otthon uraltasd
Myrmidonidtól tenmagadat; mert én nem urallak,
Sem haragodtól nem félek; sőt íme kimondom:
Minthogy Khryseist elvéteti tőlem Apollon,
Én őt néki legott eleresztem sürge hajómon
Társim alatt: de viszont magam azt a szende Briseist
Sátrodból hozom el, kiszemelt osztályodat; hogy lásd

Mennyire több vagyok én náladnál, s féljen ezentul
Bárki kiköthi avagy mérkőzni kisérteni vélem."
Igy szólt. Pelidest düh kapta meg erre; kedélye
Borzas keblében két résre szakadva tünődött,
Combjától köszörült érc kardot rántva ha vajjon
Másokat eltolván útból letérítse Atridest,
Vagy szüntesse haragjait és csilapítsa kedélyét.
Mig ő ilyeneken tünődött volna magában,
A köszörült kardot hüvelyéből rántva; Athene
Mennyből alájöve, elsürgetve fehérölü Hera,
Mindkettőjöknek kegyes istene s gondnoka által:
S hátula állván sárga haján megfogta Akhilleust,
Néki jelenvén meg s nem látva egyéb szemek által.
Elhült bajnok Akhilleus most, és hátra tekintvén
Ráismert Pallasra; dühös láng ége szemében,
És kifakadván így mondá neki szárnyas igékkel:
„Mért jöttél ide, oh csemetéje olympi Zeüsnek!
Látni talán Agamemnonnak csúfságait, úgy-e?
De ime megmondom, mi pedig bizonyára ugy is lesz:
E dölyf néki bizony szaporán éltébe kerülhet!"
Szólt neki erre viszont istennő kékszem Athene:
„A te boszús haragod jöttem csilapítni, ha szómra
Állnál, mennyekből küldetve fehérölü Hera,
Mindkettőtöknek kegyes istene s gondnoka által.
Szünj feleselni azért és kardot rántani rája;
De szóval rakd meg valamint csak rakhatod őtet.
Mert ime megmondom, mi pedig bizonyára ugy is lesz:
Háromszor több díj fog jutni tenéked idővel
E sérvért; csak szállj szívedbe s szavunkra hajolj meg."
Szólt neki erre viszont Peleusfi levente Akhilleus:
„A ti parancsotokat szükség tisztelnie bármily
Bosszús férfinak, istennő, tudnillik igy üdvesb.
A neki szófogadót jobban hallgatja meg isten."
Szólt, s az ezüst kardmarkolaton nem járt keze többé,
De betaszítá a fegyvert hüvelyébe, nem is lett
Szófogadatlan Athenének: ki legottan Olympra
Ment Zeüs atyja dicső házában az égi körökbe.
S mostan Akhilleus ujra boszús szókkal fakadott ki
Atridesre, nem is szüntette kedélye haragját:
„Korhely fejdelem, ebszemü és szarvasszivü ember,
A ki sem a néppel fölfegyverkezni csatára,
Sem pedig Argos jobbjaival száguldani lesbe
Még soha sem mertél: igen, ezt cselekedni halálod!
Jobb is az argosi tábornál fenekedni egy olyan
Férfiu jószágára, ki ellenmonda szavadnak!

Nemzetevő zsarnok, miután gyávákon uralgasz!
Mert hiszen, Atrides, mai bűnöd volna utolsó!
De azt megmondom, meg is esküszöm arra nagy eskkel:
Engemet e jogar itt, mely ágakat és levelet nem
Hajt többé, miután cölöpét ott hagyta az erdőn;
Fel se virul soha, mert héjától és levelétől
Megfosztá a fejsze, s ma már az Akhívok itélő
Főnöki hordozzák, kik bírószéken az isten
Törvényit kezelik: neked ez bizonyára nagy esk lesz!
Majdan eszébe jutand még egykor Akhilleus Argos
Összes népeinek: kiken itt, bármennyire búsulsz,
Nem lesz erőd tágítni, midőn egymásra omolnak
Emberölő Hektor kezitől: s te magadra haragszol,
Hogy meg nem becsüléd a legderekabbik akhívot!"
Szólott Pelides, s jogarát a földhöz ütötte,
Díszítettet arany szegművel fényesen; és ült.
Atrides meg amott dulfult vala. Erre felugrott
Bájajakú Nestor, harsány szavalója Pylosnak,
A kinek édesben szólottanak ajkai méznél.
E mellől immár a földlakos emberi nemnek
Két ivadéka kihalt, melly véle Pylosban előbbed
Termett s élt, ma pedig már harmadik ízen uralgott:
Ez most jóakarólag imígy szónokla középre:
„Oh feleim, mi jajok közelítnek az argosi földre!
Örvendhet Priamos, s Priamosnak gyermeki bizvást,
Ilion országnak tapsolhat nemzete, hallván
A ti kocódástok hírét, hatalomra kik elsők
Vagytok harcokon és gyűléseken a Danaok közt.
De engedjetek; énnálam ti kisebbkoru vagytok.
Mert már nálatok én derekabb ivadékkal is álltam
Érintésben, s ők soha meg nem vettenek engem.
Mert olly férfiakat nem láttam, látni se bízom,
Milyen Pirithoos, s népek fejedelme Dryas volt,
Kaeneus Exadios, meg az istenmás Poliphemos,
És Aegeus fia Theseus, a halhatlanok ikre.
Ők voltak legerősb daliái az emberi nemnek;
És legerősb magok a legerősbekkel hadakoztak,
Hegymegi Pheraekkel, kiket elsemmiztek örökre.
Ily daliákkal volt módom keveredni, Pylosnak
Messze vidékéről hívatva meg önmagok által;
S én magamért küzdöttem ugyan, de azokkal egyetlen
Mostani férfiu sem merhetne kiállani szemközt:
Mégis az én szavamat bevevék s hajlottanak arra.
Hát ti vegyétek szinte be; mert engedni tanácsosb.
Se te akármi dicső vagy is, a lányt el ne ragadjad,

De hagyd néki, mikép az Akhívok először is adták:
Se te, oh Pelides, ne akarj feleselni királyi
Emberrel: miután soha még jogaros fejedelmet,
Kit csak az isten adott, nem körzött ennyi dicsőség.
Ám ha erősebb vagy s istennő szüle világra,
Ez hatalomra külőnb, miután több népek uralják.
Atrides, hagyj fel haragoddal: majdan Akhilleust
Meg fogom én bosszújában kérlelni, ki roppant
Bástya kinek-kinek itt a háboru vészei ellen."
Szólt neki erre viszont Atreusfi király Agamemnon:
„Úgy vagyon, aggastyán, szavaid bizonyára igaz szók!
De ez az ember mindeneket meg akarna előzni,
Mindennek feje lenni, aláhódítani mindent,
Úri parancsokat adni, habár rá senki se hallgat.
Vagy ha az istenek őt daliának termeni hagyták,
Adtak-e vajjon azért neki rágalmakra hatalmat?"
Erre szavába esett és monda levente Akhilleus:
„Semmirekellő volnék én és gyáva teremtés,
Ha minden szavadat meghúnyászkodva csodálnám!
Másnak elébe sorold törvényidet, és ne nekem köszd
Szűmre parancsidat; én soha sem hallgatlak ezentúl.
Sőt egyebet mondok, mit ugyancsak tarts meg eszedben:
Többet az én kezeim nem fognak víni leányért
Sem mással se veled, ha igy adtok s visszakövettek:
De mi evicke hajóm körül egymáson vagyon, ám hisz
Abbol ugyan semmit sem fogsz elvinni dacomra!
Vagy nosza rajta tehát, próbáld, hadd lássa ez a kör.
Ugy fogadom, szaporán dárdámon omolna le véred!"
Ilyen villongó szókkal feleselve helyökről
Felkeltek, s szétoszlatták az Akhívok ülését.
Peleus gyermeke sátraihoz mene s barna hajói
Szállására, Menötiades s a többi felekkel:
Atrides pedig a tengerre hajót vona gyorsan,
Húsz révészt választa belé, gazdag hekatombét
Tett fel az istennek; s miután a szende Khryseist
Béültette, legott felhága vezérül Odysseus.
Így behelyezkedvén eleveztek az égszinü pályán.
Most Agamemnon tisztúlást hirdettete sorra.
Megtisztitkozván, szennyét tengerbe dobálák;
És bika s kecskéből Phöbosnak nagy hekatombét
Tettenek áldozatúl a tenger szélei mellett,
Melynek felsietett füstburkolt illata mennybe.
Igy az egész tábor. De király Agamemnon azonban
Nem feledé szavait, mikkel fenyegette Akhilleust.
Sőt szólt Talthybioshoz azonnal s Eurybateshez,
Kik neki hirnöki és sürgős apródai voltak:

„Menjetek el Peleusfi Akhilleus sátrahoz egyben,
És Briseist kézenfogvást hozzátok el onnan.
Hogyha nem engedi, én többekkel menve reája,
Elveszem enmagam is, mi nagyon fájhatna szivének.“
Így szólván küldé, s szigorún lelkökre parancsolt.
Ők a vizparton kedvetlenül elhaladának.
Majd a Myrmidonok szállása s hajóihoz érvén,
Őtet sátora mellett és a gályahajónál
Ülve lelék; kiket ő nem örömmel láta ezuttal.
Ők félvén és tisztelvén fejedelmi személyét,
Csendesen állottak, semmit sem kérdve se hallva.
Ámde elértvén ő, szavait fölemelve beszélett:
„Hirnökök, isten hoz, Zeüs angyali s emberekéi!
Jertek idébb; ti nekem nem vétetek, ámde Atrides,
A ki tibenneteket sátramhoz Briseisért küld.
Nosza csak, istenmás Patroklos, hozd ki ama lányt,
S add kezeikbe, vigyék! de magok legyenek nekem aztán
Mind isten mind ember előtt, mind a zabolátlan
Lelkü királynak irányában tanuim: hahogy egykor
Énrám még netalán szükség leszen, egy veszedelmet
Elhárítani.... Ah de, hisz ő kórságosan őrjöng,
És sem előre nem értelmes számítni se hátra,
Hogy harcolna szerencsésen gályáin Akhaja!“
Szólott. Patroklos bevevé bajtársa parancsát,
És kivezetvén egyszeriben a szende Briseist,
Általadá; s amazok szorgalmasan elsiétének,
Nem menvén örömest a némber vélek. Akhilleus
Könyhullatva barátjaitól külön ült le magának
A tengerparton, szemeit sikjára szegezve.
S kérte kiterjesztett karral sok imában az anyját:
„Édes anyám, ha rövidkoruvá szültél nagyon engem,
Bárcsak már legalább becsületben nyujtana áldást
Mennydörgő Zeüs, úgy, mint épen semmibe sem hajt!
Oh mert olyan igen legyaláza király Agamemnon
Engemet! Elrablá osztályomat, és maga él!“
Monda könyezve. Kit is meghallgata égi szüléje,
Ott lakván öreg atyjánál a tengerek alján:
És köd alakjában kimerülvén szőke honából,
A keserü könyeket sírónak elébe leülve
Megsimogatván jobbjával szólott vala hozzá:
„Szülöttem, mit epedsz? mi busítá kebledet így meg?
Mondd ki, ne titkold, hadd tudjuk mindketten egyenlőn.“
Erre nagyot sóhajtva felelt Peleusfi Akhilleus:
„Tudva kegyelmed előtt, mért nékem szólani róla?
Megszállók Thebét, hol fejdelem Eetion volt,

És feldulván azt ide hordtuk kincseit össze;
Mikben elosztozván a rézdolmányu Akhívok,
Atridesnek adák oda Khryses szende leányát.
Tegzes Apollonnak szent áldora Khryses azonban
Eljött a vértes Danaoknak gályahadához,
Nagyszerü díjakkal megváltani drága leányát,
Phöbos Apollonnak koszorúját hozva kezében
Fent az arany jogaron; s kérlelt valamennyi Akhívot,
Föleg Atreus fiait, fejedelmit az argosi népnek.
Itt a többi akhiv felzúga, hogy a papot illő
Megtisztelni s fogadni becses váltságait; ámde
Nem tetszett Agamemnon erős lelkének az alku,
Sőt kikelő szókkal szigorún hajtotta el őtet.
Búnatos aggastyán elment utjára, s Apollon
Meghallgatta imáit igen kedvesnek előtte;
S vésznyilakat küldött az akhiv seregekre, kik aztán
Sűrűn hulltanak a táborban. Az isteni felség
Nyilai így szállván széles hadainkra, mivélünk
Egy ihlett jósló tudatá az apolloni végzést;
És én egyszeriben kérlelni tanácslom az istent.
De Agamemnonnak felforrott mérge, s kikelvén
Nagy fenyegetve beszélt, mit ugyancsak végre is hajtott.
Mert azt barna hajón haza vitték a szög akhívok
Khryseshez, sok ajándékkal tisztelve az istent;
Atrides meg imént éntőlem hirnöki által
Vette ki Briseist, kit az ország nékem ajánlott!
De te, ha megteheted, kelj oltalmára fiadnak.
Menj fel Olympra, imádd ajtattal az istenek atyját,
Ha valaha neki jó szó s tényszolgálatot adtál.
Én ugyanis tőled gyakran hallottam atyámék
Termiben a nagy szót, miszerint fellegtoroló Zeust
Csak magad óttad meg bajtól az olympi karok közt,
A' mint más halhatlanok őt megkötni akarták.
Hera, Poseidaon s istennő kékszem Athena.
De jókor jöttél te, s feszes kötelékit eloldád,
Felszorgalmazván a százkezüt egyben Olympra,
A kit az égi karok Briareusnek, az emberi nemzet
Aegaeonnak hí, atyjánál sokkal erősbet:
A ki Kronionnál méltóságteljesen ült le.
Ettől tartván nem kötözék meg az égi hatalmak.
Térdeinél fogvást ezeket juttassad eszébe,
Hogyha kegyeskednék Trojának védeni népit,
A Danaok seregét ellenben öletve üzetni
Gályáikra: hogy érezné kiki a fejedelmet,
És Atreusfi király Agamemnon tudja meg egyszer,
Mekkora bűn volt nem tisztelnie tábora díszét!"

Szólt neki erre viszont édes Thetis anyja könyezve :
„Jaj, mért szültelek én ily búbánatra, szülöttem !
Vajha hajóidnál keserűség érzete nélkül
Ülhetnél veszteg, kinek élete oly rövid élet !
Most pedig egyszersmind kicsiny is rosz is a te világod
E földön ! Mi szerencsétlen, mi kinos vala szülnöm !
Megkeresendem azonban ezekkel mennykövező Zeust
A hó-lepte Olymp tetején, ha szavamra figyelne.
Csak te imitt ülvén békével evicke hajódon,
Tarts folyvást haragot, s a haddal hagyj fel egészen.
Zeus ugyanis tegnap ment Okeanosba Olympnak
Istenivel, lakomát élvezni az Aethiopoknál.
Kétszer hat nap után jön az ég palotáiba vissza.
Akkor fel leszek én érces házába menendő,
És térdéhez ülök, s kegyeit megnyerni reménylem."
Igy szólván eltünt, és azt ott hagyta : ki teljes
Szívéből haragudt a szépövü hölgynek okáért,
Melytől erővel megfosztták. — E közben Odysseus
Eljuta már Khrysébe, vivén a szent hekatombét.
Végre az örvényes kikötő kebelébe hajózván,
A lobogót bevonák s leszedék a barna hajóba ;
Vackából kiüték, kötelekkel alára bocsáták
Gyorsan az árbocot ; azt pedig a partfokra taszíták.
Itten horgonyokat hánytak volt és kikötötték,
Majd a tengernek kanyarú partjára kiszálltak,
És kiemelték a Phöbosnak szent hekatombét,
Khryseis maga is felment az evicke hajóból :
A kit az oltárhoz vive méltóságos Odysseus,
És nemzője kezébe tevén igy kezdte beszédét :
„Oh Khryses, hozzád igazíta király Agamemnon,
Mind hazahoznom gyermekedet, mind szent hekatombét
Tennem Apollonnak, hogy megkérleljük az istent
Argos népe iránt, kire gyászos sorsot eresztett."
Igy végezvén általadá : az örülve fogadta
Drága leányát. Ők pedig a pompás hekatombét
Rendre kiállítván a szent oltár körül, egyben
Megmosták kezeket, s fölvették a darapépet.
Itt fölemelve kezét Khryses fennszóval imádott :
„Oh hallgas meg, Ezüstíves, ki Khryse tetőjén,
Szentséges Killán s Tenedosban dicscsel uralgasz !
A ki előbb kegyesen bevevéd buzgalmas imámat,
S nékem tiszteletet, Danaoknak bánatot adtál ;
Most meg ezen kívánatomat cselekedd meg, oh isten :
A vészes mirigyet hárítsd el az argosi népről !"
Szóla ; imádságát bevevé neki tegzes Apollon.

Hogy megimádkoztak s a szent dara el vala hintve,
Elsőbb hátratörék nyakokat, leüték vala s nyúzák;
Majd kiszelék combját, betakarták kétszerü hájjal,
Annakutána pedig nyers húst rakdostak ezekre.
Igy égette hasábokon a pap, lángszinü borral
Meghintezve; ötös nyársakkal vártak az ifjak.
A combok hogy elégtenek és ők a belet izlék,
Más tetemet szétszegdelvén s nyársakra taszítván
Megsütték tudományosan, és elvégre levonták.
A mint a bajon átestek s elkészüle étkök,
Vendégeskedtek, s nem lön panasz ételitalban.
Hogy pedig éhök megcsilapult és szomjok elalvék,
Egyszeriben borkancsókat koszorúztak az ifjak,
És elzsengézvén közepettök szétpoharazták.
Most az Akhívok gyermeki szép énekkel egész nap
Engesztelték, szent paeant harsogva szivökből,
A halhatlan Messzelövőt; ki örüle daloknak.
Majd mikor a nap elalkonyodott és rája setét lett,
A kikötői cövek mellett nyugalomra feküdtek.
Annakutána, midőn a rózsás ujju korány jött,
Itt az Akhívok hadseregéhez visszasiettek;
S kellemetes szellőt engedvén nékik Apollon,
Árbocfát tettek ki, vitorlát erre fehéret.
A mint a lepedőt szél puffasztotta, hajójok
Indultára nagyot zúdúla köröskörül a hab.
Igy haladott ez az árvíznek szorgalmatos utján.
Végre midőn az erős Danaok dandárihoz értek,
Barna hajójokat egyszeriben szárazra vonatták,
S a homokos parton hengert nyujtottak alája.
Erre hajóikon és sátranként szerteoszoltak. —
Ott haragudt ezalatt ön sürge hajóin időzve
A gyors és méltóságos Peleusfi Akhilleus,
És sem az emberek országos gyülésibe nem járt
Sem viadalba, hanem helyt ülvén fájdalom ölte
Lelkét a harcért s csak harcért lángodozónak.
Végre hogy a hajnal kétszer hatod izben eredne,
Ekkor az égi karok mind megtérének Olympra,
És legelül maga Zeus. Fia esdeklésit azonban
Nem feledé Thetis: ő kimerülvén Okeanosból,
És reggel felemelkedvén a boldog egekbe,
Mennykövező Kronidest másoktól elkülönödve
Lelte Olymp csipkés ormának legtetejében.
Ennek elébe leült, és általölelte balával
Térdit, jobbjával pedig érintette az állát;
Majd felemelve szavát elkezde könyörgeni hozzá:

„Zeus atya, ha valaha neked én az olympi karok közt
Szóval avagy tettel szolgáltam, most cselekedd meg,
Hogy tiszteld fiamat, ki egyébnél kurtakorúabb
Embernek született, s most íme király Agamemnon
Még legyalázta, jutalmától megfosztva erővel!
Oh legalább te becsüld nekem őt meg, gondviselő Zeus!
Addig tedd Troját győztessé, míg az Akhívok
Érzik az én fiamat s ezután tisztelni tanulják!"
Igy végezte. Kihez nem szólott mennykövező Zeus,
De ült hallgatag. És Thetis, a mint általölelte
Térdeit, ugy tartá, és szólította meg ismét:
„Add bizonyos szavadat, kérlek, s vagy igennel ereszsz el,
Vagy nemmel, ki mitől sem tarthatsz; hadd tudom aztán,
Mennyire legkevesebb vagyok én az olympi karok közt!"
Monda sohajtva nagyot mostan neki gondviselő Zeus:
„Vajmi felette sulyos, hogy villongásra vezérelsz
Engem Herával, ha reám támadna miattad:
A ki különben is énvelem itt az olympi körökben
Egyre perel, hogy Troja hadát diadalra segélem.
De te nyomon távozzál el, nehogy észrevehessen
Hera; nekem pedig itt majd gondom lészen ezekre.
Sőt várj, én teneked főmmel fogok inteni, hogy higy!
Tudnillik nekem ez legfőbb jelem a magas égnek
Boldogi közt; ugyanis nem húzatik az soha vissza,
És nem csalfa s hiú, mit főmmel igenleni szoktam."
Igy szólott, és barna szemöldivel inte Kronion;
Ambrosiás hajfürtei feltorzadtak az isten
Halhatlan főjén, mihe megrendűle Olympus.
Igy végeztök után elváltanak; és ez ugyancsak
Okeanos mélyébe szökött a fényes egekről,
Zeus pedig a teremébe vonult: atyjoknak azonnal
Mind fölkeltek az istenek, és nem merte bevárni
Székén senki, hanem valamennyen elébe siettek.
Imigy foglala helyt a trónon. Hera azonban
Tudta, tapasztalván, hogy véle tanácsos igéket
Válta Thetis, szent gyermeke a tengervizi aggnak.
S egyszeriben kifakadt és perlett égi Zeüsre:
„Hát veled, én Ravaszom, melly isten tarta tanácsot?
Kedves régi szokás nálad, tőlem külön egymás
Titkos ügyekbe avatkoznod, mikből velem aztán
Még soha sem voltál valamicskét közleni szíves!"
Szólt neki erre viszontag az istenek emberek atyja:
„Hera, koránse kivánj minden dolgomban avatva
Lenni; neked bajos azt éntőlem, bár feleség vagy.
A mit hallanod illdomos, azt nem fogja sem isten

Sem pedig ember előbb náladnál hallani tőlem :
De miket én külön óhajtok végezni Olympos
Istenitől, azokat se ne kérdd, se kutatni ne szaggass."
Mondá erre szemők istennő Hera viszontag :
„Rettentő Kronides, mit nem mondottanak ajkid !
Ennekelőtte nem is kérdeztem vagy tudakoztam
Semmit, hanem tetted bizvást magad a mit akartál.
De ma igen félek, netalántán Nereus aggnak
Lánya ezüstlábu Thetis által vízre vitessél.
Reggel volt teveled, s a térdedet általölelte.
Őt, ugy gondolom én, bizonyossá tetted, Akhilleust
Megtisztelni, s hajóiknál hogy sok görög elvesz."
A kinek igy mondotta viszont fellegtoroló Zeus :
„Ármányos, mindig gyanakodsz ; nincs titkom előtted !
Ezzel azonban nem mégy semmire, sőt szemeimben
Mindig alább szállasz, mi tenéked még keserűbb lesz.
Már ha ez ugy vagyon is, nékem kedvem telik abban !
Légy hát s ülj veszteg, s ajakimnak vedd be tanácsát !
Nehogy az égi karok keveset használjanak akkor ;
Ha megyek, és súlyos kezemet rád vetni találom !"
Igy szólott. Megijedt istennő Hera beszédén,
És veszteg maradott, elnyomván szíve sugalmát.
Zeus teremében az égi karok mindnyája sohajtott.
Most szavait fölemelve művész Hephaestos ezek közt,
Édes hókebelű anyját pártolva beszélett :
„Hejh, az már feneség s türhetlen lészen ugyancsak,
Ha ti az emberekért igy fogtok perleni e helytt,
És zajt üttök az égi karok közepette ; nem esnek
A lakomák sem jól, miután igy felkap az aljas !
Kérem anyámat azért, noha nála is ott az okosság,
Jobban járjon atyám kedvében, hogy ne kocódjék
Véle tovább nemzőm, s lakománkat meg ne zavarja.
Mert az olymposi Mennykövező, ha akarja, kiforgat
Minket székinkből, miután sokszorta hatalmasb.
De hizelegj körülötte szelíd és nyájas igékkel,
S istensége megint irgalmas lészen irántunk."
Mondván felpattant tronjáról, s anyja kezébe
Tévén a kettes poharat, folytatta beszédét :
„Szenvedj, édes anyám, és türj, bár sajnosan esnék !
Nehogy igen kedvest szemeimmel lássalak össze
Paskoltatni ; mivel már akkor róla, ha bánom
Sem tehetek, mert ám nehez ellene állani Zeusnek.
Már ugyanis másszor, mikor igy pártolni siettem,
Lábamnál fogvást ledobott a menny küszöbétől.
Estem egész napon át. Mikor aztán alkonyodás lőn,

Kis lélekzettel Lemnosz szigetére zuhantam.
A Sintis nemzet leesettet felfoga mindjárt."
    Monda; fehér kebelü istennő Hera mosolygott,
És a billikomot mosolyogva fogadta kezével.
Majd meg Olympos egyéb örök istenséginek öntött
Jobb kéztől nektart, meregetvén a kupamélyből.
Olthatlan nevetés harsant fel az égi karok közt
Hephaestos láttára, midőn maga sürgött forgott.
    Ekkor egész nap imigy a napnak eláldozatáig
Vendégeskedtek, nem látván víg lakomában
Semmi panaszt; s lantban, mellyet zendíte Apollon;
Musákban sem, kik felváltvást énekelének.
    Hogy pedig a napnak fényes súgára letűnék,
Elsietének egyűl egyig önteremekbe feküdni,
Hol számokra külön palotát építe az elmés
Biccentő isten kikiáltott műtudománya.
Mennykövező Zeüs ellenben, hol hálni szokása
Eddig volt, mikoron ráért a kellemes álom,
Ott feküdött le ma is; mellette fehérölü Hera.

IRODALMI NAPLÓ.

Két éve hogy a pesti *Irodalmi Hirdető*, mely hü és jóformán teljes havi lajstromait adta a hazai, minden nyelvü, irodalmi jeleneteknek, megszünt. A Museum elébb utóbb visszatér ezen a literaturára nézve nevezetes és egyszersmind szomorú időszakra, annak összefüggő képét kivánván majd vázolni. Most, eltekintve ettől, Naplónk csak a mult őszi zsibbadásbóli üdülettel kezdi bejegyzését a jeleneteknek, a fontosbakról rövidebb bővebb ismertetést hozva, némelyekről magát az illető szerzőt is beszéltetve, ki nem ugyan munkája becséről, de igen igyekvéseiről, irányáról, sikereiről, a munka tartalmáról stb sokszor tanulságos értesitéseket adhat.

A mult évi augusztusi eseményekkel lefolyt a nemzeti életnek egy nevezetes időszaka, vele irodalmunk virágzó szép kora is. E múlt, s a mely rá következett, a jelen közt egy szomorú rideg köz maradt : a magyar irodalom meg látszott szünni. Néhány hétig nem láttunk megjelenni semmit, de semmit, ha tán a Katholikus Néplapot veszszük ki, mely hetenként egy egy ívet küldött a néma pusztaságba. Novemberben kezdett halottaiból ébredezni az

IDŐSZAKI SAJTÓ.

Megnyitá a pályát még november 1-jén Bécsben *Az ausztriai birodalmat illető Közönséges Birodalmi Törvény- és Kormánylap*, melynek német-magyar kiadása eddig immár CXVI darabot hozott, 4-rétb. (Megjelenik a következő nyelveken is : olasz, cseh (egyszersmind morva és tót irásmóddal), lengyel, orosz, szlovén (egyszersmind vend és krajnai irásmóddal), szerb-illyr (szerb polgári írmóddal), szerb-illyr (egyszersmind horvát, latin betükkel), és román (moldva-oláhországi), mindenik mellett zsinórmértékül a német szöveg, s ez külön magára is). Ezeknek ára merő olcsóság : egy egy szám néhány krajcár.

A régi organumok közöl első a *Figyelmező* éledt fel. E lap apr. 21-dikén vonúlt vala ki Pestről, Pozsonyban jul. 2-tól aug. 1-ig folyt 4-rétben, míg november 13-kán újra Pesten indult meg 102. számával. Többször megszakadt életét ez idei januárban fejezte be erőszakos halállal.

November 15-kén Kozma Vazul költségein két új lap létesült:

a *Magyar Hirlap*, politikai tartalommal, Szilágyi Ferenc, egykor a kolosvári „Múlt és Jelen“ kiadójának felelős szerkesztősége alatt, mely nem sokára a kormány által hivatalos közlönyül jelentetett ki, s mind eddig szakadatlanúl foly; félévi ára 6 ft, postán 7 ft 30 kr.; és a *Hölgyfutár*, szépirodalmi tartalommal *Nagy Ignác* szerkesztése mellett, mint amaz, szinte naponként, de csak fél íven jelenik meg. Félévi ára 6 ft 40 kr, postán 7 ft 30 kr. Ez szólaltatta ismét meg a mármár elhaltnak látszott költészetet. A folyó év második felében Lukács Lászlónál jelenik meg.

Új évkor az apríl 22-kén elnémult *Religio* szólalt ismét meg, *Danielik János* kanonok folytatólagos szerkesztése mellett, s hetenként három számot hoz. Félévi ára helyben 5 ft, postán 6 ft. A *Katholikus Néplap* csak szerkesztőt cserélt: *Májer István* vette azt át; az idei második félévben *Szabó Imre* követte, s ezt a 10. szám után ideiglenesen Blumelhuber Ferenc. Minden vasárnap egy ívet hoz; félévi ára helyben 1 ft, postán 20 krral több.

Ugyan akkor éledtek fel ismét a *Gazdasági Lapok* is, *Korizmics László* szakértő vezetése mellett; a hetenként két, gyakran három íven megjelenő s fametszetekkel is járó lap ára 5 ft.

Február 15-kén jelent meg a *Magyarkoronaországot illető országos Törvény és Kormánylap* I. darabja az egyetemi nyomdában, a XXII-d. darab sept. 10-dikén. Egyes számainak ára különböző, de nagyon csekély. E német-magyar lapon kivül kiadatik az tisztán németül, német-tótúl, német-oroszúl és német-oláhul is.

Martius 9-én lépett fel a *Pesti Napló*, *Császár Ferenc* által alapítva, juliusig Szenvey, augustusban Récsi Emil, sept. elejétől Bánffay Simon felelős szerkesztősége mellett, és Szépirodalmi Tárcával, mely egyéb érdekes beszélyeken kivül Foscolo Hugo classicus becsű regényét: „Jacopo Ortis utolsó levelei“ hozta fordítva Császár által. Naponként egy ív, néha toldalékkal. Félévre 8 ft, postán 9 ft 15 kr.

Ezekhez julius 3-dik-án egy vidéki új társ szövetkezett: a „*Csokonai-Lapok*, szépirodalom és társas élet közlönye“ Debrecenből: Oláh Károly és Orbán Pető társas szerkesztésök mellett. A hetenként kétszer egy egy tömött íven csínnal megjelenő lap félévi ára 5 ft., postán 5 ft 30 kr. A lap, s bizony méltatlanul, csak tengődik a zsíros magyarság közepett. Egy régi közmondás azt tartja: Nemo propheta in patria! Meddig fogja Debrecen ezt azok irányában megerősíteni,

kik kebelében *a szépet és jót hirdetik?* Mikor fog e főfő magyar város az anyagiság és tormába-esettségből kibontakozni, s lelki miveltségben, a szépnek létesítésében, s minden irányban lelkes haladásban keresni dicsőséget? Míg ez nem történik, bizony csak keleti nagy tanya lesztek tí, és mire oly büszkék vagytok, Parthenontok tin pusztátok oáza. De rettegjetek hahogy a vasút készületlenül lel, mert összeomlik a chínai fal, melyet a civilisatio ellen vontok körülöttetek: s megfojt, kitől irtóztatok, az idegen cultura egész hatalmával, mert késtetek az édes tiétek ápolásában erősödni s amulétet szerzeni az életveszély ellen.

Legifjabb tagja e társaságnak az october 6-dikán megindulandó *Pesti Röpívek*, *magyar irók füzetei a szépirodalom*, *társas élet és divat köréből.* Szerkesztő *Szilágyi Sándor*, kiadó Kozma Vazul. Minden vasárnap boritékos két ívet hoz majd; félévi ára 6 ft, postán 7 ft 30 kr. Az e vállalathoz csatlakozók közt vannak: Arany, Tompa, Garay, ifj. Szász Károly, Jókai stb. Ohajtjuk hogy azon helytől, hol e nemes erők kivánnak áldozni a Gratiáknak, a frivolitas, mely minden áron hajhászsza a tapsot, legyen az bár a karzaté (Hony soit... néha a támla is helyet vált a karzattal), távol maradjon!

A KÖNYVIRODALMAT

ez időszakban, melylyel rovatunkat kezdettük, a Kisfaludy-Társaság nyitotta meg három rendbeli kiadásával, u. m.:

1. *A Kisfaludy-Társaság (M. Szépirodalmi Intézet) Évlapjai* 1845—6-ról (vagyis a teljes gyüjtemény hetedik kötete). Budapest, 1849. n8r. öszvesen 656 lap. Csínos kemény kötésben 2 ft.

E kötet 1. az illető évbeni történeteit adja a Szépirodalmi Intézetnek; 2. tagjai munkálatait s 3. az általa jutalmazott pályairatokat. Az első részben többi közt három bevezető beszéddel találkozunk *Szontagh* Gusztáv, *Erdélyi* János és *Nagy* Ignáctól. A tagok munkálatai a következők: 1. Aristoteles Rhetoricája, görögből *Kis János* által; 2. Anaximenes Rhetoricája ugyanattól; 3. A sírokról, Foscolo Hugo költeménye, olaszból fordítva jegyzetekkel s az olasz költészet rövid vázlatával *Császár* Ferenctől; 4. Drámai állapotjainkról *Szigligeti* Edvárdtól. Koszorúzott pályamű kettő: Az elveszett alkotmány, víg epos hét énekben *Arany* János, és: Frangepán Kristófné *Garay* Jánostól. Az egyrészt classicai tartalmu kötetre még visszatérünk; most elég legyen a szépirodalom és szépészet barátit reá előlegesen figyelmeztetni.

2. *A Szépészet alapvonalai.* Irta *Greguss Ákos*, kiadta a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1849. n8r. öszvesen 149 tömött nyomatu lap. Csínos kemény kötésben 1 ft 12 kr.

E munka hivatalos vizsgálója róla többi közt azt mondja tudósításában (az V. lapon): „Hogy Greguss munkája nem gépi compilatio, hanem tanulmányiból öngondolkodólag eredett, mutatja minden lapja... Szerzőt mindenütt teljesen kimüvelt, tárgyával bíró, körében tájékozott irónak fogjuk találni, s a német szemlélődő philosophiára csak az által leszünk emlékeztetve, hogy az aesthetical eszméket ő is ellentételesen világosítgatja, a müvészeti szépet, mint a szemlélődő philosophia az emberi ismeretet, absolútnak tartja, s a természet szépségeit a müvészettel szemközt kelletén túl szerény szerepre kárhoztatja... A munka elrendezése logicai és helyes; elöadása világos és nyelvtekintetben correct.“

3. *Hellen Könyvtár*, kiadta a *Kisfaludy-Társaság*. (V. és VI. kötet, vagy is) *Euripidesz válogatott Színmüvei*, fordította *Szabó Károly*. I. és II. kötet: Ifigenéia Auliszban és Ifigenéia Tauriszban. Budapest, 1849. 12r. együtt 175 l. füzve 50 kr.

A véghetetlen vonzó müvek szerencsés és könnyed áttételei. Fordító bevezetőleg Euripideszt közelebbről ismerteti. A Szépirodalmi Intézet igazgatójának előszava 1848 végén költ, bús előérzetével azon sorsnak, mely a nemzetet érendő vala. Ez első szózat volt, mely az irodalomra mutatott, mint szabadító nemtőre; s aligha ma is még nem korszerü. Azért hadd hangozzék vissza e lapokról is. Ez eszméket nem lehet elégszer ismételnünk:

„*Az Olvasóhoz.* Ime a Kisfaludy-Társaság folytatja a Hellen Könyvtárnak jobb időben megkezdett kiadását, folytatja azon meggyőződésében, hogy azzal a nemzeti nyelv és miveltség belterjes fejlődését lelkesen mozdítja elő; reménylve, hogy miután a ministeriális kormány a hellen nyelv tanítását a cath. közép tanodákba is be kezdte hozni, e fontos kezdeményt ily munkák közzétételével hasznosan istápolja; s végre ohajtva, bár, miután legalább az oktató kar figyelme a régi kor e gazdag irodalmára fordíttatott, annak az eddiginél nagyobb részvételét tapasztalná az igyekezet iránt, hogy így e kötetek kisebb időközökben követhessék egymást. A fordítókon nem múlik; több darabja Sophocles és Euripidesnek készen fekszik már s a társaságon sem fog múlni kijövetelök, csak a studiumok e neménck barátjai segítsenek azokat terjeszteni. Ezekhez pedig

különösen most kell kérőleg fordúlnunk, miután az új viszonyok három munkánkat lelék sajtó alatt, mik erőnket jóformán kimerítik, a nélkül, hogy a bekövetkezett mostoha idők a magára hagyott közönség pártfogásához reményt nyújthassanak.“

„Hazafiak! Nemzeti irodalmunk már két különböző időszakban dicsően tölté be magas hivatását. A XVI. században ez részeltette Magyarországot azon bátor haladásban, melyet az emberiség az eszmék birodalmában tett; a XVIII-ban az riasztotta föl tespedésbe sülyesztett népünket dísztelen álmából, az mentette meg az élve meghalástól, az nevelte s izmosította azon erőre, melyet köz örömünkre immár fejteni kezdett: újra itt az idő, melyben nemzetiségünk aggodalmasan keresi a megmentőt, kit, ha valahol, az irodalomban lelend fel kétségtelenül.“

„Minden egyéb felsőbbség ingatag, csak a szellemé biztos és maradandó. Ezt kell minden népfelekezetink fölött fentartanunk, ezt egész erővel nevelnünk és biztosítanunk. Ebben nemzetünk jövője, és semmiben egyébben. Azért fogjunk új elszánással, lelkesedéssel a nemzeti irodalom míveléséhez, terjeszszük önzetlen munkássággal s áldozattal is! Irók s tanítók, intézetek s társulatok lássanak ismét e hangyanemű, de nemes fáradozáshoz, melynek hatása zajtalan és lassú, de annál mélyebb és biztosabb. A Kisfaludy-Társaság a maga részéről soha sem fog az utolsók közé tartozni.“

„De — újra is ez kérésünk! — a hazafiak buzgó részvétele legyen velünk! a jó ügy velünk van.“

— A Reguly-Társaság Albuma martiusi vásárkor látott világot ily cím alatt: *Reguly-Album, történeti és szépirodalmi tartalommal* Jászay, Jókai, Jósika, Lugossy, Petőfi, Rischel, Szigligeti, Vahot I. és Wenzel által. Megelőzik *Reguly utazásai* Toldy Ferenctől. Reguly arcképével. Pest, Emich bizománya. 1850. 8r. öszvesen 525 lap. Csinos kemény kötésben 2 ft.

Tartalma: I. *Reguly utazásai:* Reguly Antal s a finn-magyar kérdés; a finn kérdés viszontagságai a kül- és belföldön; R. előzményei; R. első vagy is nyugati-finn utazása; R. Pétervāratt; R. második vagy is ural-sziberiai utazása; R. volgai utjai; R. ismét Pétervárt; éjszaki Németországban s honjövetele; Eredmények. — II. *Történeti és Szépirodalmi Csarnok.* A magyar nemzeti hősmonda történeti méltatása, Wenzeltől; Álmos a magyar krónikák szerint, Jászaytól. Őstörténetünk néhány fontos kérdéséről, Rischeltől. —

A különc, víg beszély Jósikától; Troubadour, szomorujáték 4 felv. Szigligetitől; Szilaj Pista, költői beszély Petőfitől; Régiségbuvár, vígjáték Vahot Imrétől; A munkácsi rab, Jókaitól; Bánguly-dal Lugossytól.

— *Magyar Emléklapok, történeti és szépirodalmi közlöny az utolsó forradalom korából.* Jelesebb iróink közremunkálásával szerkeszti *Szilágyi Sándor*. Hat füzet. Pest, 1850. 3 ft. 36 kr.

Magyar irók Albuma. Kiadja *Szilágyi Sándor*. Négy füzet. Pest, 1850 2 ft.

Mind a két gyüjtemény sok érdekest nem csak, de becsest is hoz, kivált a költészetben.

— *Katalin.* Irta *Arany János*. Pest, 1850. 16r. 20 kr.

Különnyomat a Magyar irók Albumából. Költői beszély és Arany János: kell-e több a mü elöleges ajánlatára?

— *Szerelemhangok.* Irta *Barna Ignác* Pest, 1850. 16r. 40 kr.

— *A honvéd őrangyala.* Regényes korrajz, irta *Vahot Imre*. Pest, 1850. Geibel. 8r. 1 ft 20 kr.

— *Házasság speculatióból.* Víg regény. Irta *Boross Mihály*. Pest, 1850. 8r. 1 ft 20 kr.

— *Egy földönfutó hátrahagyott Novellái.* Két kötetben. Pest, 1850. 12r. 2 kötet 2 ft. A talentomos *Jókai Móric* munkája.

— *Forradalmi Képcsarnok.* Regény és való. 1848 és 1849-ből. *Szironditól.* I. füzet. Pest, 1850. Emich n8r. 50 kr.

— *Forradalmi és csataképek* 1848 és 1849-ből *Sajótól.* Pest, 1850. Heckenast. n12r. 2 köt. 2 ft.

— *Magyar nők forradalmi életéből. Szilágyi Sándortól.* Pest, 1850. 12r. 1 ft. 30 kr.

— *Olcsó Szépirodalmi Könyvtár.* Kiadják *Császár Ferenc* és *Emich Gusztáv.* I. II. III. füzet. Pest, 1850. 8r. 50 kr.

Tartalmát a Pesti Napló Tárcája némely beszélyei teszik, u. m. Ezer év előtt, Marius Carthago romjain, eredeti beszélyek Kelmenfi Lászlótól; A zárdai kisértet, angol novella; Görgey Buda alatt, németb.; A Tardi-ház; A táncosnő, eredeti beszélyek.

— *Don Quixotte* a híres manchai lovag. Spanyol eredeti mű *Cervantes*től. Florian után franciából magyarra fordította *Horváth György.* Első rész. Kecskemét, 1850. Szilády. 16r. 4 kőmetszéssel 1 ft. 20 kr.

Csak franciából, Florian után! Hiszen vannak már spanyolistáink

is. De ha e könnyen olvasható fordítás a classicai műnek beutat szerez a magyar közönséghez, köszönet ezért is! Akkor a második Lukács Móricnak fog kötelességében állani.

— *Elemi Latin Nyelvtan.* Gyakorlatilag előadva *Szepesi Imre* kegyesrendi tanár által. Pest, 1850. 40 kr.

Ugyanazon lelkes és buzgó tanár és iró munkája, ki görög nyelvtanával egy oly igen érezhető hiányt pótolt oktatási irodalmunkban.

NEVELÉS, OKTATÁS.

Tanrendszerterv a gymnasiumokat és reál iskolákat illetőleg, közzé téve a bécsi cultus- és oktatásministerium által, tömött kivonatban. Budán, 1850. Schröpfer 8r. 12 kr.

Szegény gyermekek könyve, irta *Fekete János.* Harmadik kiadás rajzolatokkal. Pest, 1850. Eggenberger. 12 kr.

Tankönyv a közép népiskolák számára. Irta *Warga János*, második egészen újra dolgozott kiadás. Első rész : A természetvilág szemlélése, vagy a természetrajz és természettan elemei. Kecskemét, 1849. 8r. 12 kr. Második rész : Az emberviläg szemlélése, vagy a földrajz és természettan elemei. U. ott, 1850. 16 kr.

A magyar-német Gyermekbarát, a legkedveltebb regék, elbeszélések, színjátékok, mesék és költemények gyűjteménye. Magyar, német és részint francia olvasó könyv az ifjúság számára *Samarjay Károlytól.* 1 képpel. Pest, 1850. Heckenast 8r. 1 ft.

Györke Könyvtára. Hatodik füzet : Györke az öt világrészt utazza. Földabroszokkal. Kolosvár. 1850. Tilsch, 12r. 24 kr.

Vándorlások az állatvilágban, fiúk és leánykák számára *Reichenbach* után magyarítá Kecskeméthy *Csapó Dániel.* Színezett és fekete képekkel. Pest, 1850. Emich. 8r. kötve 1 ft 20 kr.

A gyermekek elméjéhez alkalmazott, mulatva oktató könyv; és vonzó kiállítása mellett jutányos is.

TÖRTÉNET.

A magyar forradalom titkos levéltára. Okiratok a magyar- és erdélyországi 1848|9-ki események történetéhez. Első füzet, magyarul és németül. Pest, 1850. Landerer és Heckenast. fol. 30 kr.

Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legf. manifestumok és szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországban kiadott hirdetményeknek. Buda, 1850. 1 ft.

A magyar forradalom napjai 1849. julius 1-je után *Szilágyi Sándortól*. Pest, 1850. n8r.

— Második átdolgozott kiadás. Nagy 8r. Pest, 1850. — Harmadik átdolgozott és folytatott kiadás. Pest, 1850. 48 kr.

A magyar forradalom férfiai 1848|9-ből. *Szilágyi Sándortól*. Pest, 1850. 1 ft. 40 kr. Második átdolgozott és bővített kiadás szinte.

Kossuth a forradalom végnapjairól. (Viddin, sept. 12-ki szózata az angol és francia politikai agensekhez.) Jegyzetekkel kisérve *Szilágyi Sándortól*. Pest, 1840. n8r. 30 kr.

A magyar forradalom története 1848 és 49-ben *Szilágyi Sándortól*. Pest, 1850. n8r. 2 ft 24 kr.

Menekvés Debrecenbe az 1849. év kezdetén. Történeti rajz. Irta —r—. Pest, 1850. 12r. 30 kr.

Kossuth parlamenti élete. Közlik *Kárádfi* és *Rátkay*. Első kötet: az országgyülési követ. Pest, 1850. 8r. Heckenast. 40 kr.

Görgey és fegyverletétele. Egy honvédtiszt naplójából kiadta *Szilágyi Sándor*. Pest, 1850. n8r. 24 kr.

Magyar menekvők török földön. Irta gr. *L. K.* egy menekült. Kolosv. 1850. Tilsch. 8r. 40 kr.

A magyar menekültek Törökországban. Ismeretlen adatok az 1849-diki emigratio történetéhez. Egy török földre menekült s honába ismét visszatért szemtanu hiteles naplója után közli *Imrefi*. A menhelyeket és a belzés fő pontjait mutató térképpel. Pest, 1850. n8r. 1 ft. 20 kr.

Honvéd- és huszárélet anekdotokban. Karádfitól. Pest, 1850. 12r. 30 kr.

A kunok eredete. Vizsgálta *Fejér György*. Pest, 1850. Edelmann. n8r. 104 l. 1 ft 20 k.r

POLITIKA.

Szláv törekvések és a magyar elem. Irta *Sz. I.* Pest, 1850. 8r. 1 ft.

Forradalom után. Irta *Kemény Zsigmond*. Pest, 1850. n8r. 1 ft. 20 kr.

Documentált felelet Kemény Zsigmondnak „Forradalom után" címü munkájára. *Egy megbukott Diplomatától*. Pest, 1850. Emich. n8r.

Státusférfiak és Szónokok könyve, *Szalay László* által. Új folyamat, IV. és V. füzet. Pest, 1850. n8r. 48 krjával.

Ekkép be van e fő jelességü munka második kötete is fejezve,

melynek tartalma: Canning, Dupin, Brongham, Franklin, Constant, Mackintosh, Jefferson, Lamartine és Escher. Ára 4 ft.

JOG- ÉS TÖRVÉNYTUDOMÁNY.

Ideiglenes törvényszéki szerkezet és perlekedési rend Magyarországon. Pest, 1850. Landerer és Heckenastnál. 8r. 10 kr.

Az ideiglenes törvényszéki szerkezet és perlekedési rend polgári része. Irta *Suhayda I.* Pest, 1850. 20 kr.

Kiegészítő rendelet az ideiglenes törvényszéki szerkezethez, Magyarország, a szerb vajdaság és a temesi bánság számára. Pest, 1850. Landerer és Heckenast. 8r. 10 kr.

Hivatalos ügykezelési *Utasítás* a magyarországi közigazgatási hatóságok számára. Buda, 1850. egyetem. 16 kr.

Törvénykezési kalauz, bírák és ügyvédek számára irta *Fogarasi János.* Pest, 1850. 20 kr.

A magyarországi bírósági szerkezetet, perlekedési rendet, telek- és betáblázási könyveket, fenyítő-bírósági eljárást, csődbírósági illetőséget és váltótörvénykezési megyei és városi eljárást ideiglenesen szabályozó rendeletek magyarázata *Császár Ferenctől.* Pest, 1850. 8r. 1 ft 20 kr.

Természeti Jog, vagy Jogphilosophia Ahrenstől. A második bővített kiadás szerint ford. *Magyar Ferenc.* Eger, 1850. 8r. 2 ft.

Büntetőjog Elemei. Vezérfonalul a legfelsőbb pótló ideiglenes rendeletnek alkalmazásával, irta *Csatsko Imre.* Pest, 1850. 8r. 30 k.

A Közönséges Váltórendszabály. Toldatúl a „Magyar Váltójog" címü munkájához, írta *Karvasy Ágoston* kir. jogtanár. Budán, 1850. 8r. 20 kr.

Első rendszeres magyar előadása a közönséges váltórendszabálynak.

MATHEMATICAI TUDOMÁNYOK.

A mennyiségtan elemei. Első rész: Számtan. Irta *Marán János.* Eger, 1850. 8r. 30 kr.

Kék Könyvtár. Házi és iskolai oktatásra szolgáló kézi és segédkönyvek gyüjteménye. Harmadik szállítvány: Számító Socrates. 2-dik kiadás. Kolosv. 1850. Barráné és Stein. 12r. 40 kr.

TERMÉSZET ÉS ORVOSTUDOMÁNY, GAZDÁSZAT ÉS KERESKEDELEM.

Az emberi bonctan tankönyve, tekintettel élettanbani alapulására és a gyakorlati alkalmazásra. Irta németül Dr. *Hyrtl József*, osztrák bonctanár, magyarítá Dr. *Foltényi János*, Dr. *Rhédey Antal* segélyével. Bonctani szótárral. Buda, 1849. n8r. kötetben 4 ft.

Említhetők a részletes emberi *élettan*ból. Vezérfonal a tanelőadás és magány-tanulmányban. Irta *Budge Gyula*, bonni egyetemi tanár, magyarítá Dr. *Rhédey Antal* és Dr. *Folténji János*. 9 rézmetszvénynyel. Buda, 1849. n8r. kötetlenül 1 ft 20 kr.

A lónak lábai egészséges és káros állapotukban, különös tekintettel a sántítás mindenféle nemeire s annak orvoslására. Állatorvosok, gazdák, kovácsok és lókedvelők számára. 41 rajzzal. Irta Dr. *Zlamál Vilmos*. Buda, 1849. 8r. Kötetlenül 1 ft 20 kr.

Személyes Oltalom. Orvosi tanácsadó a nemzőrészek mindazon betegségeiben, melyek önfertezés, a nemi ösztön túlságos élvezete s ragály által származnak. Legelőször közzé téve Dr. *Samert* által Londonban. 40 bonctani ábrával, bővítve javítva kiadta Laurentius Lipcsében. Pest, 1850. Lukács L. 8r. 3 ft.

Természettan Elemei. Irta *Jedlik Ányos István*. Első könyv: A sulyos testek természettana. Szöveg közé nyomott 384 fametszettel. Pest, Emich. 1850. n8r. 4 ft. 36 kr.

Erdélyi Gazdasági Könyvtár. Harmadik kötet: Legújabb és leghasznosabb *Méhészkönyv*; több évi tapasztalás után írta *Korbuly János*. Kolosv. 1850. Tilsch. 12 kr.

Memoiren *aus dem Reisetagebuche eines ungarischen Arztes*, mit besonderem Hinblick auf Oesterreich und Ungarn, wie es war und provisorisch ist. Von Dr. *Moritz Herczegy*. Bécs, 1840. 1 ft. 30 k.

A Magyar Hírlapban álló ajánló jelentésben ilyeket olvasunk: „a *szürke* theoriának a meleg életrei alkalmazása stb" Goethe e szép versére vonatkozva: *Grau*, Freund, ist alle Theorie stb. Már ez aztán fordítás. És így fordítanak nálunk gyakran egyebet is, nem csak jelentéseket!

Egyszerü kereskedői könyvvitel magyar és német nyelven. Elméletileg és gyakorlatilag előadta *Pick Dávid*, a keresked. számtan, irály és könyvvitel vizsgált *oktatója*. Pest, 1850. 8r. 2 ft. 20 kr. (tárgyat tanítunk, embert *oktatunk*).

EGÉLYTAN *) ÉS BUZGALOMTERJESZTŐK.

Szeretet kötelei, vagy a keresztyéni buzgóságra vezető Kalauz. Imakönyv minden jó kath. keresztyének szám. Szép énekekkel bővített kiadás. Szeged, 1850. 20 kr.

---

*) *Egély* van az academia által „religio" értelemben elfogadva.

Lelki Kalauz. Oktató imakönyv ker. kath. hívek házi és templomi használatára. Irta *Pélzmann Gergely.* Pest. 1850. Müller Gyula. 12r. 1 ft.

Jézus az üdvösségem az oltári szentségben *Nogall Jánostól.* Pest, 1850. 12r. 10 kr.

Imádd az Istent! Keresztyén kath.- imádságos könyv az ifjuság számára. Szerk. *Fedák Orbán.* Kassa, 1850. 16r. 30 kr.

A keresztyén vallás, a heidelbergi káté magyarázatául LII úrnapban irta *Pap István,* veszprémi főesperes, vámosi ref. pred. Újra átnézte s kiadta ifj. *Vári Szabó Sámuel.* Pap képével 2 ft.

Orosz Ádám : Egyházi Beszédek vasárnapokra. Első kötet, 2-dik kiadás. Eger, 1850. 8r. 1 ft.

Papi dolgozatok gyászesetekre, *Szilády Lászlótól.* Második füzet. Kecskemét, 1850. 8r. 1 ft.

Az I. füzet különféle viszonyokra szól; ára szinte 1 ft.

— Ennyit közölhettünk eddig elé. Némelyekre még visszatérünk, mihelyt a könyvekre szert teszünk. Ohajtjuk, bár irók és kiadók azon állapotba tennének, hogy kiadásaikat minél gyorsabban és ismertetve jelenthessük: kérjük is, hogy saját s az olvasók érdekében munkáikat hozzánk beküldeni sziveskedjenek.

KÖNYVISMERTETÉS.

Juris publici Regni Hungariae Specimen singulare, constitutionis avitae huius Regni, vices, defectus et naevos, nec non relationes externas eiusdem Regni, a principio usque ad revolutionem anni 1848 exhibens etc. ed. ab *Antonio Virozsil,* AA. LL. et Philos. ac I. U. D., etc. Reg. Scient. Un. Hung. h. t. s. Rectore ac prov. Senatus Acad. Praeside. Budae, 1850. 4r. 64 l.

Jelen mutatványnak előszavából értjük, miszerint az egy 1843. évben kidolgozott, de könyvbirálati akadályok miatt meg nem jelent nagyobb munkának töredéke; melyet a szerző az egyetem újjá alakítása évnapján a könyvbirálat által kitörölt helyek visszaállításával, közrebocsátott. Ez alkalmat használja egyszersmind, alanyi politikai nézeteinek kijelentésére, melyek bővebb taglalásába nem bocsátkozunk, habár azoknak a munka folyamában vallott elvekkeli összehasonlitása, már ész- s lélektani szempontból is, fölötte tanulságos volna.

Áttérvén a munka foglalatjára, szerző a *magyar alkotmány viszontagságait* sz. Istvántól 1848-ig, röviden elég sötét szinekkel, rajzolja (I. 5—10 l.), a nélkül hogy belső fejlődésének jellemzésébe mélyebben bocsátkoznék; így például: a megyei rendszer átalakitásából, a szabad kir. városok rendiségéből származott változtatások meg sem érintetnek. A II. szakaszban szerző az *ország alkotmánya* fölötti nézeteit adja elő; melyeknél fogva Magyarország alkotmánya mint történeti mű s a közép kor hűbérrendszerének eredménye, tökéletlen, hiányos és több rendelkezéseiben az újabb közjogi elvekkel össze nem egyeztethető, a területi kérdések számos nehézségekkel járnak, a vallási, nemzetségi s nyelvbeli különbségek az erők s akaratok egyesülését akadályoztatják, mit a hazai nyelvnek diplomaticai polcra emelése meg nem szüntethet. Az alkotmány, minden kormányváltozás alkalmával, a királyi *hitlevél* által megujitandó szerződésen alapszik, de a nép érdekei csak az országos rendek által képviseltetvén, annak következményei az ország összes törvénykezési s kormányrendszerében világosan kitűnnek; az öröklési rend meghatározása által a királyválasztás bajai elhárítvák, de a királyi hitlevél körüli vitatkozások minden koronázás alkalmával az alkotmány alapjait megingatják; az alkotmány lényege a nemesi rend előjogainak fentartásában áll, melyek a polgárok többi osztályainak politikai, sőt természeti jogaikat veszélyeztetik, azok gyülölségét felköltik, s a jog, eszélyesség s méltányosság elveivel összeütközvén a' többi nemzetek igazságos gúnytárgyaivá váltak; az uralkodás és kormány alkata szabatosan meghatároztatik, több felségjogok iránt azonban kételyek vannak, s a rendeknek az alkotmány megváltoztatására irányzott indítványai, habár egyrészt a kor újítási előitéleteiből erednek, másrészt az alkotmányos szerkezet hiányainak élő tanubizonyságai; az alkotmány biztositékai, úgymint a koronázási hitlevél s eskü, a közhivatalnokok, kormányszékek s törvényhatóságok felelőssége, nyilvánosság és sajtószabadság hiányában céljoknak, a közjog s politika követelményeinek meg nem felelnek, s az 1748: 8. törv. még a javitások lehetőségét is kizárni látszik (10—15 l.). A *kormányrendszer* birálatára áttérvén szerző (III.), abban a közigazgatás célszerü elrendezéseinek kitűnő elemeire, névszerint az öszpontositás s helyhatósági rendszer célszerü kapcsolatára akad, de hiányai között kiemeli a törrvényhozási test szer-

kezetét, mely sem az újabb kor szellemével, sem a népesség szaporodtával, sem a lakosok müvelési fokozatával öszhangban nincsen, minélfogva annak rendezését fő szükségünek állítja; a végrehajtó hatalom a közhivatalok felelősségének hiányában egy részről majdnem korlátlan, míg más részről a megyéknek eljárása hatását megzsibbasztják; az egyes felségjogok gyakorlatában is hasonló nehézségekre akadhatni, mihez a rendörségnek hiánya, az igazságszolgáltatásra nézve pedig rendszerezett törvénykönyvnek nem léte, az ősiség s hosszadalmas perfolyam akadályai, a helyhatósági élet kinövései, s a nemesség adómentességénél fogva a közjövedelmek elégtelensége járulnak (15—22 l.).

Magyarország *külviszonyait illetőleg*, az a legrégibb idők óta állodalmi függetlenségét minden viszontagságok dacára fentartá (IV. V.); minek bebizonyitásaúl szerző az erre vonatkozó igényeket rendre cáfolja, nevezetesen a *romai szent szék* világi felsőbbségére nézve megjegyzi, hogy II. Silvester pápa levelei egyedül az egyházi ügyeket tárgyalják, a romai pápák még akkoriban a romai német császárok felsőbbsége alatt állottak, II. Silvester későbbi korban felhozott bullája koholmány, Sz. István Imre fiához intézett könyvében, a pápa világi felsőbbségéről mélyen hallgat, IX. Leo pápa, midőn Henrik császár s Magyarország viszálkodásait kiegyenlíteni iparkodék, arra nem is hivatkozott, s itt a romai pápák hazánk függetlenségét gyakrabban önmagok elismerék; VII. Gergely állításai oly kevéssé szüntethették meg Magyarország önállását, mint a többi europai állodalmakét, és Sz. István hódolata, ha megtörtént volna is, a nemzet hozzájárulta nélkül érvénytelen; minélfogva a pápák igényeik érvényesítését nem igen szorgalmazák, s midőn az Árpád-ház magva-szakadásával azt megkisérlék, az összes nemzet erélyes ellentállására találtak, s ezen idő óta világi felsőbbség iránti követeléseikkel felhagytak (24—28 l.).

A *német császárok* felsőbbsége sem igazolható (VII.), mert Henrik s Otto győzelmei ép oly kevéssé rendítik meg a magyarok függetlenségét, mint a magyarok diadalai nem a német birodalom önállását: a magyar nemzet megerősítése sem Gizella, sem II. Henrik császár müve, s ha volna is, az ország politikai állására befolyással nem lehetne; Péter hódolata a nemzetet nem kötelezi, mert ennek beléegyezése nélkül történt, s azért korlátolt országban erőnélküli, s ugyanazt, a többi királyok segélyfolyamodásaikra is alkalmazhatni;

végre minden kételyt eloszlatnak Mátyásnak 1481. Fridrik császár leveleire kelt válaszának íme szavai : „Se qua regem et electorem Bohemiae praefato Imperatori quidem qua suo Domino et Superiori censere obligatum ét subiectum, verum qua Regem Hung., quae cum Imperio Germanico nil commune habeat, se eidem prorsus parem arbitrari“; s Miksa császár s királynak 1566. évi nyilatkozványa, melyben a birodalmi rendek azon kivánságára, hogy Magyarország Németországhoz csatoltassék, hazánk függetlenségét s önállását nyiltan kijelenté s megmutatá (28—32 l.).

A mi a *többi szomszéd tartományokat* illeti (VIII.), a *velencei köztársasággal* hazánknak Dalmatia s az adriai tengermellék birtokolása végett gyakori surlódásai voltak, melyeket csak közös ellenségök a töröknek a XV. században történt növekedése szüntetett meg, de önállása ez oldalról soha nem fenyegettetett; s ezt *Lengyelhonról* is állíthatni, melylyel gyakrabban közös királyok alatt volt, és sokszoros összeköttetésekben állott; ámbár a XVI szepesi város letartóztatása némi keserüséget okozott, melynek nyomai az 1486: 32. kizárási törvényben szemlélhetők. Nagyobb veszélylyel fenyegette hazánk függetlenségét a *keleti birodalom*, főleg Mánuel császár korában, de a német császárok igényeire felhozott okoknál fogva, sikeretlenül. Legnagyobb veszélybe döntötték azt a *törökök*, kik Hunyadi János, és Mátyás fia által fékezve, a Jagellonidák gyenge kormánya alatt mindinkább Magyarországra nehezedtek, s a mohácsi vésznap után Szolimán győzelmei következtében Magyarországnak nagy részét meghódíták; de ebből a török portának legkevesebb joga sem származik, mert valamely nemzetnek, annak beleegyezése nélkül történt, meghódításában a szerzésnek mind igazságos címe, mind módja hiányzik; a fegyveres erő csak birtokolást szül, addig tartó, míg a legyőzött nép jármát meg nem töri; János király hódolata jogilag érvénytelen, s az utóbbi királyok által fizetett hadi adók, egyszerü szerződések következményei lévén, az ország önállását meg nem szüntették (32—37 l.). Az *ausztriai ház* időszakára áttérvén a szerző, megérinti történetileg, az országnak összeköttetéseit az ausztriai tartományokkal, s előbocsátván, hogy az 1463. 1491. 1506. s 1514. évi öröklési szerződések az ország beleegyezése nélkül alkotva erő-nélküliek, s a leányági öröklés jogcíme sem alapos, I. Ferdinánd országlási jogát a „*De modo consequendi summum in Hungaria imperium*“ címü munka híres irójával a nem-

zet szabad választására alapítja, mely utódjaira kiterjesztetvén, azok öröklési rendje az 1687. 2. 3 s 1723. 1—3 törv. által meghatároztatott, s ily módon létesíttetett Magyarországnak kapcsolata a többi tartományokkal (37—40 l.). Ezen kapcsolat (X.) az ország alaptörvényei szerint örökös és felbonthatatlan, minélfogva azon országok külső ellenség elleni kölcsönös segedelmezésre kötelezvék, de csak *személybeli*, *névszerinti* (personalis, nominalis), azaz olyan, mely az állodalmakat közös fejedelem alá helyezi, az alkotmány s kormányzat közösségét azonban meg nem állapítja, s Magyarország függetlenségét nem csonkítja, mit az 1687. 2. s 1723. alaptörvények, de főleg 1791 : 10. minden kétségen kivül helyeznek. Hibás tehát azok véleménye, kik Magyarországot Ausztria bekebelezett alávetett tartományának mondják, mit V. Ferdinánd királynak címe is bizonyít; de hibás azoké is, kik Magyarország viszonyát Ausztriához pusztán szövetséginek állítják. Az egyesülés által hazánk állása a többi tartományokhoz, melyekkel közös fejedelem alatt áll, tetemesen megváltozott, a királyválasztás-szülte mozgalmak megszüntek, s habár ép ezen kapcsolatnál fogva több háborúkba keveredett, ezek korántsem veszélyezteték függetlenségét annyira, mint az előbbiek, s bajaik az egyesülés jótéteményei által felülmúlatnak: így a törökök elleni védelem az örökös tartományok, sőt a birodalom közös erejével történt, s az ország, kapcsolt részeivel együtt fölmentetett a török iga alól (40—45 l.). Az ország érdeke tehát az ausztriai tartományokkali viszonyok fentartását követeli, minthogy csak abban találja önállása biztosítékát, s védelmét az orosz túlsuly ellen, alkotmányi s kormányrendszerének istápját, míg a török felsőbbség következményeit a múltak története, az oroszét pedig a Lengyelhon, Moldva és Oláhhon sorsa világosan kitüntetik, mikhez szerző még a mívelődés és haladás előmozdításának alkalmát s az uralkodó ház érdemeit számítja. Nem is lehet, folytatja szerző, ezen egyesülést károsnak állítani a nemzetiségre, mert meg is engedvén, miszerint II. József tette politikai véteknek tekinthető, azt sem az uralkodó háznak, sem Némethonnak fel nem róvhatni; sőt az ausztriai birodalom legbiztosabb alapját népei nemzetiségének fentartásában találja, mit a külön nemzetiségeknek, mik közt szerző egy *tyrolit* is említ, tett engedmények bizonyítanak; a nemzeti jólét s vámrendszer megszoritásaiból vett ellenvetésre pedig megjegyzi, hogy ezek az adómentesség következményei s annak feláldozásával megszünnek; végre

az ausztriai tartományok korlátlan kormányrendszere sem veszélyezteti Magyarország alkotmányát, mert valamint külön vallású, nemzetiségü s nyelvü népek közös egyesülésben vannak, úgy ez külön kormányalkatokra nézve is azok veszélyeztetése nélkül lehetséges, mit hazánk története is bizonyít (45—58 l.). Végre az *összes magyar közjogra* vonatkozó nézeteit abban pontosítja össze, hogy az ország belviszonyait tekintve, az alkotmány s közigazgatás megváltoztatása szükséges, de ennek, hogy sikere legyen, fokozatonként, törvényhozás útján kell történni, s mivel csak a nép szokásaival öszhangban lévő intézkedések sikeresek, a nép mívelése, az oktatási rendszer célszerü átalakítása által mellőzhetetlen; kívánatos továbbá, hogy az alkotmány átidomítására s átvizsgálására bizonyos időszakok törvényileg kiszabassanak, minthogy annak semmi örökös záradékú törvények (clausula perpetuae sanctionis) gátot nem vethetnek; s befejezésül azon ohajtását nyilvánítja, hogy átalakulási kísérleteink Lengyelországhoz hasonló zátonyokra ne akadjanak.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK.

— *A magyar kir. egyetem könyvtára* mindeddig azon egyetlen hazai könyvtár, mely valóban él és használtatik; mely egy havi szünidőt kivéve, egész éven keresztül, és pedig hetenként öt nap s naponként öt óráig nyitva áll az egész közönségnek; s melyben a házára kölcsönzések, mik az egyetem s a magyar academia helybeli tagjaira vannak szorítva, az utasítás engedélyeinél fogva, elégséges biztosság mellett, tágabb körben is gyakoroltatnak. E szerint ez intézet az egész helybeli közönséget, s mennyiben az irók és tudósok által használtatnak, az irodalmi egész országot is érdekelvén, úgy hiszszük, szivesen veendik olvasóink ha róla, az igazgató hivatalos jelentései alapján, különösen a két forradalmi évből, némely statisticai adatokkal szolgálnak.

Az egyetemi könyvtár, mely a nagyszombati Pázmán-féle egyetem könyvtárából állt elé s József császár idejében a magyar birodalmi klastromok könyvtáraiból s nagyobb szerü vételekből tetemesen növekedett, s azóta is mind folytonos vásárlások, mind a hazában megjelenő nyomtatványok hivatalos példányaiból, mind egyes hagyományok által bővült : most is naponként gyarapszik. Az itt felvett két évi időszakban (1848 és 49) a *hazai irodalom* osztálya részben még a volt királyi helytartó tanács s utóbb a magyar közoktatási ministerium utján beérkezett hivatali példányokkal gyarapodott, de miután az 1848-ki törvény a nyomdák részéről öszvesen csak két példányt követelt, egyet az ille-

tő hatóság s egyet a nemz. muzeum számára, az egyetemre nézve e forrás bedugult, s így a hazai nevezetesb jeleneteknek már vétel útján kellett beszereztetni: de voltak e mellett is szerzők és kiadók, kik munkáikkal, különösen az időszaki sajtó termékeivel kedveskedtek, s így az intézeten könnyítettek. A hazai irodalom osztálya e különböző forrásokból 423 kötettel és 2176 röpirattal s egyéb apró nyomtatványnyal gyarapodott. — A *külföldi irodalom*, majd minden szakban, becses bővülést nyert, legnagyobb részt vétel útján, de holmit külföldi egyetemek küldeményéből is. Szám szerint ez osztály 746 kötettel s 154 apróbb, különösen egyetemi iratokkal, szaporodott. Továbbá nevezetes bővülést nyert e könyvtár István főherceg ő fensége által, ki dicsőült édes atyjának József nádornak 1809 óta letételképen az egyetemnél volt könyvtárrészét az egyetemnek engedményezvén, abból ez időszakban 744 kötet iktattatott be az egyetemi könyvtárba, 133 kötet pedig a többesek közé került eladás vagy kicserélés végett. E gyűjtemény nagyobb részt utazási, történeti, politikai, hadi és természettudományi, válogatott munkákból áll. Ezek után az egyetem könyvkincse 1849 végén szám szerint ekkép állott:

1847. nov. 1 volt . .	69,621 kötet	578 db.	egyveleg
1848—9-ki szaporodás	1,913 „	2330 „	„
Öszves szám nov. 1 1849. .	71,534 „	2908 „	„

megjegyezvén, hogy a legutóbbi számban az előbbi időkből fenmaradt s még számlálatlan egyvelgek ben nem foglaltatnak. Ellenben bele van számítva *a*) a hittudományi fiók könyvtár, mely a pesti fő papnövelde teremében ennek használatára van külön felállítva, *b*) a csillagásztoronyban Buda ostromáig felállítva volt fiók könyvtár, *c*) némely más tanszékekhez tartozó könyvek, és *d*) a kéziráttár.

E gyarapításra a felvett időszakban kész pénz költetett 2,336 ft 8⁶⁄₁₀ kr convp.; a hivatalos uton érkezett és a nádori könyveken kivül bekerült ajándékok pedig 159 darabra rugtak.

Mi a *könyvtár használtatását* illeti, az, a többszöri zavarok, a köz tanodák nagyobb részt zárva volta, Pest városa bombáztatása, valamint az ezt követett rendezések miatt több ízben zárva levén, s különben is az elmék másfelé elfoglaltatása miatt gyérebben látogattatván, ez időszakban az azelőtti évekkel hasonlítva, tetemes sülyedés volt tapasztalható: ugyanis e két év alatt volt 8007 olvasó, holott 1846 és 47-ben 13,839, s így a hiányi különbség 5832. Így a házi használtatás is kevesebbedett. Míg t. i. csak 1847-ben 800 kötet adatott ki a könyvtárépületből olvasásra, 1848—9-ben tehát két évben, csak 1320 kötet vétetett ki, mi az otthoni tudományos szorgalomnak is nyomott állapotjára mutat.

A *könyvtár munkálkodó személyzete* a következőkből állott: Igazgató: Toldy Ferenc; első és második őri hely: üres; segéd őr: Hanák János (időközben meghalt); első tiszt: Csery József; második tiszt: Vargay Károly (időközben meghalt); ideiglenes segéd: Rischel Ágost.

Azon ohajtással rekesztjük be e tudósítást, bár a haza minden főiskolai, collegiumi s egyéb köz könyvtárairól időről időre illy statisticai adatokat közölhetnénk.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. FÜZ. NOV. 1. 1850.

A MAGYAROK EREDETE.

TÁJÉKOZÁSUL.

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

I.

Honnan jöttek eleink mostani honukba? Melyik volt a magyarok őshazája? Létezik-e még ott magyar vagy legalább a magyarhoz rokon nyelvű nép? S mely nemzetek lehettek a régi korban magyar származásuak? Ezek oly kérdések, melyek a legrégibb időtől fogva nemzetünket annyira érdeklették, hogy nem csak számtalan tudós vizsgálatokra adtak alkalmat, de tettleges kutatásokra is Ázsiában, ugy, hogy a legrégiebbeket nem említve, korunkban Körösi Csoma, Bese, Reguly, Jerney indultak e célból útnak; s ámbár az épen leperdült forradalom e kérdések további nyomozását, mint száz mást, ideiglen eltemette, alig csendesült le országunk csak némileg, ime megjelenik köztünk Gützlaff Károly Chinából, és mind akademiai előadásában, mind magán körökben nyilatkoztatja, hogy chinai kútfők után a Kokonoor tó körüli dzungárokban a magyarok Ázsiában hátramaradt töredékét véli fölfedezhetni: mire a társadalmi élet zajától háttérbe szorított kérdés ismét előtérbe tolakodik, eszmecsere s vitatkozás tárgyává lesz; úgy, hogy folyóiratunk e percben érdekesebb s inkább napi renden lévő kérdést vizsgálatára alig választhat mint épen ezt.

II.

Vannak kérdések melyek iránt a gondolkodó embernek el kell igazodni, máskép szelleme meg nem tud nyugodni. Ilyen kérdés a művelt magyarra nézve a nemzetének eredete iránti kérdés. Épen az, hogy azt oly felderíthetlen homály fedi, nem enged neki nyugtot, ingerli azon okok megtudására, melyek felderítését akadályozzák s eddig lehetetlenné tevék. A ki nem régiségbuvár, s ennélfogva új fölfedezések tételére nem indúl ki, annak nem kell gyanítás, sejtés, az bizonyosságot kiván, bizonyosságot abban mit tudnunk lehet, s mit nem, és miért nem?; mert végre embernek mindent tudni nem lehet, s meg kell elégednie nem tudásával is, ha az okot megismeri, minélfogva a homály felderíthetlen. Tovább vizsgálata nem mehet s itt nyugvó pontját kell találnia, ha egyébiránt a terra incognitát képzelgése légváraival nem akarja megrakni, mire az ábrándozó szobaülő, kiben a képzelődés eszén erőt vett, úgy is felette hajlandó. E képzelgősdiek sorába tartozni soha sem sóvárogván, vizsgálódásom álláspontja itt csupán az elfogulatlan nyugodt eszű gondolkodóé, a művelt emberé, nem a régiségbuváré, ki ennél fogva új fölfedezésekre nem rándul ki, hanem minden igények nélkül egyedűl azt vizsgálja: hogy áll ezen kérdés jelenkorunk müveltségi fokán? Minő feleleteket adtak eddig az e kérdésekkel foglalkodó régiségbuvárok, a hazaiak és külföldiek? Mi bizonyos e tekintetben, mi nem, és miért nem? Ez az mit mint művelt ember és gondolkodó magyar tudni akarok, s mint hiszem a művelt magyar közönség velem együtt óhajt tudni, mely oknál fogva vizsgálataim eredményei közlésére is határoztam magamat. Hisz mindkettőnknek kivánsága, célja egy s ugyan az lévén ha részemről tisztelt olvasóimat azon fáradságtól megkimélem, hogy magok annyi honi és külföldi irók munkáit olvassák át, úgy hiszem nem csak bocsánatot, hanem köszönetet is érdemlek. Igen, épen azért, mert nem vagyok régiségbúvár ex professo, mert homályos sejdítések tájékozásomra nem valók, hanem egyedűl tiszta világosság, mivel csak elvitázhatlan tényeket használhatok, históriát és nem mythologiát; épen ezen okoknál fogva mondom, vállaltam én e provinciát fel és szólok e tárgyról.

III.

Sok kitérések nélkül tehát: honnan eredtek a magyarok, honnan jöttek mostani hazájokba? Hogy Ázsiából, különösen Scythiá-

ből jöttek, ez iránt soha sem kételkedett senki. Azonban minden tudósitások után, mint földet nem müvelő, városokban nem lakó, nomád nép költözködvén Europába s lakván Ázsiában, eleve meg kell itt jegyeznem, miszerint *állandó lakhelyeikről* szó nem is lehet. A legrégibb időtől fogva tehát majd itt majd ott találtatnak, keletről nyugat felé tartván. Laktak kétségtelenül különböző időben — a Volgától kezdve a Caspi- és Fekete-tenger közt, a Kúma partjain el a Terekig, s utóbb a Fekete-tenger éjszaki partján előre nyomulván, a Don, a Dneper mellékein, szinte a Szeret vizéig a mostani Moldvában. Ez iránt számos, kétségtelen kútfők léteznek. Mennyire nyomúltak egyébiránt éjszakfelé, vagy éjszakról jöttek-e, Jugóriából? ez vita alatt van, és csak azoktól pártfogoltatik, kik a magyarokat a finnektől származtatják, mi, mint látandjuk, napjainkban már elavult kérdés. Nomád, lovas nemzet valának ők bejövetkor, olyan, milyenné a Jajk, Volga, Terek, Kúma, Don és Dneper közti végtelen térség képezhette századok óta; azért is szállták meg leginkább az alföldi síkot, mely leginkább hasonlított elébbi hazájokhoz, s hangzott össze életmódjokkal, szokásaikkal, erkölcseikkel. Azonban, hogy nyomozható lakhelyeik szinte a felső Volgáig, a déli Ural hegységeig terjedtek, s hogy valószínűleg onnan nyomúltak elébb dél, utóbb nyugat felé: ezt Julian, Plan Carpin s Rubriquis barátok tudósitásai látszanak bizonyítani. Lássuk tehát ezeket.

A vaticani könyvtárban, Romában, létezik egy kézirat, melyet Pray „Annales veteres hunnorum, avarum et hungarorum“ című munkájában lenyomatott, melyben ez áll: IV. Béla idejében, honunkból felkerekedett négy barát, Ázsiába utazandó, hogy ott a régi magyarokat felkeresse s a keresztyén hitre térítse. Konstantinápolyon keresztül a Kaukazba érvén, midőn a síkra leereszkedtek volna, kettő közőlök az ott tanyázó vad pusztai lakóktól annyira megrettent, hogy utjokkal felhagyván, visszatértek Magyarországba; kettő azonban, mindenre el lévén szánva, folytatta utját; de ezek közől is egyik útközben meghalván, csak a negyedik, *Julián*, érte el a felső Volga vidékét, Bulgar városát, hol egy magyar asszonynyal találkozván, az ősi magyarok hol-tartózkodását megtudá. Ezeket három napi út után csakugyan feltalálván, általok barátságosan fogadtatott, megvendégeltetett s ott is marasztaltatott. De Julian hallván, hogy a mongolok készülnek Európa ellen, s ez iránt a keresztyénséget tudósítani ohajtván, s hogy honfiait rokonaik hollétéről Ázsiában men-

nél előbb bizonyossá tehesse, visszaindúlt, és pedig általok utasítva rövidebb uton, Muszkaországon keresztül, érkezett Magyarországba. Meg kell itt jegyeznem, hogy ezeket a vaticani kézirat szerint, nem maga Julián beszéli, hanem valami Ricardo barát, kinek ő tapasztalását halála előtt elmondta, hogy arról a világ tudósíttassék.

A mongolok, mint tudva van, utóbb csakugyan bejöttek, s Batu Khán alatt honunkat is pusztították; míg főkhánjok Karakórumban meghalván, uj választás végett visszatakarodtak Ázsiába. Később azonban elterjedvén azon hír, hogy újra szándékoznak Európa ellen indúlni, a pápa Plan Carpin barátot küldé a főkhánhoz Karakórumba, hogy annak szándékáról bizonyosságot nyerhessen, s őt, ha lehet, róla lebeszélje. Utóbb megint azt rebesgették Europában, hogy Dsingis Khán családja, különösen Batu Khán fia, megkeresztelkedett volna, és sz. Lajos francia király ezt használni akarván, Rubriquis barátot küldé Batu Khánhoz s a főkhanhoz is Karakorumba.

E két barát tudósitásait is bírjuk, rosz középkori latin nyelven. Mind kettő azt mondja: hogy a régi magyarok a mostani baskirok földjén laktak s onnan indúltak ki mostani hazájokba. Rubriquis kivált, ki a magyarokat igen jól ismerte, mert számos, honunkból Batu Khán által elhurcoltakkal találkozott, latin imádságokat is irt számokra, sőt Karakórumban magyar asszonynál is lakott; Rubriquis kiváltkép, mondom, igen pontosan irja le ezen töle úgy hitt régi magyarok hazáját. Az, mint mondám, szint azon vidék, melyet most a baskirok laknak, s mely a felső Volga bal oldalán a déli Uralban fekszik, s a középkor abroszain is mindig Magna Hungaria név alatt fordul elő. Csak az kár, hogy Plan Carpin és Rubriquis utjai nem a baskírok földén mentek végig, hanem valamivel inkább dél felé. Tehát nem önlátomásból beszélnek, hanem csak azt mondják: „Fidedigne nobis relatum est a fratribus praedicatoribus, ex illa terra exivisse antiquos hungaros“ (Rubriquis).

A baskírok egyébiránt most nem beszélnek magyarúl, hanem törökül, s a moszkáktól is a turktatár népekhez számíttatnak. Azok tehát, kik a baskírokat eltörökösödött magyaroknak tartják, s a magyarokat általjában turkoman vagy turk fajnak, mint Pray, Fessler, Schaffarik: azt hiszik, hogy a baskírok, a szomszédban lakó turktatároktól fogadván el Muhamed vallását, ezzel együtt vették fel turk nyelvöket is. A baskírok egyébiránt vegyült népnek látszanak lenni, mert láthatni köztök mongol, moszka és török arcokat, minél fogva

Schaffarik inkább a mellettök s köztök lakó és hasonlóan turk nyelven beszélő *mescserägeket* tartja az ősmagyarok hátramaradt töredékének. Ezek Reguly Antal bizonyitása szerint magokat *mesereknek* nevezik, míg a magyarok a turkoktól *masaroknak* hivatnak: mi tehát szintazon név lehetne, csak változtatott magánhangzókkal, mely eset sokszor előfordul. És valóban, hogy a déli Uralban hajdan magyarok lakhattak, azon körülmény is bizonyítani látszik, mivel Reguly Antal tudósítása szerint egy finn nyelv sem bír annyi magyar szavakkal mint a vogul nyel, péld. a számnevek majdnem mind egyeznek a magyarokéival. A vogul és magyar nyelv egyébiránt, mint később látandjuk, messzibb állván egymástól, mint hogy e hasonlóság belülről fejlődhetett volna ki: azt kell hinnünk, külsőleg, életbeni érintkezés által támadott. És valóban a vogulok maiglan szomszédjai a baskíroknak.

IV.

És van-e Ázsiában vagy nyugat felé a közel szomszédban, ott hol hajdan a régi magyarok kétségtelenül laktak, a Jajktól a Terekig, s a Volgától a Dneperig, vagy mivel Porphyrogenitus szerint a hátramaradt magyarok része Perzsia felé vette magát, van-e valahol Perzsiában magyar vagy a magyarral rokon nép, vagy nincsen? Mert e vidékeken keresztülzúgván a népköltözködés, Dsingis Khán és Tamerlán világpusztító hadai, nem egy nép söpörtethetett el e föld színéről, vagy vegyülhetett össze mással, s hagyhatá el ősi nyelvét. De ez iránt megnyugtattak honi buváraink nyomozásai. Szerintök gyaníthatólag magyarok voltak nem csak a húnok és avarok — ezt már Anonymus óta tudjuk; hanem a kazarok, bolgárok, kúnok, polovcok, pacinaciták, sőt alkalmasint a parthusok is. Horvát István, mint tudjuk, a régi chaldaeusokat és medusokat is magyaroknak tartá, sőt magát Ádámot. Ennyi tömérdek nép pedig, akármely viharok dúlták azóta össze a tőlök lakott tartományokat, a föld hátáról egy szálig csak el nem pusztúlhattak? Vegyülhettek más népek közé, igen, de oly végtelen tömeg nyelvét valami változatban csak fentarthatta. Hisz a világuralkodó Romának nyelve is elenyészett; de fennmaradt helyette az olasz, az oláh, francia, spanyol, portugal. És mennyi a magyarra emlékeztető emlék-nem találtatik még most is Ázsiában? Nem állanak-e még Madsar város romjai? A turkmánok, uzbékek maiglan, mint hajdan a régi magyarok „agszakál-

laik", patriarchalis uralkodása alatt állnak, görbe magyar kard van oldalukon, *kalpak* fejökön. A Terektől fogva fenn a Volgáig és az Araltóig, hány magyar név hemzseg Ázsia földabroszán? A Karacsai nép a Kaukázban nem vallja-e magát magyarnak, erősítvén hogy hajdan a Kúma partja körül lakott, hogy egy részök tőlük elszakadva a Pontus éjszaki részén Europába költözött s a Duna partjain birodalmat alkotott. Nem lehetett kétségem, Ázsiában, jól nyomozva, magyar, vagy legalább a magyarral nyelvre rokon népet föl kellend fedeznem ha útnak indulok, mire azonnal megistevém a készületeket.

Igen, uraim, én nem vagyok az, ki akadályoktól visszaretten, ha egyszer valamit elhatároz. Útnak indúltam, és pedig — nem csak egyszer, hanem talán tizenhatszor különböző vidékek felé — tudnivaló nem magam, hanem tudós férfiak társaságában, természetbuvárokkal, geognostákkal, ethnographokkal, philológokkal; mert e tartományokat s az ott lakó népeket, nyelveikkel együtt pontosan meg akartam ismerni, s mi legszebb, mind ezen utak nem is nagy fáradságomba kerültek, söt még pénzbe sem, mert mint egy második Bosco pamlagomon kényelmesen elterülve és szivarozva tettem azokat — könyveket, földabroszokat s rajzokat nézve végig.

És találtam-e magyarokat? kérdik olvasóim. Csak csendesen! Ha egypár szóval elmondom vég eredményemet, úgy beszédemnek azonnal vége szakad. Addig tehát míg e tekintetben nyilatkoznám, tessék engemet egy kissé a megnevezett vidékekre elkisérni; tekintsük meg a földet, éghajlatát, s az ott lakó népeket. Megérdemli ez a fáradságot. Maholnap az ember elköltözik e bolygó csillagról, s a nélkül költözzék-e, hogy azt ismerte volna? s különösen a magyar a nélkül hogy ősei hazájáról bővebb tudósitást nyerne? Nem! Induljunk tehát!

Én a Fekete- és Caspi-tengerek úgy mint a Don, Volga és Jajk folyók közti vidékeket mindig paradicsomnak képzeltem: pedig dehogy az, puszta, fátlan, szíkes homoksík, itt-ott sósvizű pocsolyákkal; hol a nyár igen meleg, a tél nagyon hideg; hol az utas sehol sem talál árnyékot, mert a szíkes földben a fa nem is tenyészik és igen-igen ritka a fris vizű forrás. És mivel itt éjszak felé az egész végtelen vidék fölszine hullámalaku sík, a vihar, kivált téli időben, ledühöng egész Novája-Zemblától. E tömérdek pusztaságot, mivel eke alá nem fogható, a világ kezdetétől fogva, nomád nép lakja, sátorok alatt dacolva a föld és idő mostohaságával. Kedélye azért elko-

morodik s dalai búsak, a kozáké szintugy mint a turk, finn és mongol faju népekéi. E vidékről hozta ki a magyar is komoly kedélyét és szomorúan hangzó dalait. És ha azután zordon télben a magosan álló hóréteg alatt e nomád népek nyájai eledelt nem kaphatnak, vagy ha forró és száraz nyárban a legelők kisülnek, és marháik hullanak: önmagokat is megszállja az éhség. Ekkor mint az éhes farkasok neki esnek a szomszéd népek nyájainak, elkeseredett harc keletkezik köztök, mely azonkivül sem hiányzik soha, mert ragadozó és rabló természetűek; s ha Zultánjok vagy Khánjok meghal, a sok feleség után marad számtalan fiu, mind khánságra törekedő, egymás ellen csatázik, míg a legerősebb a többit kipusztítja. Ha az ember e népek historiáját philanthrop kedélylyel olvassa, az örökös öldöklés felett elszomorodik, s a moszka vagy chinai absolutismus valóságos jótéteményként ötlik szemébe. Akaratunk ellen ohajtjuk, hogy e vidékeket, ha már Anglia nem, legalább China vagy Moszkaország hódítsa meg; úgy legalább a meg nem szünő mészárlásnak szakadna vége, s ha szabadság nem is, legalább béke uralkodnék.

A népesség pedig, mely közép s nyugoti Ázsiát lakja, *finn*, *turk* vagy *mongol* származásu; a finnek *éjszak felé* laknak, a turkok *nyugatnak*, a mongolok *kelet felé*.

Hát a *magyarok?* Engedelmet kérek, azokat sehol sem fedezhettem föl. Madzsar Klaproth átkozott nyomozásai szerint régi tatár város, mely nyelvükön kő vagy inkább téglaépítvényt jelent, s egy régi tatár krónika szerint a Kipcsaki mongolok alkotmányzójának székesvárosa volt. Ezt a helyben megvizsgált számos régi síremlékek feliratai is kétségtelenné teszik. Terek, agszakál, kalpak is turk-tatár, nem magyar szók.

Úgy úgy, mondhatják olvasóim, Madzsar egykor valami mongol kormányzó székvárosa lehetett; de elébb volt magyar, mert a magyaroktól építtetett. Meglehet; de én ezt nem állíthatom, mert a ki állít, az a bebizonyítás kötelességét vállalja magára. Mi által bizonyítsam pedig ezt be, minekutána a régi történetirók a magyarokról pusztán mint nomád népről tesznek említést; arról pedig, hogy városokat építettek volna, sehol egy szó sem áll; s el sem gondolható: mikép és minek épített volna nomád nép városokat oly kőnélküli és fátlan vidéken? Várost igenis épített a bolgár nép, Bulgárt a felső Volga vidékén, a kazar Sarkelt a Donec partján, Madzsart mint hiszem a kipcsaki mongolok; de ezen népek *nagy birodalma-*

kat alkottak, tehát székvárosokra volt szükségök; de hogy a magyarok alkottak volna Ázsiában nagy birodalmat, arról fájdalom a história semmit sem tud. Agszakál, Kalpak, turktatár szavak, a karacsaiak közt pedig, a pétervári akademia kiküldöttjei szerint, igen is az érintett monda divatos, csak hogy ezek sem beszélnek magyarúl, söt még csak a mienkkel rokon nyelven sem.

V.

Öseleink tehát talán nem is voltak igen müveltek? Horvát István valami régibb polgárisodásról igen is gyanított valamit, de honnan? nem bírom elgondolni. A magyarok mint lovas nomád nép jöttek honunkba. Ez kétségtelen. Hogy erkölcseik felette szelídek nem lehettek, bizonyítják a kirablott szomszéd tartományok régi krónikái. És hogy is lehettek volna? Azon a földön honnan jöttek, a világ kezdetétől fogva más mint nomád nép nem találtatott. Ez pedig életmódjánál fogva szükségkép barbár. Hasonlók ebben minden ott lakó népfajok egymáshoz mai napiglan, a turkok úgy mint a mongolok. Ha pedig az ősmagyarok valóságos prototypusát akarjátok megismerni, olvassátok a szabad turkesztáni turkmánok leirását Burnes utazásában, mert ezek mind máig a „gens ingenua et libera, nullius unquam dominationi obnoxia“: mint azt Porphyrogenitus a magyarokról említi.

De azért, hogy nem voltak felette müveltek és szelídek, mert nem lehettek: mi szégyen az? Barbár volt minden nemzet eredetileg, a müveltség akarmely fokán álljon most; mert ez a primitív állapot. Szégyen barbárnak maradni, ha magát kimüvelheté, s e szégyent nem vallotta nemzetünk. Ömaga az minden ujabban Ázsiából kikölt népek közöl, mely polgárisodott életre fejlődvén ki, karöltve haladt a korszellemmel. *Ez* dicsőségünk.

Legszerencsésebben jártak el buváraink a régi magyarok *vallása* kikutatásában. Ez a régi pantheismus volt, a nap, tűz, víz, szóval az elemek imádása, mint jelképeié az egy élő istennek; a még most is részben fennálló parsismus, mint ezt egy a Kisfaludy-Társasághoz beküldött pályamunka nem sokára kétségen kivül helyezendi. E kérdést pedig azért tartom eldöntöttnek, mert közép és nyugoti Ázsiában a keresztyén és mohamed vallások felkerekedése előtt *más vallás nem is létezett mint ez*, bár éjszak felé schamanismusi elkorcsosodással.

VI.

Hát a Scythiában ez előtt a magyarokkal lakó népek: a bolgárok, kazarok, polovcok, kúnok és pacinaciták, nem voltak-e, mint a húnok és avarok magyar népek? Hazai buváraink igenis azt gyanítják; ellenben a külföldiek ugy hiszik, hogy turktatárok voltak, még a húnokat és avarokat sem véve ki.

Ezen ellenkezés feltünő, s megérdemli hogy okát nyomozzuk.

Hazai buváraink önszemléletből, historiából s régi oklevelekből tudják, hogy honunkban a régi időben kúnok, palócok, besenyők (pacinaciták) telepedtek le s egyszersmind látják, hogy most magyarúl beszélnek. A következtetés ennél fogva igen egyszerűen ez: most magyarúl beszélnek, tehát ez előtt is magyarok voltak. Hogy pedig a húnok és avarok a magyarokkal rokon népek valának: ez Anonymus óta, úgy látszik, közvéleménynyé alakult; különösen a székelyek nem is magyar, hanem hún ivadéknak tartják magokat.

A külföldi historicusok és orientalisták hasonlóan adott tényekből indúlnak. Azt mondják: közép és nyugoti Ázsiában most nem találni más mint mongol, finn és turk népeket. A húnok, avarok, bolgárok, kazarok, polovcok, kúnok és pacinaciták is tehát e fajú népek lehettek; mert hogy *mind* elpusztúltak e föld hátáról, nem gondolható. Legszámosabbak pedig az imént nevezett népek közöl a turkok, ezeknek csak egy ága is, a kirgízek, vetekednek számra akár a finnekkel, akár a mongolokkal; azonfelül a turk népek épen azon vidékeket foglalják el még most is, hol őket a régi historiában találjuk. Ha tehát a kúnok, kazarok, pacinaciták stb magyarok voltak volna, szintazon a földön elmaradt utódaik is mind maig magyarúl beszélnének. Ez azonban mint látjuk nem úgy van; turk nyelven szólanak, s hogy a kúnok, palócok és besenyők Magyarországban magyarúl beszélnek: ennek oka csak az, hogy itt megmagyarosodtak, mint a bolgárok szlávokká lettek, a longobardok olaszokká, a góthok spanyolokká; mely elváltozás mindig észrevehető, ha barbár nép számos földmívelő s müveltebb néppel egyesül s annak vallását veszi fel. A kúnok, palócok, besenyők úgy is csak töredékben csatolták magokat a nagyobb számú, müveltebb, földmívelő és keresztyén magyarokhoz, s megtérvén, nyelvöket is megváltoztathatták.

És már most döntse el a kérdést a kegyes olvasó, a mint neki tetszik. A régi történetirókból eddig elé, talán a kúnokat kivéve —

kiket én turkoknak tartok — semmi ellenmondhatlanúl bizonyost sem a hazai, sem a külföldi buvárok nem valának képesek kinyomozni; mert egyes szók hasonlatossága igen keveset nyom, s ez uton már Horvát István az egész világ népeivel rokonságba hozott; ámbár jelenkorunkban tényleg egyedül állunk a föld hátán, mint az árva virág. En pedig régiségbuvár nem lévén, csak azt s úgy adhatom elő, a mint azt találom. Nagy fontosságot egyébiránt nem is tulajdonítok e kérdésnek, nem foghatván meg: mi dicsőség áradhatna reánk, ha a már most elenyészett, de hajdan a világ legpusztítóbb népei, rokonink lettek volna; vagy mi haszon, minekutána e népek irodalommal nem birtak, s rablásaik hírén kivül bármi tökélyü emléket nem hagytak magok után.

Azon meggyőződésemet azonban itt el nem hallgathatom, miszerint a Pontus és Kaspi-tenger körül hajdan lakó népek története eddig elé nincs tisztába hozva. Erre a byzanti írók nem elegendők, mert csak egy részét teszik azon forrásoknak, melyeket használni szükség, ha positiv itéletet hozni s állitani akarunk. Mind erre, a byzanti irókon kivül a török, mongol, perzsa és arab nyelv s irodalom ismerete nélkülözhetlen. A török és mongol irodalom újabb ugyan, de a perzsa tudósíthatna bennünket a Constantinus Porphyrogenitus szerint Ázsiában hátramaradt magyarok sorsáról; az arab irodalom pedig a magyarok kiköltözködése előtti történetet deríthetné fel, mert Al Raschid, Nagy Károly kortársa, idejében, mikor az avarok laktak honunkban, érte el aranykorát, s az arab Chalifák ez időben délkelet felé minden, a magyarok régi lakhelyeivel szomszéd tartományok felett uralkodtak. A keleti nyelvek tanulása s ismerete azonban a külföldön csak napjainkban kezd terjedni, s honunkban eddig alig bir egy pár mívelőt. Eldöntő szóra tehát még eddig fel nem vagyunk jogosítva.

VII.

És hogy áll már most *finn rokonságunk?* Ettől valahára szerencsésen megszabadított Reguly Antal. Elmondom keletkezését.

Némely buvárok a magyarok őshazáját az éjszaki Uralban keresték, Jugoriában, vagy Ugoriában, honnan lakosai ugoroknak neveztettek; miből azután a szláv „Uher“, a német „Unger“, a latin „hungarus“ lett. Az éjszaki Uralban finn népek laknak; kérdés lett tehát, nyelvök rokon-e a miénkkel, s ezt Sajnoviçs és később Gyar-

maithi állították, miből azután Schlözer és követői a finn rokonságot szerencsésen összeszűrték. És mivel a finnek mongol fajú népek, a finn rokonsággal egyuttal fajra is mongolok lettünk. E népek sorában mutatja be p. o. Berghaus (Die Völker der Erde), a magyart a világnak, sőt az emberi nem legújabb leirója Prichard is, a vogulok és osztyákok társaságában vezeti fel. Ez kellett még; mert a mongolt a magyar a tatárjárás óta kutyafejű tatárnak nevezi.

Ezen ethnographiai méltatlanságnak, sőt sérelemnek, mint mondám, Reguly vetett véget. Ő, a magyar, éveken át lakván finnek közt, s e sok águ törzsnek hét nyelvét tanulván meg, e kérdés eldöntésére teljesen minősítve van. És szerinte sem a magyar nyelv nem származik a finntől, sem a finn a magyartól, hanem mindkettő önálló ága egy közös törzsöknek. Tudniillik az egytagú nyelveket mint p. o. a chinai, japán stb kivéve, Ázsiából két nagy nyelvtörzsök származik: az *indo-európai*, hova a sanscrit, perzsa, román, germán, szláv, és celta nyelvek tartoznak, s az *ural altaii:* vagy *középázsiai*, melyhez a mandzsu, mongol, török-tatár, szamojéd és finn nyelveken kivül a magyart is kell számítanunk.

E szerint tehát mint külön nyelvü és faju nemzet egyedül állnánk e világon, körülbelül mint hajdan, alkalmasint csekélyebb számban, e világ leghíresebb nemzete, a régi görög. Azonban nem tartoztunk-e Ázsiában a mongol typusú népekhez? S nem jöttek-e őseink ily arccal honunkba? Ezt határozottan nem merném tagadni. Ime az elvitázhatlan tény ez: A régi Scythiában s azon túl kelet és éjszak felé egész Ázsiában, minden, *akármi faju és nyelvü* népeken a mongol typus mutatkozik kisebb nagyobb mértékben. Legkitünőbb ez a legkeletiebben fekvő chinaiaknál, legszelídebb alakban mutatkozik nyugat felé. Az emberi nem fajai, évezredeken át az éghajlat befolyása által keletkeztek. Európának éghajlata kaukazi fajt képez, Afrika négert, Amerika rézveres indiánokat, Ázsia, déli részét kivéve, mongolokat; mongolokat arcvonásokra nézve, *akár mely nyelvüek legyenek is különben*. A török törzsökök p. o. Ázsiában a Kirgízek, uzbékek, turkománok, mongol typusu népek, ámbár vérrokonaik Európában, az osmanli törökök s a kazáni turktatárok a kaukazi fajhoz tartoznak; mert, úgy látszik, mindketten nyugotra költözvén s nomád életből városlakókká változván, az idő százados befolyása által testalkatukra nézve is, elváltoztak oly földön, mely a mongol alakot nem türi s kaukazit képez. Reguly Antal beszéli: mi-

kép a moszka kelet felé, a Jajkon túl nem képes nyomúlni. Nem azért mivel át nem hajózhat, hanem mivel áthajózván s ott letelepedvén mongol képüvé változik.

Mily nyelvü népek voltak a húnok? nem tudom; de hogy mongol testalkatúak és arcúak voltak, tagadhatatlan. Olvassátok leirásukat Jornandesnél, ki születésre alán lévén oly néptől származott, mely mellettök s alattok sokáig élt. „Exigui forma — erat eis species pavenda nigredine, sed velut quaedam (si dici fat est) deformis offa, non facies, habensque magis puncta quam lumina.“ Hasonlítsuk öszsze ezzel egy újabb utazónak, Wood hadnagynak rajzát a pameri kirgízekről: „Közép nagyságon alúliak, úgy mond, orruk lapos, nagy és felpuffadt pofáik úgy tünnek elő, mintha hústömegekből állanának, kurta szakáll mutatkozik állukon; testeik izmosak, szinök inkább az által feketedik, hogy az idő minden viszontagságainak kiteszik magokat, mint a nap által.“ — Ha a magyar Atilát képzeli magának, magas, sasorrú, hatalmas bajuszú és szakállu férfit lát, valóságban pedig Jornandes szerint ilyen volt: „Forma brevis, lato pectore, capite grandiori, minutis oculis, rarus barba, canis aspersus, simo nasu, teter colore, *originis suae signa restituens.*“ Ez oly mongol kép, mintha azt az emberi fajok meghatározója, Blumenbach maga rajzolta volna. Olvassátok Priscus Rhetortól Atila udvarának s a görög követség fogadtatásának leirását, s utána Rubriquis fogadtatását a mongol főkhánnál Karakórumban, s meg fogjátok vallani: a kép mind a két esetben egy s ugyan az, bár a két khán különböző nyelven szólhatott; mert mongol arcu népek Ázsiában, mint mondám, nem csak magok a mongolok, hanem a finnekkel együtt a turkok is.

A honnan a húnok, onnan jöttek a magyarok is; puszta lakója, nomád nép volt mind kettő. És a természet nem süthetett volna reá hasonló bélyeget? Freisingi Otto ősapáinkat igy írja le: „Facie tetri, profundis oculis, statura humiles, moribus et lingua barbari stb.“ Ebből ugyan mongol testalkatot nehezen lehet kihozni, de a jellemzés mégis közelebb áll a mongol mint a kaukazi fajhoz, s Rotteck világhistoriájában egyenesen ezen jellemzésre vonatkozik, midőn csodálkozását jelenti ki a fölött, hogy népünk „testalkotását Európában ennyire meg bírta javítani.“ Azt tudniillik, hogy a magyar, ha megfésülködik s bajuszát kipödri, derék legény, nem tagadja már napjainkban senki. Mit is bajlódunk tehát azzal: milyen volt? Ha az

ozmanli törökök rövidebb idő alatt Európában szép kaukazi nemzetté tudtak válni; miért ne mí?

VIII.

És már most vessünk egy pillantást Gützlaff gyanításaira. Ő, mint mondám, chinai kútfők után azon hiedelemre vezettetett, hogy a Kokonoor tó melletti *dzungárok* a húnok s következésképen a magyarok eldődei. Ezen gyanitását ő egykor Calcuttában Körösi Csomával is közlötte s ez bírta Körösit is utolsó utazására. Ha Körösi útjának irányát Calcuttából Lassa felé követjük; kiviláglik, mikép egyenesen a Kokonoor tó felé tartott, s hogy nem volt tőle már oly igen messze, midőn meghálálozott. A dzungárok azonban, mint tudjuk, nem csak mongol faju, de mongol nyelvü népek is. Azért hogy mongol fajúak, nem csak a húnok, hanem a magyarok elei is lehetnének; de mivel egyszersmind mongol nyelvüek, ez oly körülmény, mely őket ha nem is a hún rokonságból (mert nem tudjuk, mely nyelven beszéltek ezek) de bizonyosan a magyaréból kirekeszti. E tekintetben mindazáltal szóljanak súlyosabb tekintélyek. Gützlaff és Körösi oly sok földet láttak, oly sok ázsiai népeket hasonlítottak össze, hogy ellenök joggal csak hasonlólag ázsiai utazók szólhattak; álljanak tehát elő *Jerney* és *Reguly* társaim! Mindkettő e kérdésről az akademiában nyilatkozott már: előadásaikat a Museum olvasói veendik *); ezekre utasíthatom tehát bízvást a kiváncsi olvasót.

IGAZ ARANY BULLA.

HUNFALVY PÁLTÓL.

III.

XLVI. Kezdetben lebegett az úrnak lelke az idomtalan anyag felett: azután rendezé azt, s teremté reá az embert, kinek orrába az ő szellemét lehellé.

Az emberi nem történetei pedig ott kezdődnek, hol az emberbe lehellett szellem munkálkodni indúl, miszerint magát az embert és az anyagot mintegy újra teremtse. Az emberiség történelme csak a szellem müveit mutatja fel. A szellem uralkodik az anyagon; ő al-

*) A harmadik füzetben. *Szerk.*

kotja a történeteket: pedig a szellemet csak a természet, nem alkotmányok, nem emberi törvények, korlátozza. Innen a valóságos, megdönthetlen jog is a szellem munkálkodásából eredez; s azon jog előtt minden földi és anyagi hatalom meghajol.

A keresztyénség felszabaditá a szellemet, mely addiglan külső hatalom által fogva tartatott. Ez óta az állam hatósága nem terjeszkedhetik az emberi lét egész és minden tájaira; s ezóta a nemzetek, melyek magok közt a szellemnek hajlékot engednek, és szellemmel dolgoznak, fenmaradhatnak állami létök megszünte után is. Arany bullát tehát a szellem munkálkodása ír és pecsétel meg.

A természet köti csak meg a szellemet. Vajjon nemzetünk szelleme inkább van-e természet által megkötve és korlátozva, mint más nemzeteké? — Nincs — sőt nemzetünk inkább édes hogysem mostoha gyermekeihez tartozik. Hát emelkedjél nemzetem szelleme, ki halhatlanítója is vagy; emelkedjél, hogy szárnyaid mind erősebbre nőjenek s mozgásuk szele betöltse az egész földet, mely a Karpátok alján elnyúlik a tengerekig!

De a mely legbensőbb viszonyos hatású összeköttetést az anyagi munkálkodás tényezöi között találtunk, azt nem csak a szellemi munkálkodás tényezői, hanem magok között a két munkálkodás között is látandjuk. Előzmény és következmény, ok és okozat, erő és hatás mind oly szoros egészbe és eleven létegzetben alakúlnak, hogy a legelső elejét nehéz kitalálni, de nem is nagyon szükséges. *De az szükséges ám, hogy mind a gyakorlati életben, mind a gondolat elméletében semmi tényezőt ki ne hagyjunk; mivel különben az életet gyilkoljuk s a létegzetet megbontjuk.* Mert az ember nem termés, nem is másnak müve: tehát a teljes ép élet őmagától függ.

S mivel nem termés, *azért kell őt nevelni;* s mivel másnak müve sem lehet, *azért kell magának is magát nevelnie*, hogy a természet hatalma alól felszabadúljon, s a szabad szellem fiává legyen.

XLVII. Úgy látszik, a mely arányban az anyagi világot, a külterményszetet, meghódítják, a mely arányban tehát a szellem erejének nagysága a holt természet felett kitünik, azon arányban sülyed az egyedi lélek méltósága és elveszti a szellem isteni voltát. Bizonyára e tünemény nem alapszik a lélek örök törvényein; tehát nem is tartozik a szellem valódi életéhez: mind a mellett a tünemény megvan,

s a nemzetek sorsában szomorító jeleneteket idéz elő. A melynek segítségével az ujabbkor emelkedett, azon szellem isteni eredetét tagadja ez, s lesz rabjává az anyagnak, mely felett uraságot igényelt magának! A szellem munkálkodása emberi szolgálatba szegődtette a léget, tüzet, gőzt, a vizet; s az europai müipar, mely alig van 70—80 millió ember birtokában, több, sokkal több erővel rendelkezik, mint a mennyi az egész élő emberi nemtől, ha ez csak testével dolgozik, kitelnék. De midőn azon 70—80 milliónak értéke az egész többi emberi nemnek ingó tökéjét felülmúlja: köztök a lélek méltóságának becse nem növekszik annyira; sőt inkább bennök telhetlen élvezés-vágy fakadván, az lealacsonyodik, s a kivánságok uralkodnak felette. S e betegség már egész Europában megragadta a társadalmat: pedig lehet-e súlyosabb betegség annál, mely a létegzet teljes felfordíttatásából lesz? s nemde létegzet felfordíttatása, midőn az szolgál, kinek uralkodni kellene, s uralkodik, kinek szolgaság a rendeltetése?

Az élvezés-vágy, mint maga telhetlen, határtalan, úgy támaszt gyülöletet minden korlátozás. Azért megbont lassanként minden életet és létegzetet: mert az élet és létegzet több részek *összehatásából*, tehát *azok kölcsönös korlátozásából* is, áll szükségképen. E sorvasztó betegség ellepte az államokat, melyekből, úgy látszik, teljesen ki akar veszni a létegzet fogalma; el a családokat, mert ezekben is önkény üti fel sátrát, önkény, melyet az élvezés-vágy emtet. S nevetséges, — ha oly annyira szomorú nem volna — nevetséges, az erkölcsösséget, melyet az állam is fő támaszának ismer, melyet az egyház egyenesen követel, azon önkény és korlátlanság rontja meg leginkább, mely annyira szeret az állam és egyház körében fakadozni. — Beteg állapot az, s annyival rémítőbb, hogy a kommunismus ajánlkozik orvosának! De hisz Europában még sok fül süket és sok szem vak!

Mennyiben a társadalmat emészti azon betegség, megvan-e az közöttünk is? Fájdalom, meg! Avagy honnan származott azon hihetlen sürgés, szaladás, nyugtalanság, útazgatás, lóhalálba menés? honnan az ízetlen idomtalan fecsérlés, pazarlás? honnan a maga bőrébe nem férhetés, mint azt a közbeszéd oly jól ecsetelve mondja? Az élvezés-vágyból származott, mely határ nélküli, s mindenben az önkénynek apostola.

Nemzetünket pedig kettős súlylyal nyomja e betegség. Nem

mi vagyunk a műipar birtokában, nem zsebünkben vannak az ő szerzette kincsei: csak az élvező sovárság, a kiolthatlan szomj van bennünk is. Ha azért gazdagabb nemzeteknél az betegség, melytől a társadalom sínylik: úgy az nálunk méreg, melytől nemzetünk okvetlenül meghal. Annál sietőbben elő kell venni az egyetlen gyógyszert, mely képes a bajt gyökerestül kiirtani, s az *a helyes nevelés*. Nemzetünk nem romlott még annyira, mint tán mások, nálunk a gyógyszer hamarább fog hatni; vegyük tehát elő, s érjük el vele a kettős célt, melyet el kell érnünk, nekünk magyarokul kell elérnünk, úgymint: *menekülést az általános betegségtől*, mely okvetlenül halálunkat okozná, s *szellemünk biztos ép fejlődését*, melynek kell hogy bennünket megváltson!

De melyik *a helyes nevelés*? Talán azt még fel kell találni? Korántsem. Ismerve van, mióta az emberi ész kellő tapasztalás által felvilágosítva helyesen gondolkodik, s a lényt megtudja különböztetni attól, mi a létellel jár ugyan, de a lényhez nem tartozik. Csakhogy, mivel az ember soha nem lehet *gép*, nem lehet *csinált*, mivel önmagát mindig tudatosan kell birnia, azon kettőség, a két különböző természet, állati és eszes természet, melly benne egygyé olvadt ugyan, de határozott viszonyban egymáshoz olvadt, nehezzé teszi a valódi emberlétet. S így ritka a jó nevelő: pedig minden szülének kellene jó nevelőnek lennie! ritka a jó nevelő, mivel az *ép teljes ember* oly annyira ritka!

XLVIII. Ép teljes emberben a kettős természet egymás mellett, s azon viszonyban egymáshoz fejlődött ki, melyet mindeniknek el kell foglalnia. Tehát ép emberben az érzékiség nincs kiölve, elfojtva, hanem csak illő alárendeltségben van az eszesség alatt. De koros emberben az egyik mindig elfojtotta a másikat. Természetes, a ferdeség nem oly nagy, midőn az érzékiség van elnémítva: de mégis ferdeség, mint az nagyban a történetek által is bebizonyíttatott. Leginkább a keresztyénség első századaiban fejlett ki nyugaton is azon vélemény, hogy a bűnös testet sanyargatással kell megzabolázni, ne legyen akadályúl a kegyes életre. Ámde az érzékiség eltompításával, ha sikerült is, nem irtattak ki a kedélynek indúlatai, miért is ama szent emberek közt nem kevesebb szörny találtatott, mint egyébkor és egyebek közt.

A legújabb idő megfordított irányt követ. Az érzékiség ingereltetik — s az indúlat uralkodik az észen. Innen azon ingás, bizony-

talanság, tapogatózás, egyfelől túlfeszített igény, másfelől teljes magaodaadás, egyszer leggyengébb korlátot is eltűrni nem-tudás, másszor legmélyebb szolgaságba rohanás, melyek az új kort bélyegzik, s melyek az említett betegségnek mind annyi jelei.

A valót, az embernek igaz természetét már a görög bölcsek találták meg. Sajátlag, de nagyon jellemzőleg nyilatkozik e tekintetben Arisztotelesz kivált politikája több helyein. „Miben álljon a nevelés, s mint kelljen nevelni, úgymond, nem tudhatni abból, a mint most szoktak nevelni", — „az sem világos még, vajjon *inkább az értelemre, vagy a lélek erkölcsére hasson-e a nevelés.*" (Polit. VIII. 1.) Lélek erkölcsén Arisztotelesz a kedélyt, vagy az indúlatokat érti, melyeket szoktatás által az értelem alá kell ejteni. S ő kutatja az ember mivoltát, hogy arra építhesse tudományát, s így szól: „Kik a politikus, királyi, ökonomikus és despotai hatalmakat egynek, s csak is abban különbözőknek hiszik, hogy az egyik többek felett uralkodik, mint a másik, azok tévednek." (Ugyanott I, 1.) Mert Arisztotelesz szerint a despotai (családapai) hatalom kötetlenül intézkedik, de háza népének javára; az ökonomikus (gazdai) hatalom szinte kötetlenűl intézkedik, de magának nem juhainak, ökreinek javára; a királyi hatalom nem intézkedhetik korlátlanúl, mivel őt törvények kötelezik, nem is maga, hanem az ország javára; végre a politikus hatalom közös, mely törvények szerint az ország javára intézkedik, egyszersmind bizonyos rendnél fogva egyikről másikra által is megyen. Ezt előre bocsátván megérthetjük, midőn így folytatja Arisztotelesz: „Mindenben, mi több részből, legyen összetartó legyen különváltakból áll, s egygyé lesz, van uralkodó és van engedelmeskedő; ezt minden élőnél az egész természetben láthatni. Igy az ember áll lélekből és testből: egyike *természetesen* uralkodik, másika engedelmeskedik. Csakhogy mi legyen *természetes*, azt olyannál kell keresni, ki *igazán természet szerint* van, nem *romlottnál*. Tekintsünk tehát test és lélek szerint magát jól biró embert, annál bizonyosan megtaláljuk azt. Rosz embernél, vagy roszúl levőnél úgy látszik, mintha a test uralkodnék a lelken, mert olyan ember roszúl, s természettel ellenkezőleg van. E szerint már egyes emberben is despotai és politikus hatalmat látunk. Mert *a lélek a testen despotai, az ész pedig a kedélyen politikus és királyi hatalmat gyakorol.* Nyilván is jó és hasznos természet szerint, hogy a test a lélek által, s a szenvedély az ész és értelem által igazgattassék: ezek közt

az *egyenlőség*, vagy épen *megfordított viszony* káros volna.“ (Ugyan. I. 2.)

Minden gondolkodó elismerendi, hogy teljes igaz, miszerint a lélek uralkodják a testen, de ne úgy, hogy a testet elnyomorítsa, hanem a testnek javára: mert csak ép testben lehet ép lélek; továbbá, miszerint az értelem a kedélyen politikus és királyi hatalmat gyakoroljon, azaz, ne korlátlanúl uralkodjék az értelem a kedélyen, hanem úgy, hogy ennek is engedtessék hely, ennek joga is elismertessék, és szava kihallgattassék. Az így nevelt ember igazán *úr lesz önmagán*, *s teljes ép ember*. — —

XLIX. De ki neveljen, az állam-e? — A görög bölcsek szerint az állam tiszte a nevelés: de a keresztyén világban az állam kénytelen szükebb körre szoritkozni, arra tudniillik, melyben a jog nyújthat mértéket; mert mihelyt azon körből kilép, azonnal elviselhetlen zsarnokságra vetemedik. A keresztyén, szóval, *fejlett* ember nem él az állam kedveért, mint a régi spártai, mivel rendeltetése magosabb mintsem azt az állam elérhetné. Jogi körön kivül van erkölcsi, van vallási, van nemzetiségi, van emberségi kör, melyet mind jogivá tenni, annyi volna, mint a valódi jogot megsemmíteni: mert az emberi létegzet felfordíttatnék. Azért rejlik oly borzasztó fogalomzavar eme nevezésekben: *Culturai állam*, *keresztyén állam* (Cultur-Staat, christlicher Staat), melyeket az „imitatorum servum pecus“ féle országászok szintúgy hordanak ajkaikon, mint az „in majorem Dei gloriam“ égetők a maguk betanult szavait hordták. Mert az állami lakosok, mint egyedek, lehetnek *keresztyének*: az állam mint hatalom egyedül *jogos* lehet.

Keresztyén világban csak a *szüle* nevelhet s a *társadalom*, mely iskolát és egyházat tart a szellemi érdekek ápolására s az emberi méltóság biztosítására. Szülei házban azon nevelés foly, mely egyedül merhet határozólag, mintegy akarat-idomítólag, a gyermek kedélyére hatni. E nevelés a lélek erkölcsét, mint Arisztotelesz nevezi, tárgyazza, s áll inkább példaadásból mint parancsolásból, inkább vezetésből mint meghagyásból. Ha és mivel a szüle, kivált a magát feláldozó anya, nem ragadtatik el vad indúlatoktól, hanem a szeretet, könyörület, mérséklet, tűrelem nyájas érzelmei által vezéreltetik; akkor és azért a gyermek is úgy nő fel, hogy magán uralkodni tanul; — ha és mivel a szüle, kivált a házanépét tápláló atya semmi fáradságot nem ún, s mindennap dolgozik, serénykedik,

hogy családjának jólétét fenntartsa vagy biztosítsa: akkor és azért a gyermek is úgy nő fel, hogy munkásságra szokik, s a fáradságban élvezetet lel; — ha és mivel a szülék szóval és tettel mindig tanúsitják, hogy nem állati élet teszi az embernek rendeltetését, hanem hogy a ház körén kívül község és nemzet van, melyben és melylyel boldogságunk nő vagy apad, s másik, tágabb, emeltebb, nemesebb életünk virágzik vagy hervad; továbbá, hogy az egyes ember, úgy mint az egész emberiség és a föld, melyen lakunk, bizony nem ember által lettek, s hogy mi nagyságunk és méltóságunk mellett kicsinyek és alacsonyak vagyunk, mert jobbik természetünket is, melyben méltóságunk áll, oly gyakran eltagadjuk: akkor és azért a gyermekben is kinyílik a szív az ő felei, nemzete és az emberiség iránt, s érteni kezdi az egyetemiséget a közlétet, mely elől önző egyedisége hallgatni tanúl; akkor és azért kezdi sejteni, hogy keblében isten tudata ébred, s hogy maga mívelődésén jobbitásán, törekednie kell. Igy lehet a lélek erkölcsére hatni; s ez a valódi nevelés. De így csak is a szüle nevel és nevelhet!

A társadalomban azon nevelés foly, mely már nem közvetlen hat a nevendék akaratjára, vagy ennek ébresztésére, hanem közvetve, miszerint a nevendék okoskodva és öncselekvőleg elfogadja vagy visszaveti a reá irányzott hatásokat. A társadalomban, ennél fogva iskolában és egyházban is, az ember már *nevelődik*, nem *neveltetik*. A társadalomban uralkodó szellem táplálja és irányozza az egyesnek szellemét; valamint megforditva az egyesek szellemi munkálkodása ébren tartja és hajtja a társadalomét, hogy soha semmit befejezettnek, mely után csak nézni és élvezni volna még emberi sors, ne tekintsen. A társadalom szellemétől ösztönöztetnek a szülék, miszerint inkább vagy kevesbbé, s ide vagy oda célozzanak a gyermek-nevelésben, a mint reájok a szellem hatni tud. Innen az eszmék hatalma, mert azok a társadalom szellemének irányzói.

Ha köztünk általános meggyőződéssé válik, hogy a nevelés fő célja a kedélyt vagy lélek erkölcsét idomítani, miszerint a nevendék legelőbb magán uralkodhassék: akkor nemzetünkben a szilárd ép jellemek mind gyakrabban elő fognak tünni, s társadalmi szellemünk mind derekabb derekabb férfiak által fog elevenittetni: akkor minálunk az embert, nem annak külsejét, fogják becsülni, s ép azért kiki becsületes munkája által akarand élni; s akkor majd elég gondos és

hű mívelő jutand minden munkaágnak, mely mind egyaránt tartozik a társadalom jólétéhez.

L. Az élet, mint munkálkodó tehetség, csak egyedi lehet. De az életnek fokozatai, vagy ha inkább tetszik, különféle közegei vannak; miért is beszélünk *egyes ember életéről*, *nemzeti életről*, sőt *emberiség életéről* is, jóllehet ez már olyan tág, hogy egyediség alakába nem foglalhatjuk, mivel az emberiség mellett munkálkodó más nemről nem tudunk semmit.

De mi teszi tulajdonkép az ember egyediségét? Az emberben megkülönböztetjük az *állati*, *kedélyi* és *észi* tényezőt. Melyikben van hát az egyediség? vagy mindnyájában együtt van?

Mint állat különböző lehet ugyan az ember; lehet nagy vagy kicsiny, erős vagy gyenge stb, s ámbár a test az egyediség határozásaira befoly is: mind a mellett az nem teszi és nem is teheti az ember egyediségét. — Vajjon az észben rejlik-e az? Szintén nem. A tiszta ész, elgondolva a kedélytől, épen azon általánosító tehetség, mely az egyedeket nembe gyűjti össze; az ész inkább eltűntetni mint alkotni akarja az egyediségeket, mert az ész, mint az akarat törvényeinek kútfeje, úgy áll az egyediségekhez, mint az elvont szám a megszámlálandó különbféle tárgyakhoz. Tehát szükség a kedélyben találnunk az egyediség gyökerét. A kedélyben az állat és ész mintegy összeérnek; az teszi, hogy az ember sem egyfelől nem csupa állat, sem másfelől nem csupa ész; a kedély az embernek mintegy központja. Innen undorodunk azon embertől, kiben az állati rész túlnyomó, s eltaszíttatunk attól, kiben csak az ész, mint számítgató értelem, munkálkodik: ellenben azt, kiben a kedély az ész követelései szerint idomítva buzog, szeretjük mint igazi embert. A kedély megadja az állati tényezőnek azon zamatot, melynél fogva az tetszik; megadja az észnek azon különböző színt, melynél fogva az az általánosságot elhagyja, és személyivé lesz; a kedély a jellemnek gyökere, szóval az egyediség alapja. Azért kell leginkább, hogy a nevelés a kedély idomítására hasson.

Mi teszi már nemzetnek egyediségét? mi az, mit leginkább és legelőbb nemzetnek kell ápolnia és idomítania, hogy mint nemzeti egyediség jó erőben tetszőleg és saját személyiség gyanánt ott álljhasson a többi nemzetek között? Az a nemzetnek *nyelve*, *történetei*,

művészete, és *bölcselme*. Tartozik hozzá a nemzetnek állami szerkezete is ott, hol az a nemzet saját intézkedései után fejlik: de minthogy azt külről is lehet söt szokták is többnyire a nemzetre tolni, azért ily esetben az állami szerkezet oly kevéssé teszi a nemzeti egyediséget, mint teszi jellemét szegény embernek azon víg kedv, melyet benne felerőtetett szeszes ital okozott. De nyelvében és történeteiben, művészetében és bölcselmében bírja a nemzet azt, mi az egyediséget leginkább és eltörülhetlenül teszi.

LI. Ha az élet csak *egyedi* lehet, pedig arról legkisebb kétség sem forog fenn: úgy a nemzet, mely élni kiván, legelőbb egyediségét ápolja. De itt is, mint minden tájékán az életnek, olyanra találunk, mi nem függ tőlünk, mint *nyelv* és az ős *történetek*, s olyanra, mi tőlünk függ, mint *művészet* és *bölcselem*; tehát itt is, mint egyéb munkálkodásban, azt, mit nem magunktól birunk, legnagyobb és leghűbb szorgalommal őrizni, gyűjteni, és okos felhasználás által becsessé tenni, azt pedig, mi tőlünk függ, az elme tehetségeinek legnagyobb megfeszítésével kiállítani és fejleszteni kell.

A nyelv, s kivált az ős időkbe merülő nemzeti történetek, egymás mellett járnak. Birunk-e azokban olyasmit, mely nemcsak reánk, de a mívelt világra nézve is akar belbecsével akar különösségével nyomos? Vagy úgy vagyunk velek, mint például a *holsteiniak*, *helvétországiak*, *belgák* stb a magok nyelvével, mely bár reájok nézve megbecsülhetlen is, mind azonáltal, ha eltalálnák veszteni, a mívelt világ egyediségei nem kevesebbednének?

A sinaiakat nem számítva, kik az összes emberiségnek harmadát teszik, s kiknek nyelve és történelme sajátságos, de egészen külön része is az emberi szellem birodalmának — az ismert történetek háromféle nagy nyelv és nemzetcsaládot mutatnak fel, a *sémit*, az *indo-germánt* és a *szittyait*. A sémi nyelv- és nemzetcsaládból legismertebbek a *héberek*, a *púnok* (fönikiek és karthagóiak) s az *arabok*. Az indogerman családból reánk nézve hajdan a *hellének* és *rómaiak*, most a *roman*, *german* és *szlav* nemzetek híresek. A szittya nyelv- és nemzetcsalád hajdan ellentéte volt a sémi és zend népeknek: Turan állott Iran ellenében; középkorban is mint hódítók szerepeltek Ázsiában és Europában; új korban mi *magyarok* és *finn* rokonaink érintkezünk leginkább a nyúgattal, hová a mívelődés siet. Általában a szittya nyelv- és nemzetcsalád közepett áll az indo-german és a sémi családok között.

A roman és german nemzetek zászlóvivői a míveltségnek; ki ezekhez közelebb áll, az európaiabb mint más, jóllehet ez nyelvre rokonabb volna is hozzájok. Ők vallásra nézve (az oláhokat kivevén) mind a nyugati, katholikus vagy protestans egyháznak hívei. A szlávok legeslegnagyobb része a keleti keresztyén egyházhoz tartozik, mely a keresztyén Iámaság. S a mely ellentét hajdan Ázsiában Turan és Iran közt volt, az már most Európában a nyugati és keleti egyház hívei közt támadt, még pedig nem is annyira hitágazatoknál, mint inkább kedélyi, sőt egész szellemi életnél fogva. A nyugati (katholikus és protestans) egyházhoz tartozó nemzetek milliói a római s utóbb a hellén míveltséget magokba vevén, a komoly héber szellemmel, melyből a keresztyénség kisarjadzott, a hellén mosolygó s *egyediséget ápoló* szellemet egyesítették, s így lőn az európai emberiség jelleme. A keleti egyház népe testi rokonságot állít ugyan maga és a régi hellének között; de a hellén és a római míveltség nem terjedt ki reájok; a keleti szlávság nem ápolja az egyediségeket, söt mint általánosító ott áll ijesztőül az egyediségek által kifejlett nyugati nemzetek előtt; az újkori Turan rémíti ìrant.

Az Európában lakó szittya nemzetek közől a magyarok és finnek színe a nyugati (katholikus vagy protestans) egyháznak hívei; bátor tehát eredetre nézve idegenek vagyunk is a roman és german nemzetekhez, de szellemre közelebb állunk hozzájok, mint a keleti szlávok.

Az isteni gondviselés útjai rejtve vannak ugyan előttünk: mégis újjmutatását sejthetjük abban, hogy azon szélesre terjedt számos nemzetcsalád közől, melyet szittyának nevezünk, épen minket magyarokat, és éjszaki rokonainkat, a finneket bocsátotta előre nyúgat felé. Avagy nem a szellem uralkodása az emberiség feladata? s nem kell-e abban minden nemzetcsaládnak részesülnie?

Csak fattyú-bölcseség állíthatja, hogy isten néhány nemzetnek kedveért teremtette volna az emberiség legtöbb millióit. Egy roppant nemzet-családnak elsőszülöttei s annak a mívelődés pályáján képviselői vagyunk mi; egyediségünk a világtörténetek sorában is fontos, tehát annak biztosítása és kifejtése nekünk legnagyobb és legszentebb kötelesség!

Nyelvünk olyan kincs, mely az emberi szellem termései, a nyelvek között, nemcsak történelmi, hanem belbecsi tekintetben is nagyon kitünő. Már mint puszta termés, mint egyik kulcs, mely

által az emberiség nagy részének történetei világosságra hozhatók, méltó az európai tudománynak figyelmére, s a mi szeretetünkre, kik azt mienknek valljuk: hát még mint hordozója azon míveltségnek, melylyel nekünk egy nagy népcsaládot a mívelt nemzetek közé vezetnünk kell, mennyire érdemli meg ápolásunkat!

De azért nem is lehet ám a nyelvünk iránti szeretet munkátlan, legfelebb szókat pengető. Buzgósággal azt tanulni, s rajta magát mívelni édes kötelessége minden magyarnak: azóntúl pedig a munkafelosztás törvényéhez képest a teendőkben osztozunk, s belső hivatás meg külső indíttatás szerint egyikünk a nyelvet magát, másikunk testvéreit is, harmadikunk a történeteket, még másikunk mást tanúlunk és tanítunk. Mindannyian egyet teszünk, mindannyian nemzetünk egyediségét szilárdítjuk, megerősítjük. Dolgozzék azért kiki szakmáján híven, minden *szűkkeblűség* nélkül, mely csak a maga foglalatosságát hiszi és tartja szükségesnek, de minden *magahittség* nélkül is, mely magát elbizza, s azután útja feléig sem bír eljutni. A dolgozók iránt pedig részvéttel legyen a nemzet, hogy mindenik tagja eleven birtokában legyen a nemzeti egyediségnek!

LII. A nyelv és őstörténetek úgy szólván természet-adta törzse a nemzeti egyediségnek: de a művészet és bölcselem a nemzeti szellem munkálkodásainak eredményei, egyszersmind legszebb virágjai is azon törzsnek, melyen és melyből a nemzetiség fakad és virágzik.

A művészet az emberi kebelnek vágyait és reményeit mintegy kedélyi menynyé boltozza; ő a végzet s magunk tettei vagy mulasztásai által megérdemlett-csapások kifacsarta könyükre a biztatás napsugárait sütteti, hogy nemzeti szivárványúl ama kedélyi mennyen ragyogjanak; ő a jelent megvidámítja, nehogy a kénytelenség súlya alatt elnyomorodjék, — nemesbíti, nehogy azt az anyagi követelések egészen elfoglalják, — s magosabbra emeli, hogy az idő percenő lépteivel a feledtető multnak ölébe ne sohanjon, hanem a jövendőre átérjen; a művészet általában az ébredő és ébredt emberi öntudatnak azon igényét akarja kielégíteni, melylyel a szépnek élvezetét követeli. A művészet azért minél inkább merít a kedélyből és szól a kedélynek, annál nemzetibb az: ilyen pedig a *zenészet* és *költészet*.

A magyar zenét nem kell ráfogással magyarrá tenni; nem szorúl elismertetésre, hogy létezzen. Megvan az, nem is tudom én, mi-

ólta van meg: de azt mindnyájan tudjuk, hogy kimondhatlan édesen érzékenyitő s ragadtató erővel hat a kedélyre, valahol ügyesen megszólal. S bizonyosan nem magam vagyok arról meggyőződve, hogy azon zenében ép oly hatalmas, mint nemes eszközt bírunk a nemzetiség tudatának kifejtésére s biztosítására. S kik úgy vagyunk meggyőződve, — pedig ki nincs úgy? — elismeréssel és hálával adózunk azoknak, kik a zene muzájától fellelkesítve a beléjök ihlett szellemet bájhangokban kiárasztják s vele az egész nemzetet eltöltik! De reájok nézve legnagyobb buzdítás lehet és legyen azon tudat, hogy midőn a kebel legvarázslóbb igényének hódolnak, nemcsak általában a szellemi életnek egy vidékét elfoglalják és mívelik, hanem egy úttal a nemzetiséget is ápolják és becsesbítik. E tudat nemcsak buzdítás hanem jutalom is, minél nagyobb nem juthat halandónak. — Azt is jól tudják az ihlettek, hogy a nemzeti zenész világ zenészévé nem úgy válik, ha nemzetiségéből kivetközik, hanem úgy ha azt a szív sejtelmeinek legtisztább és legnemesebb hangoztatójává teszi.

LIII. De még nagyobb tényező a nemzetiség kifejtésében és biztosításában a *költészet*. Mert mi a müvészet rendeltetése általában, hogy az emberi kebel fájdalmait és indúlatait nemesbítse; a benne szunnyadó sejtelmek vágyak, remények és igények, szépség alakában, megszólaltatója legyen, miszerint azok mintegy a földiségből kiragadtassanak és eszményíttessenek; hogy az emberi elmét a magosabb eszmék befogadására képessé tegye, miért is a muza igazán azon tehetség, mely a mennyet ezen mi szomorú földünkre lehozza s mely nélkül nemcsak minden becs hijával maradna a nemzet, hanem boldogtalan is lenne: az főkép és leginkább a költészet rendeltetése is. S valamint egyfelől első a müvészetek közt, úgy másfelől a legnemzetiebb is, annál fogva minden nemzeti életben okvetlen fő tényező. Mert, például, a zenészet zengéket, a festészet színeket, a szobrászat, mintászat agyagot, ércet, márványt használnak, mind a természet ugyanazon egy erejének alkotmányait, melyeken más különbséget nem láthatni, mint a mely az anyag kisebb nagyobb jóságában fekszik. A szellem, mely a müvész által az anyagba mintegy öntetik, különböző lehet ugyan a szerint, mint a müvész valamely eszmét az anyag idomítása által ki bír fejezni: mind a mellett az oly általánosságban kénytelen maradni, hogy minden mívelt ember által mindjárt megértethetik; szóval, a mü csak képvisel vagy

inkább utánoz életet, nem maga élet. Még a zene is, mely érzelmet, tehát valami egyedit és azért nemzetit, hangoztat, olyan általános müvekhez tartozik, melyek mindjárt megérthetők. De a költészet a nyelvet használván anyagúl, mely által müveit kifejezi, már ennélfogva kénytelen oly egyedi és nemzeti lenni, mint csak a munkálkodó szellem az lenni tud. Innen van, hogy midőn bármelyik nemzet szobrászának, festészének vagy zenészének müveit már általános készültség mellett felfoghatjuk és élvezhetjük: az idegen nemzet költőit csak úgy érthetjük meg, ha magunk nyelvére áttétettek, vagy ha mi a költők nyelvére mintegy átteszszük magunkat. S korántsem egyre megyen ki, vajjon ez vagy amaz úton jutunk-e az idegen költőnek megértésére. Ha lefordítjuk a költőt, az némileg magunké lett; müvei mintegy saját nemzetünk müveit szaporítják: ellenben ha idegen nyelven olvassuk, személyes élvezeten és tanulságon kivül közvetlen más haszon nem háromlik nemzetünkre. Példák a történetekből világosabbá teszik, mint hosszú bizonyítgatás. A német nemzet számos egyedei sokáig olvasták a görög, római és francia költői müveket: mindazonáltal mivetlen és müvészet nélküli maradt a nemzet mind addig, mig kebelében saját költők nem támadtak, kik azután az idegen nemzetek költői müveit is német nyelvre áttették. Igy voltak a lengyelek, igy magunk, s így minden más nemzet a földön. A költészet tehát minden bizonynyal nemzeti, azaz, a nemzeti szellem fejlődésében azon szerepet, mely a müvészetet általában illeti, leginkább a költészet viszi.

Mert ő, mint már az eddig mondattakban kifejeztük, a müvészetek legtökélyesebbike is. A szellem legjobban nyelv által nyilatkozik; érzelem és eszme homályos, talán fejletlen és álomba merülten maradna, ha nyelv által világossá és ébredtté nem válnék. Csak a költészet tudja a szívnek legcsekélyebb moccanatát s az eszmének legmagasabb röptét egyaránt előállítani; csak ő tud a tréfa mosolyától a legfenségesebb tárgyig mindent körébe foglalni; az ő határai tágabbak minden más müvészetéinél, mert az ő birodalma csak nem a szellem egész birodalma! Bizonyosnál bizonyosabb tehát, hogy a költészet a nemzeti szellem legnagyobb nyilatkozása, s ennél fogva ő a nemzetiségnek legfőbb tényezője.

Kicsodák már azon prófétá, kik szegény nemzetünket babiloniai fogságban sem hagyják elhalni? — A költők! Minden költő egy egy próféta; oh vajha mindenik költőnk igaz próféta volna!

Igaz próféta lesz a költő, *ha hivatása* van, *s ha hivatására készült* is. Annak pedig van hivatása, ki mint Ézsaiás érzi, hogy „ő megfertéztetett ajakú, s fertelmes ajakú nép között lakik", s azért retteg a seregek urának dicsőségét, mely a nemzetekben lakozó szellem által megjelenik, nézni, s ő népe közé prófétának küldetni, míg sérafim angyal eleven szénnel az ő ajakát nem illeti, s ezt nem mondja neki: „Imé ez illeti a te ajakidat, elvétetik azért a te hamisságod, és a te bünöd eltisztíttatik." — S kinek hivatása lesz, az bizonyosan el is készült reá; az tanulja az embert s ő szenvedélyeit, vágyait, de magasabb rendeltetését is, mert öszhangzást akarand majd a széthangzó keblekbe zengeni; az a természetet is tanulja, mert igaz és hű vonásokban akarandja ecsetelni tárgyait, tudván, hogy az emberi elmét csak az igazság ragadja meg; az a történeteket s más nemzetek költőit tanulja, mert tudni akarandja a nemzetek sorsait, tudni más hatalmas próféták müveit, hogy silányúl ne dolgozzék, s ferde irányban ne keresse célját; az végre müvészetének kézmüi oldalát is tanulja, mert ő nincs azon balhitben, hogy az idom semmi, valamint rég tudja már, hogy foglalat nélkül a legszebb idom is csak üresség!

A teljesen kifejlett nagyszerü költészet olyan nemzetiséget is bír fentartani, melynek nyelve, történetei és zenéje nem oly sajátságosak mint a mienk. A svéd és dán, a holland és angol nemzetiségek mi közel rokonok egymáshoz! s mind a mellett külön államok és külön virágoztak és virágoznak már a költészet által is. Hát a magyar nemzetiséget, melynek alapja egészen különböző az európai nyugati nemzetekétől, nem tarthatná fenn a magyar költészet? Legsilányabbnak kellene lennie, s legméltatlanabb emberek kezeire kellene jutnia, ha ez történhetnék!

LIV. A nemzetiség teljéhez tartozik még a bölcselem is. De van-e nemzeti bölcselem? mert csak ilyen egészítheti ki a nemzeti sajátságot és egyediséget: vagy pedig mikor nemzeti bölcselmet említünk, kacajt költünk fel ellenünk minden hozzáértőben? S magyar bölcselem, nemde többszörös nevetség?

Ki azt hiszi vagy tartja, hogy Arisztotelész, Kant és Hegel kategoriái a szellemi életet teszik, mely mindúntalan mozog, építve vagy rontva de mozog, mert az élet mozgás, jóllehet azon törvények szerint, melyek a kategoriákban ki volnának fejezve, kell is indulnia: az előtt nincs nemzeti bölcselem, s az okvetlenül nevet-

ségesnek találja, a magyar bölcselemről, mint a magyar nemzetiség kiegészítéséről beszélni. S mi, gyengeségünk érzetében is szerények, hogyan bátorkodnánk őt megcáfolni! Nem magunk, hanem mások erősségeivel állunk tehát ki ellene.

Miólta csak a tudományosság Europának nyugati nemzetei közt kifejlett, mindig emlegetnek *görög*, *angol*, *francia* és *német* bölcseleteket. S emlegetik azt, miólta a *bölcselmi öntudat*, mint a németek szokták nevezni, megvan. E szerint csak ugyan nemzeti bölcseletek (philosophema) volnának, tehát nemzeti bölcselem is van. Ha pedig nézzük alapját, miért emlegetnek nemzeti bölcselmet, azt ebben találjuk.

A szellemi törvények és érdekek megvannak bennünk, midőn nincs is rólok világos tudatunk. De az ember arra van hivatva, hogy magát öntudatosan birja, hogy a szellemi törvényeket, melyek szerint az értelmes élet foly, ismerje, s azon érdekeket, melyek őt s a társadalmat cselekvésre indítják, tisztán felfogja s méltányolja: mert csak ezután éli maga életét, csak ezután tudja a lényt a vele járúlótól vagy idegen ragasztól megkülönböztetni. S minthogy e tiszta öntudat az ember célja, azért arra jutni törekszik, mihelyt az állati élet szükségein felülemelkedhetik; tehát egyes ember és a társadalom mindig és mindjárt bölcselkedik. Már mi oknál fogva emlegetnek *nemzeti* bölcselmet? Bizony azon érvényes oknál fogva, melylyel általában a szellemi munkának fejlesztésében azokat — egyedeket és nemzeteket — nevezzük, kik annak tetemes vagy új sikerét felmutathatják. Mikor azért valamely nemzet iparkodását tekintjük, melylyel a szellemi törvények és érdekek tudományos felfogását és méltánylását előmozdította, s ezzel az élet alakulására befolyt: akkor méltán nemzeti bölcseletekről és bölcselemről beszélünk. (Minthogy nálunk a tudomány még kelleténél kisebb elismerésre jutott, sőt vajmi gyakran rest de szájas emberek által rosz hírbe állíttatik: megjegyzem itt, hogy *tudományos felfogáson és méltánylásom* ne valami „hasztalan bibelődést“ értsenek, hanem a dolog természetét kutató és találó és a szerint cselekvő eljárást, melyet az értelmes ember kicsinyben nagyban mindig követ. De értelmessé az ember csak tanuló és dolgozó fáradság által lesz: úgyde a restek leginkább azért szájaskodnak, hogy eme fáradság elvállalására senki, még önlelkiisméretök se intse.) A különböző miveltnemzetek már külső és belső körülmények miatt különbféle sikerrel dolgoztak a szellemi törvé-

nyek és érdekek felfogásában: azért említenek görög, angol, francia, német bölcselmet.

Továbbá, a nemzetiség alapjai a nyelv és őstörténetek s a művészet, különösen zenészet és költészet; végre volt vagy még levő külön és ősöktől örökölt állami lét. Mind ezekben, bár öntudat nélkül is, bizonyos eszméket valósított a nemzeti szellem: már ezek tudományos felfogása és méltánylása szinte bölcselkedő munka. E szerint nemzeti bölcselemről e második okból is beszélhetünk. S minthogy az emberi szellemet csupán az egyes nemzetek szelleméből foghatjuk fel, nagyon úgy látszik nekem, mintha a nemzeti bölcselem szükséges előzménye volna a főkép úgy nevezett bölcselemnek.

Az értelem korába, mely a nemzetek teljes korúsága, léptünk immár: nem szabad többé kedves érzelmek, s homályos de talán ezért bájos sejtelmek által vezettetnünk, mint vezettetik az ifjú, kinek keble tágabb az egész világnál, mert még születési helyén túl sem volt; ki magát annál dúsabbnak véli, minél kevesbet tett még munkája által magáévá, s ki magát annál erősebbnek tartja, minél kevesebb akadálylyal küzdött még. Azon korban a déli nap süt reánk; lehető rövid mindenütt az árnyék, s a reggel harmatja utolsó csepig eltűnt, hogy frisítő italt egyedül azon forrásokban lelünk, melyek a vizet saját ereikből merítik. S e kor a bölcselkedés kora. Szívesen vagy kelletlen bár, de megragadtatunk a komoly elmélkedéstől, mely felakarja számolni, mink van, hogy erre jogunkat és hitelünket a nemzetek közt alapítsa. *Szükségből is kell hát bölcselkednünk.*

De midőn hozzá kezdünk, legelőbb a nyelvet, mint a gondolat egyedüli eszközét, oda igyekszünk idomítani, hogy lenge áradásaiból visszatérjen, s szavai által bizonyos egyedeket s kimért fogalmakat és minőségeket jelentsen: mert addiglan nincs tudomány, mig a nyelv szavai némikép nem oly határozottak, mint a számok, mivel mind addig szabatosság, minőt a tudományos gondolat megkiván, lehetetlen. E munkálat hosszú és sokszor ismételtetik, míg a szokás gyámolítása mellett közönségessé nem válik az, miben az okokat szedegető értelem egy hamar nem tudott megállapodni. De ha egyszer oda eljutott a nyelv, nagyot nyert, s a nemzet már addig megleheтősen bölcselkedett. —

LV. Mint áll e tekintetben a magyar nyelv? Büszkék vagyunk reá, s a ki képes azt más európai nyelvvel összehasonlítani, meg-

értheti, miért vagyunk reá büszkék. Nem tudom, van-e más nyelv Európában, mely az ifjú lelkesedést az öregkor érettségével, s a költői virághímzést a számoló értelem határzottságával inkább egyesítené a magyar nyelvnél. — De hiszen állami életünknél fogva több részvényesek között folyt is ám nálunk a törvényhozás törvénykezés s az összes nyilvános élet, mint bárhol Európában!

Az így alakult nyelv segítségével kötelesek vagyunk most nemzetiségünk alapjait tudományosan felfogni és méltányolni: ebben áll elölegesen a magyar bölcselem, melynek feladata épen nem kicsiny. Csak megemlítem, mit igényel nemzetiségünk tudományos felfogása.

Szükség, hogy nem csak a magyar, hanem a vele rokon nyelveket is buvároljuk; nekik az összes nyelvek sorában helyt mutassunk ki; azoknak időközben történt változásait, mennyiben az irott hagyományokból megtudhatni, előadjuk, s az észnek, az emberi nyelvekben nyilatkozó alaptörvényeire visszavigyük.

Szükség, hogy a magyar történeteket lehető teljesen tudjuk, miszerint nemzetünk lefolyt életének minden perce azon világosságra, mely még lehetséges, s azon méltánylatra hozassék, mely az események láncolatában megilleti. De mivel nemzetünk egyik oldalával keletnek néz, másikával európaivá lett, kell továbbá nemcsak a rokon keleti nemzetek történeteit kutatnunk, mi bennünket inkább mint másokat illet, hanem a nyugati nemzetekéit is tanulnunk, különben nemzetünk létét nem foghatjuk fel teljesen.

Szükség különösen azon okokat és körülményeket méltányolnunk, mely által és között nemzetünk a keresztyén vallást, s az új állami életet az első királyok alatt bevette, a nélkül, hogy nemzeti létét elvesztette volna, — hogy ezzel is inkább az ő életre valóságába bízni tanuljunk; de továbbá szükség azt is tudnunk, vajjon állami életünk a nyugati szellem után idomíttatott-e sz. István által, vagy pedig annak csiráit ős hazájokból hozták ide eleink? E kérdés annál nyomosabbá lesz Europában, minél inkább fog az ész s a kénytelenség arra ösztönözni, hogy az állami életnek azon idomait keressük, melyek az emberek egyedi és társas létének legjobban megfelelnek.

Szükség végre nemzetiségünk nagy tényezőit, a magyar zenészetet és költészetet tudományosan felfognunk, hogy azoknak lényét a nem lényegesektől elválasztván, a jót annál hívebben meg-

tartsuk és ápoljuk, a felest vagy épen roszat elvessük, ne hogy általa a jó megvesztegettessék s elhaljon.

De midőn igy nemzeti egyediségünk felől legteljesben eligazodunk, s arról bölcselmi öntudatra jutunk, kell még azt más fejlett nemzetekével összehasonlítani, hogy öntudatunk az ellentét által világosabbá legyen, s ekkép nemzetiségünk legtisztább birtokában érezhessük magunkat. Akkor egyfelől a félszegségtől menttek leszünk, másfelől az emberiség tudatának színvonalára emelkedünk, hol azután nekünk is lehetségessé válandik, részt venni az emberi szellem érdekeinek felfogásában és előmozdításában. S akkor a föld első-szülött nemzetei között egyenjogusággal foglalandunk helyet, — s arany bullánkat senki sem fogja kétségbe venni.

LVI. Az emberi természethez alkalmazandó nevelés *ép egyedet*; a tarsadalomban a helyesen dolgozó szellemi munka *ép teljes nemzetiséget* ápol és nevel; az ép teljes nemzetiség azután *az emberiség színvonalára* emelkedik, hogy ne magát hanem az emberi nem boldogságát tekintse legfőbb célnak. Ezzel megtalálta az egyes munkálkodó a hozzá méltó s az emberi természet megkivánta helyzetet, mondhatnám lakot, mely nélkül valódi haladás nincsen. Mert csak e helyzetben bír az ember ingathatlan erős *alapot*, s biztos soha nem téveszthető *irányt*. A nemzetiség az alap, mintegy indúló s megszálló hely, melyen az egyed tud csak dolgozni, s melyről, ha a gondviselés és körülmények akarják, új igazsággal vagy felfedezéssel viselős eszméit kibocsátja, s hová, midőn útjából visszatér, fáradtan megszáll, munkájának további fejlesztését azokra hagyván, kik utána fognak müködni. Az emberiség pedig az irány, melyben útját veszi az induló, mert jól tudja, hogy abban kell minden eszmének hatnia, ha nem ál eszme vagy lidércz-tűz, s ha hirdetöje nem hamis próféta. Vedd el az alapot, s az ember az anyagi munka körében csak önhasznát lesi, ámbár rövid látása mellett, mint hernyó el is pusztítja a fát, mely különben őt és másokat sokáig táplált volna; a szellemi munka körében pedig — ha ugyan az nemzetiség nélkül is lehetséges — feneketlen állásra támaszkodik, s midőn azt hiteti el magával, hogy a világnak akar dolgozni, többnyire vagy semmitevését vagy tehetlenségét takarja. S általában, ki nemzetének nem *akar*, mint *tud* az majd az emberiségnek dolgozni? Nevetség

azokért buzogni, kikhez talán soha nem férünk, vagy kik reánk legkevesbbé sem szorúlnak, s azokat, kik velünk élnek, s kiknek haladását és boldogságát a magunkéval együtt előmozdíthatnók, megvetni!

Azonban az úgynevezett *világfiság* (cosmopolitismus) nem üres képzelet szüleménye. Nem szólunk azon világfiságról, melyet leggyakrabban az angolok hirdetnek; kik a négerek szabadságaért kétszáz milliót fizettek, ámde a fehérek szolgaságban tartására több ezer milliót költenek; kik előtt a világfiság annyi, mint pamutárúiknak jó keletje: de szólunk azon szép ábrándról, melyet egyesek talán legjobb szándékból kebleikben hordoznak. Ezen világfiság hozzá illik olyan nemzet tagjaihoz, mely hatalmas és nagy: de nem illenék mihozzánk, kiket könnyű megszámlálni, s kik szegény nemzetnek szegény napszámosai vagyunk. *Cobden*, a béke és szabad kereskedés hirdetője, sokat beszélhet szerte Európában, mit nagy áhitattal meghallgatnak és olvasnak — tenni ugyan Európáért ő sem fog sokat — s az illető rendész-hivatalok nem is bántják, mert angol: de menne csak közülünk valaki oda bár legüdvösebb igazságról szónokolni, bizony ha mindjárt Hollózugban le nem tartoztatják is, az emberek alig fognák meghallgatni. Tudniillik a közvélemény is ide utasítana, hogy a honban s a nemzetért dolgozzunk!

A nekünk kimért álláson már a munkafelosztás elve mellett kiki más más részt választ vagy elfogad, s különbfélét tevén, mindnyájan egy célra törekszünk. Mint azelőtt, úgy most sem juthat eszünkbe, mindenik dolgozónak, ki a szellemi öszves nagy munkából részt választott vagy elfogadott, tenni valóját megemlíteni: csak a tényezőket nevezzük meg, melyet összehatása a fejlett nemzetiséget a szellem birodalmának elfoglalására vezeti.

LVII. A fejlett nemzetiség legelőbb azon forrást keresi fel, melyből Európának mivelt nemzetei táplálkoztak és táplálkoznak. Melyik forrást értjük leginkább? Mert a ki csak kissé járatos a történetekben, s a miveltség nagy munkáját fejlésében s tényezőiben felfogta s figyelmével követni bírja, az tudja, hogy az egész mult a mostan élő nemzeteknek forrása. De ő azt is jól tudja, hogy a multnak némely része inkább tényezője miveltségünknek mint más; tudja hogy erre legfőkép a héber irodalom és szellem, azután a hellének és rómaiak irodalma, müvészete, állami és társadalmi szerkezetei hatottak; végre tudja, hogy itt leginkább a hellének és rómaiak szellemét értjük, mely müveikből mindig szól hozzánk.

De nem annyira félreértéstől mint inkább attól kell tartanom, hogy jóllehet a legújabb iskolai rendszer valahára a görög nyelv és irodalom tanulását rendelte is, miből a latin tanulásra is elevenítő hatás fog gyakoroltatni, mind azon által szüksége az azon forrásból merítésnek nem lesz általánosan és szívesen elismerve. Mert az olvasó mindjárt emlékezik talám azon vitára, mely tudós határosainknál régólta foly, mely is azt tüzte ki kérdésül, vajjon kell-e az úgynevezett *anyagi* vagy *hasznos* tanulmányok (realis) rövidségére az *idomi* vagy *nyelvi* tanulmányokat (formalis) sürgetni és üzni. S előttem úgy rémlik, mintha legtöbb magyar az anyagi tanulmányok mellett fogna nyilatkozni. Azért keressük ki azon szempontokat, melyekből a kérdést legjobban beláthatjuk.

LVIII. Nemzetünk miveltségéről beszélvén legnagyobb bizonyossággal állíthatjuk, hogy abban is a hellén és római szellemnek azon hatást kell gyakorolnia, melyet minden más mivelt európai nemzetnél gyakorolt; s mikor azt állítjuk, tudjuk egyszersmind, hogy azt gyakorolnia nem lehet, ha magunk nem ismerkedünk meg vele, az az, ha magunk emberei nem fogják a hellén és római müvek tanulását s megértését életbeli célul kitüzni. Nemzet, mely annyit érni akar, hogy egyenjoguságot igényelhessen, az nem szükölködhetik sok és nagy tudósok nélkül. A szellemi munka felosztása is követeli hogy a tudásnak egy ága se maradjon parlagon. S még különösebb, látszólag az élet hasznaitól még távolabb eső tudósságot is kíván a szellemi munkának teljes eredménye. Mikor hát nemzetről, nemzeti szellem munkálkodásáról, beszélünk, nem alkalmazhatunk műhelyi fogalmakat mértékül, különben annak határozatai alá, mi nemis milliódnyi része az egésznek, ezt az egészet akarnók szorítani: a mivel, ha nem árthatunk, nevetséget vallunk, ha pedig árthatunk, iszonyú bűnt követünk el. — Az sem áll, mit szinte sokan gondoltak, hogy a klasszikus müvek fordításával kiméljük meg azon roppant időt, melyet a tudós nyelvek tanulására vesztegetünk. Mert az emberi szellemnek azon törvénye van, hogy mindig s minden tekintetben élnie, tehát munkálkodnia kell; hogy öt nem az teszi gazdaggá, teljessé, mit holt birtokul felhalmoz, hanem inkább az, hogy mindenre a tehetséget folyvást öregbíti. Azért ha egyszer valamely nemzetben a klasszikus müvek lefordítása után, azok eredeti nyelvét tanulni megszünnének, két három évtized mulva nem tudnák többé a fordítást sem élvezni: a fordító tehetséggel kiveszne az értő tehet-

ség is. Mert a munka-felosztás mellett is létegés egész marad a társadalom, s tagjainak legkülönbözőbb munkálkodása láthatlanúl elterjed az egész test minden más tagjaira. Innen bármennyire halmozódik is a tennivaló, midőn a szellem igényei annyira megnevekednek, hogy mindenike az egész emberi erőt látszik megkívánni, s mégis mindnyája együtt teszi csak a teljes embert; mégsem akar egy magát értő és becsülő nemzet sem azon kényelem útjára térni, s a szellemi munkálkodásnak ezen ágát megszakasztani. — Szó sem lehet arról, hogy nemzetben ne legyen sok olyan ember is, kik a klasszikus tudósságot feladatuknak veszik. *Montesquieu* megkérdeztetvén mi különbség volna a régi klasszikusok és az újkori irók közt, ezt felelte: a régiek nekünk iróknak írtak, mi írunk a többi olvasó közönségnek. Ez elmés feleletben ugyan azt mondja Montesquieu, mit mi elmondtunk.

Más szempontból kell már az egyeseket tekíntenünk. Nem várhatja senki tőlünk, hogy elméletileg bár, a munka-osztás elve után a mindenik osztályban dolgozók számát meghatározzuk; valamint keresztyén ember, ki az egyedi szabadságot mennyei országnak becsüli, az önmegtagadásban nem is mehet annyira, hogy az állami hatalomtól várja, hogy ez szabja meg, mi Oroszországban nem rég már meg is történt, kinek mit kelljen tanulnia. Csak azt mondhatjuk elméletben: nem annyi lesz tudóssá, a hánynak miveltté kell lennie. A *miveltséget*, mely lehető nagy számnak tulajdona legyen, megkülönböztetjük a *tudósságtól*, mely a munka-felosztás után némelynek lesz csak feladata. Az iskolák, melyek az ifjúság nagy számát befogadják, a miveltséget sürgessék: a tudósságot az egyetemre s a magányosok ügyekezetére bízzák. A miveltség pedig szellemi képességben áll, nem felhalmozott tudásban. S midőn a hellének müveit megérteni tanuljuk, fogadjuk el tőlők a *kellőnek mértékét* is, mely legszebb dísze a hellén bölcselemnek. Az iskolák, Arisztotelesz szerint, semmiben se tűzzék ki célul a *banauziát* (szolgai vagy műhelyi dolgozást), de mindenben az *eleutheria paideia*-t (a lélek tehetségeit ápoló és kifejtő munkálkodást), úgy bizonyosan a vita a hasznosság és idomosság között avulttá leend.

De talám arról még szint oly felesleg nálunk vitatkozni, mint a tőkék vagy a népesség túlszaporodásáról. Valamint tehát aggodalom nélkül még sokáig azon lehetünk, hogy a népesség és a tőkék minél hamarabb és nagyobb arányban növekedjenek: azonkép bizony

nem esünk túlságba, ha egyelőre a klasszikus tudósságot sürgetjük. Attól ne féljünk, hogy a fák majd égig nőnek!

LIX. Mi parányi egy vízcsepp az egész földhöz hasonlítva, s mi parányi a föld a naphoz hasonlítva: még is visszatükrözi a napot egy vízcsepp! A szellem világa, jóllehet a mindenséget átkarolja, szintúgy megfér kis nemzetiségben: sőt ez kénytelen az egész szellem világát magába felvenni, ha egész akar lenni. Nemzetiségünk szelleme azért nem csak a klasszikus forrásból igyekszik majd meríteni, hanem be fogja járni az egész multat és az egész jelent, s mindenütt tanúlni és gyüjteni azt, mi a szellem országához tartozik. Semmitől nem fog idegenkedni, semmitől vissza nem ijedni, mert nem veszen tanácsot a szükkeblüségtől, mely őt már eleget szorította, mikor ez minden felserdülő gyermektől is félt, hanem példáját követendi az előre haladt nemzetek szellemének, mely egyedáruságot nem kiván bírni. A restek, a tunyák, a testi és lelki erejöket kihánytak „mire való" kérdésére nem hajtand, s a gonosz irigyek gúnyaira nem hallgatand. Botlásai, nem veszteg ülés által fog tanúlni biztosabban lépni; csekély képességét, melyet most még sokan mosolyognak, szünni nem tudó iparkodással öregbíteni fogja; sőt a sikertelenség elé toluló képétől sem riad vissza, mert tudja, hogy az élet munkálkodás, s mert érzi az égető szégyent, élve már sírba sülyedni.

A nemzetiség szelleme tehát más érettebb élő nemzetek kincseit is fogja minél előbb magáévá tenni. A költészet, mint az a szellem általános fejlődésénél fogva történt, minden más müvészetek közt leginkább virágzott az újabb nemzeteknél: s a költészet műveit úgy lehet elsajátítani, hogy velök magunk szellemi birtoka növekszik. Mert a tökélyes áttétel vagy fordítás nem csupa másolás, hanem utánozott újítás. Még a mi nagyon egyedi is a költői müvekben, s mi a külön nemzetiség saját színében csak szép, azt is, bágyadtabban bár, de át lehet tenni, s az élvezést rajta épen a különbség megéreztetésével nagyobbítani. Mert a szellem mindent áthat; a nyelv nagyon simulékony és gazdag, s minden árnyéklatra külön festéke van: sőt a gondolati és képzeleti árnyéklatok csak is a nyelvi festékek arányában és viszonyában tünnek elő a szellemben. Tehát *Dantét*, *Shakespearet*, *Goethét* igazán magyarítva teljes örömmel s felette nagy okulással fogjuk élvezni, ha találtatnak majd köztünk, kik méltók elsznek azoknak sarúit viselni. S kik tudják, hogy Dante, Shakes-

peare, Goethe-féle műveket remekül magyar nyelvre áttenni, nem kisebb, mint a magyar nemzetiség szellemét oda felemelni, hova ama lángelmék emelkedtek: azok a leghosszabb élet nehéz fáradozásainak legfényesb jutalmát látandják az ilyen munkák remek áttételében!

De minek annyi fáradság tökéletlen munkáért? — kérdez a kétkedés, mely csak ugyan nem akar elhallgatni; a magyar Shakespeare soha nem lesz az igazi, s ha magyar dolmányba öltöztetik, inkább Peleskei Notárius lesz, hogysem Shakespeare! — A munkának sükeréről világért sem akarunk szólni, s azzal cáfolni a kétkedést: annál inkább emeljük ki azt, mit már többször megmondtunk, hogy sem élvezés sem veszteg maradás nem a szellemi élet, hanem cselekvés; s hogy ha mindnyájan angolul élvezhetnők is Skakespearet, nemzetünk szelleme még sem nyerne annyit, mint ha csak néhányan olvashatjuk eredeti nyelven, s ezen néhány közt találtatik egykét férfi, ki az idegen költőt magunk nyelvére áttenni bátorkodik és bírja. A szellemi tőke, hogy úgy nevezzem, teljesen hasonlít az anyagi tőkéhez. Valamint külföldtől kölcsön kapott pénzek által nem gazdagszunk meg, sőt okvetlenül szegényebbé leszünk, ha az idegen pénzt nem tudjuk vagy nem értjük úgy használni, miszerint a kamaton felül gyült nyereséggel lassanként visszafizethetjük a kölcsönt: úgy a külföldi müvészet és irodalom, bár annak élvezésében és csudálásában egész életünket kihúzzuk is, soha nem teszi nemzetünket míveltté, szellemi gazdaggá, hacsak szinte bírni s mást teremteni nem iparkodunk. Bizonyítja ezt minden eladósodott ember s minden nemzet, mely olvas és élvez ugyan, de maga nem állít ki semmit.

Azonban némi különbséget lát az olvasó a között, mit nemzetünk irányában az élő idegen nemzetek munkáiról és nyelveiről állítok, s a klasszikus nyelveket és munkákat illető feljebb tett állításaim között. — A különbség először a dolog természetén alapszik, minél fogva az egész európai emberiség egyaránt és közösen találja a klasszikus szellemben saját életének fő gyökerét, melyből lehető sok nedvet színia lehet, a nélkül, hogy sajátságát veszélyeztesse, s élet müködéseit megzsibbaszsza: mert a hellén és római szellem örökké csak elevenítő, soha nem munkapótló lehet. Alapszik másodszor az egykorúságon, mintegy osztályos testvérek közt fenforgó viszonyon, minél fogva egyik nemzet a másiknak nem engedheti oda a cselekvés terét, s nem élhet másik iparának keresményéből; külön-

ben osztályrészétől maga fosztaná meg magát, s élni megszűnne: mert az egykorú idegen szellem vajmi könnyen lehetne munkapótló! Lám míg az európai nemzetek a hellén és római miveltséget annak nézték, minél egyebet kivánni, annál kevesbbé bírni nem lehetne: addig ők is nála mintegy bérben laktak, s nem volt semmi sajátjok; életök is megszűn vala, ha az idő visszafordúlhatott volna. Egykorú mivelt nemzet szellemét nem szabad hát annyira csodálnunk, hogy miatta megfeledkezzünk magunkról, s nála bérben lakni kivánjunk: mert bizony mondom nektek, a zsellérségből nem szabadúlnánk ki többé. A munkálkodó képesség becsesebb a legnagyobb birtoknál!

LX. Könnyebben és hamarabb fogjuk a külföldi nemzetek tudományát hasznunkra fordítani, annál is inkább, mivel a bölcselem és országtudományok uralkodó nézetei közvetve és közvetlenül minket is illetnek. Ezt elég legyen csak megemlítenem.

Mert a nemzetiségileg megszilárdult szellem, mi után és mi alatt az elhalt és élő nemzeteknél találtató sikeren épül és okul, mindjárt öncselekvő is akar és kénytelen lenni, s maga szárnyaira ereszkedve bejárni a mindenséget, s mind az embert magát mind a természetet kutatni, hogy önmunkája sikerével érvényesítse arany bulláját, vagyis egyenjogúságát a nemzetek közt. A tanulás kora, melyben csak másokat követhet, elmúlt, s beállt a teljes kor, mely ugyan nem szünt meg tanulni, de viszont tanítani is kész már.

A szellem nemcsak egyediségi hanem közös emberiségi alapot keresvén, az *embert* és a *történeteket* fogja mind a tiszta tudomány, mind az országászat kedveért tanulni.

Az emberi lélek egyik főbb jelessége az, hogy őt a tudás minden alkalmazás nélkül is, tehát a *tiszta tudomány*, vonzza. Magának s a kültermészetnek állapotját, eredetét, rendeltetését tudni, az emberi szellem legmagasb ösztöne; a tudományban előmenetelt tenni pedig, s abban az emberi nemet egy fokkal feljebb emelni, csaknem legfőbb dicsősége. Azon férfiak nevei mellett, kik a társas embert vallás, törvények vagy szép művek által emelték, biztosították, nemesbitették, méltán emlegettetnek azokéi, kik az emberi tudomány határait kitágították. Mózes, Szólón, Homérosz, Szofóklész mellé a hálás utókor Arisztotelészt, Hipparkhoszt, Kepplert stb. sorozza. Az emberi lélek ismerő tehetsége oly annyira tiszteltetik minden ép szellemű nemzettől, hogy a görögök a tiszta tudásban, mely semmi kedélyi vágytól és szenvedélytől nem háborgattatik, a teljes boldog-

ságot lenni gondolták. S azon tisztelet az emberi kebel magasztosabb gerjedelmén alapszik. Innen világos, hogy minél szellemibb valamely nemzet, annál inkább becsüli a tudást, s annál több egyede fáradoz is annak szerzésében és tágításában.

De miután igaz, hogy az emberek nem termések vagy állatok, melyek a természet hatalmától mindenben és egészen függnek; miután igaz, hogy az emberek *szabadok*, azaz szellemi életöket önmagok fejlesztik: úgy okvetlenül bírják a kebel magasztosabb gerjedelmét a fojtó szokás ellen megerősíteni; birnak az élet alacsonyabb köréből magasabbra emelkedni, s a lélek ismerő tehetségét magok közt tisztelet tárgyává tenni.

S ez váljék köztünk meggyőződéssé, hogy neki bátorodjunk, midőn köröskörül a szellem tiszta iparkodása iránt talám nem elég elismerést látunk; e meggyőződés költsön bizodalmas reményt is, hogy nemzetünk egyedei, kivált olyanok, kiket a mindennapi szükség nem szorít napszámos munkára, minél előbb a tudománynak fognak élni! Akkor az embert és a történeteket nálunk is majd vizsgálás tárgyaivá teszik, s nemes nagyravágyás fog keletkezni, hogy a tudományban ne mások szemével lássunk mindig, hanem valamint magunk nyelvén kezdjük azt beszéltetni, úgy min vizsgálatink eredménye is legyen az, mit előadunk. — Legyen csak eszünkben, hogy nemzetünk teljes kora beállt, hogy azért kötelességünk az ember- és történettudományban lehető nagyot haladni.

Pedig azt az országászat kedveért is kell tennünk. Valamint bizonyos, hogy addig a tudományban nem haladhatunk, míg azt, mint ilyet, hasznavehetés gondolatja nélkül is nem fogjuk szeretni: úgy nem kevesbbé bizonyos az is, hogy az ember- és történettudomány eredményei az országászat kincsei lesznek. Az örök törvények megállanak, bármint változzanak is a külső állapotok! Az európai nemzetek, mint az emberiség teljes korú tagjai, öntudatos életre jutottak; ezt ők soha nem fogják elveszteni, bár mennyiszer botlanak is még s szolgáltatnak ürügyet az önkénynek. Mert ha elveszthetnék, azt kellene gondolni, hogy az emberiségben megoldhatlan ellenmondás rejlik; miután önállásra kell törekednie, s pedig hogy ahhoz ne érjen, abban örökké gátoltatnék; azt kellene gondolni, sziszüfoszi munka, melyet csak költő képzelet talált ki, a teremtőnek bölcsesége: már pedig e káromlást a természet minden jelenete elhallgattatja; mert a természet ugyan hiába nem tett sem-

mit! — Az állami élet Európában soha nem lesz és nem lehet ázsiai. Azért az országászat mint állam és társadalom tudománya, mely mindkettőnek lényét és létét, határait és határozatait, eszközeit és céljait tudományosan fejtegetni és köztudatra hozni köteles, oly közös ügy, mint bármi más, mi az európai emberiséget mozgatja. S ha nekünk az európai emberiség munkájában öncselekvőleg, teljes korúak gyanánt, részt kell vennünk, úgy az országászat sem lehet idegen tőlünk. Az ember- és történet-tudományt tehát nem csak magáért, mert tudomány, szeressük és miveljük, hanem az országászat kedveért is, mely attól felvilágosítást és útbaigazítást követel.

LXI. De a társadalom szellemi munkájának tényezőit megemlítvén utóljára hagytuk a természeti tudományokat.

Úgy látszik a görög régiség meséje *Antaiosz* óriásról az újabb időben történeti valósággá lett. A mese szerint Antaiosz óriás győzhetlen vala, mikor a földet érinté, de elbágyada, mihelyt a földet lábai alatt nem érzé: Heraklesz tudván gyengéjét az óriásnak, felkapta őt, s a levegőben tartva megfojtotta. Az egyes ember és a társadalom legerősebb, ha az anyaföldet veszi müködése alapjának, s minden intézkedéseit a természet rende után szabja ki: leggyengébb, ha a természetet *felülhaladni* vagy *elhagyni* merészkedik. S a hibás országlat és hamis országulás befolyása alatt elnyomorult társadalom, melyben az önzés a miveltebb nemzetek s az elmaradtak közt egyaránt mind hatalmasban terjeszkedik, melyben számos millió parányok, az önző emberek, forognak, s nem együtt boldogulni, sőt inkább egymást elnyelni akarják — ezen társadalom az újkori Antaiosz, ki legerősebb volna, ha a természet és erkölcsösség rendét el nem hagyná, de valóban igen gyenge, mert fájdalom, mind két talapról letért. De nincs újkori Heraklész, biztat valaki. — Nem oroszlán bőrben s buzogánynyal vállán érkezik az, hanem méreg alakjában símul a társadalom ereibe, s már is érezhető a zsibbadás minden tagjaiban!

A természeti tudományoknak, s általában a természet tárgyaival való minden foglalkodásnak kettős hatása van; mert egyfelül a szenvedélyek háborgatta kedélybe bizodalmat és megnyugvást önt, másfelül a jólétnek új meg új forrást nyit, vagy a már megnyitottakból az ész- és természetszerü folyást megőrzi és fentartja. Az első hatást nézték a régi irók, midőn a földmivelésnek elsőségét minden más foglalkodás felett ki akarták tüntetni. De nem csak a földmi-

velés, hanem, s még inkább, a természeti tudományok is észrevétetik az emberrel, mi kicsiny mind az, mit annyin oly nagy hévvel hajhásznak, ha a természet nagyszerűségével összehasonlítjuk. A tér és idő végetlenségében az ember és az ő élete egy pont; az égi testek nagyságához képest a föld szinte elenyészik: hát még az úgy nevezett nagy emberek tettei e földközi tenger körül, mi nagyon kicsinyek! Világhódító, állam-foldozó, korlátlanúl uralkodó, s mi, a nagy tömeg, mely őket csodálja, imádja — beh nevetségesek vagyunk mind amaz erő és bölcs hatalom ellenében, mely a világtestekbe mozgást és rendet lehell! — Igazán, ha a természeti tanulmányok nem merő banauziával üzetnének, a nevelésnek sokkal inkább volna jó eredménye a lélek kedélyére mint most van. Egy középkori bölcs azt mondta, ha jól tudom szavait: „minores haustus e philosophia a Deo abducunt, pleniores ad Deum reducunt." Az „e philosophia haustus" alatt pedig leginkább a természet ismeretét, melyet a természeti tudományok adnak, értette.

S e tudományokra reá illik Krisztusnak mondása is: „Keressétek először istennek országát s ő igazságát, s mindenek megadatnak tinektek." Ha a természeti tudományokat mint nemesb tudvágyunk nemes kielégítőjét szeretjük, s magunkat üdvös hatásuknak oda engedjük, egy úttal a természet ereinek hasznavehetőségét is mind inkább ellessük s a társadalomra legnagyobb áldást terjeszthetünk. E tekintetből, hogy a természeti tudományokat miveljük, kettős indok késztet. Először országunk és testvérországunk a természeti sajátság és dússágra nézve majd nem legelső helyen állanak Európában. Mert hol van annyiféle összehalmozva, mint Magyar és Erdélyországban? Mintegy méltatlanok volnánk e lakhelyünkre, ha még tovább is megmaradhatnánk régi tompaságunk mellett, melyet a természet kitűnősége nem mozdított meg. Tanuljuk meg sokan, tanuljuk meg lelkesedéssel a hegyek, a dombok, a síkok történeteit, tartalmát, hogy ne mondjam, nyelvét; ha meg fogjuk teljesen érteni, öleikből még több áldást fognak reánk árasztani.

Pedig, másodszor, nagy szükségünk is van reá. Emlékezzünk, hogy a bulla, melylyel jogunkat az európai nemzetek közt a XIX. században meg akarjuk bizonyítani, igazán *arany* legyen. Az aranyat hegyeink, dombjaink, síkjaink, vizeink, réteink, erdeink tartják magokban, s készek azt nekünk kiadni, ha szellemi anyagi munkánk által tőlök megveszszük. Ha tehát ama nemesebb indokból nem vál-

nánk mivelőivé a természeti tudományoknak: szükségből legyünk azokká, szükségből, mely már utolsó indító!

S mit a tudomány életrevalót lel, azt közöljük az egész nemzettel, hogy mindnyájan örvendhessünk rajta és használhassuk azt. Mert a munka-felosztás nem azért van, hogy egymásról feledkezzünk, vagy hogy épen a tudomány a nemzettől elváljék, hanem azért, hogy kiki többet és jobban dolgozhassék kicsi körében, s munkájának eredményét közre hozza részint a nemzeti szellem dicsőitésére, részint a nemzet használatára. Igy a tudomány mellett népszerü tankönyvek fognak keletkezni, s az ismeret nagy birodalma igazán nemzeti közkincscsé válandik; így végre a szellemi munka kezet fog az anyagi munkával, s a kettő együtt nemzeti öntudattal azon fog dolgozni, hogy néhány embernyom után régiségbuvári kérdéssé ne váljék az: volt-e, hol, és milyen a magyar nemzet?!

CLASSICA LITERATURA.

VIRÁGOK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

I—XII.

Hellen Nemesis a perzsáknál.

Győzelmök jele hogy lennék ide hoztak a perzsák,
Ámde biz én itt is csak Nemesis maradok.
A görögöknél mint diadalmi jel állni szeretnék
Perzsák, nálatok a had boszulója leszek.

Uratlan.

Serapis és a gyilkos.

Rozzant fal mellett aluvék a gyilkos egyízben,
S álmában Serapist látta, ki költi vala
Szólva javaslólag: kelj fel boldogtalan alvó
S bátorságosbbal váltsd fel e fekhelyedet!
S ez felemelkedvén tova megy s im a roskadozó fal
Nyomban utána ledől s romja a földre terül.
Másnap az égieknek vigalomtele áldozatot visz
Azt vélvén hogy ezek védik az emberölőt.

De Serapis ismét ott állt álmában előtte
„S dőre te azt véled“ mond „hogy a bünt lègyezem,
Megtartottalak, hogy kimulásod könnyü ne légyen,
Hogy sulyosabb, a kereszt, érje az emberölőt“ *).

Palladas.

Euripides emléke.

Nem *tied* Euripides ezen emlék, *te* az *övé* vagy:
A te dicsőséged híre fuvallja körül.

Uratlan.

Plutarch **).

Képed a hírbe dicsőt ide állíták, cheronéi
Plutarch, a daliás Auson erős fiai,
Hellasnak nagyait s a harcos Róma dicsőit
Minthogy párhuzamid rajziban egybevetéd.
Párhuzamos rajzot nem bírnál írni magadról,
Párod nem fognád lelni, mivel magad állsz.

Agathias.

Diogenes.

Hades bajteljes szolgája, ki barna hajóval
Cirkálsz itten alant bús Acheron vizein,
Bárha a holtaknak borzalmas terhe igen nagy,
Vedd fel hozzájok a kyni Diogenest.
Táska teszik minden poggyászom, a borkehely, ócska
Köntösöm és a révmester adója, az obol.
A mim volt mindazt elhoztam híven Adesbe,
Rólam az életnek semmie nem maradott.

Leonidas.

Aristomenes ***).

Mért állsz őrt haragos szemmel küldötte Zeüsznek
Oh sas, Aristomenes bajnoki hamva felett?

---

*) *Serapis* istennek története és jelentése igen bonyolodott. Eleinte csak Aegyptosban tiszteltetett, később átvándorolt Hellasba és Italiába is, hol többek között egyéb hivatala a *halottak elitélésében* állott.

**) A *chaeronei* (város Boiotiában) *Plutarch* „*Párhuzamos életrajzok*“at írt, mindig egy *hellen* és egy *római* nevezetes embert állitván össze. (L. Párhuzamos életrajzok Plutarchból. Pesten, 1847. Eggenb.)

***) *Aristomenes* a Messenieknek a második messeni háboruban vezére, az ő kornak egyik legjelesebb hőse. A Messeniek herost illető tisztelettel viseltettek iránta. *Rhianos* krétai költő egy külön eposban zengte meg tetteit. Rhodosban számkivettetésben halt meg.

„Hirdetem hogy valamint madarak közt én a legelső,
Számtalan ifjaknak volt legerősbike ő.
Álljanak őrt gyávák hamván a gyáva galambok
Én a törhetlen férfiakat szeretem.“

Antipater Sidonius.

Titus Flaminius.

Xerxes perzsa hadat vezetett Hellasba magával,
Titus más haddal ment oda, rómaival.
Az, hogy szolgaigát Európa nyakába kerítsen,
Ez, hogy Hellast fel-oldja a járom alól.

Alkaios.

Az esküszegő.

„Nem megyek el hozzá két éjszaka, esküszöm.“ És te
Hallád eskümet o Kypri, meg is nevetéd.
Oh te a balga fiút ismerted. Szélnek eresztém
Esküm, nélküle mert nékem az élet halál.
Karjai közt édesb a kárhozat esküszegőleg,
Hogy sem az üdvösség nélküle, esküһiven.

Maikios.

A mécs, mint tanu.

Szív szíven dobogott, egymásra borultak a keblek,
Ajkaim érinték ajkaid Antigone!
Mely simulás, mely olvadozás! „Ej ej s mi tovább?“ Nem
Mondom meg; kérdd a mécset, az is tanu volt.

Marcus Argentarius.

A síró Eros.

Szívtolvaj mit sírsz, mért csüggnek szárnyaid, átkos
Íved mért dobod el, mért keserü nyiladat?
Tán mert tégedet is meggyujtott Xantho szemével? —
A mit másnak okozsz így türöd a bajokat?

Meleager.

Szépség.

Szépségedből adj ha muló, míg nem mul el; és adj
Hogyha nem az, mert mit félted a megmaradót?

Straton.

A habozó szerelmes.

Mondd Lykanidának, hogy csak szinlette szerelmét,
Mondd, álnokságát felfedezé az idő.
Ezt Dorkas, vidd meg, mondd el másodszor is, ismét
Mondd el harmadszor, s most tova Dorka, siess!

Menj, menj, Dorka, repülj! — Nem! még egy pillanatig várj —
Vissza! mikor mondom, még egyet elfeledék;
A mondottakhoz tedd hozzá — Avvagy eszem ment?
Menj, mondj el mindent! — angyali Dorka ne szólj! —
Sőt mondd el végtől végig! — Mért küldjelek, állj meg!
Nem törik el lábam hogyha magam megyek el.

Meleager.

IRODALMI NAPLÓ.

Mindenek előtt egy nagyobb terjedelmű, köz érdekű munkára fordítjuk ezuttal olvasóink figyelmét, mely főleg a hazai tárgyakat, a legújabb történeteket, társas életet és irodalmat különálló cikkelyekben tárgyalja, mely mind a „Közhasznú Ismeretek Tára" folytatásaul, mind a legújabb időt minden viszonyaiban eléterjesztő önálló munkául tekinthető. Címe:

Újabb kori Ismeretek Tára. Tudományok s politikai és társas élet encyclopaediája. Hat-hat füzet teszen egy kötetet. Eddig az első kötet egészen, a másodikból *öt* füzet jelent meg, s terjed A-tól E-ig; utolsó cikkelye: Egyenes adók. Sok eredeti jeles dolgozat becsesíti e munkát; s a történeti és életrajzi részben az olvasó őszinteséggel és hűséggel fog találkozni. Tizenkét füzetre 5 fttal fizethetni elő; egyenként 30 kr minden füzet ára. Az egész mintegy harminc füzetre van számítva.

— A szépirodalom mezején két becses jelenetet hoztak az utóbbi hetek, első: *Alföldi Színműtár*, kiadja *Horváth Döme*. Első kötet. Kecskemét, Szilády bet. 1850. 12r. E gyüjteményt, mely a drámai irodalom gazdagítását célozza, *Horváth Cyrill*nek a „Tyrus" koszorúzott költőjének egy új szomorújátéka nyítja meg, öt felvonásban, *Vetélytársak* cím alatt; második darabja a kötetnek: *Borgia Lucretia* drama 3 felv. Hugo Victor ut. a kiadótól. Valóban mérsékelt ára az igen ízletesen kiállított, 293 lapnyi kötetnek 1 ft. Másik: *Jacopo Ortisz utolsó levelei*, ford. *Császár Ferencz*. Budapest, 1851. n8r. fűzve 40 kr. Hű és folyó áttétele Foscolo európai hírü szép regényének. Ismét valami, mi szépirodalmunkat maradandólag gazdagítja.

— Nyelvtudomány. — *Magyar Helyesírás és Szórago-*

zás. A magyar tudós társaság külön használatára. Kilencedik javított kiadás. Pest, 1851. Eggenberger, n8r. 10 kr.

Ahn F. gyakorlati tanmenete a *francia nyelv* gyors és könnyű megtanulására, melyet a magyar nyelvhez alkalmazott, olvasási szabályokkal, nyelvtani alakzatokkal, jegyzetekkel és erkölcsi elbeszélésekkel bővített és újra átdolgozott *Mutschenbacher Alajos*. Második kiadás. I. folyam. Pest, Emich, 1850. n12r. 30. kr.

A leggyakorlatibb s legolcsóbb francia tankönyv magyar nyelven.

— Történet. — *Napoleon császár élete* és az 1792-ki francia forradalom rövid vázlata. 2 kötet. Pest, Heckenast. n8r. fűzve 4 ft.

Az angol *Hazlitt* után, szabadon.

A magyarok története, magyar és német nyelven, kérdés es feleletekben, az elemi iskolák számára *Neumann S.* által. Harmadik bővitett és javított kiadás. Pest, 1851. Geibel biz. 20 kr.

— Törvénytudomány. — *A magyarországi biróságí szerkezetet*, perlekedési rendet, telek és betáblázási könyveket, fenyítő-biróságí eljárást, csődbiróságí illetőséget és váltó törvénykezési megyei és városi eljárást ideiglenesen *szabályozó rendeletek magyarázata*. Irta *Császár Ferenc*. Második átnézett kiadás. Pest, 1851.

— Természettan és Gazdászat. — *Természetrajz*. Gazdálkodást kedvelő köznép és serdülő ifjúság használatára kiadta *Fenix Farkas*. Győr, 1850. n8r. 1 ft. 15 kr.

Magyar Gazdaasszony. Köznép és serdülő leánykák használatára kiadta *Fenix Farkas*. Győr, 1850. n8r. 1 ft. 6 kr.

— Egélytan. — *Elemi Katekizmus* kath. kezdő tanúlók számára. Második kiadás. Rozsnyói püspöki jóváhagyással. Pesten, 1850. 16r. fűzve 3 kr.

Kis Katekizmus kath. gyermekek számára. A rozsnyói püspöki hatóság jóváhagyásával. Pest, Emich. 8r. kötve 8 kr.

Diepenbrock boroszlai püspök híres kátéja, köz vélemény szerint a legjobbak egyike.

A kereszténység eredményei. Franciából ford. Schreiber László. Pest, 1850. 8r. fűzve 10 kr.

A religio történetének rövid vázlata, a világ kezdetétől fogva korunkig, kath. ifjak számára. A rozsnyói püspöki hatóság jóváhagyásával. Pest, Emich. 8r. kötve 6 kr.

Isten országa a földön, vagyis *Egyházi Államtan*. Első kötet.

Europa délnyugoti része. Kiadta *Gyarmathy Chrys. János*. Pápa, 1850. 8r. 1 ft. 20 kr.

— A „**jó és olcsó könyvkiadó társulat**" ez évi minden kiadásait a következőkben együtt soroljuk el.

1. A jó s olcsó könyvkiadó Társulat Névkönyve s alapszabályai. Pesten, 1850. 12r. 75 lap.

2. Magyar nyelvtan kisebb tanulók használatára. Irta *Zimmermann Jakab*. Pesten, 1850. 12r. 72 l. Kemény kötésben 10 kr.

3. A Zsöllér leánya. Népies elbeszélés. Irta *Szabó Imre*. Pesten, 1850. Két kiadásban. 12r. 71 l. Füzve 6 kr.

4. Kiengesztelő Jubileumi Bucsú, melyet ő szentsége IX. Pius pápa a magyarhoni ker. hath. híveknek enged 1850. évben. Pesten, kis 8r. 23 lap 1 kr.

5. Korkérdések. I. füzet. A pápa világi fejedelemsége. Szerkesztve *Kovács Zsigmondtól*. Pesten, 1850. n8r. 139 lap. Füzve 30 kr.

6. Katholikus Néplap. 1850. Harmadik évfolyam. Szerkeszté *Majer István*. 4r. Képekkel 226 l. Postáni szétküldéssel 1 ft. 20 kr.

7. Der katholische Christ. Ein Volksblatt für Haus und Kirche. Redakteur Dr. *Johann Nogall*. 4r. 208 l.

8. Katolické Novini pu obecni lud. Skladatel Simon Klempa. 4r. 208. l.

9. Keresztyén Naptár a magyarhoni katholikusok használatára 1851 közönséges évre. Negyedik évi folyam. Képekkel. n8r. 64 lap 6 kr.

10. Kristkatholischer Kalender für das Gemeinjahr 1851. zum Gebrauche der Katholiken Ungarns. 1. Jahrgang n8r. 64 l. 6 kr.

11. Krestanski Kalendár pre Katolikcn u Uhráth, na obecni rok 1851. Prwni Rocnik. n8r. 64 l. 6 kr.

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyar példabeszédek, közmondások és szójáratok gyüjteménye. Összeszedte, értelmezte s más nemzeteknek hasonértelmü mondataival fölvilágította *Dr Ballagi Mór*. Első kötet A—J. Szarvason Réthy Lipót nyomdájában. 1850. k. 8. Mind a két kötetnek ára füzve 2 for., kötve 2 for. 15 kr. p. p. — (Önjelentés. *)

Nemzeti irodalmunk csak néhány éve, hogy az utánzási sza-

*) A szerkesztőség kérésére.

pora, de mulékony fényü pályáról lelépvén, önlelkéből, fajunk köz szellemének kútfejéből kezdé meríteni azt, mi az általános míveltség mellett az egyes nemzetek szellemi jellemét képezi. Irodalmunk ama fordulatpontján az irók mindenek előtt a népszellemnek mintegy vadon tenyésző termékeire függeszték szemeiket, s németektől, franciáktól, angoloktól kölcsönzött idegenszerü szólások helyett a nép szájáról kezdék nyelvünk sajátságos ejtését ellesni, mi által az irói nyelv az élethez közelebb járulván, nem csak közértelműség tekintetéből nyert, de élénkebb színt, új díszt is váltott, s kivetkőzött ama nyavalyás sápadtságból, mely már ellependő vala irodalmunkat.

Azonban az irodalomnak érintett fordulata sokkal mélyebben gyökeredzik, semhogy azt csupán aesthetikai szükségnek tulajdonítsuk. — Élő irodalom mindég a korszellem hü kifejezése. Irodalmunk új iránya is ama változott társadalmi viszonyok kifolyása, melyeknél fogva az oly soká semmibe vett köznép anyagi és szellemi érdekei mind inkább előtérbe nyomúlni kezdtek. Néphaladás, mely a kor siboleth je lett, minden szellemi törekvésekre a közhasznuság bélyegét nyomta fel; a felvilágosodás látköre napról napra szélesbedni s a nép egészének nem egyes választottaknak kezdett szólani a tudomány. — Az irónak tehát, kinek a kor előbbre kelő haladási igényeinek szolgálni egyik legszentebb kötelessége, akarva nem akarva a nép nyelvén szólani, a nép felfogásához alkalmazkodnia kellett. A tudomány szülte a kor szellemét s a kor szelleme viszont a tudományra hatván szülte irodalmunknak fentérintett változását; s ha 10 év alatt, mióta az irodalom azon úton megindult, annyit nem tettünk is, a mennyit a feladat nagyszerüsége s a cél szentsége mellett várni lehetett; de történt legalább az, hogy részint egyesek szerencsés dolgozatai, de különösen a Kisfaludy-Társaság buzdításai által azon, egyedül nemzeti iránynak egyfelül a közönség előtt a kellő méltánylás megszereztetett, más felül jövendő törekvéseknek biztos út nyittatott tovább építésre. — *A népdalok* 3 kötetü gyüjteményének szíves fogadtatása legszólóbb tanusága annak, hogy a közönség ilynemü dolgozatok szükségét átlátni, iróinak abbeli törekvéseit méltányolni tanulta.

A népdalok gyüjteménye azonban a népszellemnek csak egyik oldalát, az aesthetikait tüntette fel. Hátra volt a nép értelmi kincsének, azon gyöngymondatoknak egybehordása, melyekbe midőn a nép emberei gondolataikat és tapasztalataikat lerakták, a nyelvmíve-

lőknek egyszersmind megmutatták, mikép kell a szókincset felhasználni, hogy a nyelv életet, színt nyerjen; szóval, hátra volt a *példabeszédek és szójárások* összegyűjtése, mit szerző a szóban lévő munkában megkisértett.

Az anyag összehordásában azonban szerző azon utat nem követte, melyen a népdalok gyűjtője oly szerencsés sikerrel járt; részint mivel az idők mostohasága mindennemű közlekedést csaknem lehetetlenné tett; részint mivel rendezetlen anyag épen nem hiányzott, s Kovács Pál, Szirmay Antal s Dugonics András gyűjteményein kívül régibb s ujabb irók munkáiban feles anyagot talált, melyet rendezni, értelmezni és megfelelő más nyelvű példabeszédekkel öszszevetni magában is nem kis feladat volt.

A munka szerkezete lényegben a következő: A mondatok összeállítása ábécé rendben az egyes mondat alapszavának kezdőbetűje szerint történt. Ez által jóformán a tárgyrend is megközelíttetett; mert ha péld. asszonyra vonatkozó közmondást keresek, ezt az „asszony" rovata alatt találom, hol az asszonyt illető példabeszédek mind összeállítvák. — Ha valamely mondatban az alapszó kétes, az a kezdőbetű szerint soroztatott be.

Az egymásra vonatkozó mondatok idézetek által hozattak viszonyba egymással, mely uton mind az egyik, mind a másik jobban felvilágosíttatik. Igy e példabeszédnek: „*macska is szereti a halat, de kerüli a vizet.*" teljes értelmét nyerjük a mellette álló idézet által (3120), mely igy hangzik: „minden szereti a hasznot, de kevés a munkát."

Az értelmezésben lehető rövidséget keresett szerző, miért is ovakodnia kellett az okoskodástól még ott is, hol a mondat tartalma kinálkozó alkalmat szolgáltatott hosszasb értekezésre.

Mulatság kedveért, hol alkalom adódott, itt ott népies anekdoták vétettek fel, jó részt Dugonics szerint, csekély nyelvbeli változtatásokkal.

Ha valamely példabeszédnek más népek példabeszédiben megfelelőt talált a szerző, azt mellé iktatni el nem mulasztá, hogy meglássék, egy s ugyan azon eszme, mely különbféleképen fogatott fel a különböző népektől.

Ezekre nézve szerzőnek helyzete, mely őt, különösen az utolsó időben, a tudós világtól elzárva tartotta, sok tekintetben káros befolyású körülménykép szolgált. Mert, hogy egyebet ne is említsen,

legujabban csak pár napig Pesten mulatván, *Lugossy József* úr szívességéből egy, a magyar bibliographiában eddig nem említett, címtelen régi munkának jutott ismeretségébe, melyben Erasmusnak görög- latin példabeszédei gyűjteményéből öt ezer közmondás, többnyire megfelelő magyar közmondásokkal, egyébként is velős magyarsággal van visszaadva. — Hogy azon munkát, ha szerzőnek elébb kezébe kerül, feltett céljára mennyire használhatta volná, s mily örömmel használta most a sajtó alá menendő II-d. kötetre nézve, mindenki átláthatja.

Nem kevésbbé esett sajnosan, hogy *Szvorényi József* úr jeles értekezését „a közmondások és példabeszédek szelleme és vegyes elemeiről", mely még 1847-ben olvastatott fel a magyar tudós társaság aug. 23-kán tartatott kis gyülésén, szerzőnek csak akkor jutott kezébe, mikor bevezetése már nyomtatás alá volt menendő.

Azonban minden hiányok mellett is a kezdet meg van téve, s most lévén mihez hozzáadni, mit javítani s bővíteni, szerző teljes bizalommal kéri fel mindazokat, kik a nemzeti nyelvkincs fényre derülését szívökön hordozzák, kísérjenek figyelemmel minden ez ügybe vágó nyelvtüneményeket, s ha mit tudnának vagy hallanának, mi a szóban lévő munkában feljegyezve nem találtatnék, gyűjtsék össze és küldjék be Pestre a Muzeum szerkesztőhez.

Minden megjegyzés, minden bővítés és javítás, ha még oly csekélynek látszanék is, köszönettel fog vétetni, s toldalékban, vagy ha kedvezend a sors és a közönség részvéte, második kiadásban a beküldő nevének kitételével fel fog használtatni.

Vegyék az irodalom baráti szívökre, hogy minden nemzeti nagy mű csak azon honfias hőkeblű közérzelem által nézhet a tökéletesedésnek elibe, mely adva és fogadva, tanítva és tanulva kölcsönösen segédkezet nyújt tudományos célok elérésére.

Végezetül szerző bátran teheti bizonyossá a közönséget, hogy munkájára mind azon gondot és fáradságot fordította, melyet az tartalmának fontosságánál fogva érdemelt. Maga a feldolgozott anyag nem megvetendő mennyiségü, mert az egész közel 9000 cikket foglal magában; de a jegyzetek és párhúzamok sem gyérek, úgy hogy csak igen tömött nyomtatás mellett lehetett az egészet két kötetbe szorítani. *Dr. Ballagi Móric.*

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. FÜZ. DEC. 1. 1850.

HISTORIAI SÉTA A MARGIT SZIGETÉN.

ÉRDY JÁNOSTÓL.

A Duna szigete, vagy óbudai sziget neveit fekvésétől vette; mert Buda irányában fekszik, és róna földét a Duna öleli. És mivel királyi vadaskert volt, Úrszigetnek, máskép Nyulak-szigetének, utóbb egyházától Boldogasszony-szigetének is hivaték; végre mindezen neveit a mostani Margit-sziget nevezetével cserélte föl.

A pilisi-járás helyeinek azon hivatalos összeirásában, melyet Pest megye 1727. mutatott be a m. kir. helytartó-tanácsnak, következőleg iratik le: „Nyulak-szigetét jelenleg a budai Klára-apácák birják, egészen néptelen, nem is igen lakható; a Duna közepén hosszában 918 ölnyire terjed, közepett 148, két csúcsa körül pedig 37 ölnél nem szélesb. Hat helyen különbféle épület-romok látszanak, kettőből e romok közöl kitünik, hogy templomok voltak; egynek falai nagy részint most is állanak, a másikat omladékaiból ismerhetni meg. Három düledék körül jókora téren négyszegletü falkerítés maradványai láthatók, hajdan kertek lehettek, egynek közepén elrombolt kút most is szemlélhető. Egyébiránt miféle épületek lehettek ez utóbbi romok, azt a falak maradványaiból meg nem határozhatni, az sem tudatik, kik voltak hajdan e sziget lakosi.“

Ennyit tudtak e szigetről a XVIII. század elején hivatalosan mondani; most vizsgáljuk meg: mennyi emlékezet van romjaiban eltemetve.

Kún László királynak 1278. évi oklevelében megtalálhatni majd

mindazon épületeket, melyeknek romjai az imént felhozott hivatalos összeirásban említtetnek [1]. Ilyenek:

1. §. *Az esztergami érsekség vára, tornya és házai.*

E szigetnek felső csúcsa az esztergami érsekség tulajdona volt, hol vár, torony, és házak voltak épitve, védhelyül és veszélyes időkben menedékül. Lodomér esztergami érsek 1294. III. Endre királynak jóváhagyása mellett, ezen körülépített sziget-csúcsot a tengurdi nemeseknek (nobiles de Tengurd) engedte át cserébe az Esztergam megyei Bulchu (most Bucs) nevü helységért, mely jelenleg is az érsekség birtoka [2].

2. §. *A prémontréi szerzetnek sz. Mihály egyháza és prépostsága.*

Ki és mikor alapítá a margit-szigeti prémontréi szerzetnek sz. Mihály egyházát és monostorát, az, úgymond Schier, nem tudatik; azt azonban bizonyosnak tartja, hogy első lakosit a morvaországi zabrdovici monostorból nyerte, ezt Schier azért tartja bizonyosnak, mert Przemisl Ottokar akkor erősíté meg a zabrdovici prémontréi monostor alapítványát, mikor Erzsébet II. Endre (1205—1235.) magyar királynak Gertrúddal nemzett leánya, mint Lajos jegyese Thüringenbe küldeték, a mi 1211. történt, és Ottokar így adja elő az azt alapító oklevele keltének idejét: „Tunc temporis haec acta sunt, cum filia Regis Hungariae in Teutoniam viro deportabatur“ [3]. Ámde Schier ezen előadásából csak az következik, hogy a zabrdovici prémontréi monostor 1211. alapíttaték; de az épen nem tűnik ki, hogy a margitszigeti prémontréi prépostság első lakosit a morvaországi zabrdovici monostorból nyerte, miről a felhozott 1211. évi oklevélben sem tétetik említés [4].

A prémontréi szerzetet II. István (1114—1131.) király hozta be először Magyarországba, ki annak a nagyváradi hegyfokon alapított egyházat sz. István első vértanú tiszteletére; s a mint e királyunk megszünt élni, itt temették el [5]. A nagyváradi hegyfokon tehát előbb leljük fel e szerzetet, mint a zabrdovici monostorban.

---

[1] Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.

[2] Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. 288. Tom. VI. Vol. I. 297.

[3] Xysti Schier, Buda Sacra. Viennae, 1774. 4. pag. 76. Reginae Hungariae primae stirpis. Viennae, 1776. 4. pag. 194. 46.

[4] Antonii Boczek, Cod. Dip. et Epist. Moraviae. Olomucii, 1839. 4. Tom. II. 57.

[5] Katona, Hist. Crit. Tom. III. 452.

Egyébiránt ki és mikor alapítá a margit-szigeti prémontréi szerzet sz. Mihály egyházát, az nem fordúl ugyan elő az ez egyházat illető oklevelek hosszú jegyzékében [6]; de az igen, hogy a margit-szigeti prémontréi szerzetnek már II. Endre 1225. és IV. Béla mint ifju király 1227. ajándékoztak birtokot [7].

Schier beszéli, hogy a margit-szigeti prémontréi szerzet helyét 1302. a ciszterciek foglalták el [8]. A mi ha úgy volna: akkor 1302. éven innen Margit-szigeten nem prémontréi, hanem ciszterci szerzetet kellene találnunk; holott a budai káptalan 1453. arról tesz bizonyságot, hogy „Thomas Praepositus Ecclesiae Beati Michaelis Archangeli de Insula Leporum ordinis Praemonstratensium" tiltakozólag személyesen jelent meg előtte [9].

1526. a mohácsi szerencsétlen ütközet után, mint közveszély idején, a margit-szigeti prémontréi szerzetesek is futásban kerestek menedéket; de a veszély lecsilapúlta után ismét visszatértek; mert I. Ferdinánd 1528. a budai káptalanhoz intézett iktató parancsában azt rendeli, hogy a margit-szigeti sz. Mihály monostorát újra vezesse be azon birtokrészbe, mely e prépostságnak Fegyverneky Ferenc sági prépost, minden magyarországi prémontréi szerzetesek felügyelője (visitator), és a margitszigetiek törvényes gondnoka fölperessége alatt 1525. volt megitélve [10]. Az oklevelek tehát nem kedveznek azoknak, kik e szigeten ciszterci szerzetet keresnek.

Szapolyay János (1526—1540) magyar király neje Izabella (Erzsébet), I. Zsigmond (1506—1548) lengyel király leánya Budán 1540. fiút szült, ki ámbár Istvánnak keresztelteték [11]; mégis anyjának kivánsága szerint, atyjától Jánosnak, anyúl ősétől (avus) Zsigmondnak, Szulejman parancsából pedig csaknem mindig II. Jánosnak hivaték; mert gyámjai Szulejmant hítták meg I. Ferdinánd (1526—1564) király ellen, kérvén őt: fordítaná pártfogó figyelmét II. Jánosra, s erősítené meg ezt is, mint egykor atyját, Magyarország birtokában. 1541. Szulejman Budát elfoglalta, azt igérvén Iza-

---

6) Hevenesi MS. HH. Tom. XXXII. 79—163.
7) Cod. Dipl. Tom. III. Vol. II. 117. 11.
8) Buda Sacra. 76.
9) Hevenesi MS. HH. Tom. XXXII. 158. 109.
10) Hevenesi MS. HH. Tom. XXXII. 124. 142.
11) Kaprinai MS. fol. A. Tom. XLVIII. 148.

bella királynénak, hogy az országnak e fővárosát fiának II. Jánosnak, ha teljes korú leend, legott visszaadandja, s ez igéretét eskü által is megerősíté, miről arany és kék betükkel irott, arab nyelven kelt Szulejman oklevelét Istvánfi még látta [12]). Mire Izabella odahagyva Budát, biztos kiséret mellett Erdélybe költözött, és Buda 1686-ig, azaz : 145 évig maradt a hitszegő pogány birtokában. A margitszigeti prémontréi szerzetnek sz. Mihály egyháza és prépostsága a hosszu évek alatt indult végpusztulásnak, és most már egyedül a volt főherceg-nádor nyári laka mellett látható magas düledékfalai ragadják elmélkedésre a szemlélőt.

3. §. *A sz. Domonkos rendü apácák temploma és kolostora.*

Az óbudai szent Ferenc szerzetbeli Klára-apácák, és a margitszigeti Domonkos rendü apácák, egymástól egészen különböző két szerzet. Ezt azért kell megjegyeznünk; mert a ki e két apáca szerzetet illető irományokba pillantott, lehetetlen volt kedvetlenül nem tapasztalnia, mi gyakran cserélteték föl e két apáca-szerzet egymással, úgy látszik részint azért, mivel mindkettőnek egyháza Boldogasszony tiszteletére volt szentelve, részint pedig azért, mert kihalván a sz. Domonkos rendü apácák, Margitsziget a Klára-apácák birtokába került.

Az óbudai Klára-apácák Boldogasszony híres templomát és díszes monostorát I. Lajos (1342—1382.) király, és anyja Erzsébet alapíták. Erzsébet e kolostorban akarta özvegyi fátyolában tölteni örömtelen napjait [13]), és 1380. évben kelt végrendeletében e monostor kápolnájában kivánt eltemettetni [14]), és nem Margitszigeten, mint azt e szigetről újabban értekező állítja [15]).

A margitszigeti Boldogasszony egyházát, és a sz. Domonkos rendü apácák kolostorát IV. Béla (1235—1270) király építteté, és mint 1255. évi oklevelében beszéli, legkedvesebb leányát Margitot

---

[12]) Istvánfi, Regni Hung. Hist. Coloniae Aggrippinae, 1724. fol. Lib. XIV. 150.

[13]) Hevenesi MS. NN. Tom. L. 405.

[14]) „Sepulturam eligimus in capella Corporis Christi, in claustro Beatae Virginis de veteri Buda, in quo religiosae Dominae Deo jugiter famulantur, quodque per Dominum Regem et nos est exstructum, habita.“ (Georgii Pray, Annales Regum Hung. P. II. L. III. 147.

[15]) Religio és nevelés. 1844. II. félév 92.

(szül. 1242. † 1271.) a veszprémvölgyi [16]) apáca-monostorból, hol nevelteték, ide rendelé áttétetni. Margit e szigeten fogadá el a szerzet törvényeit, itt tette le a kolostori fogadást és esküt, szent életét is itt oltá el a halál.

Ezen apácák közé iratá magát Erzsébet V. István király leánya, és IV. Bélának három nőunokája, mint a nemzedékrend mutatja [17]). Mi adakozólag gazdagíták meg ez apácák monostorát IV. Béla, V. István és kún László királyaink, és mások, az kitűnik adomány- és más leveleinek hosszú jegyzékéből [18]). Mózses nádor Piliscsabát (Chaba, Chaua) és több más birtokait 1272. a margitszigeti apácák monostorának adományozta; mivel két leánya ez apácák közé iratá magát [19]). Egyik leányát Margit életirója Judit néven nevezi. Virágzó lehetett benső életére nézve e kolostor mindjárt keletkeztekor; mert Margit társnéi, mond életirója, valának e klastromban számmal hetvenen [20]).

1526. a mohácsi szerencsétlen ütközet után borzasztók voltanak Magyarország kínszenvedései. Szulejman vad serege mindent a mi útjában állott, vagy halomra ölt, vagy lángba borított. A budaiak is megfélemlének és futásnak indulának, és Szulejman pusztító serege, mond Vrancsics krónikájában, Budát,Pestet s az ezek körül fekvő

[16]) Itt két apáca-kolostor volt. (Tud. Gyűjt. 1834. I. 84. Katona, Hist. Crit. Tom. V. 893).

[17])

IV. Béla, 1235—1270. király.	V. István, 1270—1272. király.	Kún László, 1272—1290. király. Erzsébet, *margitszigeti apáca.*
	Ágnes, v. Anna, férje: Radiszló, halicsi vezér és macsói bán.	Mihály. Béla. † 1272. Margit, *margitszigeti apáca.*
	Margit, szül. 1242. † 1271. *margitszigeti apáca.*	
	Szabina, férje: Mózses nádor.	Judit. és N. *margitszigeti apácák.*

[18]) Hevenesi MS. NN. Tom. L. 513—523.

[19]) Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. 253. Vol. II. 84. 87. 157. 158. 159. Vol. III. 78.

[20]) Pray, Vita S. Elisabethae viduae, nec non Beatae Margaritae virginis. Tyrnaviae, 1770. 4. 370. 269.

városokat és kolostorokat mind megégette [21]. A margitszigeti apácák e rendkivüli veszély elől, mint iróink mondják, Körmendre menekültek; ámbár a veszély lecsilapúlta után, nem innen, hanem Kőszegről térték ismét vissza; mert az özvegy királyné Mária a margitszigeti apácáknak Kőszegtől Budáig (ab Günz usque Budam), János király pedig az óbudai apácáknak Nagyszombattól Budáig adott 1527. évben védlevelet [22].

1529. Szulejman Budát, védence Szapolyay János részére ismét elfoglalta, mely a németek gyávasága s hívtelen árulása által könnyen került a szultán hatalmába, kinek bősz serege szinte Bécsig űzte kegyetlen pusztításait. Félelem és rettegés fogta el a budaiakat; a ki futásban nem lelt menedéket, az lekaszaboltaték. Ekkor történt, mint Vrancsics beszéli krónikájában, hogy a rabló török csapatok remete sz. Pál Buda fölötti Lőrinc monostorára rohantak, mely püspök rétjén (most romjaiban a Szép-juhásznő mellett) fekszik, és az abban talált szerzeteseket egy lábig mind megölték [23]. Az apácák futással kerülték el a veszélyt, legalább az óbudai Klára-apácák János királytól nyertek 1529. visszajövetelre védlevelet [24]

Az 1541. évi fönnebb említett események elől az óbudai Klára-apácák egy része Pozsonyban, a másik külföldön keresett menedéket, a mint itt vagy amott vélte föllelhetni nyugalmát. A margitszigeti apácák ekkor utólszor bucsúztak el e szigettől és Nagyváradra költöztek. Révai Ferenc helytartónak 1549. évi itéletlevelében ezek állanak: „Religiosas Dominas Sanctimoniales, alias in claustro B. Virginis Mariae de Insula Leporum, nunc vero in claustro ad honorem B. Joannis Baptistae Varadini fundato degentes.“ [25].

Nagyváradról 1567. Miksa király rendeletéből Nagyszombatba tétettek át [26], hol a sz. Domonkos szerzetének elhagyatott monostorát és keresztelő sz. János templomát foglalták el. De itt sem volt állandó maradásuk.

Forgách Ferenc esztergami érsek, Pázmán Pétert küldé Rómába V. Pál (1605—1621.) pápához, annak kieszközlése végett: engedné

---

21) Podhradczky, Eredeti két magyar krónika. Pesten, 1833. 8. 17.l.
22) Hevenesi MS. NN. Tom. L. 66. 405. n. 9. 17.
23) Podhradczky, Eredeti két magyar krónika. Pesten, 1833. 8. 24.
24) Hevenesi MS. NN. Tom. L. 405. n. 14.
25) Hevenesi MS. Tom. LXV. 1—56.
26) Hevenesi MS. NN. Tom. L. 500. n. 6. 7.

át a nagyszombati keresztelő sz. János monostorát a jesuitáknak úgy, hogy őket annak birtokában a dominicánusok semmi ürügy alatt ne háborgathassák. Pázmán, a mint Rómából megérkezett, benyújtá II. Mátyás (1608—1619.) királynak a pápától nyert jóváhagyó üzenetet, és a király 1615. legott rendeleteket bocsátott az esztergami érsekhez: értesítené a margitszigeti úgy is kevés számú apácákat, hogy odahagyva a sokszor elégett és alig lakható nagyszombati monostort, költözzenek át Pozsonyba a Klára-apácák közé; mert a nagyszombati keresztelő sz. János egyházát és monostorát a jesuiták foglalandják el; fedezze föl ez apácáknak azt is, hogy jószágaikat és birtoki jogaikat a pozsoni Klára-apácák monostora fogja ezentúl bírni [27]). Így költöztek 1615. a margitszigeti Domonkos rendü apácák Pozsonba az óbudai Klára-apácák közé, hol ki is haltak; itt ütött valamennyinek vég órája, és az utolsó margitszigeti Domonkos rendü apáca 1637. itt vált meg életétől, és itt tételék örök nyugalomra.

1686. Buda visszafoglalása után Margitsziget is a pozsoni Klára-apácák birtokába került, és ezentúl a margitszigeti óbudai és pozsoni apácák nevezetének azonegy értelem adaték. III. Károly király 1714. évi oklevelében mondatik: „Religiosarum virginum Conventus Sanctae Clarae Posoniensis, de veteri Buda et Insula Leporum Sanctimonialium.“ És a király e nevezetek alatt a pozsoni Klára-apácákat értette, kiknek ez oklevélben megengedé, hogy a pozsoni kolostorból hét vagy 8 apácát küldhetnek le Budára. Az oklevél Pozsonban 1714. octob. 23. kelt, és így már késő ősz vala, mikor a következő apácák érkeztek Budára: Csáky Francisca, Károlyi Krisztina, Orehóczy Brigitta, Zsigray Róza, Csáky Zsuzsánna, Kálnoky Hedvig, Péchy Erzsébet szerzettársnők, és Held Ágota zárdatársnő (laica). Csakhogy Budán annyira el volt rombolva minden és szétdúlva, hogy azt sem tudták, hol állott egykor a Klára-apácák monostora, melynek helye omladékaiból meg nem volt többé ismerhető; Margitszigeten is minden romokban hevert, és a beköltözött apácák ott nyertek szállást a budai várban, hol most az országháza fekszik.

Most érthetjük meg Pest megyének a pilisi járás helyeinek 1727. fönnebb említett hivatalos összeirását, melyben mondatik: „Nyulak szigetét jelenleg a budai Klára-apácák birják, egészen néptelen,

[27]) Katona, Hist. Crit. Tom. XXIX. 595. et seq.

nem is igen lakható. — Hat helyen különbféle épületromok látszanak" stb.

Utóbb Mecséry Magdolna, Paulovics Ágnesz és több más apáca érkezék Budára, hol azt kelle fájdalommal tapasztalniok, hogy a budai apáca-lak nem elég tágas, a várba tódult sok katonaság miatt zajos, és buzgó áhítatoskodásra épen nem alkalmas. Azért szerettek volna más nyugalmasb helyet Gróf Károlyi Sándor, hogy nénje Károlyi Krisztina ohajtásának eleget tegyen, 1723. Pesten a szent Pál rendű apácák elhagyatott telkét más két házzal együtt a hajdu (most lövész) utcában a végre vette meg, hogy tizenhat apácának kolostort építtessen. 1729-ben már állott a pesti új kolostor (most zálogház), és az esztergami érsek Eszterházy Pál megengedte, hogy azt előlegesen négy apáca foglalja el; mire Károlyi Krisztina, Kálnoky Hedvig, Mecséry Magdolna és Paulovics Ágnes, lemondva az őket, mint budai Klára-apácákat illető jogokról, bucsút vettek a budai nyugtalan vártól, és ámbár úgy nyilatkoztak, hogy a kirendelt fényes kiséret állapotjukhoz nem illő: mégis Grassalkovics Antal kir. ügyigazgató, Szeleczky Márton alszolgabiró és hiteseik, Fodor János jesuita a budai föiskolák igazgatója, és a sz. Ferenc rendű szerzetesek kiséretében jöttek át Pestre, és ezeket itt, a többit Budán érte II. Józsefnek némely szerzetek eltörlése iránt 1782. kelt parancsa, melynek következtében a Margitsziget a vallási alapítvány értékéhez kapcsoltaték, és haszonbérbe adaték.

Utolsó haszonbérlője volt Mayer Ferenc, kinek további haszonbére azért mult abban, mert II. Leopold 1791. decemb. 12. azt rendelte: legyen a Margitsziget Sándor főhercegnek (1790—1795.) Magyarország nádorának kirándulási mulatóhelye, s ezentúl a kir. udv. kamara fizessen a szigetért évenként 500 ft. a vallási alapítvány pénztárába. I. Ferenc (1792—1835) király a pilis-csabai urodalomért, hajdan, mint fönnebb mondatott, a margitszigeti apácák, utóbb a budai clarissák, végre a vallási alapítvány birtokáért, a szabolcsmegyei Püspökladányt, kamarai birtokot adta oda cserébe a vallási alapitványnak; a pilis-csabai urodalmat pedig az 1847. jan. 13. elhunyt József főhercegnek, Magyarország félszázados nádorának, és utódinak adományozta, és Margitsziget úgy foglaltaték az adománylevélbe, mint a csabai urodalom tartozéka.

Az 1686. sok vérontással visszafoglalt Budát 1703-ig a cs. udv. kamara igazgatá mint tulajdon birtokát; de mióta I. Leopold 1703.

octob. 23. az egészen német Budát, nagy mennyiségű pénzért régi jogaiba visszahelyezé: azóta azon kis sziget is, mely a Margitszigetnek alsó, budai oldala mellett fekszik, Buda városnak tulajdona. Bel Mátyás a Margitsziget fekvéséről irja: „Est contra thermas Budenses, quas vocamus Caesareas; una illic intermissa minutiore Insula, quae ad urbem pertinet." [28]). Ezt a kis szigetet a főherceg nádor, Buda várostól haszonbérben tartja.

4. §. *Sz. Domonkos szerzetének háza.*

IV. Béla 1259. oklevélben a margitszigeti apáca monostort adakozólag meggazdagítá s annak egyházi és világi igazgatását a domonkosi szerzetre bízta. 1334. évi oklevélben mondatik: „Dominarum sanctimonialium de Insula Budensi sub cura fratrum Praedicatorum viventium." [29]). A domonkosok sz. Miklós egyháza s monostora a budai várban állott [30]), Margitszigeten egyedül az apáca monostor igazgatósága lakott külön épületben, melyről Margit életirója Kún László betegségét említve mondja: „László király fekszik vala az időben e klastromnak mellette" [31]). V. Ince pápa, ki maga is dominicanus volt, a margitszigeti apácák igazgatójáról 1276. rendeli: „Perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur." A világi igazgatót pedig, vagy gazdát V. István 1270. oklevelében így nevezi: „Procurator rerum monasterii beatae Mariae Virginis gloriosae de Insula" [32]). A margitszigeti apáca monostort, ezen sok nyugtalanságot okozó dominicanus kormánytól II. Pius (1458—1464) pápa (Aeneas Sylvius), Hunyady Mátyás (1458—1490) királynak, és anyjának Szilágyi Erzsébetnek közbenjárása által 1459. végkép fölmentette [33]), és Szilágyi Erzsébet arra nyert, úgy látszik folytatólag engedelmet, hogy az apácákat mindenkor szabadon meglátogathassa [34]).

---

[28]) Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Viennae, 1737. fol. Tom. III. 12.
[29]) Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. II. 487. Tom. VIII. Vol. III. 741.
[30]) Tornya az iskola és kamara épületek között sötétlik. (Schier, Buda Sacra. 54. Ichnographia. 18.)
[31]) Pray, Vita b. Margar. 346.
[32]) Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 358. Vol. I. 65.
[33]) Kaprinai, Hungaria Diplomatica. Vindobonae, 1771. 4. II. 272.
[34]) Hevenesi MS. NN. Tom. L. 73.

5. §. *A sz. Ferenc minorita szerzetnek egyháza és monostora.*

Úgy látszik, Wadding állítása után terjedt el azon vélemény, hogy a margitszigeti minoriták egyházát és monostorát IV. Béla király kezdé építtetni; de ez építvényeket csak fia V. István végezheté el, melyekről Kún László király 1278. évi oklevelében következőleg tétetik említés: „Exceptis claustris et septis fratrum minorum" [35]). A margitszigeti minoriták 1288. az őket illető telek mennyiségét mérték, vagy megsingelték, és az iránt egyezségre léptek a velök szomszédos apácákkal [36]). E minoriták egyháza s monostora szinte 1541. évben indult vég pusztulásnak.

6. §. *A budai keresztúrak vára.*

A budai keresztúrak vagy templomosok szentháromság tiszteletére építtetett egyházát és monostorát, az esztergami érsekség budai palotája helyén kell keresnünk; hajdan e vidéken terült el Gyézavásárhely, utóbb Szentháromság, vagy Felhéviz nevü város, mely egykor külön hatósággal birt. Ezen budai keresztúrak Margitszigeten várat birtak, melyről Kún László 1278. évi oklevelében következőleg tétetik említés: „Ac Castro Cruciferorum domus hospitalis" [37]).

7. §. *Sz. Pál nevü falu.*

Margit életirója beszéli: „Erzsébet asszony e klastromnak fejedelme lőn, és atyjától István királytól örökségeket kére s leveleket confirmáltata és sok jókat tőn e klastromnak. A többi közől adá a jenői révet falujával, és *e szigetbeli falut* e klastromnak" [38]). Tehát kisded falu is volt e körülfalazott szigeten, melyről Bel Mátyás irja: „Accedebat ad frequentiam insulae vicus S. Pauli, sic satis copiosus" [39]).

Pest területének nagy része hajdan a Duna mindkét partján feküdt, Buda és Pest egy város volt, és annak mind a Dunán inneni, mind pedig azon túli része Pest néven hivaték. A mostani Pest szigeten állott, melybe azt a Dunának egyik ága kerité. A Margitszigettel szemközti partot Jenő és Újbecs helységek foglalták el. 1281.

---

[35]) Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.
[36]) Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. 367.
[37]) Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.
[38]) Pray, Vita b. Margar. 359.
[39]) Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Tom. III. 13.

évi oklevélben mondatik: „Prima meta incipit iuxta Danubium super magno fossato, quod circuit villam Pesthiensem a parte villae Jenő" [40]). Margit életirója ezt a Jenőt érti, melyhez a dunai halászat is tartozott, és Robert Károly király 1335. azért tiltá el a budai halászokat e jenői tanyáról, mivel az, a margitszigeti apácák tulajdona volt [41]). Itt volt a jenői, s ezentúl a pesti nagy csatornán a kerepesi rév, vagy mint az 1148. évi oklevélben mondatik: „Portus Pest et Kerpes" [42]).

8. §. *Margit kápolna.*

A piilsi járás helyeinek fönnebb előhozott hivatalos összeirása ad ugyan némi magyarázatot a margitszigeti romokról; de abban Margit kápolnájáról nem tétetik említés. E kápolna tehát újabb azon 1727. összeirásnál, mely az ottani romokból állíttaték elő, s az esztergami érsekség levéltárának némely irománya szerint 1739. szenteltetéké föl. Ezek szerint kell megitélnünk Bel Mátyás ime szavait: „In ruinis templi summi sacellum adhuc videas, icone beatae Margaritae conspicuum" [43]).

A DZUNGÁR NÉP NEM MAGYAR FAJ.

JERNEY JÁNOSTÓL.

Egyéni fölfogás, meggyőződés és kitartó munkásság teremtheti elő tudományvilágban az ismeretek valódiságát alkotó igazságot. A történettudományban az bír tiszta ismeretekkel, ki huzamos studiumot fordít a tények minden oldalróli meghányására, s magokból a tiszta forrásokból meríti ismereteinek növesztésére a gyarapító tápnedvet.

E nyilatkozat után megbocsát nekem a tisztelt olvasó, ha mindjárt első bekopogtatással saját személyemet hozom beszéd tárgyaúl.

Éltem egyik föladatáúl tüzém ki a magyar nemzet eredetét s ősi lakhelyét, mennyire tehetségem engedendi, kinyomozni, tisztára hozni; mi végett húsz év óta tanulám már akkor a magyar népség

---

[40]) Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. 109.
[41]) Podhradczky, Buda és Pest régi állapotjokról. Pesten, 1833. 8. 83.
[42]) Péterfy, Sacra Concilia. Posonii, 1741. fol. P. I. 128.
[43]) Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Viennae, 1737. fol. Tom. III. 13.

hajdani dolgaira bármi részből vonatkozó történeteket, szorgalommal olvasgatám a keleti népfajok és tartományok ismeretére vezető munkákat, sőt el is határozám magam egy keleti utazásra, midőn Ázsiában utazó hazánkfiának Körösi Csoma Sándornak Dardzsilingben 1842-diki april 14-dikén történt halála a hírlapok által tudtomra jutott. Báró Hügel Károly által irott necrolog volt az, mely e ritka sajátságu tudósnak vég óráit velünk körülményesen tudatá. Mohón olvasám, s keresve kerésem, vajjon nem találok-e benne a magyarok e legnagyobb zarándokának eredetünket világositó fölfedezéseiről, vagy kutatás-irányáról valamit; miután Kalkuttából újra éjszak felé vándorlása ilyes célzatot árult el. Találtam igen is, találtunk mindnyájan, kik azt olvastuk. Hiteles kútfőből közlé Hügel azon viszony leirását, melyben Körösi (Campbell angol ügyviselővel) Himalaya hegyén lévő Szikkem tartomány Dardzsiling városában állott; értesíte vég napjaiban Campbell urnak tett nyilatkozatairól, melyek között ez is találtatik: „Kimondá Körösi abbeli meggyőződését, hogy huzamos és fáradalmas kutatásai célját a dzsugur nép föltalálásában elérendi, melynek honát Lasszától kelet és éjszakra, Kám tartományban, a tulajdonképi China nyugati határain gondolá föllelni; ezt ohajtá még az életben elérni, ott fogja, úgymond, azon törzsököket fölfedezni, miket eddig foganatlanúl nyomozott. Reményeit a nyelvrokonságokra alapítá, állítván, hogy a „Hungar“ név a szlavón, celta, erdélyi szász, és német nyelvekben Ungar- és Yungarra korcsosult! Már pedig arab, török és perzsa munkákban egy középázsiai nemzet említtetik, melynek erkölcsei és szokásai sok hasonlatosságot mutatnak azon népével, mely keletről költözött be Magyarországba: azon nép pedig ama nyelvekben Ugur, Yugur, Jugur nevekben fordul elő; s ő bizonyos benne, mikép ama munkákban azon vidék van lakjokúl kitűzve, hol ő azokat most keresi“ *).

Azon előismeretek, melyekkel e sorok olvasásakor Ázsia régibb és újabb népeiről birtam, legott meggyőzének arról, hogy a boldog életre költözött tudós tévedésben, és pedig kettős tévedésben vala; s e tévedés kalauzolá őt a dzsugurok felé. Azt hittem ugyanis már akkor, hogy a dzsugurok mongol faju s nyelvü népség; a „Jugur“ pedig régente egy török népágazatnak volt neve.

*) Toldy Ferenc Irodalmi beszédei. Pozsony, 1847. 8r. Jegyz. 310. lap.

Nem hoztam azonban itéletet végsőkép, hanem újolag elővettem Adelung, Klaproth, Ritter, Schmidt, Schlözer és egyebek munkáit; újban megolvastam, ismét és ismét egybevetettem az irókat, de végre is megmaradtam előbbi véleményemben. A jegyzeteket, miket részint ekkor, részint már előbb 1826 és 27-dik évben Bécsben tartózkodásom alkalmával két nagy könyvtárból ez és rokon tárgyakra gyüjtöttem, összeállítani, velök Körösi tévedését kimutatólag föllépni, vagy csak azért sem tartám szükségesnek, mivel hazámfiai elött a dzsugur nép kevesbé levén ismeretes, az elhunyt kutatónak reményteli célzata kevés figyelmet gerjesztett nemcsak, hanem a hírlapi figyelmeztetés további viszhang nélkül el is enyészett, s majdnem örök feledésbe sülyedendő.

Jeles nap volt a f. évi aug. 31-dike. Gützlaff, a világhírü chinai tudós lépett föl a magyar academiában, oly megelőző hírrel, hogy a chinai birodalom határainál élő magyar népágazatról leend szólandó. Hallottuk, és pedig páratlan figyelemmel hallottuk. Kimondá, miszerint a dzungárokat Chinától éjszakra Kokonor körül lakó népet tartja magyarok vérrokonának, azon népet, mely harcias szelleméről, mint Chinának rettentő ostora ismeretes az ottani évkönyvekből.

E nyilvánítást hallván, Körösi meghiusúlt igyekezete ötlött tüstént elmémbe, rendíthetlenül hivén, hogy Gützlaff azon fonalat kapá föl, melyet a kegyetlen halál amannak kezéből kiejtetett. Tisztába jövék legott; és ezennel nyilvánítni, állítni, sőt vitatni merem Gützlaff véleményének hasonlóúl merő tévedésen alapulását.

Igazságos és kimélő akarok lenni mind e nagy tudós, mind Körösi irányában. Elmondom nézetimet, föltárom azon körülményeket, mik roppant vállalatu Körösinket bizonyára kimentik a tudatlanság vádja alól: miért tévedett el a dzsugurok és jugurokban; ezen mentség méltánylása pedig Gützlaff mellett is harcoland.

Midőn Körösi ennek előtte harminc, mondjuk, harminc évvel hazánkat ifju korában elhagyá: az éjszakázsiai népek ismerete nem terjedt még el annyira az európai tudósok között, hogy a mongol nép minden ágazatiról s azok nyelv- és dialectusi osztályzatáról tiszta fogalom alakulhatott volna; e részben leginkább az orosz utazók és tudósók világosíták föl Európát az utóbbi tizedekben. Körösi munkás életének nagy részét Tibetben és Keletindiában töltötte, hová éjszak tudományos müködésének fénysugára el nem juthatván, azok-

'kal arányosan nem haladhatott: s így meg kellett történnie, hogy miután Középázsia élő népei között sehol magyar rokonokra nem talált, némi névhasonlatosságnál fogva az általa nyelvben nem ismert dzsugurokat vélné magyar ivadéknak. A Déli-Chinában működő Gützlaffot, kinek nemzetünk története soha nem szolgált studiumúl, alig hibázunk ha kimondjuk, hogy Körösi tekintélyére építés, és az orosz pétervári tudósok e tárgyra vonatkozó munkáinak át nem vizsgálása vezette tévútra.

A mi helyzetünk e szempontból kedvezőbb és szerencsésb vala, mert használatára juthatánk a mongol, különösen dzsugur vagy dzongár nép történetét és nyelvét ismertető dolgozatoknak.

Nem csak azért, hogy számot adjak azon munkákról, melyekből a dzsongárokróli ismeretimet s jegyzetimet merítettem már Körösi célzatának köztudomásra jöttekor, hanem azért is, hogy bennök tekintélyekre támaszkodhassam, időrend szerint elsorolni jónak vélem az irókat s munkáik címét, mikből szinte alábbi rövid előadásom vonaték.

Ilyenek:

1) Schlözer Aug. Lud. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771, in 4.

2) Abulgasi Bagadur Chan's Geschlechtbuch der Mungalisch-Mogulischen oder Mogorischen Chanen. Aus einer türkischen Handschrift ins Teutsche übersetzt von D. Dan. Gottl. Messerschmid. Göttingen, 1780. in 8.

3) Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807. und 1808. Halle und Berlin, 1812—1814. I—III. B. in 8.

4) Adelung Fried. Uebersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialekte. St. Petersburg. 1820. in 8.

5) Klaproth Jul. Asia Polyglotta. Paris, 1823. in 4. Sprachatlas. fol. atl.

6) Schmidt Is. Jac. Forschungen im Gebiete der älteren religiösen, politischen und litterarischen Bildungsgeschichte der Völker Mittelasiens, vorzüglich der Mongolen und Tibeter. St. Petersburg, 1824. in 8.

7) Klaproth J. Beleuchtung und Wiederlegung der Forschungen über die Geschichte der Mittel-Asiatischen Völker des Herrn J. Schmidt, in St. Petersburg. Paris, 1824. in 8.

8) Timkowszki Geor. Reise nach China durch die Mongoley in den J. 1820 u. 1821. Aus dem Russ. übers. Wien, 1826. in 12. I. II. Th.

9) Schmidt Is. Jac. Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetsen Chwngtaidzchi der Ordus. Aus dem Mongolischen übersetzt. St. Petersburg, 1829. in 4.

10) Schmidt J. Die Volkstämme der Mongolen, als Beitrag zur Geschichte

dieses Volkes und seines Fürstenhauses. V. Noveaux mémoires de l' Académie, Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg. Tom. II.

11) Hammer Jos. Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak. Wien 1840. in 8.

12) Ritter Car. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1832. in 8. Bd. I. (főleg 442—472. l.).

A *mongol* vagy változatos irással : *mongal*, *mogol*, népség három fő törzsökre oszlik föl; u. m. I. tulajdonképi *MONGOL* ; II. *ÖLÖT* vagy *KALMÜK*; III. *BURIÄT* vagy *BURÄT* népre; kik ámbár némi dialectusi különbséggel, de mind azonegy nyelvet beszélik. Ezen három fő törzsökbeliek lakhelyzet- és politicai állapotuknál fogva ismét több altörzsökökre vagy felekezetekre oszlanak, nyelvök és szójárásuk is ahoz képest különböző nevet viselvén.

I. A *mongolok* osztályába tartoznak im ezek :

1. a Chalcha vagy Kalkas mongolok.
2. Scharraigol.
3. Szelengini mongolok.

A 2-dik számúnak felekezetei :

a) Ortos,
b) Choit,
c) Tümmed vagy Tümmüt.

A 3-dik számuhoz járul : Songgol.

II. A *Kalmükok* vagy *Ölötök* törzsökébe esik :

1. *Dzsongár* vagy *Dzsugur*, *Szöngyur* népség.
2. Dörböt vagy Derbet nép.
3. Chosoot.
4. Torgot vagy Törgöt népfelekezet.

III. A *buriät* törzsöknek van két fő felekezete:

1. Barga Burät.
2. Chorin Burät. Melyek ismét több alosztályokkal birnak.

A II-dik azaz Kalmük vagy Ölöt főtörzsökhöz sorolván a dzsongárokat, szükség előbb amazokról valamit mondanunk általában, aztán ismételjük különösen a dzsongár felekezetet.

Azon nép, mely Európában kalmük név alatt ismertetik, saját nyelvén magát Ölöt-nek mondja. A kalmük név azon kalpag nemétől, melyet viselnek, a turbánt hordó muhammedán vallásu szomszéd tatár népektől ragasztatott rájok. Eredeti törzsökfajuk, melytől származnak, Abulgasi szerint Ujrätnak hivatik; a mi valószinükép az

Ölötnek csak elrontása. Így, a chinai térítőknél „Elut“ formában jő elő az Ölöt.

Az Ujrätok vagy Ölötök őshazája China éjszaki határánál terült el; egy részök a mennyei birodalom hatalma alá hajtatott ugyan, de egy másik, velök véres tusákat viselve, szabadon és függetlenül élt; és ezen szabad ölöt felekezet neveztetik dzongárnak.

Határa ezek tartományának Szibiria, Kis- és Nagy-Bukharia, az Altai hegyek, melyek a Kalka mongoloktól választják el őket.

Miután a XVII-dik században sok időn át rettegteték fegyvereikkel a mennyei birodalom lakóit, végre a mult század kellő közepén részint belső visszavonások, részint chinai ármány és cselszövény következtében fölbomlott a dzsungaroknak önállása nemcsak, hanem régi lakhelyeiket elhagyván nyugat és éjszak felé vonultak, s így az azelőtt összetartó népség nagy részben elszéllyedt.

E dzsungár revolutiónak nevezhető esemény rövid vázolatban ebből áll:

Korlátlan hatalmu kánjaik az *Ili* folyónál, mely az ő nyelvükön *Balkhas-Nur*-nak hivaték, tartották székhelyeiket, a két utolsó fejedelmök, u. m. *Zagan-Araptan-Khon-Taidzsi* s ennek fia *Galdan-Cseren* alatt virágzék föl leginkább hatalmok, mert némely szomszéd népeket, jelesen Kis-Buchariát, mely *Kaskar*, *Ucs*, *Aru*, *Kuza*, *Erken*, *Khoton* és *Kereje* városokból áll, meghódíták; negyven évig pedig a chínaiakkal viseltek szerencsés háborút. Itt még nem állapodott meg hadi szerencséjök; az előbb nevezett Zagan-Araptan a puszta kietlenek és sivatagokon áthatva betört a tangutok és kosútok földére, mely utóbbi hasonlóúl mongol vérü és nyelvü népség *Koku-Nur*, azaz kéktó körül tanyáz, akkor a tangutoknak vala adózója; továbbá *Tibetet* a tangutok fővárosát a Dalai-Lama székhelyét, hol tömérdek aranyat szerze, mely zsákmány a dzungarokat rendkivül meggazdagítá, földulá. 1717. decemb. 1. napján elfoglalta *Lahssa* fővárost is, de ebből 1720-ban kiüzetett a chinaiak által. — *Galdan-Cseren* fejdelem megholt 1746-ban, miután 17 éves fiát *Zebek-Dorsut*, ki *Adzsánnak* is hivaték, utódjaúl rendelte volna; de ezt a *szaiszangok* azaz a dzsungár nagyok a *Szarga*ban vagyis nemzeti tanácsban részint azért, mivel roszul uralkodott, és sok erőszakot vive végbe, részint mivel kitudták abbeli szándokát, hogy őket letenni, és helyökbe rokonait akará föltolni, uralmától és szemevilágától megfoszták. Helyébe emeltetett Galdan-Cserennek ágya-

satot született akkoron 30 éves fia *Lamu-Darsu*. Ezen fejdelem *Erdeni-Batur-Khon-Taidssi*, azaz szent atya és vitéz (bátor) jó fejdelem nevet vőn fel. Vég pusztulás következett ezen választásból a dzungár nemzetre, mert a trónkövetelő *Debatsi* magának erős pártot szerezvén, az országot megtámadá, és őt megölé: a miből örökös viszálkodás származott; ezt elég eszélyesen használni tudván a chínai udvar, a hozzá menekült és segélyt kérő másik praetendens *Amurzanan*nak *Czin-Van* azaz hercegi címet és a dzsungárok legyőzésére hadisegédet nyujta, melylyel Debatsi 1754-ben legyőzetett. Azonban a chínai udvar fondorkodása miatt ez sem lehetett uralkodóvá, azért népével elvonúlván a chínai határoktól és Ili folyónál ezen törzsök régibb fészkében telepedett meg, „dzsongárok legfőbb uralkodója" címet vevén magának. Ilyetén megszakadások, egymás elleni harcok között meggyengülvén a dzungárok ereje, egy részök Szibiria felé vonta magát, az orosz hatalmat és pártfogást elismerő. Az orosz hatalom valamint nem gátlá a chínaiakat a dzsungár nép szétzúzásában, úgy más részt szivesen fogadta a magukat alája vetőket. Néhány ezer dzsungár család be is ment Oroszországba, mik között sok rojonok és szajszangok, azaz uralkodó hercegek és főnemesek voltak. Azon dzsungárok, kik ősi (schamani vagy lámai) vallásukban kivántak megmaradni, az asztrakáni kormánymegyében lakó kalmükok közé helyeztettek a Volga mellett; azok pedig, kik keresztyén hitre tértek, Sztavropolba az Orenburgi guberniumba vitettek, mely város tulajdonkép a keresztyén hitre tért kalmükok számára építtetett a fönnebbi években.

Ily vége lön a hatalmas dzungar nemzetnek, megosztva az orosz és chínai hatalom között. A miből ránk, vagyis a dzsungár-magyar kérdésre nézve az legfontosabb, hogy nem csak China éjszaki részeiben és Kokonornál, hanem Oroszbirodalomban is két ponton, nevezetesen a Volga mellett és Stavropolban léteznek kalmük rokonaik között számos dzsungár családok: kiknek nyelvét, a többi kalmükokével mindenben megegyezőt, az orosz tudósoknak nem ismerni lehetetlen. Én pedig, mint az elsorolt munkákból látható, leginkább oroszországi tudósok előadásaira fektetém és alapítom most is erős hiedelmemet, tudományomat.

A dzsugur nyelvből hozhatnék föl még példamutatványt; de miután az mindenben mongol és semmiben magyar, drága idővesz-

tés lenne effélével bíbelődnöm; a tudnivágyók már létező mongol grammatikákhoz folyamodhatnak.

A chínaiak által következőkben jellemeztetik ezen nép épen elszélyedésök ideje előtt. Földet nem mivelnek, barmokat tenyésztenek, eledelök hús, italuk tehén- és kanca-téj. Minden családnak van saját neve; azok, kik egy családnevet viselnek, nem házasodhatnak saját kebelükből. A nők nem lepleztetnek el a férfiak szeme előtt. Főnökük *Khán* nevet visel, kit méltóságban a *taidschik* és *saisanok* (dzaissang, azaz nemesek) követnek. Ezen dzsungárok míveletlenek, szemtelenek, meggondolatlanok, gyalázatosak, ragadozók; azonban a Láma iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetnek, szavára mint törvényre figyelnek, és keresik áldását. Ha meghal valaki közülök, tovább viszik, a hegyekbe a vadállatok eledeleül, minthogy oly hiedelemben vannak, miszerint a megholtak bűneiktől megtisztulván, annál hamarább elérik újjászületésöket. Szomoru énekeik, bárminő egyszerü is az, az éj csendes óráiban könyzáport csavar ki a hallgatók szemeiből. Tartományuk igen nagy, legelőik bűja, folyóik halakban gazdag; hegyeik és völgyeik telvék lovakkal, ökrökkel és tevékkel; egy milliónál több harcost állíthatnak csatatérre. Hatalmok- és erejökben bizakodva, az oroszokat, perzsákot, Kasmirt, Tübetet, sőt magát Chinát is megtámadják; de ez megfékezi őket [1]).

Szántszándékkal dzongár, dzsungur változatos irással jelöltem e nép nevét, azon tekintetből, hogy az olvasó hozzá szokjék az efféle változatossághoz. Alig van az elsorolt és más irók közt, ki e nép nevét különbözőkép ne adná. Pallas: *Soongarr*, Mailla: *Tchongkar*, Remusat: *Dschoun-gar*, Timkovszki: *Dzoúngar*, az orosz nép pedig *Soongor* névvel illeti. Georgi „*Junkar*“ nevet használ, mit a francia és olasz irásmódból lehet megfejteni.

Épen nem lehet immár csudálni, hogy a név hasonlatossága után indulva Körösink e középkorban föltünt ázsiai *uigurokat* vagy *jugurokat* betüjellemeikről elhiresedetteket egynek vélte az ungarusokkal azaz a magyarokkal; azonosoknak gyanítá ezeket, úgy mint amazokat a dzsugurokkal vagy szongárokkal. Az *uigur*, *ungarus*,

---

[1]) Troubles de la Dzoungarie traduit des Chinois par J. Klaproth. In Magazin Asiatique. Tom. II. pag. 187. Conf. Ritter Car. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1832. in 8. Bd. I. S. 448.

és *dzsugur* három különböző népség neve szinte annyi különböző értelemmel bír; a dzungár Klaproth szerint (Asia poligl. pag. 212.) bal kart jelent mongolban; ugyanis *dzon:* bal, *gar*: kar vagy kéz; éjszakit kifejező értelemmel; minthogy a mongoloknál kelet *elő*, nyugot *hát*, dél *jobb*, éjszak *bal* irányzatra használtatik a tájékozásban; e felekezet pedig éjszakra terült el, tehát merő geographiai nemzet.

Egyéni fölfogást és meggyőződést nyilvánítottam e rövid értekezésnek mindjárt első soraiban: szinte olyat kifejező, Taganrogból 1844-ki aug. 1. napján küldött tudósításom ime soraival zárom be: „*Magyar nyelvü népséget, ha a Jegestengertől a sinai falakig, onnan a Gangesig minden hegyet völgyet bekalandozom is, soha nem találandok*“ *). Ez most is meggyőződésem.

SMETANA S A PHILOSOPHIA KÖZEL KIMENETELE.

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

Dr. Smetana Ágost Hamburgban legközelebb egy ily címü, köz figyelmet gerjesztett munkával lépett fel: „*Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie.*“ Kiváncsi volt kiki tudni, vajjon mily katastroph adta magát elő a philosophia történetében, s minő kimenetelt jósol annak a szerző; azonban végig menvén tartalmán, általa magasra feszített várakozásunk nem igen elégíttetik ki, söt csalódva érezzük magunkat; a katastroph nem valami nemzet sorsát eldöntő esemény, s a hirdetett kimenetellel aligha egyet fog mindenki érteni, söt én egyenesen azt hiszem, hogy csupán Smetana képzeletének agyszüleménye. Mind e mellett a munka érdekességét nem tagadhatni; címjének ugyan nem felel meg illően, s e tekintetben azt puszta cégérnek kell tartanunk; de az, mit szerző a philosophia történetéből, kivált annak legfontosabb szakáról, Cartesiustól Kantig elősorol (bár az sincs egészen igazi álláspontról tekintve), oly lelkes, beható és alkalmas, philosophiai eszméink fölelevenítésére, újra átgondolására s vég tájékozásra egészben, hogy an-

*) Magyar Academiai Értesítő. 1844. 138. lap.

nak figyelmes áttekintetét a philosophia kedvelőinek eléggé nem ajánlhatjuk.

Tartalma röviden ez:

Szerzőnk az egész philosophia történetét két szakaszra osztja: *keleti* és *nyugati* philosophiára; amaz szerinte a *létel* (Seyn) elvéből indúl ki, emez a *tudásból* (Wissen). Az őskorban tudniillik az emberiség a természettől még el nem szakadván, magát mint annak részét tekintette: a pantheismus vala ennél fogva a keleti őskor philosophiája és vallása. Bölcsei ezen minden-isten szemléletébe merültek, hogy örök nyugalmában részesülve, végre vele egyesülhessenek. Szerzőnk ennek következtében a keleti philosophia vég eredményét e szavakban pontosítja össze: „A tudás jobb a cselekvésnél, az álom az ébrenlétnél s a halál fölülmúl mindent." Természetesen, mert ez által az ember az egy mindenistennel egyesül. Ezen bölcselkedés, mely a szellemileg korán kifejlődött kelet későbbi megállapodását s dermedtségét részben okozhatta, a nyugtalan szellemű s haladásra elszánt nyugati emberiségnél nem nagy pártfogásra talált.

A nyugati philosophia ugyanis a tudásból indúlt ki. Az öntudatra jutott ember meggyőződésének okát akarja tudni, hogy magának arról számot adhasson. Ez oknál fogva az ismeret kútfejeit, törvényeit, célját kutatja. De ez által, szerzőnk szerint, öntudata meghasonlott; a tudás elvált a léteItől; sőt ellentétbe tette magát azzal; az ember elszakadt a természettől is, ezt nem mint *hason*, hanem mint *más* nemüt tekintvén. És így mivel szerinte az igazság a létel (valóság) s tudás (ismeret) azonságában áll, a nyugati philosophiának feladata más nem lehetett, mint a tudás általi lételhez jutás; addig az empirismus, rationalismus és scepticismus rendszerein keresztül, mindig felsőbb álláspontokra jutván, tisztúlnia kellett, míg végre a legújabb német szemlélődő philosophiának sikerülhetett a létellel, tehát a keleti philosophia kiinduláspontjával, egyesülni. A philosophia ez uton, szerzőnk szerint, feladata létesülésére *minden lehető* útakat magkisértvén Hegel- és Herbarttal befejezése küszöbén áll.

Küszöbén mondom, mert a görög philosophia sz. szerint az átmenetet képezte a keresztyén philosophiához, és némileg még, kivált Platónál, keletieskedett; a keresztyén philosophiában ellenben a tudás teljesen elvált a léteItől, de fejlődésében egyoldalúságát érezvén, koronként a másik elv felé gravitált, söt azt magába felvette, még

ki nem fejlették, Jordano Bruno philosophiájában, magasabb állásponton Spinozánál s legfelsőbben Hegelnél. Ennek pantheismusa már egészen a keleti eredménynyel egy s ugyanaz: az emberi egyéniség teljesen fel van olvasztva a mindenistenben s vele együtt az öröklét és szabad akarat. Smetana megvallja, mikép Hegel rendszerének utolsó szava: általános quietismus, az embernek nem marad más tenni valója, mint *annak szemlélése*, *mi történik*. Ez azonban nincs egészen ínyére. Ámbár azonsági bölcselkedő s a philosophiának történetében a theismus átmenetét pantheismusba örömmel fogadja s ezen átmenetben, ha a tudás elvéből indúl ki, a philosophiának egyoldalúságábóli kivergődését látja, sőt egyenesen azt, a mit ő *katastrophnak* nevez, mert ez által a nyugati philosophia elvének elégtelenségét bevallotta s hajótörést szenvedett; ámbár tehát szerzőnk, mint mondám, azonsági bölcsész s teljesen meg van győződve, hogy a philosophia eddig feladata létesítésére minden lehető utakat megkisért s ezentúl szükségkép be kell végeztetnie, ezen véget még sem látja Hegelben, mert philosophiája általi megsemmisítését egyéniségünknek, a mindenisten és szabadságunknak ennek kényszerüsége által, nem helyesli, azonkivül azt tartván, hogy Hegel a tudás és létel azonságát, az embernek általános (absolut) tudásában, *hamisan* egyesíté, mivel ismeretünknek csak *viszonyos* tudás és azonság tulajdonítható. Azért szerzőnk, bár a philosophiának ajtó előtt álló befejezését makacsúl hiszi, mégis úgy van meggyőződve, hogy az Hegel philosophiája által még nem eszközöltetett, hanem egyedül oly rendszer által végbevihető, mely egyéniségünk és szabad akaratunk jogait bántatlanúl hagyva, az erkölcsiség alapját nem rendíti. Minő legyen az? Ezt azonban maga sem tudja; de hogy egy oldalról Kant és Herbart, másról Hegel philosophiái felsőbb állásponttoni egyesüléséből álland, ezt sejdíti. „És ez, úgymond, nagyobb esemény leszen, mint a reformatio és revolutio, mert véget vet az emberi öntudat régi meghasonlásának tudás és létel közt, egyesíti a theismust a pantheismussal, a szabadságot a kényszerüséggel, a keletit a nyugati philosophiával. A világ titka fel lesz fedezve."

És akkor? Akkor a német szellem betölté hivatását, megsemmisítvén a lefolyt kor hatalmait: „*a vallást és jogot*" helyökbe állítván a „*szeretetet s müvészetet*." Mivel pedig a nemzetek sorba hivatvák rendeltetésök céljai betöltésére, s *erre korunkban*, mint tagadhatlan, *különösen a szláv nemzet van jogosítva*! kitünő socialis

és művészi tulajdonaival: ekkor tehát a *Slavia* dicsősége virágzik ki. Ezen nemzet létesítendi tudniillik a német philosophia eredményeit, az emberiségnek jobb és szebb jövendőt alkotván!

És ez szerzőnk szerint a munkája címén hirdetett philosophia történetének „*kimenete.*"

Olvasóim, tudom, itt mélyen fellélekzenek, mert ily közel álló paradicsomi időket nem vártak. Fognak-e bekövetkezhetni? Nem tudom; mert a jövendő általában bizonytalan. A mit azonban tudok, az: hogy az emberek, míg élnek és gondolkodnak, philosophálni is fognak; tehát a philosophia végét nem érheti. Továbbá tudom, hogy ezen véget nem érhető philosophia, ha elszakad az élettől, s mivelői a helyett, hogy a valóságot figyelemre méltatnák, szobában ülve s elvont gondolat-világukba belé merülve, magánosan és ridegen szemlélődésök álomképeit hajhászszák, hogy ezen az élettől elszakadt, elvont philosophia, mondom, az életre nem is hathat, sőt hogy ily viszonyok közt az élet épen úgy elfordúl a philosophiától, mint a philosophia ezt hagyta el, minek következtében az igért paradicsomi napok alig fognak bekövetkezhetni, legalább nem a philosophia által, még magokra a philosophia mivelőire nézve sem; mert ha ezek a világban soha sem tekintenek szét, s örökké csak szobában fűzik szét rendszereiket: a várt paradicsom helyett, valószinüleg ott éri őket a rosz gyomor, a rongált ideg és végre a hypochondria. De mivel Cicero szerint philosophnak hatalomszóval nem szabad élni, s állításait okokkal kell bizonyítania: íme előadom nézeteim bővebb okadatolását.

A philosophia mindenütt és minden időben a mindenség vég okai s törvényei kinyomozásával foglalkodott. E nyomozásban egyik főtárgya az ember, ennek törvényei, célja; mert emberhez az ember áll legközelebb.

Ismeretet akarván nyerni a mindenségről és magáról, hogy magát e földi pályán tájékozhassa: e feladatnak végre természetesen *az igazság kérdése* körül kellett forogni, mert *igaz* ismeretet akarunk, nem hamisat. Mi tehát az igazság? *Gondolatink összeegyezése tárgyaikkal.* Ebben körül-belül megegyeztek a bölcselkedők.

Ezt azonban könnyű mondani, de nehézség az: mi biztosít az iránt, hogy gondolatink tárgyaikkal egyeznek? hogy juthatnak ezen

meggyőződéshez? Ezen meggyőződés pedig elutasíthatlan, mert máskép ismereteink igazsága iránt bizonyosak nem lehetnénk.

Ez itt a bökkenő. Szellemünk eredetileg úgy van alkotva, hogy a tárgyak *elébbi* észrevétele nélkül nem gondolkodhatunk. Ellenmondhatlan tény: a némán vagy vak vakon született, hangok vagy színek felett nem képes magának ismereretet szerezni. És miért? mert a tárgy ismerete eredetileg a tárgy *észrevételéhez* van kötve. Ennek következtében az ember két világ lakója: *a valónak* (realisnak), honnan ismerete tárgyait szedi, és az *eszménynek* (idealisnak), mely a tárgyak szelleme általi *magyarázatát* foglalja magában. Minden ismeretünk tehát *két együtt munkáló tényező* eredménye lévén, a tárgyaké és szellemünké, természetes miként ez által eredetileg oly *dualismusba* vagyunk bonyolódva, mely nemcsak a philosophiában, hanem általában a tudományban, művészetben és életben kitűnik és soha egészen ki nem egyenlíthető.

Smetana ennek következtében a philosophia történetét helyesen osztja fel keletire és nyugatira, mert osztályozásának elve, az ismeret eredeti két különböző tényezőire alapul: létre (tárgyra) és tudásra (ismeretére); véleményem szerint azonban hibáz, ha ezen eredeti dualismust teljesen kiegyenlíthetőnek hiszi, s abba helyezi a philosophia befejezését. A gondolat tudniillik akkor lehetne *egy tárgyával*, ha a tárgy a gyakorlatban vagy *bent foglaltatnék*, vagy ha gondolkodásunk *a tárgyakat teremtené*. Így képzeljük magunknak az általános, az isteni ismeretet és tudást; gondolkodása eszményi és való egyszersmind, tárgyát teremtő, magában foglaló. Az általános ész e világot gondolta és a világ lőn. Ámde az ember gondolkodása nem bír teremtő erővel, s a tárgyak mindig a gondolaton *kivül* vannak; tehát soha nem is lehetnek azokkal ugyanazok. Szemléleti ismereteinket *tárgyilagosaknak* hívjuk, mert *közvetetlenül a tárgyakból erednek;* de azért tárgyilagos ismereteink nem a tárgyak magok. Az ismeret mindig a tárgyon kivül van, *eszményi* természetü, a tárgy pedig *való*. A művészet körében is lehet valamely ábrázolás *élethű*, szobor, kép, vagy leiró költemény; de azért ezen élethűség csak *művészi*, nem való, nem ugyan azonegy természetbeni tárgyával. Innen van azután, hogy mi a dolgok lényegét nem ismerhetjük (kivéve Téreyt Losoncon), és csak tüneményeiket magyarázhatjuk, meddig tudniillik magyarázhatók.

Ez tudnivaló nem kecsegtető helyezet, s ennyivel sem Smetana,

sem Térey meg nem tudnak elégedni, de még mások sem. A józan eszű ember ugyan azt mondja: ismeret-tehetségünk nem végtelen, tehát az ismeret sem lehet az, s ha végre becsületesen fáradoztunk az igazság kutatásában s azon pontra értünk, hol a magyarázás végét éri, mert az emberiség korlátai állnak előttünk; ezzel meg kell elégednünk, s meg kell nyugodnunk, mert tettük a mi lehetséges. Igen, így szól a gyakorlati ember, de nem a szertelen idealista. „Legforróbb vágyunk, mond Smetana, ki nincs elégítve, mely szerint *teljes tudást* kivánunk;“ s Térey egy külön munkában ugyan csak lehordott, mivel őszintén megvallám, hogy az anyag és szellem lényegét nem ismerem. Szerinte kevesebb tudás, úgy látszik, meg sem érdemli a fáradságot, mint heves politicusaink is még nem régiben azt tarták: „mindent vagy semmit.“ Smetana, Térey és az idealisták némi igazolására azonban meg kell vallanom, miszerint Ádám s a paradicsom ismeretfája idejétől fogva találtatik már ily szertelenség hajlama az emberi nemben. A haladni akaró ember *általános eszmék* után törekedik, teljes ismeretet kiván, a szépség *eszménye* után sóvárog, esze kötelességévé teszi a vétek nélküli erényt, érzéki természete pedig hiány nélküli boldogság után sohajtoz. Ezen hajlamon alapúl altaljában *tökéletesülhetési természetünk*. Ámde korlátoltak lévén, általános ismeret, szépség, erény és boldogság birtokába nem juthatunk, s meg kell elégednünk azzal, mit becsületes küzdés után, tehetségeink s körülményeink állapota szerint birtokunkba keríthettünk. Embernek, ki a lehetségessel meg nem tud elégedni, s a lehetetlen után sóvárog; úgy látszik nem marad más tenni valója, mint hogy magát egy szívrepesztő monolog után felakaszsza; de a találékony emberi ész csakugyan feltalált valami harmadikat s ez — a *képzelgés*.

Igen, s ehez folyamodik menekülést ohajtva azon boldogtalan, kit a valóság visszataszít, s ki vele meg nem tud barátkozni. Képzelt ismeretünk, szépségünk, erényünk, boldogságunk és boldogtalanságunk tömérdek, kivált az újabb időben, hol mint egyik utóbbi academiai előadásomban megmutattam, csupán a szellemet művelő ferde oktatásunk, az érzékiségtől távoztató vallásunk, a tudomány emberei elszigetelése a gyakorlati élettől és számüzésök könyvtáraikba, honnan a világba soha sem pillantanak ki, tudományos életünkben oly tömegét fejtik ki a képzelgésnek, hogy gyakorlati a valósághoz

ragaszkodó embernek szinte szédeleg a feje, s a régi bölcscsel kénytelen felkiáltani: „Quantum in rebus hominum est inane!"

Íme megmutattam, mikép tárgy nélkül nem gondolkodhatunk, minél fogva minden józan bölcselkedésnek tárgyból kell kiindúlni, s azt magyarázni; azonban, mi tagadás benne, ezen az úton feloldozhatlan *dualismusra* akadunk, melyben meg is kell nyugodnunk. Ezt azonban szobaülő képzelgő bölcselkedők soha sem valának képesek eltűrni, a teljes egybeolvasztást vagy *tárgyból* vagy *gondolatból kiindúlva* megkisértvén. A dualisticai philosophia őszintén megvallja, hogy nem tudja, mi lényegében az anyag és szellem. Az empirismus tetőpontján (Système de la nature) azonban bátran azt nyilatkoztatja, hogy a szellemi *anyag*, azaz ennek emanatiója. A dualisticai philosophia a gondolat és tárgy *különbségét* állítja, a rationalismus tetőpontján (a szemlélődő philosophia) a fogalom és tárgy *azonságát* vitatja. Mindkét állítás, mint látni, bebizonyíthatlan hypothesisen, fictión, tehát képzelgésen alapúl, melyhez a szobaülő bölcsészek azért folyamodtak, hogy az ismeretünkben fenmaradó, nekik tűrhetetlen dualismust egybeolvaszthassák; mert ha az egyik vagy a másik hypothesis áll, akkor az igazság régi kérdése meg van oldva. Ha gondolatink is anyagiak, mint a tárgyak, vagy ha a fogalom s tárgya ugyanaz: akkor összeegyezésökről szó sem lehet, akkor szükségkép egyeznek egymással. Ily előzmények után azután a szemlélődő philosophia bátran állíthatja, hogy a tárgyak *lényegét is ismerjük*, hogy az emberi tudás *általános*, mert hiszen minden következetesen kiképezett fogalmaink a valóságot benfoglalván, velünk a tárgyak lényegét is megismertetik. Felséges és kényelmes egy philosophia; szerinte megismerhetjük lényegileg az embert, istent és világot, a nélkül hogy szobánkból kiindúlnánk!

A baj azonban itt az, hogy a gyakorlati ember ily képzelgős philosophiáról mitsem akar tudni, minél fogva ezen tudomány, melynek rendeltetése sajátkép *szövétnekgyujtás s irányadás az életben*, ettől egészen elszakad, úgy hogy végre az élet és a philosophia egymásra nem figyelve, s egymással mitsem gondolva, saját útjokat folytatják: s ez azután a philosophia historiájának *igazi katastrophja*, mert maga magát semmisíti meg! A képzelgős empirismus, tetőpontján, *materialismusba* sülyed, a rationalismus *pantheismusba;* mindkettőnek eredménye isten-, öröklét- és szabadság-tagadás. Hall-

gat-e erre az élet? s képes-e erre a gyakorlati világban forgó ember hallgatni?

Ismeretünk két eredeti tényezője szerint mi emberek, mint mondám, úgy szólván két világ lakosai vagyunk, a való és a gondolatbeli világnak. Ezen két ismeretkörünk *egymás által ki nem pótolható*, mert a tárgy, mint megmutattam, sohasem ugyanaz a gondolattal, attól mindig különböző, szellemünk pedig nem képes a tárgyakat *elébbi észrevétel* nélkül megismerni. Innen két különböző szemléletmód támad, *tárgyilagos*, az életben forgó gyakorlati embernél s *alanyiasan egyéni*, a világtól kirekesztett szobaülőben. A szobaülőnek, mivel a tapasztalástól ki van zárva, és csupán a gondolkodásra szorítkozik, a gondolkodás (reflexio, speculatio) *minden*; az életben forgó ember ellenben inkább *közvetlen tényekhez* ragaszkodik, mert elmélkedése elégtelenségét élettel és világgal szemközt, nem egyszer sajnosan tapasztalja.

És most tekintsünk a philosophia historiájának lefolyására, összehasonlítván azt a társadalmi élet történetével. Cartesiustól Herbartig minden rendszer, mely szellemünk eredeti dualismusát nem méltatva, a philosophiát egy elvből akarta kifejteni, hogy a teljes igazság kellékének megfeleljen, szükségkép isten-, öröklét- és szabadság-tagadásba sülyedt: a francia materialismus, szintúgy mint Spinosa pantheismusa, s a német azonsági philosophia, Smetana is a philosophia befejezését oly rendszertől tételezi fel, mely az ellentételeket *teljesen kiegyenlíti*; szerinte a világnak és istennek, testnek és léleknek, szépnek és rútnak, jónak és rosznak és — e szerint igaznak és hamisnak is, egymásba kell olvadni. E rendszertől ő azután a régi hatalmak, a vallás és jog meggyőzését s ha jól értem, megsemmisítését várja, helyökbe trónra emelvén *a szeretetet* és *művészetet*. És ki által? *a szlávok, a moszkák által*, kiktől ennélfogva az emberiség új paradicsomi aerája létesültét várja, hiszi, jósolja!!

Így fejlett eddig a szobaphilosophia, s így fog ezentúl Smetana szerint fejlődni. Egészen ellenkezőleg az élet, mely az emberiségben is mint a természetben, *saját törvényeihez* van kötve. A valóságtól el nem távozott ember tudniillik — az emberiség nagy tömege — a világkezdettől fogva maiglan, nem csak az isten, öröklét és szabadság iránti hitet meg nem tagadta soha, hanem minden gondolkodása, érzése s akarata is örökké mint a vallás, úgy a szépség,

jóság s igazság eszméi körül forgott, megkülönböztetvén az istent a világtól, a testet a szellemtől, a szépet a rúttól, a jót a rosztól, az igazat a hamistól: mert, mint mondám, illy ember, *természete közvetlen törvényeit követi*, a szemlélethez ragaszkodik, s esze s lelkiismerete parancsaihoz inkább, mint elmélkedéshez, s méltán, mert lélektanilag megvizsgálva, ezen szellemünk közvetett munkássága, az önkény s következésképen a csalódás legbővebb kútfeje. És mivel az életben forgó ember ezen gondolkodás, érzés és cselekvés módja természetünk *eredeti alkotásán* alapúl, bátran állíthatjuk: így fog ez maradni a világ végeig. Épen annak ellenére tehát, hogy Smetana a vallás és jog közel álló megsemmisítését jósolja, a keresztyén világ az újabb kor keletkezte óta, a vallás és jog diadaláért, tisztulásáért, egyetemisítéseért küzdött, mert az újabb kor a reformatio és forradalom korszakával állott be, és ha végre Smetana a vallás és jog legyőzése után, a szlávok s különösen Moszkaország suprematiája által hiszi a jósolt paradicsomi napokat létesíthetőknek, ebben Európa véleményével alig fog összetalálkozni; mert ha nem csalódom, az európai emberiség épen a vallás és jog diadalától s ez utolsónak kivált a moszka absolutismus ellen, feltételezi jövője szebb napjait. Ily ismeretlen az élettel és világforgásával a szobaphilosoph! Alig tudjuk magunkkal elhitetni, hogy nem holdlakos!

És itt Smetana munkája birálatát bevégezhettem volna; azonban mélyebben belé ereszkedtem a philosophia taglalásába, mint hogy nézeteim teljesebb felvilágosítására még egy pár észrevételt szükségesnek ne tartanék.

Ha történetileg vizsgálat alá veszszük: miként jutott az egy elvből kiinduló anyagot és szellemet, létet és tudást egybeolvasztó szobaphilosophia hypothesise felállítására? erre Gondillac és Fichte adnak legjobb feleletet.

Szellemünk, mond Condillac, közvetlenül nem látja a tárgyakat, hanem csak azoknak *képeit*. És valóban, szemünkben a kültárgyak képei ábrázoltatnak le. De micsoda képeket, kérdezhetjük itt, veszünk észre a melegről és hidegről, édes- és savanyúról, lágyról és keményről, jó szag és büdösről? A szemlélődő philosophia azonságának alapja is azon állítás: hogy a *létel s arróli tudatunk* öntudatunkban *egybeolvad*. Azért Smetana is a mindent bevégző, nem sokára napvilágot látó philosophiának rendszerét már előre az *öntudat philosophiájának* nevezi. „Szellemünk, mond Fichte, tulajdonkép

csak önmaga állapotjait szemléli, mint a víz sima tükrében nem minmagunkat, hanem csak képünket látjuk." Ily látásmód mellett, ez világos, a képekből soha sem vergődünk ki a tárgyilagos világba, s kivülről és belülről valóságnélküli eszményi világba burkolódunk, mert végre nemcsak a külvilágot, hanem minmagunkat is csak ily képek által vehetnők észre. Minden valóság eltünnék. És itt azután keveset segít a bajon, ha per fictionem ráfogjuk, hogy a fogalom és tárgy egy s ugyanaz, mert az egész működés és eredménye *eszményi* lévén, tehát a való tárgygyal a természetben nem ugyanaz, mégis csak benne maradunk a valóságnélküli idealismusban, a mint Hegel maga eléggé őszinte vala megvallani, hogy rendszere valóban *általános idealismus.*

Royer-Collard, a francia ekklekticismus megindítója, az egyoldalu empirismus és rationalismus materialismusba és pantheismusba sülyedt ezen alaphibáját átlátván, egész oktatói munkásságát annak orvoslására fordítá, szóval, tollal, a józan *skót philosophiára* utalván, mely azon tényre alapúl: hogy a *tárgyakat közvetlenül veszszük észre*, minélfogva azután a philosophia feladata más nem lehet, mint a tapasztalt tények vég okaikra való magyarázata. Gyakorlati ember nincs s nem is lehet e tekintetben kétségben. O'Connel, drasticus modorában ezt kérdezné : „Ha a libapásztor estve haza hajtja nyáját és tudni akarván, nem hibázik-e valami belőle, azt átolvassa : a libákat számlálja-e össze magán kivül, vagy azoknak képeit magában ?" Igen a libapásztor, felelhetünk, mert ez a természetben forog ; tehát tárgyilagos világszemlélettel (Weltanschauung) bír, de hogy legyen a szobaülőnek tárgyakkal dolga, ki mindig csak betükkel foglalkodik ? Smetana azért nem is bajlódik a philosophia *tárgyával a természetben*, hanem a philosophia tudományával *könyvekben*. „A philosophia története, mond a 287. lapon, *az egyetlen út*, mely az igazság templomához vezet." Ily eljárás mellett tudnivaló a képektől s idealismusból soha sem szabadulhatunk. Smetana azért nem is kétkedhetik, hogy a tudás és létel öntudatunkban egy s ugyanaz, mert hiszen már a Bewustseyn német szava is oda mutat, hogy az a Wissen és Seyn-nak azonsága. Ily oknál fogva tartják talán néhány történetbuváraink is a húnokat és kúnokat ugyanazoknak, mert magyar elnevezéseik hasonlók *), s meglehet, így hoz minket Gützlaff

*) Nagy tisztelettel viseltetünk barátunk iránt és tekintélynek nézzük, midőn

is a dzungárokkal rokonságba, mert német nevünk Ungar, dzungar, kevés változással ugyanaz. Szól ez azoknak is, kik a magyar *philosophiát* a magyar *nyelvből* akarják kifejteni; mert valóban, ha mindig csak betűkkel, szavakkal, eszmékkel és könyvekkel foglalkodunk, és soha sem a tárgyakkal a valóságban: akkor productív képzelődésünk szükségkép erőt vesz a reproductív képzeleten, tárgyilagos világszemléletünk egyénileg alanyivá változik át s oly képzelgéseket teremtünk, miktől elfordúl az élet, s miknek szobabüzét alig türi el az, kinek gyomra, idege és feje ép.

---

a bölcsészet mezején nyilatkozik, melyen ifjusága óta már szelleme saját hajlamánál fogva is, és terjedelmes eruditióval forgolódik. De midőn a magyar őstörténetbe csap által, s itt mindent, mit félre érthetlen kútfők egyenes tanutételeiből nem állíthatni, álomnak s gyarlóság-szülte nevetséges észkalandozásnak tart: azt kell megjegyeznünk, hogy ezen eljárás igen is kényelmes, de sem tájékozást nem adhat, sem a homályba burkolt történeti kérdések felderítésére nem vezethet. Midőn ő a hún és kún név azonságát hanghasonlatra épültnek insinuálja, úgy látszik, készakarva ignorálja a középkori, eddig legalább a szigorúbb kritika által is hitelesnek tartott, *forrásokat*, kiknek *ὕννοι és κύνοι egy s ugyanazon név és nép.* Hogy a magyar őstörténet homályosabb az utóbbinál, természetes: csak idealista kivánhatná azt, hogy a népek, eredetöket és viszontagságaikat, egykorulag megirják!! E részben mí tökéletesen úgy állunk, mint a görög néptől kezdve *minden más.* Itt a gondos összevetések mezeje kezdődik, melyek már tetemes hézagokat pótlottak a történetben; s habár a magyar régi történet körül egész Augias ólja gyűlt is, melynek kitisztitására Hercules kell: de mind ez kitisztítható — csakhogy nem fél vállról lenézés, hanem munkás kéz által, s nem az ad tájékozásra eszközt, ki azt mondja: itt ól van, hanem ki azt szennyeiből kitisztítván, a bár mélyben fekvő alapot felásni törekszik. Barátunk modora arra való, hogy se ne keressük az igazságot, se részvevő olvasót ne leljünk. Ő, mint az Új M. M. egyik tulajdonosa, jogával élt, midőn abban az ómagyar kérdés körül negative nyilatkozott (II. füz.): más társai nemzeti kötelességnek fogják tartani, alkalom adtán, a dolgot positív alakjában feltüntetni. A szerk.

IRODALMI NAPLÓ.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

1. *Forradalom után. Irta Kemény Zsigmond. Pest*, 1850. 8r. 214 *lap.*

Jelen munka szerzője szükségesnek tartja, hogy mindenek előtt constatirozzuk helyzetünket, mely a történetek után az előbbitől lényegesen különbözik.

Nagyobb erélylyel és kockáztatóbb életmegvetéssel alig folyt le forradalom, mint nálunk; de a szablyával letétettek a szenvedélyek. A magyar gondolkodás módjában nincsenek meg az elemek, melyek forradalomra vezethetnek, az alattomosság, jellemével össze nem fér, és nincs oly hatalmas elme, mely a magyar faj közt fentarthatná a titkos szövetségek organismusát; a megyei rendszer fejtette ki jelleme ezen őszinteségét, talán a szélsőségig is vitte; innen a forradalom legrendetlenebb perceiben határt szabott szenvedélyeinek, vége után tüstént felfogta helyzetét és olyannak mutatkozott, hogy az ostromállapot súlya nem volt oly nyomasztó mint másutt, és ezen állapotot, ha a kormány céljaiban fekszik, akár mikor meg lehetne szüntetni.

Ezen nézetekből indulván ki szerző, munkája alaptárgyának fejtegetésére tér, vajjon t. i. a *socialismus* és *köztársaság*, a bekövetkezendő európai eszmeharcnak ezen jelszavai, rokonszenvvel birnak-e a magyar népnél vagy sem. A *socialisticus* irányoknak semmi vagy legalább közel jövőjök nincs; az urbéri mozgalmak legkisebb rokonságban sem állanak a socialismussal; az egész forradalom alatt sehol sem ragadta meg a magyar nép az alkalmat socialisticus irány kitüzésére, sőt ez általában ellenkezik vagyoni helyzetével, erkölcseivel, társadalmi fogalmaival.

De a *köztársaságra* sem mutatkozik hajlam és ily tendentiákra sem az 1825. évtől a forradalomig sem a forradalom alatt nem akadhatni, sem a forradalmi eszmék ily befolyással a néptudalomra nem voltak.

A forradalomig három eszme, három irány foglalatoskodtatta az országgyülést és közvéleményt: a *radicalismus*, a *nemzetiség* és az *önállóságrai* törekvés; de egyikök sem volt a monarchismus gyülöletével egyesítve.

A magyar radicalismus más természetü lévén mint az europai, inkább a magán, mint a közjogra irányoztatott; a *szabad föld* és *közadózás* voltak sarkeszméi; és még 1848-ban új támaszt kivánt a rendi alkotmánynak adni a sz. kir. városok szavazatjai által; a nemzetiségi kérdés, mely a radicalismus után legtöbb erővel birt, inkább conservatív mint szabadelvü irány volt, mert ép a nemzetiség féltéséből következett az ellenzéknek mérsékeltsége. A harmadik mozgató erő, az önállóságrai törekvés, törvényeinken sarkalt; hazánk közjoga a magyar koronaországok önállóságára volt építve, de a mult évi francia forradalomig nem vett oly alakot magára, hogy a birodalom többi részeivel minden érintkezési pontnak megszüntetésére vezethetett volna. A politicai pályára lépő magyarnak két irányra volt kötelessége ügyelni, hogy t. i. az osztrák monarchia Europában első hatalmasságnak megmaradhasson, és hogy Magyarország azon határig, míg a monarchiai egység imponáló helyzete nem veszélyeztetik, fejtse ki önállóságát; a harmadik kérdés, hogy az osztrák monarchia központja hol legyen, Bécsben-e vagy Budapesten, neutrale terrenum volt. Ezen önállóságrai törekvés 1825-ben a sérelmi téren támadván, éveken át nem azonosíthatta magát idegenszerü törekvésekkel; az ország önállása sérelmi szempontból követeltetett, továbbra azonban nem mehetett, mint a hatalom új foglalásai megakadályoztatására, mindenik irány a birodalmi tettleges centralisatio szintúgy, mint az önállóság maradtak positióikban. Ez alatt az ellenzék soraiban meghasonlás kezdett mutatkozni, és két táborra szakadtak, a megyei rendszer védnökei és a központosítók pártjára, melyek habár külön irányúak, a kormány ellen egyesített erővel léptek fel, főleg miután gróf Apponyi erélyessége a kibékülést ohajthatóvá tette; minél fogva a felelős kormány eszméje az ellenzék programmjába fel is vétetett, a nélkül, hogy ezen nézet közeli alkalmazását hitték volna: és így a főbb irányok közt legkisebb horderővel birónak találja sz. az önállóságra vonatkozó eszméket, mihelytt a sérelmi téren megoldhatók nem valának. De a socialis téren a *védegylet* által a népre és közvéleményre szembetünő hatást gyakoroltak, melynek taglalása folytán szerző azon eredményre jut, hogy forradalmi irányt a védegyleti mozgalmakban nem találhatni, és a separatisticus tendentiák királyság elleni szellemet, köztársasági törekvést nem foglaltak magukban; ugyanazt mondhatni a köznépről is, mely 1848 előtt inkább a kormányhoz szított, mint az aristo-

cratiához, és mélyben monarchismusa 1825. olyan volt, mint Mátyás király korában, és 1848 kezdetén olyan, mint 1825-ben.

Áttérvén ezután szerző azon korszak ismertetéséhez, mely a *februári* napoktól a forradalom kitöréséig terjed, rajzát adja a pozsonyi országgyülés előtti viszonyoknak, és az ellenzék állásának az országgyülés elején; párhuzamot von *Deák* és *Kossuth* mint pártvezetők között, előadja *Széchenyi* törekvéseit egy közvetítő párt alakitására és Kossuth befolyásának megtörésére, végre a februári események és az azok következtében hozott 1848. évi törvények hatását, mely inkább kedvező mint megdöbbentő volt, és azon honfi bámulatnál fogva, melylyel a közönség az első magyar ministerium egyéniségei iránt viseltetett, oly rokonszenvet ébresztett, hogy a közönség néhány hét alatt hozzászokott a hazát összekötni az 1848. alkotmánynyal, mert ezen alkotmányt szivében már kezdet óta összekötötte az ellenzék legragyogóbb neveivel, melyek az első magyar ministeriumban fénylettek.

Az 1848. törvények után létező pártok osztályozásában megérinti sz. a martius 15. mozgalmat és a kormánypártnak két árnyolatát. Voltak kik nem láttak a nyert jogok oltalmazásán túl teendőt, és voltak viszont, kik csak provisoriumnak képzelték az 1848. törvényeket, melyekhez ha rázkodások elébe nem akarunk menni, gondosan hozzá kell csatolni a birodalom örökös tartományaivali szorosabb egybeköttetésre vonatkozó szabályokat; érzék, hogy annak ideje még meg nem érkezett; hogy azon ministerium, melynek főbb tagjai az 1848. törvényczikkeket alkották, nem vállalhatja át a visszalépés indítványozását; de reméllék, hogy új ministeri combinatióknál fogva a kiegyenlités megtörténhetik.

Ezen időszakban sz. állítása szerint minden oldalról nagy hibák követtettek el. A forradalom okait felleplezni nem tudja, nem kivánja; de mig a bünsuly nagy részét a ministeriumnak tulajdonítja: *hallgat* a bécsi viszonyokról, hallgat a föllépett különböző népfajok mozgalmairól és ezek hatásáról a pesti szellemre, a magyar vidék elkeseredésére s az országgyülés hangulatára. Hibául róvja fel a ministeriumnak, hogy a birodalmi adósság egy részét fel nem vállalta, a pragmatica sanctiónak értelmezését a kölcsönös védelemre nézve nem eszközlötte; és szerencsétlenségnek tartja, hogy a ministeriumnak programmja nem lehetett, mert coalitionalis ministerium lévén, tagjai elveikben meghasonlottak, sőt személyes ellenszenvek befolyása alatt

is állottak, melyeknek okait a multban keresi. A coalitio gyarlóságai gyorsan fejlődtek, hatottak a bécsi ministeriummal folytatott alkudozásokra, és csak a lemondás segíthetett volna ezen bonyodalmon; de ezen lépés részint azért, mert *Kossuth* dictatorságától tartották, részint mivel kérdés volt, vajjon egy új ministerium ennyi tárcával, mennyi az 1848. törvényekben kitűzve volt, meg fogna-e erősíttetni, elmaradt. Az 1848. pesti országgyülésre nézve az összehivás okáúl szolgáló és annak folyamára oly lényeges hatású „rác lázadást és horvát egyenetlenséget“ alig érintvén meg, a pártok jellemzése után a radical minoritásnak a mérséklettek irányábani növekedését és túlsúlyát a ministerium gyöngeségeinek, Kossuth eljárásának s magának a többség hibáinak tulajdonítja; de ezen egész szaknak typusa nem a monarchismus elleni törekvés, hanem a separatisticus irány utolsó következményének keresése volt. „A trón megdöntésére a pártoknál hajlam egyáltalában nem mutatkozott; minden veszélyben és a szenvedélyek legnagyobb ingerültsége közt, a nemzet reménye a király felé fordult. Midőn Zágrábban a nádor képe megégettetett, midőn Hrabovszky célt nem ért, midőn a kedélyek a kérdések nehézségei miatt elkeseredtek, midőn a rácok a romai sáncokba vonultak, midőn nyugatról és délről a bonyodalmak egyaránt megoldhatatlanoknak látszottak: a sajtó, a közélet, a társas kör, a magános aggódó azon lehetőségre vetette ki reményeinek horgonyát, hogy még mindent jóvá tehetni; mert a király lejön, és a korona tekintélye uralkodni fog a felbőszült szenvedélyek felett.“

A gr. *Lamberg* meggyilkoltatásával kezdődő forradalmi időszak jellemzésére, *Guizotnak* az angol forradalomra vonatkozó szavait idézi, állítva, hogy valamint Angolhonban úgy nálunk sem ingattatott meg a forradalom alatt a monarchismus szelleme. A provisorium utáni hangulatot a szavakból megitélni lehetetlen; mert habár elvileg szabad tér hagyatott a monarchismusnak és republicanismusnak, miután a dynasticus nyilatkozat az april. 18. nyilatkozat végsoraiban büntetés alá vétetett, a ki magát monarchicusnak mondá vagy valamely honfinak vagy idegen uralkodóház tagjának választását indítványozta volna, minél fogva olyanok is vallották magukat republikánusoknak, kik ezeknek valósággal nem tekinthetők. A királyság iránti szeretet vizsgálatára az april 14. előtti idő felett kell szemlét tartani; és akkoriban sem az országgyülés, sem a hadsereg, sem a népnél nem mutatkozott *köztársasági* hajlam; nem az országgyü-

lésnél, mert habár a mérsékelt párt szétrontatott, és a radicalok uralkodtak, ezek nem mutatták magukat a monarchismus ellenségeinek. Debrecenben sem volt a képviselőház akadékos a békepontokra nézve, de a feltétel nélküli meghódolást a nemzet halálával azonosnak képzelvén az 1848. évi törvények védelmét tüzte ki vezérelvül; az utóbb fejlődött békepárt törekvése főleg oda irányoztatott, hogy a nemzet és trón közötti kibékülésnek hídja akármely körülmények miatt le ne romboltassék; az ellen intézte *Kossuth* mart. 25. beszédjét, azon párt elől el akarta vágni a kibékülés útját april. 13. indítványa által. A hadseregnél ugyan több antimonarchicus elem volt, mint a polgári rendben, de kevés procentjét tevé az armadának. A nép végre sz. szerint, ha septemberben neutralis erőre bizatik a rend helyreállítása, mihelyt tudja, hogy az úrbéri engedmények viszsza nem vonatnak, az aristocratiát *Kossuthtal* együtt oda hagyta volna, akár törvényes akár törvénytelen terrenumra álljon az orsz. gyülés; de az erő, mely magyar földre jött, *népfaj* lévén, melynek a nép fogalma szerint ezen földhez semmi köze : saját ösztönéből védelemre készült, és Kossuthtól a harcra felszólítva, ennek tulajdonítá a megtámadás után az új szabadságot is A nép legkisebb töredéke sem volt köztársasági; szintúgy monarchicus vala, mint *Bocskay*, *Bethlen*, *Rákóczy* korában, csak hogy inkább szerette *Kossuthot*, mint az elégületlenek hajdani vezéreit az akkori nép. A forradalom jelenetei közt épen a nép *monarchicus* hajlama egy *név bálványozásával* a legaggasztóbb vala. De a forradalom által elhintett eszméknek befolyása a néptudalomra sem volt *antimonarchicus* irányú; mert a tömegben kibékülési szándok honol, a nép a forradalomból csak egy emléket őriz, Kossuthot bálványozza, nem egy eszme, de egy *név* által villanyoztatik fel; de azért nincs mit tartani, mert a rodostói *bujdosó* is mindig tiszteletben tartaték a népnél, a nélkül, hogy imádása a háborgási szellemmel egyenlő lett volna; a magyar a szatmári béke óta a nagy bujdosó haláláig egyaránt józan, nyugodt, és a hibás bánásmódot elszántsággal türö volt; és a hét éves háborúban vitézül harcolt az is, ki nemzeti emléknek tartotta *Rákóczy* nevét, s kegyelettel tekintett *Rodostó* felé.

Ezután gyülpontba vonván sz. munkája tartalmát, annak célját következőkben pontosítja össze : Figyelmeztetni a magas helyzetüeket, hogy hazánk annyi elemeivel bír a mérsékeltségnek, hogy a ki a monarchia fönmaradását és virágzását szivén hordja, annak a ma-

gyar nemzet érdekeinek elősegélésére kiváló gondot kell fordítani; elmondani honfiainknak, hogy hagyjanak fel a gyümölcstelen szemlélkezésekkel, s külföldre alapított reményeikkel; megmutatni a pártvezérek hibáit, rajzolni a hazánk közvéleményét mozgató kérdéseket és részrehajlatlan szigorral megbirálni a pártok eljárását, melyek mindegyike számos botlásokat, hibákat és fonákságokat követett el, úgy hogy kiáltó igazságtalanság lenne minden felelősséget valamelyik párt nyakára tolni.

A jövőre nézve szükségesnek tartja a pártok egyesítését, hogy Magyarország érdekeit mint nemzeti párt mozdítsák elő, a birodalmi egységet a szükséges határok közt fejtsék ki, és a társadalom alapjait az azt elemeiben fenyegető europai irányok megrohanásaitól oltalmazzák. Végre kijelenti, miként röpiratában inkább inteni, tájékozni, rostálni és szemelgetni mint alkotni akart; közelebbi munkájának tartván fel a cselekvendők tárgyalását.

Ez a munka rövid tartalma, melyet legtöbbnyire a szerző saját szavaival adni törekedénk; birálata, fény- és árnyoldalainak kitüntetése ezen lapok körén túl esik. De el nem hallgathatjuk, miszerint az oly gyakran említett *részrehajlatlanságra* nézve sz. ki nem elégítette várakozásainkat; mert csak az adja a multnak hű rajzát, ki különbség nélkül *minden*, az események fejleményére befolyást gyakorolt *tényezők* hatását kimutatja; a történész szent hivatása nem csak hamisat nem állítani, hanem igazat sem titkolni; a hol az elmulasztatik, hol hallgatással mellőztetnek *tények*, melyeket mellőzni a történeti hűség sértése nélkül nem lehet, ott a szerzőt a körülményeknél fogva talán kimenteni, alanyi szempontból eljárását indokolni lehet! de munkája sem jelenleg sem jövőben nem számíthat feltétlen javalására „azon megvesztegethetlen esküttszéknek, mely az értelmesek közvéleményét fejezi ki!"

2. *Documentált felelet Kemény Zsigmondnak „Forradalom után" című munkájára. Egy megbukott diplomatától.* Pest, Emich, 1850. 36 lap.

Ezen röpiratnak szerzője Kemény munkájának némely állitásait vizsgálat alá veszi, s alaptalanságukat kimutatni törekszik.

Ennél fogva minekutána az érintett munka tartalmát négy pontba foglalja, csodalkozását jelenti ki a fölött, hogy Kemény oly hosszadalmasan fejtegeti a magy. népnek idegenkedését a republicanismustól, minekutána általában tudva van, hogy egy népnek egy általa

nem tapasztalt kormányforma után vágya nem lehet; de a nélkül, hogy annak okát fürkészni szándékoznék, a forradalmi idők körüli nézeteire tér.

A martiusi hódítások a külpolitika hirtelen megváltoztatásának tulajdonítandók és így könnyen magyarázhatni, mikép a világpolitica rendes medreibe visszafolytával forradalmunk is megszünt lenni a nélkül, hogy azt a magyar kormány ingadozó politikájának tulajdonítani lehessen.

Azon vádra, hogy a ministerium elég belátással nem bírt, beiktatni az 1848. törvényekbe a státusadósságok megosztását és a kölcsönös védelmet illető pontokat, megjegyzi, hogy az említett idő nem volt alkalmas definitiókra és theoriákra; és a bécsi kormánynak a két említett pont melletti semleges viselete mutatja a dolog lehetetlenségét. Nemzeti függetlenség hangzott mindenünnen; Európa minden státusférfiai megzavarodtak, és K. Zs. csodálkozik a magyar kormány ingadozó politikáján, holott pártjának organuma april 23. egészen ellenkezőleg nyilatkozván, a státusadósságok iránti kérdést egészen eldöntöttnek tekintette.

A dolgoknak fordulatát, azt hogy jelenleg „romok közt járunk“ sz. a centralisták tanai győzelmének tulajdonítja, minthogy a megyei rendszernek akármilyen átalakítása nem hozhatta volna magával a tapasztalt következményeket, és K. Zs., ki most a dualismus örvényeit és szirtjeit emlegeti, hosannát mondott pártja diadalma fölött. A coalitionalis ministeriumban sem talál sz. hibát, mert Angliának Magyarországéihoz hasonló körülményeiben egy chartista, Aberdeen, Hume, D' Israeli stb álló ministerium is legnagyobb egyetértésben munkálkodnék a haza megmentésében; és nem tartja a ministereket oly nyomorultaknak, hogy a személyes gyülölet vagy ellenszenv akkor is elfoglalá figyelmöket, midőn a Bánát vérben állott, midőn az erdélyi havasok megpirosodtak és védtelen vérrokonaink egymásra hullottak.

A K. Zs. által megemlített békekisérletek felvilágosítására rövid pillantást vet a bécsi politikai irányra, a ministerelnök és Deák egyezkedési kisérleteire, a háznak e tárgyban tett, akkoriban a sept. 5-ki Pesti Hirlapban is jóváhagyólag elősorolt végzéseire, szóval, az események azon folyamára, melyek más sphaerába vitték a dolgokat.

A követett irány destructivitása iránti vádra megjegyzi, hogy ha azt átlátták, ha a kitűzött politika rontó hatásáról meggyőződve

voltak: miért maradtak az illetők némán padjaikon, miért nem léptek föl nyíltan, és ha nem mertek, miért nem igyekeztek álnevü pamphletekben terjeszteni tanaikat, mi annál könnyebb volt, mivel a nép sohasem avatkozott parlamenti ügyekbe, a karzat legnagyobb csendet tanúsított; a parlamentet nem bántá semmi erőszak, a ház kezdettől végig változást nem szenvedett, a kormánytagokat kardcsörgés, társaik börtönbeni nyögése nem háborgatá, szóval misem történt, mi a véleményszabadságot csak messziről is fenyegette volna.

Könnyü most az összes birodalom érdeke- és az egység eszméiről okoskodni; de 1848. september közepe táján K. Zs. is más politikát fejtegetett lapjában, mint a sept. 22-ki P. H. tartalmából kitűnik. A külön vált kormányt a birodalmi kapcsolattal összeférhetőnek bizonyítá b. Eötvös Reformjában, álhítván, hogy a kormányi felelősségnek hazánkban valósítása a birodalom érdekeit nem csak nem sérti, sőt azokat előmozdítja.

K. Zs. a pártokat kibékéltetni akarja; de a kinek az a célja, annak nem szabad pártgyülöletet és részrehajlást elárúlni, mit akkor is tesz, midőn Kossuthról állítja, hogy még socialistának is kész lett volna beállani.

Hajdan ő is, mint a P. H. programmjából kitetszik, osztozkodott azon elvekben, melyeket jelenleg felfűtt eszméknek nevez.

Végre a K. Zs. által említett békepártról megjegyezvén, hogy müködéseit meglehetős figyelemmel kisérték, de csak a gyémántlopásra vonatkozó intézkedéseikről ismerik, futólagos észrevételeit azzal rekeszti be a sz., miszerint kiváncsisággal várja a K. Zs. által említett nemzeti párt alakulása eszméjének megmagyarázását.

Mely várakozásában mi is osztozkodván, reméljük, hogy a nemes báró feltalálandja azon álláspontot, mely kitünő tehetségének, kivívott nevének megfelelvén a politikai jellemkövetkezetesség és szigorú részrehajlatlanság postulatumait is teljesen ki fogja elégíteni.

3. *Szepesi Imre nyelvkönyvei.* *y.*

Muzeumunk első füzetében már volt említés a *Szepesi Imre* kegyesrendi tanár által készített *latin és hellén elemi nyelvtanokról.* A tanügy nagyvolta követeli, s a szóban lévő könyvek megérdemlik, hogy velek az olvasót némileg megismertessük, s az illető tanár urakat egyházbeli különbség nélkül reájok figyelmessé tegyük. *Szepesi Imre* úr *Kühner* után dolgozik, még pedig magyarúl lehető szerencsésen; ő *jót* ad, *jobbat* mint *tudtomra* eddig hazánkban birtunk;

legjobbat adni vagy adhatni nem gondol, úgy hiszem; mert minden ember, ki igazán dolgozik, leginkább tudja, mennyire marad el a tökélytől. Kik tehát magyarhoni tanodáinkban szerencsés sikert ohajtanak a classicus nyelvek tanításában, azok készek lesznek a jobbat elfogadni, míg ennél jobbat vagy magok vagy mások nem nyujthatnak. Megszokás ne tegye előbbre a *Segédkönyvet*, vagy más eddig használt latin nyelvtant: mondom, *megszokás* ne tegye azt, hogy az új *jobb* ellen csak azért nyilatkozzék, mivel *új*. A régihez szokott tanító kis önmegtagadással sok örömet fog magának szerezni, ha új tankönyvvel több sikert érend el.

A latin nyelvtanból megjelent eddig az *Első rész* második kiadásban, két félévi folyamot tartalmazván, s a *Második résznek* fele, vagyis a harmadik félévi folyamat.

Ismertetésül lássuk röviden a tan-utat (methodust). A szükséges előzmények után a négy igeragozásnak jelentő és parancsoló módnak cselekvő és szenvedő jelenidejét adja, megtanulandó szók és fordítandó gyakorlatokkal. Ezután általmegyen a fő- és melléknevekre, mindenik névragozást (declinatio) helyes (latinról magyarra és viszont fordítandó) gyakorlatokkal kisértetvén. Az ötödik névragozást követi a mellék- és igenevek fokozása. A névmásokróli tan, mely a tanulandó szók és gyakorlatokkal együtt 18 lapot foglal el, befejezi az első félévi folyamatot. Eddig is mennyi nyelvanyagot és idomot tanúlt a fiú megismerni, és öntudatosan használni! Mert e tan-út nem siet, de alaposan épít; mert ha valamiről, bizony róla igaz a közmondás: „Lassan járj és tovább érsz!"

A második félévi folyamat adja a számneveket, előljárókat, a latin nyelvbe felvett görög neveket, s az összetett nevek ragozását. Azután a XI. fejezetben (lap 97—135-ig) a harmadik névragozás teljesebben tárgyaltatik, mi ezen folyamatban fő dolog. Rövid olvasó szöveg után magyar-latin, és latin-magyar szótár egészíti ki a szép könyvecskét, mely összesen 184 lapot számlál. Természetesen tanulandó szók és fordítandó gyakorlatok kellő mennyiségben és választással mindenütt vannak.

A második rész első, azaz harmadik félévi folyamata az igékről szól következő rendben: Előadja az igének fogalmát, nemeit stb, s általmegyen az igeragozásra (conjugatio). Az igetőt — mint általában a szótőt a ragoktól — elválasztván a végzetektől, a tanuló szeme elébe a szók genesisét állítja. A *sum* segédigének ragozása

után a gyakorlatok közé már szókötési szabályok hintetnek, mi a négy rendes cselekvő és szenvedő igeragozás közben mind sürűbben történik, így hozván ezt magával a tárgy természete. A fiú tehát, míg az igék idomaival megismerkedik, egy úttal azok szófüzési vagy logikai érteményét is felfogja; tehát emlékező és gondolkozó tehetsége egyaránt és helyesen gyakoroltatik. Az igék rendes ragozásai betöltik az egész félévi folyamatot, 80 lapon keresztül. A nyelvtanulás mint szövés, midőn új szálakat felvesz, az előbbieket nem ejti el e tanúton, hanem a fogást mind jobban erősíti és gyakorolja, — s ez a lélektani, egyszersmind tárgyhoz alkalmazott tanítás.

Az elemi hellén nyelvtannak két része s illetőleg négy félévi folyamata megjelent már, (csak a szótár nincs még meg egészen) 352 lapon nagy nyolcad (szótári) rétben. A tanuló érettebb felfogásához és győzőbb tehetségéhez aránylag a folyamatok több anyagot ugyanazon tanúton terjesztenek elő.

Az első folyamat az igék némi ismertetése után a fő- és mellékneveket adja elő oly teljesen, hogy e tárgy többé nem fordúl vissza; már e szak elején az elöljárókról is a legszükségesebbet megemlítvén, mi a mondatok képezésére nélkülözhetlen. Következik rövid előadása az igehatározóknak, mely után a névmások és számnevek a folyamatot befejezik.

A második folyamatban a rendes íge adatik elő, mindig tanulandó szókkal és gyakorlatokkal, mit már említeni sem kell. Az igének fogalma stb, ragozása stb. I. Tiszta jellemü igék (112. laptól 132-ig); II. Nem tiszta jellemü igék; A) néma jellemü, B) folyékony jellemü igék (133—157-ig).

A harmadik folyam a rendhagyó igékről beszél: A) az ω végzetü rendhagyó (164—178-ig), B) a μι végzetü és más rendhagyó igék (179—220-ig).

A negyedik folyam a mondattant adja elő. I. Az egyszerü mondat fő alkatrészeit (223—249-ig); II. A jelző mondat viszonyait; III. A tárgyilagos mondat viszonyait, még pedig az elöljárókról, határtalan igéről és igenévről. IV. A mondatkötés; V. A mondatok egymás alá rendezése, mind igen hosszú fordítási gyakorlatokkal. Két függelék az ékezetről és a szótagok mértékéről befejezi e folyamatot (223—335-ig).

A hangzók kiejtését illetve *T. Szepesi Imre* úr az úgynevezett Erasmusféléť követi. Azt meggyőződésünk szerint helyesen tette.

Hogy a hellének οι, η, ει, ι, υ, υι mind i-nek ejtették volna, azt az új görögök szokása után oly kevéssé híhetjük, mint az olaszok kiejtéséből nem határozhatjuk meg Cicero korának ejtését. A régiek tanuságaiból pedig legalább annyi ha nem több okot hozhatni fel ellene mint mellette, azonkívül, hogy az *itacismus* ellen sok belső ok is harcol. Helyesség volt e részben Europának legtudósabb nemzeteit követni.

Más kérdés áll elő a hellén szók és nevek magyar leirása tekintetéből. A természetesség s alkalmasint a helyesség is azt kívánja, hogy a hellén betűket magyar betűkkel adjuk vissza. Tehát írjuk αι, οι, ει, ευ (ου-t kivéve, mely u), υ magyarúl ai, oi, eü, ü stb. ϑ és χ th és kh-nak, inkább engedésből, miután hehezettel járó t és k nincs a mi nyelvünkben; φ f-nek, κ pedig mindig k-nak, soha nem c-nek. Ennélfogva írjuk és ejtsük : athénai, lakedaimón, Xenofón, megtártván vagy inkább befogadván az x betűt, Khrüzész, thraké stb stb. *Hunfalvy Pál.*

A MUZEUM TÁRCÁJA.

LEVELEZÉS.

Lugossy társunk Révész Imre ifjú barátjának egy Debrecenből kelt érdekes tartalmú levelét közölvén baráti körünkkel, feleslegesnek nem tartjuk belőle azon helyeket elősorolni, s bővebben magyarázni, melyek köztünk élénkebb eszmecserére adának alkalmat, s a levélben az iró szándéka szerint csak futólag pendíttettek meg.

Először ugyan is Révész úr az iskolai hangászkarokról szól, sajnálván hogy a népdalokra elegendő figyelmet nem fordítanak, midőn tagjai gyakran megfordulván a nép körében, nemcsak megtanulhatnák azokat, hanem zenészeti kimüvelődéssel is bírván, művésziebben ki is képezhetnék, s így népdalaink fentartására, gyüjtésére s nemesbítésére hatalmasan befolyhatnának.

Az összegyült társak magokéinak tevén e nézeteket, szükségesnek tarták a magyar közönséget az iránt figyelmeztetni, mely kincset bír minden nemzet népdalaiban, s mily fontos hatást gyakorlanak ezek a nemzetiség fentartására, ébresztésére, sőt a felsőbb rendű költészet és zene kifejlődésére is.

Népdalban és népzenében a nép gondolkodás-, érzés- és képzeletmódja legsajátságosabban tűnik ki. E dalok és zenéjök a néptől úgyszólván öntudatlanúl teremtetvén, mondhatni, hogy a természet, sőt maga az isten művei, s már az által is megkülönböztetvék a felsőbb költészettől és zenétől, hogy ezek öntudatos szándékkal és céllal állíttatván elő, inkább emberi csinálmányok. A nép-

dalok és zenéjök ez oknál fogva egészen való (realis) természetűek, a felsőbb nemű költészet és zene inkább eszményi. És mivel szellemünk eredeti alkotása szerint minden eszményi munkásságunknak a valóból kell kiindúlnia s azon alapúlnia, legyen az tudomány, művészet vagy tett, jaj azon költészetnek és zenének, mely egészen függetlenűl a népdaloktól s népzenéjétől fejlődik, mert elhagyván természetes alapját, szükségkép légben függ, szűkölködvén valóságban és nemzetiségben. Nagy zenemesterek mint Mozart, Rossini, Bellini, ez oknál fogva melodiáikban a népdalt mindig figyelemre méltatták. Midőn e sorok irója, ki két évig lakott Olaszhonban, Bellini Beatrice di Tendáját hallá először Pesten, magyar szövege ellenére Olaszhon földje s éghajlata tünt fel lelke előtt. Jenny Lind remekül énekli Normát, Lammermoori Lúciát stb, mert nagy énekesné; de ha svéd népdalait hallatja, felülmúl mindent, mit a közönség tőle hallott. Itt hang, szöveg, műszer, lelke, egymásba olvad, egy s ugyanaz, s a legnagyobb hatást gyakorolja, melyre a művészné felemelkedni képes.

Hogy a népdalok s azok zenéje a magyar nép belsejéből tisztán, zavaratlanúl, úgyszólván természeti kényszerűséggel folyván, egyszersmind a nemzeti érzésnek biztos fentartói, élesztői s terjesztői, alig szükséges mondanom. Míg a nemzeti zenét itt Pesten nyilvános helyeken nem csak Sárközi hangászkarától előadva, hanem minden udvaron símládáktól eldúdolva hallom, addig minden komolyabb aggodalmaim nemzetiségünk maradandóságára nézve enyhülnek.

Legyen ez elég népdalaink s népzenénk fontossága kitüntetésére. Kinek e tekintetben még némi kétségei volnának, látogassa meg nemzeti szinházunkat s fusson végig történetén. A színi költészet a költészet legmagasabb neme, mert az ember és világ legtárgyilagosabb előadását igényli. Erre költőink még legkevésbbé emelkedtek fel, mert ember- és világ-ismeretök eddigelé hiányos. Szigligeti azonban népszínműveivel nem csak hatást gerjesztett, hanem azok a pénztárt is mindenek felett gyarapították, bennök sajátságos nemzeti színezetű műveket birunk, mint a francia a vaudevillekben. És ki kételkedik benne, hogy hatásukat nem csak a nép jellemei hű rajzainak, hanem a népdaloknak is köszönik, kivált miéta azokat Füreditől halljuk!

A Kisfaludy-Társaság a népdalok fontosságától át lévén hatva, Erdélyi Jánost bizta meg azok kiadásával. Három kötetök már megjelent, Travnyik kótáival megbővítve, de mind koránt sincs még együtt, s e tekintetben az iskolai hangászkarok tagjai a még hátralévőket lassan lassan összegyűjtögethetnék, szövegöket és zenéjöket a Kisfaludy-Társaságnak használatra átszolgáltatván. Mire pedig e hangászkarokat különösen figyelmeztetjük, az: méltassák népdalainkat magasabb érdemre. Azok a költészet és zene legalsóbb fokát képzik ugyan, de jobbak, s magokban oly való s bevégzett egészet képeznek, hogy velök nem minden népköltészet és zenemű állja ki a hasonlítást. A hangászkarok igen is művészi társulatok; de azért hogy a népdal a nép száján forog, ne tartsák magokhoz méltatlannak, s legyenek meggyőződve, mikép ellenkező eljárással, értő szemében még némi nevetséges helyzetbe is juthatnak, oly hangszerzeményeknek tulajdonítván fontosságot a népdalok felett, melyek ezekhez képest gyakran valóságos dibdábságok, s nem érdemlik hogy jobb népdalainknak sarúikat oldják fel.

Levele folytában továbbá jelenti Révész úr, hogy a *magyar tájékok neveit* gyűjtögetni kezdi, nagy nyereményt remélvén e fáradozásától a magyar nyelvre nézve. A társak nagy örömmel értették ebbéli nyilatkozását. Mit nyerne nyelvünk s annak képezése csak az által, ha minden helyneveink megvolnának? kiki sejtheti, ha az akademia által kiadott „Magyar nyelv rendszerét" végig olvassa. Mennyi tájékozást nyert nyelvészetünk csak ez *egy tárgy* által. Hát ha még minden hegy, domb, völgy, patak, dűlő, szóval minden tájnak divatos neveit bírnók? Mily fel nem fedezett nyelv-, sőt történeti kincs is fekszik még itt használatlanúl, s mily tájékozást nyujtana ez a nyelvbuvárnak nyelvünk még eddig nem minden oldalról teljesen ismert tömkelegében. E sorok irója csak egy tényre akarja itt a közönség figyelmét irányozni. Vannak köztünk honfiak, kik bár nem magyar elődöktől szakadtak, mindamellett anynyira megmagyarosodtak, hogy az idegen név reájok nézve valóságos anomalia. Mi természetesebb ily körülmények közt a név magyarosításánál? Itt azonban rendesen abban vetik el a sulykot, hogy idegen neveiket úgy fordítják magyarra, miszerint mindenki azonnal észreveszi, hogy a név új készítmény s a név hordója nem tős gyökeres magyar. Igy a cél el van tévesztve. De ha egyszer tájneveink össze volnának szedve, azon nevek, melyeket a lakosság, mint a nép a népdalokat, úgyszólván öntudatlanúl képezett, s melyeken az emberi önkény készítményének semmi nyoma nem található, e forrásból oly családnevek meríttethetnének, melyeknek ázsiai eredetét a legszigorúbb nyelvtanár sem vonhatná kétségbe. P. o. e sorok irója a Térhegy alján született. Ha nevét változtatni kellene, Térhegyinek nevezné magát. És ha az Eszterházyak magokat Atilától merészlik származtatni, én, ha a családi gőg bántana, azt állítanám, mikép nemzetségem régenten Ázsiában a déli Uralban egy téres hegyen lakott s én e térhegyi nemzetség főnökétől származom. Ez volna azután a gyökeres névmagyarítás. De ennek helyében hogy járnak el ez ügyben honfiaink? Csak egy példát akarok felhozni. Valami Feder úr meg akarván nevét magyarítani, Féderfynek nevezteté magát. Így adja elő Csaplovics. Már most kérdem, melyik magyar hihetné el, hogy Fédernek fia tős gyökeres magyar lehetne? A németek pedig, kik a „fi" értelmét fel nem fogták, ez urat Federvichnek nevezik. Ilyen a fonák eljárás következménye. De ez mellékes haszna a tudományos tekintetben sokkal fontosabb ügynek.

Tehát, tisztelt Révész úr, ismeretlen szellemü rokonunk! el ne lankadjon a tájnevek gyűjtésében, miré minden buzgó honfit, kinek erre alkalma van, felszólítunk. A magyar akademia ily nyelvkincsnek majd tudja hasznát venni *).

A harmadik pont, melyre a levéliró s tisztelt közönségnek felvilágosítást akartunk adni, *a régi magyarok vallását illeti*. Révész úr e tekintetben még homályban van, és szeretné e fontos tárgyat felvilágosítva látni. Örömmel tudósíthatjuk, mikép a Kisfaludy-Társaság e tárgybeli pályakérdésére számos felelet érkezett, melyek közt oly munka is van, mely a jeles Cornides ebbeli vizsgálatai nyomán e kérdésre nagy világosságot hint. A munka, úgy hiszem, nyo-

---

*) Azóta szapora szép gyűjteményt vettünk R. úrtól, melyet ízleltetőül s például valamelyik füzetünkben közölni fogunk. A szerk.

matni fog, mihelyt a Kisfaludy-Társaság működéseit ismét elkezdheti. Homály fedi eddig a magyarok eredetét, részint ősi lakhelyeiket, de vallásukra nézve jóformán tisztában vagyunk. Több régi iró, jelesen Theophylactos, úgy mint némely honi kútfőink ez iránt teljesen eligazítanak. Ázsiában a keresztyén és Muhamed vallása fölkerekedte előtt s azontúl is nyugati Közép-Ázsiában, hol az ősi magyarok laktak, csak egy vallás divatozott, a természet, a nap imádása, a parsismus. A régi kor emberisége még el nem szakadt annyira a tárgyilagos természettől, hogy az érzékfeletti tárgyakat elvontan gondolhatta volna, mint az újabb kor. Érzékileg, synthetice képzelte mindazt, mit most elvontan, analytice és szellemibb alakban fogalmazunk. A pantheismus volt ez oknál fogva a régi világ észvallásának képzeletmódja, az újabb koré a theismus. De a régi korban is, a hol a vallás legtisztább alakban tűnt fel, a nap, a természet erői, csak symbolumai valának az egy, mindent teremtő, fentartó és éltető istennek, ámbár ezen hit is a zordon éjszakon a schamanismus babonás alakját vette fel, éjszakon mondjuk, de nem közép nyugati Ázsiában, hol a magyarok legalább Europába költözködésök előtt laktak, s így okunk van hinni, hogy a régi kor érzéki alakban feltűnő észvallása köztök eredeti tisztaságban divatozott.

Sz. G.

Mutatvány a majd tán különállólag is közrebocsátandó „EGY MAGYAR TENGERÉSZ NAPLÓJA" című útleiratból.

London, őszelő 28. 1847.

Mit szül a verseny: ki nem hiszi vagy nem tudja: Londonban meg kell ismernie.

Itt, hol alig találni valamit, miből a legkisebb mérték egy pencenél (2½ p. kr) több ne volna: a sok gép által, gőzhajókon és vasútakon, gondolható legolcsóbb a közlekedés p. u. egész Londont bejárhatni gőzönyökön, vagy egész nap géppel utazván csak 2—3 shillingbe (1 ft—1 ft 30 krba) kerül, mennyi Pesten vagy Bécsben egy órára kell a bérkocsisnak. Londonban, hol s még vidékén is jó formán egy szem búza sem terem: a legszebb és legjobb kenyeret ehetni, s talán nem tévedek, ha mondom, hogy nem drágábban mint rendőrségtelen, vagy a mi mindegy, rosz rendőrségű nagy városainkban a zsemlét. Ha a gyárműket nézzük, melyek minden előitélettől menten az európai iparnak, többnyire minden ágban, legjobb készítményei: jóságukkal viszonyosan a legolcsóbbak is. Mind a szabad verseny következtében, mert Angolország tengerészi s kereskedői felbuvárolják az egész földet, hogy honfiaiknak minél jobb anyagokat hozhassanak, s az iparűzők törekszenek ezeket minél jobban felhasználni, árúikat kelendőbbé teendők. Miből az következik, hogy egy részről a közönség pénzt nyer meg — mert a jóért csak egyszer fizet — más részről, miután az iparos osztály minden útat és módot elkövet cikkjei tökélyesbítésére s felhasználja a tudósoknak, általa használható, tanítmányait, maga az ipar s ezzel a közértelmesség kettőztetett léptekkel haladnak. Ne kételkedjünk sokáig; nyílt verseny kell a pangó iparnak, hogy éledjen. Ki fél, hogy az el-

méleti hasonló biztatások és számolások gyakorlatban csalni fognak : tekintsen Angliára, az fényes élő példája a szabad iparnak és nyilt versenynek.

Az angol nép családi, polgári, ipari, gazdászati, egyházi, törvényhozói, alkotmányos életét stb s nemzeti jellemét előttem több ügyes utazók eléggé ismertették; irodalmunkban is nem kétlem, vannak, kik Skóciát és Hiberniát annyira ismerik, mint lakásuk szomszédmegyéit, vagy ezeket sem jobban mint azokat, minek azonban talán nem is az olvasó oka, hanem közelebbről az a megbocsáthatlan hanyagság, mely nem engedett bennünket annyit mozogni, hogy az ahhoz értők által egyesült erővel valami jó térképek és földleiratok készíttessenek hazánkról ; távolabbról az iskolák rosz tanítási modora, mely sok különc, a mindennapi életben nagy részt haszontalan ismeretekkel tölti el szegény ifjaink fejét : mert azt gondolják sok tudós és nem tudós tanítóink, hogy a társas-szabályt, kamatláb-számítást s valami más minden nap szükséges ismereteket tanítni : kicsiség s nagyra született képességeknek, mint az úrfiaknak, figyelmet nem érdemlő valami s puszta idővesztegetés volna s mindez csak közönséges elméknek, polgári alsóbb osztálynak való ; de azt tudni, hogy Ceylon szigetén és Tibetben, hova az ifjú soha nem megy s iskolából kikerülte után nem is gondol, az a szokás, hogy ellenkezőleg mint Törökországban, egy nőnek több férje van; ez kellő, nagy és fontos ismeret, midőn pedig azt újra nem tudja a növendék, hogy Ceylon és Tibet hol feküsznek ! — szomorú visszaemlékezetek !

Nemzetenként különböző az angolokróli vélemény. — A francia, midőn Angolországban egy kis öklözést lát, s a vendéglőben egy pár vastagabb ételt kap : az egészről vastagon itél, mivel csak találkoznia kell Angolföldön. A német ha látja gyakorlatilag képzett ifjait az angol iparnak s a munka közti gépszerü ügyes és szorgalmas napszámosokat: az egész Angolországról mint egy gépről alkot magának fogalmat. Némely mások, kik ennyire sem fogják fel az angolt: vagy igen közönséges, vagy rendkivüli népfajnak tartják. — Részemről úgy gondolom, hogy az angolok jellemében azon vonás, melyet nagy rész nyerseségnek, konokságnak stb nevez : valami olyan szükséges rosz, mint egyes nagyobb hivatásuakban sajátságos a különcség, melylyel magukat a nekik kedvetlen körülményekből kiragadják, vagy ha ezt épen nem tehetik, tehát — mennyire lehet — sokon túlnéznek s túlteszik magokat. Képzelhetünk ugyan ily különcség nélkül is nagyrafejlést ; de hol ezt, rendesen a másikat is tapasztaljuk : tehát e miatt hagyjuk békében a genial angolokat. — Kik a gyakorlatiasságot s anyagiasságukat akarják nekik beszámolni : ne feledjék egy részt, hogy sokkal több anyagi, mint szellemi szükségeink vannak, vagy ezek inkább mint azok nélkülözhetők. — S azért nem is emelkedik a szellem anyagi jóllét nélkül ; más részt, hogy oly elnépesedett országban, minő Anglia, drága lévén az élet, nem költségeskedhetnek a szülők éveken át, elméletileg apránként fejlődő gyermekeikért. De általában nem célszerübb is e gyakorlatian s a gyakorlati életre, mint puszta elvont tanulmányokra növelni ? Nem volna-e jobb hazánkban is, hol annyi ifjú élet hervadoz iskolapadokon, ha ifjaink a helyett míg a „quae maribus"-t és „Salve mihi Ludovice"-t és velök magokat nyaggatják — azonban koránt sem vagyok ellene a latin nyelv tanítta-

tásának, csak annak a ferdeségnek; hogy minden növelés ezen kezdődik — megtanúlnának valamely iparágat.

Le az előitéletekkel! Miért a nevetséges tekintetes címért holt betűk körül, poros iskolafalak közt petyhüdni: egy testben lélekben ép iparosnak nincs-e jobb tekintete, mint a sápadt szoba-bölcsnek? Mit használ, hogy lelkészeink is össze-visszatanúlnak ásvány-, növény-, állatrajzot, természet- és vegytant, de még sem annyit, hogy szószékeikben túlmehetnének a dogmán. Egész terjedelemben tanúlnák már főbb-iskolásaink a szám- és mozgonytant, s mikor 10 év múlva a költséges taníttatás után kilépnek az iskolából: egy vésőt vagy egy fúrót, mint kell, kézbe nem tudnak fogni, s elbámúlnak, midőn egy szatócsot gyorsan számolni látnak. — Mit érnek a nemzeti boldogság emelésére, fentartására az ily életre nem való tagok? Ne feledjük, hogy nálunk a céltalanúl s kedvök ellenére iskoláztatott ifjak, gondnélküli henye élethez szoknak s veszedelmes félképzettségökkel valóságos herékké, teherré válnak közellevőik s az egész polgári társaságra nézve, s meg: nem az ily féltudósok-e legtöbb zavarok okozói és izgatói? Lelkiismeretes dolog hazámfiai! különösen előitéletes nemes osztály! Ne vigyétek gyermekeiteket erőszakkal a felsőbb iskolákba, csak igyekezzetek nekik, a minden pályán nélkülözhetlen alapeszméket megadni, s azután hajlamok szerint műhelybe vagy gyárba vagy felső iskolába, de nem minden föltétel nélkül ez utóbbiba vezessétek. Látjuk, mi haszna volt eddig is az annyi erőtetett felsőbb iskolázásnak: ott van száz iskolavégzett ifjú: 90 meglehetős és csak 10 jó, s ebből legfölebb 5 a használható ember.

Újra, le az előitéletekkel! s nagyobb figyelem legyen az iparosztályra, melynek mielőtt műegyetem s vasárnapi iskolák kellenek, melyekben a szükséges tanúlmányok nyilvánosan és népszerűleg s alaposan taníttassanak. Ez érdekében áll azon osztálynak, melybe kivétel nélkül mindnyájan tartozunk t. i. kiknek az iparosokra szükségünk van.: mert elvitázhatlan, hogy a tanúltabb iparűző sokkal jobb minőségű árút állít elő, s vállalkozóbb lehet és olcsóbban árúlhat, mint az értelmetlen. Hasonlón szüksége van erre magának az iparos osztálynak hogy értelmessége s nagyobb képességei által kiemelhesse magát azon részint előitéleten, részint igaz okon is mellőztetettségi s lenézett helyzetéből, melyben jelenleg hazánkban van. Amaz osztálynak nyereséges, ennek pedig dicsőséges is lenne ezen haladás.

Igen jól érzem angol földön magamat. Bár több időt töltheték vala e jó népnél! De már holnap Stambul felé, Odessába indulunk. El kell hagynom a jó missionariust, ki naponként vendégem volt s épületes társalgásával és sok apró erkölcsi iratkákkal ajándékozott meg engemet s hajós-népünket. Jó s kedves emlékű napjaim voltak itt, ha szépeknek nem mondhatom is azokat, mert reggel szüntelen hideg, déltájban az egész láthatárt felhő borította volt, vagy ha a nap olykor kibontakozhatott is a felhők közől, csak ekkor és csak néhány negyedre volt egünk derültebb; dél után pedig leginkább eső s komor idő volt. Fahrenheit-féle hévmérőnk őszelőhóban is leginkább 45—55 fokok közt állott 0 fölött.

Isten veled : tiszteletre s jobb éghajlatra méltó szorgalmas, nagy-iparu nemzet! *)

. . . . . . y Bartel.

KIR. EGYETEM.

Az egyetemi leckerend megjelenvén, annak következő kivonatát adjuk. A hittudományi karban mint eddig, a négy éves folyam áll; előadás nyelve *deák*. A többi karokban a tanulási szabadság elve szerint kiki szabadon választja a tudományokat s azok sorát. A törvénytudományi karban *deákúl* taníttatik : a romai jog Henfner prof. által. *Magyarúl :* a magyar magánjog s a hasonlító jogtudomány Wenzel, a bölcsészeti, magyar és ausztriai fenyítő törvény, úgy az europai népek gyakorlati joga Pauler, az államisme Láner, a politikai törvénytan Récsi tanárok által. *Németűl :* a jogtudományok encyklopaediája s a magán észjog Virozsil, az ausztriai jog Némethy helyettes, a politikai tudományok Karvassy, a bányajog Wenzel, a számvitel Degen tanárok, a váltójog Elischer magán tanár által. — Az orvosi karban : *Deákúl :* az élettudomány Schordann, az általános kórtan Tognio, a külön kór- és gyógytan Sauer tanárok által. *Magyarúl és németül :* Az orvosi encyklopaedia Stockinger, a bonetan Csausz, az általános sebészet s a műszertan Stockinger, a sebészi külön kór- és gyógytan Balassa, a szemészet Lippay, az éptan Wagner, a gyermek- és nőkór és gyógytan Braeuer, a bőr- és bujasenyvtan Jakobovics, a fogászat Nedelko tanárok által. Csak *németűl* a szülészet Birly tanár által. A *kisebb sebészi tanfolyam* részére *magyarúl és németűl* az élettudomány s az általános kórtan Diescher helyettes, az orvosi külön kór- és gyógytan Gebhardt tanár által. A kórodai gyakorlatok, az illető tanárok illető nyelveken oktatása mellett. A *gyógyszerészek* által a bölcsészeti karhoz csatlott követk. tudományok hallgattatnak : ásványtan, Szabó József helyettes, az állattan Linzbauer helyettes alatt *magyarúl és németűl*, a vegytan *deákúl*, Sangaletti tanár alatt. Az *állat-gyógyintézetben magyarúl és németűl :* az állatbonc- és élettudomány Szabó Alajos, az általános és különös állatkór- és gyógytan Zlamál, az állatgyógyszertan a segéd (?), a patkolás Zlamál tanár által; a patkolási és gyógy-gyakorlatok az egész intézeti sze-

---

*) Mikor e jóakaratú sorok keltek, nálunk már más világ készült, mint a milyet tengerészünk ismerhetett, mikor a hazát elhagyta. Iparegyesületünk volt s kir. ipartanodánk : mindkettő versenyt költötte a reális irányt a magyar ifjuságban, s kezdte terjeszteni hatalmasan az exact ismereteket. És be kezdett bizonyodni a magyar elmének mindenre hajló és képes volta. Az óta elvesztettük mind a két intézetet : emez a német ifjuságnak adatott által, amaz téli álmát aluszsza, várva a kikelet szelét, mely új életre ébreszsze. De egészen árván még sem maradtunk. Középtanodáink egyesítik a két irányt : a reálist, a mennyiben szaktanítók adják elő a természet- és mértani elemeket, s a humanismust, a mennyiben alaposabban fogják a classicai tanulmányokat s a nemzeti irodalmi kiképzést. Érjük be ezzel mostanság! A felsőbb lelki kiformáltatás biztosítva, és biztosítva az egyoldaluságtól. Ez közvetve megtermendi gyümölcsét. Csak várás és türelem! *A szerk.*

mélyzet hozzájárultával. — A bölcsészeti karban *kötelezett tudományok : Deákúl* : Bölcsészet története Stanke helyettes ; *magyarúl :* vallástan Stanke helyettes, természettan Jedlik, alkalmazott mennyiségtan Nékám helyettes, újabb kori világtörténet Reisinger tanárok által. *Határozatlan nyelven* : görög nyelv és irodalom Télfy helyettes által. *Németül :* természettan Sztanojovics tanár által. *Szabad tudományok : Deákúl :* régiség-, idő és pénztudomány Kiss Ferenc helyettes, oklevél-, nemzékrend és címertan Horvát Árpád helyettes, felsőbb neveléstan Májer Istv. helyettes tanárok által. *Magyarúl*: Magyar irály Machik, a magyarok története az Anjouk alatt Wenzel tanárok által. *Magyarúl és németül :* gazdászat Sztanojovics tanár által. *Németül :* ausztriai történet III. Ferdinándig Wenzel, csillagászat Mayer Lámpért tanárok által. *Határozatlan nyelven :* Magyar nyelv és irodalom Machik, német ny. és irod. Schröer helyettes, szláv ny. és irod. Ferenc helyettes, francia ny. és irod. (nem tudni ki által), olasz ny. és irod. Teffenberg helyettes, egyetemes és újabbkori irodalomtörténet Toldy magán tanár által *). *Mérnöki tanfolyam magyarúl és németül:* Elemi mértan egy segéd (ki ?) által, gyakorlati földmérés és felsőbb mértan Pecval, moztan Jedlik tanárok, leíró földmérés Weisz segéd által. E két nyelvű tanítás úgy látszik azonegy órákban párhuzamosan adatik.

IRODALMI FOGLALATOSSÁGOK.

— E napokban ment egyetemi sajtó alá *Jerney János* m. akademiai rend. tag *Keleti Utazása*. Ki e társunknak útjából az akademiához intézett hivatalos jelentéseit az Akad. Értesítőben a maga idején figyelmesen olvasta, sejteni fogja, mennyi felvilágosítást várhat régi történetünk e munkától, mely nevezett utazónknak mind a magyarok végelőtti székeiben gyűjtött tapasztalásait és fölfedezéseit, mind történetünk e korát illető studiumai eredményeit előterjeszti.

— Egy más történeti munka izzad Emichnél sajtó alatt : *Hunfalvy János* késmárki tanár két kötetes *Világtörténete*. Azon cikkelyek után itélve, melyeket belőle olvastunk, a közönség s különösben a felsőbb középiskolák tanárai figyelmét jó lelkiismérettel felhívhatjuk e munkára. Az nyomos átnézetekben adja nem csak a népek világéletét, hanem a belső és míveltségi állapotjaik menetelét is.

— November elején jelent meg *Toldy F. magyar nemz. irodalmi történetének* első füzete is. Adjuk tartalmi sorát. *Bévezetés :* Értelemhatározások. Egyetemes és nemzeti irodalomtörténet. E tudomány haszna és szüksége. A magyar irodalmi történet felosztása. *Első könyv : Ókor. I. fejezet :* történeti előzmények. A magyarok eredete s külön ágai. A magyaroknak ázsiai utolsó lakjai és mai hazájokba beköltözése. A magyarok világélete a IX. és X. században. A régi magyarok állodalmi élete, vallása és erkölcsei. *II. fej.* Nyelv és írás. A magyar nyelv eredete, s helye a nyelvek sorában. Párhuzam. A magyar nyelv régi állapotja. A magyar nyelvjárások. A m. nyelv maradványai a keresztyén-

---

*) A fekete táblai jelentés szerint nem egyetemes és újkori irodalomtörténet (mely utóbbi az elsőben különben is benfoglaltatnék), hanem a *classica literatura története* teszi e magán tanár első félévi *magyar* előadásai tárgyát.

ség előtti korból. A hún-magyar néptörzsök írásmestersége. *III. fej.* Költészet és történet. Őskori hún költészet. A hún mondakör. Őskori magyar népköltészet. Történeti énekek. A régi magyar hősmondakör. — *Második könyv : Középkor.* Ennek három időszaka : az Árpádok, az Aujouk és Zsigmond, s a Mátyás kora. *I. Időszak : I. fejezet.* Országos állapotok. A keresztyénedés és országulás müve szerencsésen befejeztetik. Veszélyes viszontagságok, az Árpádok kihalása. *II. fejezet.* Vallási és míveltségi állapotok : A keresztyénségnek, az ősvallássali hosszas küzdése után, teljes győzödelme. A míveltség szerencsés fejlődése III. Béláig. Míveltségi hanyatlás a XIII. században. Képző művészetek. *III. fejezet.* Tudományos állapotok : Tanügy. Közép s felső iskolák. A veszprémi egyetem. Külföldi iskolázás. Könyvek, könyvtárak. A tanultság elterjedése az Árpádok alatt. Deák irodalom. Legrégibb hazai történetirás. Idegen nyelvek divata s írott emlékei. *IV. fej.* A magyar nyelv külső története. A nemz. nyelv az udvarnál s az államban. A nemz. nyelv az egyházban. *V. fej.* Költészet : Egyházi és történeti énekek. *VI. fej.* Nemz. irodalom : Vallásos munkák. A halotti beszéd és könyörgés története, szövege s tudományos magyarázata. Itt szakad meg az első füzet. — A munka menetéből látni, hogy szerző az öszves nemzet értelmiségét a maga totalitásában fogja fel, s ennek időszakról időszakrai fejlődését bocsátván mindenkor előre, a nemzeti irodalmat minden tényezőire való tekintettel igyekszik magyarázni és megértetni.

— A *törvénytudomány* szakában egy eddig fújdalmason érzett hézagot töltend be *Pauler Tivador* tanár munkája : *A jog és politikai tudományok encyklopaediája*, melynek első füzete szinte e napokban váratik. Tájékozás első, nélkülözhetlen kelléke minden teljes és tudományos kiképeztetésnek : erre nyujt derék társunk eszközt e nevezetes szakban. Megjelentével lapjaink azt bővebben fogják ismertetni.

— A *classica literatura* körében is nyomos munkásság foly. *Hunfalvy Pálnál Plato* több müve áll készen. *Szabó István Iliásza* már a XV-d. énekig haladt; *Székács Józsefnél a görög anthologia* virágai naponként szaporodnak. *Remete Józsefnél* halad Virgil *Aeneisze*, *Egyed Antalnál Ovid Átváltozásai* második dolgozása. A Kufsteinban nyomorgó *Czuczor*nál készen áll Tacitus Germaniája, *Szenczy Imre*, a Julius Caesar és Quintilian classicai miveltségü magyarítója, Tacitus Évkönyvein dolgozik. *Szabó Károly*, az Euripidesz talentomos fordítója, *Herodotot* adja (ugyan ő a hazai őstörténet egyik legnevezetesb forrásának, Constantinus Porphyrogenitus munkájának „az országlásról" immár vége felé jár) stb. Az öszves európai míveltség a classicai litteraturából indúlt ki: mi ez alaptól csak minkárunkkal válhatnánk meg. *Classicismus és nemzeség!* e két tényező egyesületétől várhatunk önerős fejlődést tudományosság, müvészet és jellemben! Szerencsés előjele jövendőnknek, hogy vannak kik ez igazságot érzik és valósággá tenni igyekszenek; és hála, hogy a reális irány mellett iskoláink e szellemi irányt is most már nyomosabban űzhetik. *T. F.*

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. FÜZ. JAN. 1. 1851.

PLÁTÓNI KÖZTÁRSASÁG.

HUNFALVY PÁLTÓL.

Nem tudom, több gyönyört vagy tanulságot lel-e az olvasó Plátón eme munkájában, melyet *politeiának* nevez Arisztotelész, s ujabb időben „Plátóni köztársaság“ név alatt dicsérnek vagy gúnyolnak, de bizonyosan nem eléggé olvasnak, s még kevesbbé méltányolnak. A beszélgetésben elvonuló gondolatokat nem teljesen, de mégis összefüggésben adom elő, miből a munka iránya és célja kitessék: az előadás szépségét csak áttétel fogná igyekezni visszaadni; mert Plátón nem csak *bölcsész*, hanem jeles müvész is.

I. Szokratész a Piréeusban Minerva-ünnepet nézvén, néhány ifjú barátjával öreg Kefaloszhoz tér be, hol több másokkal és bölcselkedő Thrazümakhoszszal találkozik. A beszélgetés hamar arról kezdett folyni, mi volna a *jog* és *igazság*? Bölcselkedő Thrazümakhosz ellenében, ki azt állítá, hogy *jog és igazság az, mi az erősnek, tehát az uralkodónak jó és hasznos, ennél fogva az engedelmeskedőnek káros*, Szokratész vitatja, hogy ellenkezőleg az engedelmeskedőnek javát nézi az igazság, miután minden tudomány és ügyesség nem maga, hanem másnak hasznát célozza.

De a beszéd hosszan csak a körül forogván, *mi nem az igazság*, Glaukón belé szól *): Minthogy háromféle a jó, úgymond, olyan,

*) A beszélgetők : Szokratész, Glaukón, Polemarkhosz, Thrazümakhosz, Adeimantosz és Kefalosz.

mit magáért kivánunk, nem következéseiért, mint az *öröm*; olyan, mit magáért és következésiért kivánunk, mint az *értelem* és *egészség*; olyan, mit magáért nem, hanem csupán következéseiért vagy hasznaért keresünk, mint a *gyógyítás*, s minden a mi fáradságba kerül: tudnunk kell, az igazság melyik osztályához tartozik? Mondván Szokratész, hogy a másodikhoz, Glaukón a közvéleményt adja elő az igazság mivoltáról és eredetéről, hogy megtessék, miként a sokaság azt a harmadik osztályhoz számítja.

II. Mi és honnan lett az igazság a közvélemény szerint? így folytatja beszédét Glaukón. Azt mondják, mást sérteni jó, de sértetni rosz; a sértetés rosza felülmulja a sértés javát: azért megizlelvén az emberek mind a sértést, mind a sértetést, egyezést tőnek magok közt, hogy egymást nem fogják többé sértegetni, s alkotának törvényeket, azt, mit a törvény kiszab, törvényesnek és igazságosnak nevezvén. Az igazság tehát közép valami a legnagyobb jó között, ha t. i. büntetés nélkül bántani lehetne mást, s a legnagyobb rosz között, ha bántást visszatorlás nélkül kellene szenvedni. Ha az igazságot tisztelik az emberek, nem magáért, hanem azért teszik, mert nem mernek mást bántani: lehetne csak ugy bántani, hogy soha büntetéstől vagy viszonbántástól tartani nem kellene, meglátnók, mint tenné kiki félre az igazságot s választaná az igazságtalankodást. De *teljes igazságtalanságot* kell ám érteni, olyat, melyet a zsarnokok követnek el, s mely minél nagyobbat vét, annál inkább látszik igazságnak! Mert ha tudni akarjuk, hogy az emberek valóban nem magáért tisztelik az igazságot, hanem hasznáért, róla még a látszatot is le kell vonni, úgy hogy épen igazságtalanságnak tessék: ugy azután ki fog sülni, akar-e még valaki inkább lenni mint látszani igazságosnak? Vajjon, ki lesz boldog, az ily teljesen igazságtalan-e, vagy teljesen igazságos? Ezt, minthogy igazsága ellenére igazságtalannak látszik, kötözni, verni, nyársba húzni fogják: ellenben az igazságtalan, minthogy igazságosnak tetszik, hivatalhoz jut, nőül veheti a kit akar, leányait annak adhatja, kinek ohajtja, szerződhetik, társulhat kedve szerint, mert igazságtalankodván mindenütt nyer, győz s gazdag lesz; azután barátjait még inkább segítheti, elleneinek még többet árthat; sőt tehetős levén az isteneknek is fényes áldozatokkal szolgálhat, s így majd még istenfélőbbnek fog látszani, mint az igazságos.

Hogy az igazságot nem magáért, hanem hasznáért gyakorolják,

még jobban kitetszik, ha tudjuk, mivel szokták azt az ifjak előtt dicsérni. Nem csak az életben bő jutalmat, hanem halál után is boldogságot igérnek nekik érette. Így mondja például Heziodosz : „Az igazságosnak cserfáin felül makk, közepett méhek teremnek, s alúl gyapjas juhok legelnek;" így más költők szerint is az igazságos oda lenn az alvilágban lakomáz, mig itt gyermekeinek gyermekei boldogok, s nemzetségeik virágoznak. — Még többet ártanak az igazság hírének azok, kik azt tiszteletre méltónak mondják ugyan, de a hatalmat és gazdagságot is dicsérik s tanítják, hogy az istenek hajthatók, s halotti áldozatokért megtisztítják a bűnösöket.

Ha ezen beszédeket az erényről meghallják az ifjak, kikben valamire való lélek van, nemde alkalmasint így fognak okoskodni: „Vajjon Pindarosz szerint a magas falat, igazságban vagy görbe csalások útján mászszam-e meg? Mit használ igazságosnak lennem, ha nem látszom is annak? Mivel hát a látszat többet ér a valónál, s kútfeje minden boldogságnak, az erénynek látszatját fogom csak magamnak megszerezni." Nehéz ugyan a gonoszságot mindig eltitkolni : ámde semmi nagy sem könnyü. Azt is mondja talán valaki: nehéz az isteneket megcsalni. De arra ez a felelet: vagy nincsenek s úgy az emberekkel nem is gondolnak, tehát nincs miért előttök titkolózni; vagy pedig vannak s gondolnak az emberekkel. Úgy de másunnan nem ismerjük, mint csak költőkből és irókból: ezek pedig mind tanítják, hogy őket áldozatok, engesztelő imádságok és ajándokok által meg lehet nyerni. Már a költők és irók vagy mind a kettőre vagy egyre nézve sem érdemelnek hitelt. Ha nekik hihetünk, bizvást igazságtalankodjunk, s áldozzunk az igazságtalan szerdékből. —

Az igy levén, ki fogja már az igazságot az igazságtalanság eleibe tenni? S hogy ez így van, ti, az igazság dicsérői, vagytok oka, kik az igazságot soha nem magáért dicséritek, s az igazságtalanságot nem magáért roszalljátok. Innen *csak egymástól óvakodva, nem magunkat óva, kerüljük az igazságtalanságot.*

III. Glaukónnak ezen beszédén örül Szokratész, s késznek nyilatkoztatja magát, mennyiben tőle telik, az igazság természetét kimutatni. Minthogy pedig az mind egyes emberben, mind államban találtatnék, ebben, mintegy nagyobb betüjü irásban, akarja előbb kikeresni. Azért államot kezd alakítani Szokratész, hogy annak elemeiben találhassa meg az igazságot.

Keletkezik, úgymond, az állam az emberek önelégtelensége miatt. Ugyanis ők szorulnak élelemre, ruhára, lakásra s több másra, mit mindent az egyes csak tökéletlenül készíthetne magának. Összeállanak azért, s magok közt munkaosztást tevén, mire őket az önelégtelenségen kivül még az egyesek különböző tehetségei is vezérlik, társulatot alkotnak, mely az államnak első csirája. Ez csak úgy állhat fenn, ha kiki maga munkáját helyesen megteszi.

De majd nagyobbodni fog az állami tagok száma, minthogy a fejlődéssel együtt a szükségek is szaporodnak; s már abban sokféle kézmíves és művész fog munkát találni. Nehezen kerülik el ezentúl, hogy a határos lakosokkal össze ne ütközzenek: azért biztosság és bátorság kedveért az államban vitézek is kellenek. Mert a többiek, kinek kinek saját dolga levén, nem igen lehetnek egyszersmind katonák és vitézek is; miután épen a munkafelosztás szüksége alakítja az allamot, egy ember sokfélét nem tehetvén. Már pedig igen különös volna, ha megtiltván a vargának építő, szövő, földmivelő s más munkát tenni, nehogy sokfélébe fogván, mindent rosszúl végezzen, s a helyes alkalmat elszalaszsza, mégis az állam védelmére különös embereket nem tartanánk, holott minél nehezebb a katona munka, annál inkább kell a vitéznek más munkától mentnek lennie. Sőt a vitézeket nagy gonddal is kell kiszemelni, hogy éles érzék, gyors láb, kitartó erö és bátor lélek legyen bennök. De minél kiválóbb tulajdonokkal szükség birniok, annál nagyobb óvatossággal kell őket tartani, nehogy tulajdonaikat ép azok ellen használják, kiket védelmezni rendeltetésök. Hogy hát a vitézek igazán *őrzők* ne *orzók* legyenek, nevelni kell őket s tulajdonaikat szelidséggel és bölcseséggel párosítani.

IV. A nevelés a lelket és a testet mívelje. A lelket miveli a *zenészet*, a testet a *testgyakorlás*. A zenészet áll beszédből és zenéből.

A beszédi zenészetet teszik mindenféle szavalatok, melyek vagy költeményeket, vagy valóságot foglalnak magokban. Már a költeményeket illetve vigyázni kell, hogy a nevendékek mitse halljanak, mi az erkölcsi tisztaságot szeplősítse; hanem inkább csak azt hallják, mi az erény ébresztésére és szilárdítására vezethet. Főképen arra kell gonddal lenni, hogy az istenségről alacsony és ferde fogalmakat ne vegyenek magokba, hanem hogy érteni tanulják, miként az istenség a legfőbb tökély. Erre nézve sok haszontalant énekelnek Homérosz, Heziodosz és mások.

Azután csak olyan beszédeket halljanak a nevendékek, melyek által bennök a *vitézség* és *bátorság* tápláltatik. Tehát nem siránkozó hősöket vagy a haláltól remegőket kell elejökbe adni, nem kell előttök az alvilágot siralmasnak festeni.

Az *igazmondásra* hasonlókép serkentessenek. A hazudság istenek előtt minden esetre hasztalan; embereknél orvosság gyanánt szolgálhat: innen alkalmazását csak orvosoknak, soha nem másnak lehet megengedni; államban pedig orvosok az igazgatók. Ha tehát káros a magános beteg embernek orvosa előtt hazudnia: mennyivel károsabb igazgató előtt hazudni?

De szoktatni kell a nevendékeket *mérsékletre* és *igazság-gyakorlásra* is.

A beszédek már, melyek által az említett erények felköltetnek, s melyeket hitregélők s más költők szerkesztenek, vagy *egyszerü elbeszélés*, vagy *utánozás*, vagy *együtt a kettő által* adatnak elő. Igy a költemények *lantosak*, *színiek* és *hősiek* (lyrai, drámai, eposi költészet). A mi államunkban legkevésbbé türhetjük a színi költészetet, minthogy *utánoz*, s nekünk tartanunk kell attól, nehogy növendékeink utánozás által olyanná legyenek, mint kiket utánoznak, p. o. kicsapongóvá, félénkké stb. Lehetne ugyan jóknak utánozását megengedni, de államunkban nem levén ember, ki tudna két vagy többféle emberré lenni, azt sem szerethetjük. S ha hozzánk jőne, ki mindenfélévé lenni, s mindent utánozni tudna, s magát és költeményeit mutogatni akarná, legnagyobb tisztelettel mennénk eleibe, mint csodaember eleibe, s megkoszorúzván fejét kérnők: csak hagyjon el minket, s menjen másuvá, mert nálunk ily embernek nincsen helye; mi beérjük szigorúbb s kevesbbé tetsző költészettel!

V. A zenék közől azt kell az ifjúság számára kiválasztani, melynek összehangzása egyszerü, mert csak ez hat jól a lelkületre. Azért nem csak a költőket kell rábirni, hogy költeményeikben a jó erkölcsöt fessék, avagy ne irjanak semmit, hanem más művészeket is akadályozni kell, hogy se szoborban, se épületben, se egyéb műben rosz erkölcsöt, neveletlenséget, rútat és szabadtalanságot ne adjanak elő, nehogy a rosznak képei között nevekedő ifjúság mintegy rosz eledelből naponként valamit magába vevén, apránként, a nélkül, hogy csak tudná is, nagy betegséget támaszszon lelkében. Sőt inkább azon művészeket keressük fel, kik a szépet és illőt jól tudják előadni, hogy mint egészséges helyen lakók az ifjúság minden-

től épüljön, mert szemeibe és füleibe csak szép művek fognak hatni; s hogy őt a szép és illő, mint üdvös vidékről lengő szél, kiskorától fogva a szépnek megszokására és szeretetére bírja. Ez okból ér annyit a zenenevelés, mert általa legjobban hatnak a mérték és széphangzás az ifjú belsejébe, s nevelnek ott szép termésü lelkületet. A zenenevelt ifjúnak rögtön feltetszik a hanyag és rosz tett, s ő elkedvetlenül rajta; ellenben a szépet dicséri s befogadja lelkébe, hogy általa tápláltassék, mig maga is jóvá és széppé lesz: a rútat utálja és gyülöli, még mielőtt okát tudná adni. Megérvén azután s felfogván a jót és roszat, örül azon, hogy már eddig is azt kedvelte, s emezt utáltá.

VI. Testgyakorlás által a leendő vitézek és őrök testei míveltessenek. Józanság s önmegtartóztatás legyen a testgyakorlásnak célja; mert *leginkább a kicsapongás és mértékletlenség okoznak bajokat s teszik szükségessé az orvosokat és birákat, kiknek ügyessége jó államnak nem válik becsületére.*

Minthogy a testgyakorlás nem annyira erőssé, mint inkább szelid-bátorrá akarja tenni az ifjút, azért köttessék össze a zenészettel. A testgyakorlás maga vaddá, a zenészet maga puhává tenné az embert.

VII. Már az így neveltek közől azok legyenek állam igazgatói, kik leginkább képesek azt megőrzeni és megtartani. Ezek választása nagy gondot igényel, mert más nem alkalmatos arra, hogy igazgasson, mint az, ki első ifjúságától fogva mindig jeleskedett, s a hon iránti szeretet által kitünt.

Mind a mellett is bizonyos mesére szorúlunk, milyen államban olykor szükséges. Azzal kell majd az igazgatókat, vitézeket, szóval az egész államot mintegy elámítani, hogy mindnyájan úgy, mint most képzeltük, a földből nöttek ki, melyet azért, mint közös anyjokat védelmezni, egymást pedig testvérekül tekinteni kell. Ők igen is testvérek; mégis az istenség, midőn teremté, az igazgatásra valók lelkébe aranyat, a vitézekébe ezüstöt kevert; a földmivelők és kézmívesek pedig vasat és rezet kaptak osztályúl. Mint testvérek tehát legtöbb részben hasonlók egymáshoz; s ha történnék, hogy aranyból ezüst, vagy rézből vasból arany ezüst lenne, az istenség meghagyta nekik, hogy az ezüstöt az igazgatók rendéből a vitézekébe, valamint a rézből vasból lett aranyat és ezüstöt az igazgatók és vi-

tézek rendjébe tegyék át, mert elmulasztván ezt, veszélynek indúlna az állam.

A vitézeket azután külön lakokba helyezzük, honnan nem csak a külső ellenséget, hanem a belföldi rendzavarókat is könnyen viszszanyomhassák. Hogy pedig ők, az őrök, ne váljanak a köztársaság rontóivá, bennök minden birvágyat gyökerestül kell elfojtani. Azért magán mit se birhassanak, s táplálja őket a közkincs. Sőt tudják is, hogy mivel lelkeik úgyis arany ezüst, arra nem szorúlnak. Azt se magoknál ne tartsák, se vele ne kereskedjenek, különben vitézekből és igazgatókból földmívelők és kézmívesek válnának. A ki előtt az igazgatók és vitézek sorsa felette szigorúnak és boldogtalannak látszik, vegye eszébe, *hogy az állam célja nem egy rendnek boldogságát eszközölni*, *hanem minden rendnek azon boldogságot megadni*, *mely neki való ; s emlékezzék arról is*, *hogy az igazságot egyedül így alkotott államban található fel*. A vitézek alig teljesítenék kötelességeiket, ha szigorú életre nem szoknak. Minthogy pedig általában a gazdagság és szegénység rontják a jó rendet, a törvényhozó mindkettőt kerülje. A gazdagság elpuhítja, a szegénység roszszá teszi az elméket, s lázadást okoz. De mondja talán valaki, hogy szegény állam nem lesz képes magát dús ellenség ellen fentartartani! Sőt az szegénységében találja majd legnagyobb erejét: mert vele más államok, kik józanságát és tartózkodását ismerik, szivesen szövetkeznek; azonkivül ő, mint melyben a legteljesb egység van, annál könnyebben győz, minél dúsabb az ellene, ki azért nem egy, hanem több államot tesz, mert kebelében bizonyosan pártok vannak. Meddig hát az egyszerűséget és állandó egyenlőséget megőrzendi az állam, addig részeinek teljes összetartása miatt legyőzhetlen marad. Az pedig csak úgy lesz, ha a zenészetben és testgyakorlásban legkisebb változást sem engedünk : mert abban lehetetlen változtatni a nélkül, hogy az erkölcsök is ne változzanak. De azért a törvények számát nem kell szaporítani, mert a helyesen nevelt ember magától találja meg mindenben a jót és illőt, mit közönségesen törvények által szoktak meghatározni. A mi pedig illeti a vallást, egyházak hová építését, áldozatot, istenek, szellemek és hősök tiszteletét, s halottak temetését, mind azt mi nem tudjuk, más embertől sem tanulhatjuk, hanem csak az istenségtől, mely a föld köldökén ülve azt mindennek kijelenti, fogjuk megtudakozni.

VIII. Az állam megvan, s hitünk szerint tökélyesen van meg. Ha ebben kell az igazságnak lennie, hol van hát, s minő az?

Az ismeretlent az ismeretesekből lehet megtudni. A tökélyes állam szükségkép magában bírja az erénynek négy idomát, melyek a tökélyességet teszik, úgymint a *bölcseséget*, *vitézséget*, *mérsékletteséget* és *igazságot*.

A *bölcseség* nem abban mutatkozik, hogy az államnak sok müiparosai legyenek, ámbár ők legnagyobb részét teszik, hanem abban, hogy az állam maga magát igazgatni tudja. Ez erény pedig leginkább az igazgatók rendében levén, *világos*, *hogy az állam bölcsnek az igazgatók bölcsesége miatt mondatik.*

A *vitézség* hasonlóan az egész államnak tulajdoníttatik, jóllehet azt leginkább a vitézek birják, kik úgy nevelvék, hogy tudhassák, mi félelmes, s mint lehet a veszélyeket az államtól éltávoztatni.

Másként van a *mérsékletteséggel*. Mérsékelt az, ki vágyain és kivánságain uralkodni, s azokat mérsékelni tudja. A mi államunk azért mérsékelt, mivel henne a bölcsek igazgatnak, kik a sokaság vágyait és kivánságait a helyesség és jóság törvénye szerint mérséklik. Világos, hogy ezen erény nem egy rendnek tulajdona, hanem mindnyájoké, mivel az egész államban mérsékli a kivánságokat és vágyakat.

Ezek után, mi már az *igazság?* Ez azon erény, mely az előbbiek okát és elvét magában foglalja, egyszersmind nekik állandóságot szerez. *Mert hogy az állam mindenik része csak a magáét teszi, a máséba pedig nem avatkozik*, *az az* i g a z s á g. Méltán tulajdonítjuk ezt azon államnak, melyben a három rend, ugymint az *igazgató*, *vitéz* és *müiparos* rend, a mások ügyeivel nem gondolva, egyedül a magáét végzi. A *sokügyüség* pedig, mely különbféle foglalatosságokat összekever, s az államban legtöbb bajt szerez, *igazságtalanságnak* mondatik. Előbb államban, mint nagyobb betüjü irásban, akartuk az igazságot megnézni : lássuk azt már az egyes emberben.

IX. Ha igaz, hogy az emberben három van, mely az államnak három első erényeivel megegyez, úgy benne van a negyedik is, mely az igazság. De tudjuk meg előbb, vajjon egy erejével végez-e mindent a lélek, vagy különbféléket különböző részeivel teszen? Teljes lehetetlenség, hogy valami ugyanazon egy részével különbözőket tehessen; mert semmi sem mozoghat s állhat is veszteg egy-

szerre. A miben azért különböző mozgalmat vagy cselekvést látunk, abban szükségkép különböző erőket is kell gondolnunk. A lélekben igazán különbféléket látunk, mert nagy különbség van az *értelem* és a *vágy* között. Néha nagyon ehetnék ihatnék az ember, s még sem eszik iszik, bár ennie innia van is. Tehát valami visszatartóztatja őt vágyainak kielégítésétől, s az bizonyosan különbözik a vágyaktól. Ez pedig az *értelem*. E szerint a lélekben két különböző rész van, *okos* és *oktalan rész*, vagyis *értelem* és *vágy*. De az oktalan részben különbséget látunk, ugymint az *indúlat* és *kivánság* közt. Az indúlat gerjedelem, mely gyakran ellenkezik a kivánsággal, s mely, midőn az értelem ezzel küzd, neki segitségül van. De különbözik az indúlat az értelemtől is, mi a gyermekben látható, kiben az indúlat már megvan, mikor az értelem még nincs kifejtve.

Ezeknél fogva a léleknék is van három része, mely az államban levő három rendnek megfelel. A kivánság megfelel a müiparos, az indúlat a vitéz, s az értelem az igazgató rendnek. Azért nemcsak államnak, hanem egyes embernek is tulajdonítani kell *bölcseséget*, *vitézséget*, *mérsékletet* és *igazságot*. S ha ez utolsó az volt, miszerint az állam rendei csak a magokét tegyék : úgy egyes emberben is az lesz az igazság, hogy az értelem igazgasson, az indúlat pedig őt a kivánság mérséklésében segítse, s annyiban neki szót fogadjon. Azért az értelem és indúlat, mint államban az igazgatók és vitézek, zenészettel és gyakorlással míveltessenek.

Tehát a bölcseség az értelemben, a vitézség az indúlatban lakik; a mérséklet pedig a lélek azon három részei között, úgymint az értelem, indúlat és kivánság között, egyetértést tart fenn, nehogy a két utóbbi a harmadiknak, az értelemnek, ellentálljon.

X. Az igazságos ember soha hivtelenül, jogtalan és roszúl nem cselekszik, mert lelkének mindenik része a maga feladatának megfelel, s kötelességét teljesíti. *Az gyakorol tehát igazságot, ki magával mindig megegyez, lelkének azon három részeit mérsékletben tartja, s így mindig egy, soha nem többféle ember lesz.* Minő pedig magában az ember, olyannak kifelé is mutatkozik keresetben, magaviseletben, szerződésben s tisztségekben, igazságos tettnek egyedül azt tartván, mely a lélek amaz öszhangzásából ered; igazságtalannak pedig azt, mely attól elüt.

Mi már az *igazságtalanság*? A lélek három részei közötti meghâborodás, midőn mindenik a más dolgába avatkozik, s nem akar

engedelmeskedni az, melynek engedelmeskednie kell. Az igazságtalanság szül tehát csalást, tudatlaságot, mértékletlenséget, szóval mindenféle gonoszságot.

Az igazságos és igazságtalan cselekvés a lélekre nézve olyan, mint testre nézve az egészséges vagy egészségtelen étel. Egészségét a testnek az tartja fenn és okozza, mi teszi, hogy az uralkodják vagy engedelmeskedjék, minek természettől uralkodni vagy engedelmeskedni kell: betegségét viszont az okozza, mi természet elleni uralkodást vagy engedelmességet kapat fel. A szerint a lélekben is igazságot az növel, mi uralkodóvá és engedelmessé azt teszi, minek természettől ez vagy az jutott: megforditva, mi természet elleni uralkodást vagy engedelmességet okoz, az igazságtalanságot terem. *Az erény tehát a lélek egészsége szép és jóléte: a gonoszság ellenben a lélek betegsége rút és rosz léte.*

Nézzünk immár, ha jó és hasznos-e igazságot tenni, és szépre törekedni, akar láttatik az, akar nem; vagy pedig igazságtalankodjunk-e, mikor büntetéstől nem kell tartani? Jóllehet nevetséges volna gondolni hogy, miután a test megromlott az élet nem kivánatos többé, bár annak minden javait birjuk is; ellenben mikor a lélek, mely az élet oka, az által romlott meg, hogy máson mintsem azon igyekezünk, miként az igazságtalanságtól és rosztól meneküljünk, és szerezzük meg az erényt és igazságot, — akkor az életet mégis kivánatosnak tartanók: mind a mellett beszédünkben ide felérvén, mint magas állományról látjuk, hogy mind államban mind egyes emberben az erénynek csak egy, a roszaságnak pedig sok idoma van, melyek közöl azonban leginkább négy szükségel vizsgálást. A jót vagy az erényt ismerjük. Neki, tekintve az államot, két neve van; mert ha *egy* ember válik ki és országol, *királyság*nak, ha pedig *több kiválók* országolnak, *jobbág-urság*nak (aristocratia) nevezzük.

XI. Szókratész az állami szerkezet és a lelkület idomait elő akarván adni, félbeszakasztatik barátjaitól, hogy előbb a nők és gyermekek közösségéről, melyet szándékosan elmellőzött vala, bővebben értekezzék. Vonákodva enged, mivel tart, nehogy a tárgy nehézsége, mint nagy hulláim elsodorja, s így szól:

A nők, jóllehet gyöngébbek, azért nem alkalmatlanok tisztségre. Ők is zenészet és testgyakorlás által míveltessenek, hogy a férfiakkal közös erényben részesüljenek. S minthogy szintúgy különbözőkre hajlandók, némelyek a vitézek mások az igazgatók tisztségébe

jussanak. S ezen nők a vitézek közös nejei, valamint magzatjaik is közösek legyenek. A nőszülést az igazgatók bölcsen rendezzék, hogy a legderekabb nők a legderekabb ifjakkal kerüljenek össze, s azt a szerencsének tulajdonítsák; továbbá, hogy a férfiak harmincadik éves koruktól ötvenötig, a nők huszadiktól negyvenedikig nemzenek. Az így nemzett magzatok közhelyen neveltessenek, de úgy, hogy az anyák ne ismerjék a magokét, s a gyermekek se ismerjék szüléiket. Ez által a vitézek és igazgatók rendeit atyafisági kötelék fogja öszszetartani, *s az állam elérendi a legnagyobb jót, a teljes egységet.* Az igazgatók nem annyira uralkodók, mint atyák lesznek; a vitézek nem annyira engedelmeskedők mint fiak lesznek. S mi más államokban legnagyobb egyenetlenséget okoz, az örökségi és más perek a birtok felől, az a mi államunkban nincsen; azért nincs is ok, miért a barátság megszakadjon.

De a mely gyermekek nem törvényes házasságból s törvényes időben születtek, azok mint korcsok, ne kevertessenek a többiek közé, hogy a jó faj ne romoljon.

Az ifjak nevelése már így folyjon, hogy ők gyenge koroktól kezdve vitézségre szokjanak. Azért előbb a katonai erénynek nézői, utóbb utánzói legyenek, s hogy veszély ne érje, szárnyakra kell ereszteni, azaz lovakra tenni. A katonai fenyiték legszigorúbb legyen.

XII. Ezeknek hosszas előadása után *Glaukón* kifejezi kétségét, *ha lehetséyes-e az állam, melyet imigy alkottak?* Mire Szókratesz azzal felel: Emlékezzünk, hogy az igazságot keresni, s azt, minő a teljesen igazságos ember, vagy az, ki hozzá legközelebb ér, megtudni volt feladatunk; hogy az igazságot eszmény végett kerestük, s kérdeztük, mi által válhatni teljesen igazságossá, s ha ki azzá lett, minő boldognak látszik majd nekünk? minek folytában azt is megvallottuk, hogy ha közölünk valaki olyan igazságos lehetne, az olyanféle boldogságban is részesülne: de nem volt ám feladatunk annak valóságát is felmutatni. Azért, ha festész, ki magának a szépségről eszményt alkot, bár ezt a valóságban fel nem mutathatja is, nem cselekszik roszúl: úgy mi sem hibáztunk, midőn eszményi államot alkottunk, bár nem tudjuk is megmondani, hogy az ily állam lehetséges; sőt nagyon beérjük, ha tapasztalásban valamely állam csak némileg is közeledik ahhoz.

De egy van, miért leginkább ellenkezik minden állam az eszményi állammal, s megmondom, ha mindjárt kinevetnek vagy ül-

döznek is érette. *Míg az államokban bölcselők nem fognak uralkodni, vagy a királyok és hatalmasok nem lesznek bölcselők, s az országászat a bölcselemmel egygyé nem lesz; míg azok, kik most külön az országi dolgokra s külön a bölcselemre adják magokat, kénytelenül fel nem hagynak vele : addig az állam, sőt mondhatni az emberi nem bajainak vége nem lesz; s mind addig a mi államunk sem lát napvilágot!*

Ki az igaz bölcselő, s mire kell az állam igazgatásában leginkább nézni? Az igaz bölcselő a valódi bölcseséget keresi, s nagyon különbözik az álbölcselőtől. Amaz a dolgok lényegét felfogni, s így magának *tudományt* szerezni törekszik : az álbölcselő a testi dolgokban, melyek untalan változnak, s melyekről csak *látszat*, nem *tudomány* lehet, gyönyörködik. A ki *sok szépeket* lát és hisz, de *magát* a *szépséget* nem hiszi, sem azt, ki őt a szépség felfogására vezetni akarná, követni nem képes, az inkább csak *álmodó* mintsem *éber*. Az álbölcselő ilyen, s mit tudománynak hisz, az *álom*, legfeljebb *látszat*, de soha nem *tudomány*.

Minden gondolható dolog kétféle, vagy *teljesen van*, vagy *nincsen*. A mi teljesen van, az *változhatlan*, *örökké való*, *eszme*, s arról tudományunk van : a mi nincsen, arról tudomány sem lehet, arra nézve tudatlanság van lelkünkben. De a kettő közt az *érzékekbe eső dolgok vannak*, melyek bizonyos tekintetben nincsenek, bizonyosban vannak, s melyekről tudomány és tudatlanság közti ismeretünk van, mely is *látszat* vagy *vélemény*.

A sokaság nem sejti a dolgok lényegét, mely örökké való, hanem csüng a változó tüneményeken, s látszat vezérli véleményét. Az ilyen ember nem lehet igazán *bölcselő*, hanem *látszat-kedvellő* (nem φιλοσοφος, hanem φιλοδοξος). Ő sok szépet, sok igazságost gondol látni, de a szépséget az igazságot magát nem ismeri. Ellenben az igaz bölcselő ismeri az egy állandót, az *eszmét!*

Kik lehetnek már államban igazgatók és törvények őrei? A kik a valódinak ismeretétől megfosztvák, s lelkökben világos eszményt nem bírnak, melyre feltekintsenek mint képíró, ki alakot fest, hogy szépségét, jogosságát és jóságát törvényekben kifejezzék, vagy megőrizzék : azok nem igen különböznek a vakoktól. Tehát csak azok, kik a valóságot ismerik, ha egyszersmind tapasztalásban s egyéb erényben sem állanak hátrább, lehetnek és legyenek igazgatók. De

képes-e a bölcselő mind az erényt mind a tapasztalást birni? Lássuk a bölcselő tulajdonait.

Bölcselő váltig szereti a tudományt, mely a születés és enyészés között nem hányatott s örökké való lényeget felfogja. Távol van a hazugságtól és tévedéstől, *mert nincs rokonabb semmi a bölcseséggel, mint az igazság.* De kinek törekvése csak egyfelé iránylik, az másban gyengébb : a bölcselő azért inkább a lélek, mint a test gyönyörét kedveli; ő nem szomjazik kincs után, nem szolgai gondolkodásu: mert a kicsinyesség legnagyobb ellene azon léleknek, mely az istenit és emberit magához öleli. Kiben nagyszerü gondolkozás van, ki minden időt és minden lényeget felfog, az előtt bizony csekély az emberi élet, s a halál nem félelmes; az tehát nem is lehet gyáva. A bölcselő továbbá a közlekedésben igazságszerető és szelid. Lelke azonkivül könnyen tanul, mivelhogy ki fáradsága ellenére a tanulásban csak nehezen láthat sikert, vagy hamar felejt, az nem lehet nagy szeretettel az iránt a mit tanult, sőt inkább magát és a dolgot gyülölni fogja. Végre csak a nyers és fegyetlen természet ragadtatik mérsékletlenségre : a bölcselő tehát mérsékelt is. Már lehet-e benne gáncsolni való?

XIII. Igen, ugy egyenként hallva azokat, nem mondhat ellene az ember, szólt *Adeimantosz*; de egészben véve, a minők most a bölcselők, mást kell rólok tartani. Mert kik magokat a bölcselemre adják, nem egyedül okulás végett, hanem hogy benne tovább is időzzenek, azok legtöbbje gőgössé, hogy ne mondjam gonosszá válik; a kik pedig benne legnagyobb dicséretet érdemelnek, azok az állami ügyekre teljesen alkalmatlanok.

Úgy van, viszonzá Szókratész; de hogy miért van úgy, ím egy hasonlatosság. Képzeljünk hajótutajdonost, ki erőre és nagyságra mindenkit a hajóban felülmúl, de nagyot hall, keveset lát, s a hajózáshoz szintannyit ért; a hajós nép a kormányzás felett veszekszik, mert mindenik kormányozni akar, jóllehet a szükséges tudományt egy sem bírja, tanítót sem nevezhet, kitől, vagy időt, melyben azt tanulta volna; sőt mindnyája azt hiszi, hogy ezt nem is lehet tanítani, s azért kész azt megölni, ki tanítani akarná. E hajósnép körülfogja a tulajdonost, s végre néhánynak sikerül őt reábirni, hogy nekik engedje át a kormányrudat. Most hát kivetik a többieket, kik velök nem egyeznek; itallal vagy egyébbel megbódítván a nagy hajótulajdonost, iddogálás és lakmározás közben haladnak, s azt ne-

vezik kormányosnak, ki a hajótulajdonost leginkább reá birta, hogy a kormányt átengedje; azokat pedig, kik abban nem segítettek, gyalázzák mint hasztalan embereket. Pedig a kormányzó tudományról mitsem hallottak, még csak nem is gyanítják, hogy esztendőről, égről, napról, csillagokról, szelekről s mindenről, mi azon tudományhoz tartozik, nagy ismereteket kellett vala szereznie annak, ki kormányosnak való, bár akarják némelyek bár ne. Így levén azoknál a dolog, nemde légbenjáró eszelős hasztalannak nevezik ők a valódi kormányost?

Államban az igaz bölcselők szintúgy nézetnek, sőt *csoda volna, ha tiszteltetnének*. De annak, hogy a legjelesb bölcselők most hiába valók, nem ők az oka, hanem azok, kik őket használni nem tudják. Mert nem a kormányos jár a hajósnép után, hogy neki engedje át a kormányt; az orvos sem kéri a beteget, hogy magát gyógyíttatni engedje, hanem a beteg kéri az orvost.

XIV. *De amint arról nem tehet a bölcselem, hogy haszontalannak látszik, úgy nem tehet azon gyalázatról sem, melybe az álbölcselők keverik.* Az igaz bölcselő el nem fárad, meg sem állapodik, mig azt el nem éri, miután vágyódott. De a milyen kiváló és ritka ilyen bölcselő természet, olyan sürü veszély kerülgeti is; mert a hány jó tulajdonságot kell benne dicsérni, annyitól tartani is lehet, hogy őt elrontja. Minden növény és állat, minél jelesb természetü, annál inkább elfajúl, ha illő tápot, helyet és időjárást nem kap; mert a rosz mindig nagyobb ellensége a jónak mint a silánynak. Innen van, hogy a bölcselő természetet, ha roszúl neveltetik, a megromlástól csak isten mentheti meg.

S ám nemcsak egyesek nevelnek roszúl, hanem még inkább a sokaság, mely ifjút, vént azzá teheti, mivé tenni akarja, midőn gyülésen vagy törvényszéken, színházban vagy táborban fennhangon részint gáncsol, részint dicsér, hogy hegyek völgyek viszhangoztatják a gáncsot és dicséretet. Már melyik ifjú állhat ellene? micsoda magánnövelés gátolhatja, hogy az ifjú ilyen gáncs vagy dicséret hullámaitól el ne ragadtassék, s mindenben a sokaság után ne járjon? Kivált mikor ez büntetéssel is tetézi reábeszélését, ha ki hajlani nem akarna. *Nincsen, nem volt s nem is lesz más erkölcs, hacsak isten nem segít, mint a milyent a sokaság tanít.* S az álbölcselők, kik fizetésért tanítanak, csak azt veszik bölcseségnek, mit a sokaság javall. Nem tesznek-e úgy, mintha valaki erős vad állattal

sok ideig társalogván, indúlatjait és kivánságait megismeri s kitalálja, miként lehet hozzá közelíteni, miként öt megfogni; hogy mikor s miért vad vagy szelíd, s minő hangot ejt ilyenkor vagy olyankor; s mindezt összeállítván bölcseség gyanánt kezdi tanítani, a nélkül, hogy sejtené is, mi jó vagy rosz, szép vagy rút, igazságos vagy igazságtalan?

Hogy a jeles bölcselő természet az öt kerülgető veszélyt oly nehezen állja ki, arra sokat tesznek azok is, kik hozzá legközelebbek. Ily természet kis korától fogva mutatja tulajdonait: ámde hasznukat a rokonok és mások már előre akarván biztosítani, körülfogják öt hizelgő tisztelgéssel, s eltöltik lelkét határtalan reménynyel maga iránt. S ha van is, ki neki az igazat megmondhatná, s az ifjú kész volna is reája hallgatni: azok mindjárt szóval tettel mindent elkövetnek, hogy töle elvonják. Így romlanak a legjobb természetek, melyek azután nem használnak de ártanak az államnak.

A jeles természetek elhagyván a bölcselmet, ezt mint árvát, méltatlanok foglalják el és meggyalázzák. Mert az üres helyet, mely mégis hangos nevekkel és méltósággal díszlik, holmi emberkék meglátván, mint börtönből kiszökött rab szenthelyre futamodik, úgy ők is műhelyeiket odahagyván, a bölcselembe szöknek, ámbár lelkök nincs kevesbbé megtörve mint testök a munkától megrongálva. Hasonlítanak ezek tarfejü törpe kovácshoz, ki pénzhez jutván, fürdőben megmosdik, tiszta új ruhába öltözik, s urának elhagyott szegény leányát kéri nőül. Elfajult korcs ivadék fog e házasságból születni: amaz emberkék a bölcselemben is csak hamis véleményt fognak nemzeni.

Tehát kevés jeles természet marad meg a bölcselemben, különösen csak azok, melyeket sajátságos esemény vagy isteni gondviselés tart meg abban. S ezen igaz bölcselők látván az állam ügyeit, mint vad állatok közé esett ember, sem együtt igazságtalankodni nem akarván, sem a közönséges romlásnak ellent állani nem tudván, visszavonúlnak, örülve, ha ártatlan életet élhetnek. Ím ezen okokból ered a bölcselem rágalmaztatása.

Eddig nincs állam, melyben a bölcselő természet, mint idegen földbe ültetett növény, nem romlanék. De juthatna csak egyben is uralkodásra, majd látnók, hogy az isteni csak istenit hoz elő. Nehezen fog ugyan az történni: azonban még sem lehetetlen.

XV. Előttünk bizonyos, hogy a ki törvények őre akar lenni,

az sok kisérteten és tanuláson keresztül vezettessék, hogy edződjék s mint tüzet kiállott arany, szilárd legyen. A lélek három részét megkülönböztetvén láttuk, miben áll az igazság, mérséklet, vitézség és bölcseség. Hogy valaki ezeket teljesen belássa, hoszabb úton kell haladnia: innen az őr nem elégedhetik meg azoknak bármilyen ismeretével is. Pedig az nem a legfőbb még: legfőbb a *jóság eszméje*. Valamint a nap az égen nem csak azt teszi, hogy a dolgokat láthatjuk, hanem ezeknek életet is ád: úgy a jóság nem csak megmutatja az igazságot, mérsékletet, vitézséget és bölcseséget, hanem azt is teszi, hogy ezek valóban jók legyenek. A nap a látható, a jóság ellenben a láthatlan örökké való dolgokon uralkodik. Mert a dolgok két neme levén, *láthatlan* és *látható*, mindegyike ismét két rendre oszlik el, melyek egyike a *dolgokat*, másodika *azok képeit* foglalja magában. Az érzékekbe eshetők vagy láthatók részint magok a dolgok, részint képeik, a mint azokat vizben vagy tükörben látni lehet. Hasonlóan az ész által felfoghatók is, részint a *tiszta eszmék* részint *alakok*, melyek érzetekbe esnek. A dolgok ezen négy osztályának a lélek négy működése felel meg: úgymint a tiszta eszmékre nézve a *tiszta gondolkodás*, az eszmék alakaira nézve a *szemlétetes gondolkodás*; a látható dolgokra nézve a *szemlélés*, a dolgok képeire nézve a *képzelés*.

De mi úgy vagyunk, mint azon emberek, kik földalatti üregben laknak, melynek hosszán nap felé nyílik a bejárás. Abban ők zsenge koruktól fogva kötözötten élnek, fejeiket sem mozdíthatva. Megettök messziről tüz világít: köztök és a tüz között fal van. Ezen falon valakik mindenféle szobrokat, képeket stb hordanak, ki beszélve, ki hallgatva. A foglyok árnyaknál, melyeket a tüzfény a szemközti oldalra vet, egyebet nem láthatnak. Képzeljük már, hogy ők egymással beszélgethetnek, nem fogják-e az árnyakat lényeyeknek tartani, s mikor szobor vagy képhordó beszél, azt gondolni, hogy az árnyék szól? Tegyük, hogy valamely fogoly kioldatnék, s hirtelen felállni, járni s a tüzbe nézni kénytelen volna, mit fájtalva tenne, a világosságtól azonban nem látna tisztán, nemde, ha valaki azt mondaná neki, hogy most lát valót, ezelőtt csak hiú árnyékot látott, nem viszonozná-e, hogy előbb tisztábban és valóbbat látott mint most? Tegyük továbbá, hogy azon fogoly kihuzatnék a barlangból, meredeken fel a napra, nem érezne-e nagy fájdalmat, s nem haragudnék-e érte? S a világosságtól elképrázott szeme mind abból, mit

mi valónak mondunk, nemde semmit sem fogna látni? Azonban lassanként előbb az árnyakat, utóbb vizben az ember és más dolgok képeit is, azután őket magokat, majd éjjel a ragyogó csillagokat s utóljára a napot is fogná nézhetni, nem csak vízben, hanem az égen is; most megtudná, ím ez adja az esztendőt és órákat, ez igazgat mindent, mit a látható világon szemlélünk! Visszaemlékezvén pedig előbbi lakására s ottani tudományára, bizonyosan boldognak hiszi magát és sajnálja azokat, kik a barlangban vannak, nem irigyelvén a dicséretet és kitüntetést, melyet ott köztök az nyer, ki magának legjobban megtartja, mik szoktak együtt vagy egymás után a falon elvitetni, s ki e tudásából a jövendőre következtetni tud. — Tegyük még, hogy ezen ember a barlangba visszamenni, s ott ismét az árnyakat jegyezgetni volna kénytelen, nemde míg szemei sokára megszoknák a homályosságot, az ottaniak nevetni fogják, hogy mivel felment azért romlott meg látása, hogy hát nem érdemes oda felmenni, sőt azt megölni határozzák, ki ezentúl még valakit fel akarna vinni.

A látható világ nem más, mint ama barlang; a nap benne az ott világító tűz; a felmenetel s a fentlevők látása a lélek emelkedése az ész által gondolt helyre, hol a *jóság eszméje* uralkodik. Ki azt egyszer meglátta, szükségkép minden helyes és szépnek okáúl veszi azt, mely a látható helyen is e világosságot s ennek forrását, amott fenn pedig az igazságot és észt szülte; de ő egyszersmind restelli azontúl az emberi ügyeket, s lelke mindig felfelé vágyódik. Nem is csuda, ha ő az isteniek látásából leérkezvén az emberi dolgok körül ügyetlenül forog, s míg a homályt megszokja, nevetségessé válik azok előtt, kikkel törvényszéken vagy egyebütt az igazság árnyai felől vítatkozik, holott magát az igazságot soha nem látták. Ki azonban tudja, hogy a szem szintúgy homályosodik, midőn setétből világosba, mint midőn világosból setétbe jut, kevesbbé nevetendi azt, ki világosabb életből jövén homályban nem lát, mint azt, ki tudatlanságból érkezvén a nagyobb fény által vakíttatik el.

XVI. De államban tisztviselő s igazgató sem a tanulatlan, ki az igazságot nem ismeri, sem az nem lehet, ki a bölcselemben váltig időzött: amaz nem ismer irányt, melyben magánosan vagy nyilvánosan cselekedjék; ez magát a boldogok szigeteibe gondolván, resteli a munkálkodást. Mi azért úgy tegyünk, hogy a legje-

lesb természetek tanuljanak emelkedni s a jóságot látni; miután pedig azt eléggé meglátták kényszeríttessenek lejőni s részt venni a fáradságban. Ők ezerszer jobban ismerendik a szépnek, igaznak és jónak képeit, miután annak valóját megszemlélték, mint azok, kik árnyakról vítatkoznak, s az uralkodáson egymással elleneskednek. Így gazdagok, nem aranyban ugyan, hanem abban, mi a boldogságot teszi, fogván uralkodni, az állam békében lesz, mert nem zavarandják meg azok, kik magokban szegények s az uralkodásból akarnak meggazdagodni.

De hogy ilyen igazgatóink legyenek a helyes nevelésre gondot kell fordítani. Miután a leendő igazgatók a szükségesekben taníttattak, s gyakorlás által is megerősíttettek, harminc éves korukban öt évig a bölcselemre adhassák magokat; azután vissza a barlangba késztettessenek, hol háborúval és az ifjak igazgatásával tizenöt évet töltsenek. Azután már legyen érkezésök azon legfőbbnek látására fordúlni, mely mindennek világosságot ád, hogy azt mint eszményt használva, magokat s az államot és az egyeseket ékesítsék, s helyökre lépendő ifjakat neveljenek. Midőn pedig a boldogok szigeteire költöznek, az állam tegyen nekik tisztességet, mint a Püthia rendelni fogja, vagy mint isteneknek, vagy mint boldog istenülteknek. *(Vége az V. füzetben).*

ELHÚNYT HAZAI TUDÓSOK PANTHEONA.

I.

ENDLICHER ISTVÁN LÁSZLÓ EMLÉKEZETE.

WENZEL GUSZTÁVTÓL.

Korunkról mondatik, hogy az anyagi érdekek kora, hogy anyagi jólét után túlnyomólag törekedvén, szellemi javait és ezekkel járó nemesebb rendeltetését elhanyagolja; hogy csak azt tartja

becsben, mi amarra szolgál eszközül: szóval, hogy azt, mit a mult kor nagyot, szépet és magasztost felmutat, törpült irányainál fogva illőleg méltányolni már nem igen képes.

És még is, volt-e kor, melyben az emberi szellemnek practicus értelemben nagyobb hatása lett volna társadalmi létünkre, mint épen jelenleg? Bárhova tekintünk korunk fejleményeire; bármint vizsgáljuk azon nagyszerü eredményeket, melyeket ez az ipar, kereskedés, közlekedés stb. körében idézett elő, s melyeket korunk szüleményeinek mondani szokás; azt veszszük mindenütt észre, mikép nagygyá csak az által emelkedhetett, hogy a szellemi erő uralkodik az anyagi felett, hogy döntőleg nem a nyers tömeg határoz, hanem a tudomány adja neki, áthatva annak minden részeit, azon ruganyosságot, melyet sehonnan más felöl nem nyerhet. *Mens agitat molem.*

Ily korban a tudomány mívelői is kétségkivül nagy jelentőségüek; és ha találkozunk még itt ott nézettel, mely tudósokról azt tartja, hogy rendeltetésök tanulmányi szobájok négy falai közé szorítkozik; hogy munkásságuk nem igen van hivatva foliansokon túl hatni, ilyen nézet legalább jelen korunkra nézve nem állhat. Ma inkább szorul az élet tudományos férfiakra, mint valaha; a tudósnak pedig azt kivánja tiszte, hogy munkásságával a practicus élet szükségein segíteni, s tudományát annak rendeltetéséhez és benső hivatásához képest az anyagi világ fölötti uralkodásra emelni törekedjék; mikép azután, hol közvetlen, hol közvetett hatása által az élet viszonyait minél rendezettebb és tökéletesebb modorban alakítsa.

S ha korunk méltán egekre emeli férfiait, kik a tudománynak e magasztos célját előmozdították; ha Cuvier, Bentham, Kant, Hegel, Cousin, Guizot, Thiers, Ranke, Savigny, a két Humboldt, a két Grimm és számos mások neveit különös tiszteletben tartja: úgy hiszem nekünk magyaroknak is szabad leszen tudományos jelességre emelkedett hazánkfiainak életéről büszkeséggel emlékeznünk. Sok idő folyt le, míg a magyar, tudományos nevezetességei jutalmazására is reá ért. Ennek következéseit érzi most nemzetünk. Egyébiránt méltatlanság is volna, ha oly magyar tudósok iránt, kiknek tudományos nagy érdemeit az egész polgárisodott emberiség magasztalja, s kik ezek által hazánk és nemzetünk becsületét fényes

színben tüntetik fel az egész világ előtt: épen csak a magyar volna közönös.

Ily férfiúnak méltán tartjuk *Endlicher Istvánt* is, ki Bécsben mint cs. k. kormánytanácsos és az ottani egyetemnél nagy hírű füvészprofessor múlt évi martius 28. húnyt el. Tudományos érdemeinél fogva a jelenkor legelőkelőbb természet- és nyelvtudósai közé soroztatik. E tekintetben kimúltát már taval gyászolta az összes tudományos világ. Hogy nálunk ez nem történt, azt hazánk bonyolodott viszonyai mentik. De most midőn csendesebb idő állt be, midőn tudományos érdekeink illő méltatást kivánhatnak megint; midőn az Új Magyar Muzeum azoknak gondos ápolását különös célúl tüzte ki magának, róla és érdemeiről szinte megemlékezni annál kevésbbé elhalaszthatónak látszik, minthogy hazájához és nemzetéhez ragaszkodása jellemének egyik vonása volt egész a sírig.

Endlicherünk 1804-ben született Pozsonyban, hol atyja Endlicher Ignác, mint nagy hírű gyakorlati orvos köz tiszteletben élt. Ifjabb korában ő hittudományi pályára adta magát, és 1823-ban a bécsi papnöveldébe lépett; de nem annyira vallásos, mint tudományos szellemtől érezvén magát lelkesítettnek, 1827-ben választott életmódjáról lemondott, s a világi élethez térvén vissza, a tudományoknak szentelte kizárólag életét, erejét. Ez iránybani huszonegy évi munkássága őt a növény- és a nyelvtudomány legjelesebb notabilitásai közé sorozta, ki mind bel-, mind külföldön a legnagyobb tiszteletben részesült. Hivatalos állásánál fogva ő darab ideig a bécsi császári könyvtárban, később az ottani császári terménygyüjteményben; 1840-től fogva pedig, mint a növénytan rendes professora és a füvészkert igazgatója az egyetemnél volt alkalmazva. Füvészeti vizsgálatai őt nem csak Europa legelőkelőbb füvészeivel, hanem a philadelphiai és calcuttai társulatokkal is összeköttetésbe hozták. Úgy szinte bibliographiai és nyelvtudományi dolgozatai is legtágasb alapon nyugodtak; úgy hogy a classica literaturán kivül majd Ulpián régi romai jogtudós egyik munkájának a bécsi császári könyvtárban néhány hártyadarabokon feltalált, addig ismeretlen töredékei korunk legjelesebb romanistájával Savignyval szőtték szorosabb viszonyba *); majd megint japán pénzek és chinai nyelv

*) De Ulpiani institutionum fragmento in bibliotheca palatina Vindobonensi nuper reperto, epistola ad F. C. Savigny, scripsit Stephanus Endlicher Vindobonae, 1835.

foglalkodtaták ötet *). Endlicher a maga vizsgálataiban csodálatra méltó terjedelmet és sokoldaluságot tudott a korunkban nélkülözhetlen tudományos alapossággal oly szerencsésen párosítani, hogy e tekintetben a tudományos világ legritkább tüneményei egyikének tartatik. Nem csoda tehát, hogy Bécsben, hol a természettudomány iránt különös előszeretet létezik, Endlicher a legmagasabb körökben, magánál az udvarnál is, különös tiszteletben állott; hogy azon tudományos estvélyeket, miket hétfőnként házánál adni szokott, Bécsnek legjelesebb férfiai látogatták, s hogy alig volt külföldi tudományos notabilitás, ki Bécsbe jövén szinte nála látható ne lett volna. Így ő központ volt, mely a csak 1847-ben felállított császári akademiának kelétkezte előtt Bécsnek tudományos ereit és ügyekezeteit maga körül egyesítette; s mondhatni, hogy a közéletet is ez által tudományos irányban termékenyítvén, ő e tekintetben szinte nevezetes érdemet szerzett magának. Kitünő jellemü és míveltségü neje, a híres Müller Ádám leánya, ki estvei mulatságaiban a házi asszony szerepét a nála találkozó válogatott társasághoz méltó módon vitte, ezeknek érdekét nem kevéssé nevelte. S így lön, hogy a mi kitüntetésben 1848. elött tudományos férfiu Ausztriában részesülhetett, az neki mind kijutott. A cs. k. kormánytanácsi cím, melyet ő egyedül szaktársai iránti tekintetből fogadott el, csak azon bizalom jelének látszott, melyet a kormány benne helyezett, s melynél fogva nem ritkán legnagyobb fontosságu tudományos ügyek elintézését reá bizta. P. o. a krakkói egyetemnek elrendezésében, mint császári biztos ő müködött. Alig létezik korunkban nevezetesebb tudós társulat, melynek ő tagja ne lett volna, csak hazájának első tudományos akademiája nem méltatta öt megtisztelésére **).

*) Anfangsgründe der chinesischen Grammatik. Wien, 1845. 8r.
Verzeichniss der chinesischen und japenesischen Münzen des kais. kön. Münz- und Antiken-Cabinetes in Wien. Nebst einer Übersicht der chinesischen Bücher der kaiserlichen königlichen Hofbibliothek in Wien. Wien 1837. 4r.

**) Endlicher a magyar akademia történettudományi osztályában választások alkalmával gyakran emlegettetett, de a Rendszabások azon §-a, mely minden magyar tagtól a magyar nyelv teljes ismeretét követeli, akasztotta meg Endlicher szíves tisztelöit: mint a'ki csak igen tökéletlen ismeretét bírta a nemzeti nyelvnek. A szerk.

Külföldi fejedelmektől több rendjeleket kapott, melyeket azonban viselni restelt. És még is, ugyan azon férfiú, ki 1836-ban atyja halála után igen nevezetes vagyont öröklött, ki számos évek alatt gyűjtött ritka bőségü és értékü könyvtárát és növénygyüjteményeit összesen mintegy 36,000 pengő ftnyi értékben a státusnak ajándékozta: nyomasztó szegénységben halt meg, özvegyének a rendszeres nyugpénzen kivül mit sem hagyván hátra — — —

Így Endlicher korunk legjelesebb tudósai egyike lévén, illő és minden tekintetben érdemlett elismerésnél egyéb nem volt, midőn halálának híre a tudományos világban mindenütt a legőszintébb és közönségesebb részvétet idézte elő. De nekünk magyaroknak saját okunk is van róla és tudományos munkásságáról külön megemlékezni. Mert a mi nagy neve volt a tudományban, még is ő kedves magyar hazájáról soha meg nem felejtkezett, s nem csak minden alkalommal e hon lelkes fiának vallotta magát, hanem büszke is volt abban, ha nemzetünk tudományos érdekeit valami módon előmozdíthatta. E sorok irója, ki több évekig barátságban élt vele; ki házi körében gyakran megjelent, mindig örömmel fog arra visszagondolni, mit e tekintetben nála látott, hallott és tapasztalt. Egyébiránt Endlicher tudományos munkássága erről legbiztosabb emlékül szolgál; miért annak hazánk és nemzetünk érdekeit illő oldalát méltányolni nekünk is egyik tisztünk. E szempontból főleg kétnemü érdemei vannak. Mert hazánk füvészet- és történettudománya egyaránt részesült gondos ápolásában.

Ki hazánk nagy érdekü természetviszonyait azon hiányos és mondhatjuk csak töredékes ismeretekkel veti össze, melyekkel rólok bírunk, az helyes itéletet hozhat azon férfiak érdemeiről, kik tova minden mellékes célzattól, hazánk természettudományi megismerését előmozdítani sikerrel ügyekszenek. Füvészetünk különös tekintetet érdemel. S úgy hiszem, ha majd egyszer a tudomány kivánalmainak megfelelő *Magyar Flórával* fogunk bírni, ez által nem csak maga a tudomány általában nyerend sokat; hanem azon ismeretek is biztosább alapra tesznek szert, melyek anyagi érdekeink emelését tüzik ki magoknak. Itt tehát a közgazdasági szempont a szoros értelembeni tudományossal karöltve jár; sőt ez amannak teszi alapját.

Endlicher hazánk flórájára régóta és folytonosan különös figyelmet fordított. „*Flora Posoniensis*"-e, melyet ő 1830-ban kia-

dott, ebbeli ügyekezeteinek csak kezdete volt. Ki a bécsi füvészkertet meglátogatta; ki őt hazájának füvészeti nagy érdekességéről szólni hallotta, tanúja volt ez iránti élénk részvételének. Sajnálkozással kell ez alkalommal említenem, mikép Endlichernek egyik különösen szívén fekvő kivánsága az vala, S. úrral, ki akkor pesti egyetemünknél a növénytant adta elő, szorosabb összeköttetésbe lépni. A tudós világban divatozó szokáshoz képest tehát néhány különös érdekü növények példányait küldte neki ajándékúl, reménylvén, hogy azok a pesti füvészkert hasznára fognak fordíttatni, s hogy S. úr szintazon barátságos szivességgel fogja viszonozni felhivását, melyet ő Német-, Francia-, Olaszország, Anglia, Amerika és Keletindia leghíresebb füvészeinél tapasztalt. Bámulására, de egyszersmind megütközésére rövid idő múlva látta, hogy csalatkozott. S. úr nem csak nem felelt Endlicher szíves levelére — s az egyetemi füvészkert látogatója azon sejtelemre is juthatott, hogy az ajándék nem is volt igen kedves — hanem később Bécsbe felrándúlván, az ottani füvészkert felé sem tévedt el soha. E sorok irója Endlicher szájából hallotta az iránti panaszát; ki később azután S. úrnak soha többé nem alkalmatlankodott, de igen furcsán nyilatkozott azon szellemről, melyről azt hitte, hogy hazánk tudósai közt divatozik. Egyébiránt Brassai Sámuel kolosvári egykori jeles professornak ő nem csak barátja, hanem tudományos érdemeinek különös tisztelője is volt. Úgy szinte fiatal magyar füvészeket is, kikkel találkozott, valódi barátságos szivességgel fogadott mindenkor, s tanulmányaikat minden módon ápolni és elősegíteni kész volt. Kovács Gyulánk (jelenleg a nemz. muzeum egyik őre) e tekintetben igen kedves volt előtte. Így talált ő módot Magyarországban többnemü összeköttetéssel bírni, melyek által annak füvészeti viszonyai iránt illő figyelemmel lenni képes volt.

Hasonló értelemben nyilatkozhatunk *Endlichernek hazánk története körüli érdemeiről.* Sőt tekintve, mikép a magyar történet mostani irodalmi viszonyaiban főkép kútfőinek minél biztosabb és kritikailag szabályszerübb kiadására szorúl, mely téren állt Endlicher munkálkodása; mikép Endlichernek nyelv- és történettudományokbani egész irodalmi iránya a positív tudományok kritikájának legmagasabb pontjáról indult ki; mikép végre hazafiui érzelme oly tisztán, mint itt, sehol sem tünik fel: tisztünk is azt kivánja, hogy érdemeit, melyek által a magyar történettudománynak több

szakai igen nevezetes nyereségben részesültek, különösen kiemeljük.

Kezdjük történettudományunk ősatyja, az úgynevezett *Anonymus Belae Regis notarius* munkájának *Endlicher* általi kiadásával.

Tudva van, hogy Anonymusnak „*de gestis hungarorum*“ című munkája a magyar nemzet legrégiebb történetére, valamint Magyarország megalapítása körüli ismereteinkre nézve megbecsülhetetlen tudományos kincs. E munka magyar nemzeti szempontból tudósít azon eseményekről, melyek őseinknek Ázsiábóli kiköltözését és e hazábani letelepedését legközelebb illetik; s melyek a magyar akkor még ázsiai népnek európai nemzetté alakulását részint magok után vonták, részint kisérték. Mit külföldi irók, mit maga a bíborban született Constantin ezen eseményekről közöl, csak második kéz által nyújtatik, és már csak azért is másodrendü jelentőséggel biró tudósításnál nagyobb hitelt nem igényelhet; minthogy a hazai kútfőknek mind életteljes friseségét, mind természetszerinti hivatását nélkülözi. Nem csoda tehát, hogy 1746. óta, midőn t. i. *Schwandtner* a bécsi cs. könyvtárban lévő ismeretes kézirat után legelőször bocsátotta közre e munkát, az nem csak számos izben kiadatott, hanem a régibb magyar történetnek valóságos átalakulását idézte elő.— De voltak más részről oly tudósok és történetbuvárok is, kik az indulatosság legtúlságosabb hevével, söt mondhatnók vak fanatismussal, Anonymusunkat megtámadni, kisebbíteni s ötet mint mesemondót minden történeti hitelességtől megfosztani ügyekeztek. *Schlözer* áll, nevéhez nem illő, s minden eziránti nyilatkozatait vaksággal jellemző animositásával, ezeknek élén. Mivel Anonymusnak adatai azon nyomozásoknak, melyeket ő pétervári tartózkodása alatt az orosz őstörténet körében tett, részben megcáfolják, vagy megsemmisítik, nem volt szidalom és szenny, melylyel annak munkája ellen kikelni kész nem volt. „*Nestora*“ és „*Egyetemes éjszaki története*“ eziránti nyilatkozatait magokban foglalják, megmutatván egyszersmind, hogy ő nem tudományos okoknál, hanem egyedül csak elkeseredett lelkületénél fogva szerette volna Anonymusnak, nézetei hitelét veszélyeztető, elbeszéléseit a mesék körébe helyezni. Egyébiránt, ha Schlözer Anonymus elleni kifakadásain kivül mást nem hagyott volna maga után, tudományos nagy hírére alig tett volna szert. Mindent, mit ő e tekintetben felhozott, s mit mások Anonymus kisebbitésére utána elmondottak, egybe állítván, nyíltan és

határozattan oda nyilatkozunk, mikép annak történettudományi hitelén legkisebb csorba sem ejtetett. Csak való történetkritikai szellemben, nem pedig egyoldalú és elfogult nézetek értelmében használtassék. S épen ezért mindazokról, kik a történettudományi irodalomban eddig Anonymus ellenei voltak, általában azt mondhatjuk, hogy nem belső tudományos okoknál, hanem csak külső tekinteteknél fogva iparkodtak őt történeti tekintélyétől megfosztani; s adatait méltányolni, vagy csak érteni is nagyobb részt képtelenek voltak. Különösen az újabb idei panszláv irányu történetirók is egyik fő feladatul tüzték ki magoknak Anonymust letenni, és minden kitelhető módon kisebbíteni. De ők is semmi újat ellene fel nem tudtak hozni, újra meg újra csak azon kérődzenek, mit Schlözer előttök már rég elmondott volt.

Hogy mai nap képesek vagyunk Anonymus ellenzői felett ily határozottan kritikai pálcát törni, azt leginkább *Endlicher*nek köszönjük. Már *Cornides Dániel*, ismeretes híres munkájában *) erélyesen és az akkori tudományos állapotokhoz képest, legjobb sikerrel is tiszta fénybe állitotta Anonymus hitelét megtámadói ellen. Kutatásait és azok eredményét nem csak hazánk legjelesebb történetirói, hanem a tudós külföld is méltányolta és magáévá tette. Úgy hiszem elég lesz az utóbbi tekintetben a híres *Müller János* nyilatkozataira és nézeteire hivatkoznom **). De a panszláv irány a literaturában tüzvén ki zászlaját, az, a mennyiben érdeke kivánta, újra feltámadt Anonymusunk ellen, ki a múlt kornak épen oly pontjait, melyek mesterkélt történeti elbeszélésök rendszerében a leglényegesb elemek közé tartoznak, nem világositotta fel kedvök szerint. Ezen urak sophismáira vonatkoznak Endlichernek Anonymus hitelét illető vizsgálatai; s minthogy ő általok nemzetünk becsületét annak ócsárlói ellen diadalmasan védte, ezíránti nézetei, valamint Anonymusnak általa eszközlött *kétszeri* kiadása ***), újabb történeti literaturánk legbecsesebb tüneményei közé sorozandó.

---

*) Danielis Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Editae, auctae a J. Christiano Engel. Budae. 1802. 4r.

**) *Johannes von Müllers* Sämmtliche Werke, herausgeg. von Johann Georg Müller, XXVI. Theil. Stuttg. und Tübingen, 1834. 297 st. l.

***) Anonymi Belae Regis Notarii de gestis Hungarorum liber, ed. Stephanus Ladislaus Endlicher, Hungarus Posoniensis. Viennae, 1828; — és Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, ed. St. L. Endlicher. Sangalli, 1849.

Ebbeli érdemeit a nagy hírü német történetiró *Fallmerayer* illőleg méltányolta. *)

Más történeti munka, mely által Endlicher nem csekély érdemet szerzett magának történetirodalmunkban, Lipcsében jelent meg 1846-ban nevének elhallgatásával e cím alatt „*Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin, 1439. 1440.*" Ki hazánk azonkori történetét közelebbről vizsgálja, annak országos viszonyaink későbbi alakulása körüli nagy fontosságáról könnyen meg fog győződni. A török háborúk akkor kezdték legelőször Magyarországot vészszel fenyegetni. Albert királyunk pedig, kinek halála után közvetlen beállt eseményeket az ezen munkában foglalt napló tartalmazza, az első magyar király volt a habsburg-ausztriai dynastiából, mintegy alapítója azon státusviszonyoknak, melyek Magyarországot Ausztriával és Csehországgal szorosabb összeköttetésbe hozták, s melyek az ausztriai birodalomnak történeti alapúl szolgálnak. E kor eseményeit minél közelebbről és minél részletesben ismerni, a magyar történet minden kedvelőjének nagy érdekében fekszik. A magyar akademia által közrebocsátott Tudománytár Czech János közléséből már 1834-ben ismertetett néhány adatot az itt említett naplóból, melyekből csakugyan bebizonyodott, hogy akkor időben szép nemzeti nyelvünk udvari divatú is volt **). De egész terjedelme szerint ezen naplót, melynek kézirata a bécsi cs. könyvtárban találtatik, csak Endlicher adta ki, azt felvilágosító jegyzetekkel, egy nemzedéki táblával és az Albert király halála utáni események chronologiai összeállításával látván el.

Hasonló, sőt talán még nagyobb, főkép jogtörténeti, fontossággal bir Endlichernek egy harmadik, hazánk történetét illető munkája: „*Die Gesetze des Heiligen Stefan, ein Beitrag zur ungarischen Rechtsgeschichte. Wien, 1849.*" E munka az európai magyar státuslét őstörténetébe helyez bennünket vissza, szent István, első apostoli királyunk törvényhozásával és státusintézeteivel ismertetvén meg, törvényeinek egy újonan feltalált kézirata alapján. T. i. Dr. *Wattenbach Vilmos*, fiatal porosz tudós, ki a német történettudomány érdekében és a német történetmívelő társaság meghagyá-

*) V. ö. Augsb. Allg. Zeitung, Beilage Nro 156, 1850; és utána Pester Morgenblatt Nro 110, 1850. a tárcában.

**) Tudománytár, 1834. I. kötet, 235 l.

sából 1847. és 1848-ban. Ausztriának és Stájerhonnak kolostorait utazta be, Admont stájerhoni egyik kolostor könyvtárában egy XII. századbeli codexet lelt fel, mely néhány történeti adaton kivül szent István törvényeit is tartalmazza. E sorok irója ezen hazánk történetére nézve megbecsülhetetlen, új tudományos kincs feltalálásáról már 1848-ban értesítvén a magyar akademiát, azon alkalommal kiemelte, mikép tekintve a feljegyzésnek régiségét (t. i. a XII. századot, holott eddig sz. István törvényeit csak a XV. század vég éveiből származott kéziratokból ismertük); tekintve tovább azon variánsokat, melyek által a magyar corpus juris-ban foglalt szövegtől eltér, D. Wattenbach Vilmos magának Magyarország jogtörténetében halhatatlan érdemet szerzett. De úgy szinte Endlicherünk is, ki említettem munkájában szent István törvényeinek ezen feltalált legrégibb és mindaddig egészen ismeretlen példányát kiadta, s a belőle nyert új tudományos segédszerek használásával hazánk régi törvényhozását általában felvilágosítván, azt nagy részben új világban tüntette fel.

Hátra van még, hogy Endlicher legutolsó munkáját, a „*Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*" (Sangalli, 1849) cimü magyar történeti kútfőgyüjteményét különösen említsem. Két részre oszlik ez: régi irókra (scriptores) és jogemlékekre (leges); mely utóbbi osztálya csak a kiadó halála után jelenvén meg, hazája és nemzetének hátra hagyott emléknek tekinthető. E gyüjtemény Anonymusnak Endlicher által javított szövegén, és szent István törvényeinek Wattenbach feltalálása következtében egészen uj elrendezésén és megbővítésén kivül újat nem igen nyújtván, hanem csak az eddig szokottnál helyesebb alakban állítván egybe Árpádkorbeli legnevezetesb történetemlékeinket, nem kell, hogy róla itt bővebben emlékezzem. De nem mellőzhetem, mikép célszerü kritikai combinatiók alapján itt is néhány régi bár azelőtt már ismeretes történeti kútfőinket, p. o. szent István legendáit, szent Gellérd életirását, a Ritus explorandae veritatis-t stb. némileg az eddig használttól eltérő formában, találjuk. A különbségek, valamint általában ezen új kiadásnak becse csak különös kritikai birálás tárgya lehet, mely itt célunkon kivül fekszik.

S ezeket mind egybe foglalván, habár némi fájdalommal kell is említenem, hogy Endlicher, első neveltetése és későbbi viszonyainál fogva is, nem képesült magyar iróként dicsőíteni nemzeti iro-

dalmunkat, mégis egyet fog velem érteni hazánk tudományos érzelmü közönsége, midőn Endlicher elhúnyt hazánkfiát a külföld előtt szerzett dicsőségén kivül, nemzetünknek is legjelesebb újabb korbeli férfiai egyikének nevezem. Független minden a tudományban szellemi bilincseket szerző tekintélytől, de önállóságában mégis mindazt, mit a múlt és jelenkor literaturája, mit tudós elődeink és kortársaink nagyot és figyelemre méltót nyújtottak, megbecsülni képes és kész: munkássága a való tudós tiszta tükrét mutatja fel előttünk, melynek gyümölcseit még utódaink is élvezni fogják. Mert a tudomány hasonló a napnak világ- és életterjesztő sugaraihoz, melyeknek jótékony hatása az egész teremtésben észrevehető. Így a tudományok is társadalmi létünkben és közéletünk minden viszonyaiban azon termékenyítő elemet képezik, mely ha hiányzik, mind az, mi szépet, nagyot és magasztost nemünk bír, táperő nélkül szükölkednék. Miért is nem csak békét mondunk hazánkfia hamvaira, hanem szellemének és munkásságának köztünk további hatását jellemzőleg, emlékezetére a régi költő szavait ismételjük :

Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.

CLASSICA LITERATURA.

MUTATVÁNY THUKÜDIDESZ PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚJÁBÓL.

(I. 66—88.)

SZABÓ KÁROLYTÓL.

---

66. Az athénéieknek és peloponnészosziaknak ezen vádjaik történtek egymás ellen még a háború előtt: a korinthosziaknak, hogy Potídaiát, az ő gyarmatjokat a bent lévő korinthoszi- és peloponészosziakkal ostrom alá fogták, s az athénéieknek a peloponnészosziak ellen, hogy az ő szövetséges s adófizető városukat föllázasztták s oda menvén ellenök a Potídáiabeliekkel nyíltan harcoltak : azonban a háború még nem ütött ki, hanem állt a békekötés, minthogy ezt a korinthosziak magánosokúl cselekedték.

67. Kik is, Potídáia ostromoltatván, nem veszteglettek, embereik is lévén bent, de féltvén egyszersmind tartományukat is, s fölhívták tüstént Lakedáimónba a szövetségeseket s elmenvén, vádolták *az athénéieket, hogy a békekötést megszegték* s Peloponnészoszt megbántották. Az aigínéiek is nem küldve ugyan nyíltan követeket, az athénéiektől féltökben, hanem alattomban, azokkal együtt nem kevésbbé sürgették a háborút, mondván, hogy a békekötés szerint nem önkormányuak. S a lakedáimóniak ezen felül, ha valaki a szövetségesek közöl valami más sérelmét mondá az athénéiektől, fölbiztatták s magok közt szokás szerint gyülést tartva szólani parancsolták. S elölépvén mások is, kiki maga részéről, s a megaraiak is vádakat emeltek, más nem csekély sérelmeik közt főképen azt adván elő, hogy az athénéiek birodalmábani kikötőkből s Attika piacairól ki vannak rekesztve a szerződések ellenére. S a korinthosziak, másokat hagyván elébb haborúra ösztöhözni a lakedáimóniakat, s legutól lépvén elő, ezeket mondották :

68. „A ti magatok közti kormányzástok és társalgástok bizalmassága mások irányában, ha mi valamit mondunk, bizalmatlanabbakká tesz benneteket óh lakedáimóniak s ennélfogva mérséklettségtek van ugyan, de a külügyekben hanyagabbúl jártok el. Midőn ugyanis előre megmondók, hogy az athénéiektől miket fogunk szenvedni, nem annak jártatok mindannyiszor végére, a mit előadtunk, hanem inkább a beszélőkre gyanakodtatok, hogy saját viszálkodásaik végett szólanak, s e miatt nem mielőtt megbántottak, hanem miután a dologban benne vagyunk, hívtátok össze ezen szövetségeseket, kik közt annál inkább illet bennünket a szó, mennél nagyobbak vádjaink, mint kikkel az athénéiek garázdálkodtak, ti pedig mit sem gondoltatok. Ha tán valahogy alattomosan bántották volna meg Hellászt, azt nektek, mint kik nem tudnátok, meg kellene elébb magyaráznunk : de most mért szónoklanánk hosszasan, midőn látjátok meghódított alattvalóikat, látjátok, hogy ezek (a megaraiak) ellen incselkednek s nem kevésbbé a mi szövetsegéseink ellen is, s jó előre elkészültek, ha tán meg fognának támadtatni. Mert különben Kerkürát a mi ellenünkre alattomosan el nem foglalták s Potidáiát nem ostromolták volna, melyek közöl emez Thráké ügyei kezelésére a legalkalmasb fekvésü hely, amaz pedig legnagyobb hajóhadat szolgáltatott a peloponnészosziaknak.“

69. „S ezeknek ti vagytak okai, kik elébb városukat a méd

háború után megerősítniök s később a hosszú falakat építniök hagytátok, s mindeddig mindig megfosztottátok szabadságuktól nemcsak az általok meghódítottakat, hanem még tin szövetségeseiteket is; mert nem a meghódító, hanem ki gátolni képes volna s mégis elnézi, teszi azt igazabban, bárha mint Hellász szabaditójának dicsőíttetik is erénye. S alig hogy most is, s most sem kitűzött célra gyülekezünk össze. Mert nem azon kellene még most is tanakodnunk, meg vagyunk-e bántva, hanem hogy miképen toroljuk meg. Azok ugyanis bennünket határozatlanokat kitervezetten munkálkodva s nem halogatva támadnak meg. S tudjuk mily úton s mily apránként közelgetnek az athénéiek szomszédjaikhoz. S azt gondolva, hogy ti azt észre nem véve nem is tudjátok, kevésbbé bíznák el magokat, de megtudva, hogy ti tudva nézitek el, erősen fogják venni a dolgot. Hiszen magatok vesztegletek a hellenek közől óh lakedáimóniak! valaki ellen nem erővel, hanem halogatással védekezve, s magatok vagytok, kik elleneiteknek nem kezdődő, hanem megkettőztetett gyarapúltát töritek meg. Bátorságban mondjátok ugyan lenni magatokat, de biz abban több a szó, mint maga a való. Mert magunk tudjuk, hogy a méd a világ más végéről előbb Peloponnészoszra ütött, mint sem általatok illően megelőztetett volna. S most az athénéieket, kik nem úgy mint az távol, hanem közel vannak, elnézitek, s a helyett, hogy magatok megtámadnátok, jobb szeretitek mint támadókat verni vissza, s szerencséjökben sokkal hatalmasbakká váltok után kelni küzdelemre ellenök, tudván, hogy a barbar is nagyobb részint maga rontotta meg magát, s hogy magok az athénéiek irányában már sokszor inkább azok botlásai, mint a ti megtorlástok által menekültünk meg; miután már a tőletek várt segély reménye némelyeket, kik abba bízva készületlenek voltak, tönkre is tett. S ne gondolja senki közőletek, hogy ezt inkább ellenséges indulatból, mint rosszalásból mondottuk. Rosszalás ugyanis tévedő barátjainkat, szemrehányás jogtalankodó ellenségeinket illeti."

70. „S egyszersmind, ha más valaki, mi gondolunk rokonaink ellen méltán feddő szót emelhetni, különben is roppant különbség lévén köztetek, mit ti, úgy látjuk, nem is sejtetek, s meg sem gondoltátok soha, milyenek s tőletek mennyire s mily mindenben különbözők ezen athénéiek, kikkel küzdelmetek lesz. Ők ugyanis újítni vágyók, kigondolni, s mit elhatároztak, tettel végre-

hajtani gyorsak; ti a meglevőt megtartani, de semmi újat kigondolni s tettel a múlhatatlant sem vagytok képesek kivinni. Továbbá azok erejök fölött merészek, várakozáson túl vállalkozók s bajaikban jó reményüek; ti erőtöknél kevesebbet tesztek, legerősebb terveitekbe sem bíztok s bajaitokból soha sem hisztek kilábolhatni. Azok serények, ti halogatók; azok idegen földre járók, ti hon veszteglők. Mert azok távol létökkel szerzeni, s ti más megtámadásával a készben is kárt gondoltak vallani. Azok elleneiket legyzővén még többre törekednek, s meggyőzetvén legkevesbbé sem csüggednek el, testeikkel, mintha nem övék volna, védik a hont s lelkök legháziabb azért munkálni; ha valamit szándékozván el nem érhetnek, sajátjokat gondolják veszteni, ha valamit megtámadván elfoglalnak, keveselik ahoz képest, mit munkálva még nyerendők; ha valamely vállalatukban buknak, veszteségöket másban reménylik visszapótolni. Mert csak ök reménylik s birják egyszersmind, a mit szándékoznak, mivel gyorsan munkába veszik, a mit elhatároznak. S mindezért munka és veszély közt egész éltökben küzdenek, s miök van, legkevésbbé élvezik, mivel szüntelen szereznek, s más ünnepet nem is tartanak, mint azt, mi szükséges, mívelni, s nem kevesbbé szerencsétlenségnek tartják a tétlen henyélést, mint a munka közben meg nem nyughatást: egy szóval, ha valaki azt mondaná: arra termettek, hogy sem magok ne nyugodjanak, sem másoknak békét ne hagyjanak, igazán mondaná."

71. „S mindamellett is, hogy illy város áll veletek szemközt, késlekedtek óh lakedáimoniak, s nem gondoljátok meg, hogy azoknak tart legtovább nyugalmuk, kik hadkészületöket jogosan használják, de kész is lelkök, ha megbántatnak, el nem szivelni; hanem, hogy sem másokat ne bántsatok, sem védekezés közben ne veszítsetek, abban tartjátok az igazságot. De ezt egy veletek hason szellemü város szomszédságában is aligha fognátok elérni: most pedig, miként imént is nyilatkoztattuk, intézményeitek irányukban avúltszerüek; pedig ezekben is, mint a mesterségben, a haladással mindig arányt kell tartanunk. Nyugalomban élő honnak ugyan a változatlan intézmények legjobbak, de azoknak, kik sok ellen kényteleníttetnek küzdeni, sok mesterkedésekre is van szükségök: így az athénéiek intézménye is nagy tapasztaltságuknál fogva mentek a tieiteknél több újitásokon keresztül. — Eddig határozódjék lassulkodástok; most pedig másokat is, a Potídáiabelieket is, mint megigértétek,

segítsétek, hirtelen beütvén Attikába, ne hogy barátjaitok- s rokonaitokat legnagyobb elleneiteknek engedjétek, s minket többieket levertségünkben más szövetségre kényszerítsetek. Nem tennénk pedig semmi jogtalanságot sem az eskü istenei sem az értelmes emberek előtt. Mert nem azok szegik meg a szövetséget, kik elhagyatottságokban másokhoz állanak, hanem a kik azokat, kikkel egy esküt tőnek, nem segítik. De ha jó indulattal akartok lenni irántunk, megmaradunk; mert sem azt, mi szent, felforgatni nem szeretnök, sem nálatok más velünk rokonabb lelküeket nem találhatnánk. E szerint gondoljátok hát meg jól magatokat s igyekezzetek csekélyebbé nem vezérkedni Peloponnészoszt, mint atyáitok nektek átadák."

72. Ezeket mondták a korinthosziak. S az athénéiek — mert épen egy elébbi küldöttségök más ügyekben Lakedáimónban időzött — a mint a dolgot észrevették, legjobbnak látták a lakedáimóniak előtt föllépni, s a vádak iránt ugyan, melyeket a városok rájok kiáltottak, mit sem védekezni, hanem minden oldalról fölvilágosítani, hogy nem kell hirtelen határozniok, hanem bővebben körültekinteniök. S egyszersmind városukat is, mily nagy hatalmú, ki akarták tüntetni s visszaemlékeztetni az öregebbeket azokra, miket magok láttak s megmagyarázni az ifjabbaknak, a mikben tapasztalatlanok voltak, úgy gondolkozván, hogy azok vitatkozásaik után inkább veszteglésre, mint háborúra lesznek hajlandók. Elmenvén hát a lakedáimóniakhoz, mondák, hogy gyülésökben ők is akarnak szólani, ha valami nem fogná gátolni. S ezek őket közéjök jőni rendelék, s az athénéiek előlépvén ezeket mondották.

73. „A mi követségünk ugyan nem a ti szövetségeseitek elleni vitatkozás, hanem a végett történt, miért a város külde bennünket; hallván azonban, hogy erősen zúgnak ellenünk, előléptünk, nem a városok vádjait cáfolandók (mert előttetek, sem nekünk, sem ezeknek nem bírái előtt fognánk vitatkozni), hanem hogy e nagy ügyben szövetségeseitekre könnyelműen hajtva balúl ne határozzatok s egyszersmind minden ránk vonatkozó okoskodást illetőleg föl akarván világosítani, hogy nem méltatlanúl bírjuk, a mit szereztünk, s hogy városunk a tisztességre nem érdemetlen. Miért kellene azonban fölhordanunk ama régi dicső tetteinket, melyekről inkább a hagyomány utáni hallomás, mint a hallgatók szemei tehetnek tanúságot? míg a méd háborút s miket magatok, mint mi,

tudtok, bárha azt mindig szemetekre hánynunk kellemetlenül fog is esni, megemlítenünk kénytelenség. Mert midőn azt folytatók, a közjóért veszélyeztettük magunkat, melynek kivívásában részt vettetek ugyan, de azért az egésznek megemlítésétől, ha tán javunkra szolgál, ne tiltsatok el bennünket. S nem is annyira mentegetőzés, mint annak megmutatása s fölvilágítása végett fogunk szólani, hogy balúl határozván, mily város ellen leend harcotok. Megemlítjük azért, hogy elsőben Marathónnál magunk szállottunk szembe a barbárral, s midőn utóbb jött, nem lévén képesek a szárazon védekezni, egész népestül hajókba szállva harcoltunk veletek együtt Szalamisznál, s ez tartotta őt vissza, hogy Peloponnészoszt megrohanva városonként föl nem dúlta, tehetetlen lévén ti egymást számos hajói ellen megvédeni. S ennek legnagyobb bizonyságát maga adta, mert a tengeren legyőzetvén, minthogy többé hasonló ereje nem volt, táborának nagyobb részével hirtelen eltávozott."

74. „Így történvén már ez s világosan ki lévén mutatva, hogy a hellének sorsa hajóhaduktól függött, mi adtunk ahoz három legnagyobb segitséget: legszámosabb hajót, legértelmesb vezért és legserényebb készséget; hajót a négyszáz közé két harmadánál nem sokkal kevesebbet, főnökül Themisztoklészt, kinek terve szerint történt legfőkép a szűk tengereni ütközet, mi matntete meg minden kétség kivül ügyünket — s őt ezért idegen létére minden hozzátok vetődöttek közt legtöbbre is becsültétek — s készséget igen is vakmerőt mutattunk, kik miután, a többiek hozzánkig már meghódolván, a szárazon senki által nem segíttetének, készek voltunk városunkat elhagyva s lakjainkat lerombolva még így sem hagyni el megmaradt szövetségeseink közügyét, s nem elszéledezve értök mit sem tenni, hanem hajókba szállva veszélyeztetni magunkat, nem bosszankodva, hogy ti elébb nem segítettetek bennünket, s így elmondhatjuk, nem kevésbbé segítettünk mi titeket, mint általatok segíttetének. Ti ugyanis lakott városaitokból s azok további birtoklása végett s nem annyira rajtunk, mint magatokon aggódva segítettetek minket, s midőn még bántatlanok valánk, nem álltatok mellénk; mi pedig már nem is létező városunkból rohanva ki s a csekély reményben állóért veszélyeztetve magunkat mentettünk meg mind titeket, harcunk részeseit, mind minmagunkat. S ha mi elsőben, mint a többiek, földünket féltve, a médhoz állottunk, vagy utóbb, mint már tönkre jutottak, hajókba szállni nem merészlettünk: soha

sem fogtatok volna többé, elég hajótok nem lévén, a tengeren harcolni, hanem csendesen ügy ütött volna ki dolga, a mint akarta."

75. „Nemde méltók vagyunk hát óh lakedáimóniak! már csak akkori készségünk s értelmi belátásunk miatt is, hogy az uralomért, melyet bírunk, a hellének előtt oly igen gyanúsak ne legyünk? Hiszen magához ehez sem erőszakolva jutottunk, hanem mivel ti nem akartatok a további barbar háborúra velünk maradni, s a szövetségesek mímellénk állottak s magok szorúltak meg vezérül választani bennünket. S maga a dolog természete szerint kénytelenítttettünk azt mindeddig megtartani, elsőben leginkább félelemből, azután becsületből, utóbb haszonból is. S még most sem látszik tanácsosnak, hogy sokak előtt gyülöletes létünkre, miután némelyeket, kik már is elpártoltak, meghódítottunk, s ti is e mellett egyátalában nem barátjaink, hanem irígyeink s haragosaink vagytok, azt kezünkből kieresztve magunkat veszélyeztetnünk. Hiszen az elpártolások is tihozzátok történtek. Senkinek sem lehet pedig irígyelni, ha legnagyobb veszélyekkel járó hasznait javára fordítja."

76. „Ti is óh lakedáimóniak! a peloponnészoszi városok fölött tinjavatok szerint rendelkezve vezérkedtek; s ha akkor mind végig kitartva, a vezérség miatt, miként mí, gyülöletbe jöttetek volna, jól tudjuk, ti sem lennétek szövetségeseiteknek kevesebb terhökre, s kénytelenek lettetek volna vagy hatalmasan uralkodni, vagy magatokat veszélyeztetni. Így mí sem tettünk semmi csodálatost vagy emberi természet ellenit, midőn az átadott uralmat elfogadtuk, s azt a becsület, félelem és haszon legfőbb szempontjaiból el nem bocsátjuk, különben sem mí hozván be szokásúl, hanem mindig úgy lévén, hogy a gyöngébb az erősebb alá legyen vettetve, s egyszersmind méltóknak is tartván magunkat arra, s előttetek is azoknak látszatván, mígnem érdekeiteket vizsgálgatva most a jog vitatásába ereszkedtetek, melyet, midőn valamit erővel szerezhetett, soha senki birtoka terjesztésének, hogy attól elállt volna, elébe nem helyezett. Sőt dicséretre méltók, kik az emberi természetet, hogy másokon uralkodjanak, követve, jogosabbak, mint erejök szerint lehetnének. Azt hiszszük ugyanis, hogy a mí birtokunkat kezeikbe véve mások fogják igazán megmutatni, ha vajjon mérsékelten viseljük-e magunkat? ránk pedig becsületességünkből is, bár nem érdemeljük, több becsmérlés, mint dicséret háramlik."

77. „Mert bár a szövetségeseinkkeli szerződési perekben is

hozzájok megalázódva s magunk közt is egy azon törvények szerint hozunk fölöttök ítéletet, mégis perkedvelőknek tartanak bennünket, s egyikök sem vizsgálja, hogy azoknak, kik más valahol uralkodnak s alattvalóik iránt nálunk kevesbbé mérsékletesek, miért nem vetik ezt szemökre? Mivel kinek erőszakoskodni módja van, törvénykezésre nem szokott szorúlni. De ezek megszokván irányunkban egy azon törvények alatt lenni, ha talán a kormány ügyében nem úgy mint gondolnák, hogy kellene, hozott végzésünk vagy intézkedésünk által vagy bárhogy is rövidséget szenvednek, nem köszönik meg, hogy többet nem vesztettek, hanem rövidségöket nehezebben szívelik, mint ha eleitől fogva, félre téve a törvényt, nyíltan zsaroltunk volna: akkor magok sem szóltak volna ellene, hogy nem kell a gyöngébbnek az erősebb alá vettetni. Az emberek ugyanis, úgy látszik, inkább bosszankodnak, ha igazságtalanúl, mintha erőszakosan bánnak velök: mert akkor magokkal egyenlőtől zsaroltatni, ekkor egy hatalmasabbtól kényszeríttetni gondolják magokat. A médtól e szerint iszonyúbbakat szenvedve, mint most, elszívelték, s a mí uralkodásunk terhesnek tetszik előttük, s méltán; mert a jelen mindig nyomasztó az alattvalónak. De hiszen ti is, ha minket meghódítva uralkodhatnátok, azon jó indulatot, melyet tőlünk féltötökben vettetek elő, hamar meg fognátok változtatni; ha ugyan a milyenekhez akkor a méd ellen kisség vezérkedve fogtatok, olyanokon járna most is eszetek. A magatok közötti törvényeket ugyanis másokra ki nem terjesztitek, s még e mellett bármely egyes emberetek hazáján kivül táborozva, sem azokat, sem a melyek szerint az egész Hellász törvénykezik, nem tartja meg."

78. „Komolyan tanácskozzatok hát, mint nem valami csekély dolog fölött, s mások véleményére s vádjaira hajolva ne szerezzetek bajt magatoknak, s hogy mily nagy a véletlen a háborúban, mielőtt még benne lennétek gondoljátok meg. A hosszas háború ugyanis a szerencsére szokott legtöbbet támaszkodni, melytől pedig egyenlő távol állunk, s mely részre dől, bizonytalanságban kell megkísértenünk. S az emberek háborúba menve, ahoz fognak elébb, mit később kellendett tenniök, s midőn már balúl jártak, akkor fognak az okoskodáshoz. De mi semmi ily hibában sem magunk nem lévén, sem titeket nem látván, azt mondjuk nektek, hogy míg mindegyikünknek keze ügyébe esik a józan meggondolás, ne szegjük meg a békekötést s ne hágjuk át az esküt, hanem viszályainkat törvény-

nyel döntsük el az egyesség szerint: vagy az eskü isteneit tanúbizonyságúl híva megkisértendjük visszaverni benneteket, ha háborút kezdetek."

79. Ezeket mondották az athénéiek. S miután a lakedáimóniak mind szövetségeseik vádjait az athénéiek ellen, mind a mit az athénéiek mondtak, meghallgaták, mindnyájokat elküldvén, magok közt tanakodtak a dologról. S a többség véleménye oda ütött ki, hogy már jogtalankodtak az athénéiek, s minél elébb hadakozniok kell. Elölépvén ekkor királyuk Arkhidamosz, egy értelmes és becsületesnek tartott férfiú, így szólott:

80. „Magam is már sok háborúban forogtam óh lakedáimóniak! s köztetek is látok ily korúakat, s így nem hiszem, hogy valamelyiktök tapasztalatlanságból, mint a sokaságon megeshetnék, vagy jónak s bátorságosnak tartva óhajtaná azt. S kitalálhatjátok, hogy ez, melyről most tanácskoztok, nem legcsekélyebb lesz, ha az ember komolyan meggondolja. Mert a peloponnészosziak és szomszédjaink ellen erőnk megfelelő, s hirtelen megeshetik, bár melyikökre ütnünk; de oly férfiak ellen, kiknek földjök távol, s e mellett még a tengeren is leggyakorlottabbak s minden egyébbel legjobban el vannak látva, magán- és közkincscsel, hajóval, lóval, fegyverrel s néppel, mennyi más hellén tartományban egyben sincs, kiknek még számos adófizető szövetségeseik is vannak, ilyek ellen, hogy lehessen egykönnyen háborút indítnunk, s abba bárki szavára készületlenül rohannunk? Talán hajókkal? de gyöngébbek vagyunk; ha pedig gyakorolgatjuk s készítgetjük magunkat ellenök, időbe kerül. Tehát pénzzel? de ebben még sokkal hátrább vagyunk, s nálunk sem közösben nincs, sem sajátunkból örömest nem adunk."

81. „Könnyen bizakodhatnék tán valaki, hogy mivel fegyverre s tömegre többen vagyunk, földjüket pusztítsuk becsapongva. De van nekik sok más földjök, melyen uralkodnak, s a tengerről, mire szükségök lesz, majd beviszik. Ha pedig szövetségeseik elpártoltatását kisértenők meg, azokat is, mint nagyobb részt szigetlakókat, hajókkal kellene segítenünk. Hogy lesz hát már ez a mí háborúnk? hiszen, ha vagy hajókkal nem győzünk, vagy a jövedelmeket, melyekből hajóhadukat kitartják, le nem foglaljuk, többet fogunk veszíteni. S akkor még kiegyezkednünk sem lesz szép, különben is úgy látszván, hogy mí kezdtük inkább a viszályt. Mert azon reményben bizony ne ringatózzunk, hogy hamar elmúlik a háboru,

ha földúljuk földjöket, sőt inkább attól tartok, hogy azt gyermekeinkre is átörökítjük. Így illik az athénéiekhez büszkeségökben sem földjökért magokat meg nem adni, sem tapasztalatlanokként meg nem döbbenni a háborútól."

82. „Azonban sem azt nem mondom, hogy érzéketlenül hagyjuk szövetségeseinket bántatni, s az incselkedőket rendre ne igazítsuk, hanem hogy fegyverhez még ne nyúljunk, de követeket küldjünk, s vádoljuk őket, sem a háborúra fölöttébb nem nyilatkozva, sem arra, hogy engedni fognánk. S e közben mind saját hadunkat készítsük föl magunk és szövetségeseink, akar hellének akar barbarok, ajánlatából, ha valahonnan vagy hajóhadi vagy pénzbeli erőt szerezhetnénk (nem lehet pedig senkinek fölhányni, kire, mint ránk, az athénéiek törnek, ha nem csak helléneket, hanem barbarokat is fölfog, hogy magát megmentse), mind egy úttal azokét is állíttassuk ki. S ha miben tán meghallgatandják követségünket, legjobb lesz; ha pedig nem, két három év múlva már jobban fölfegyverkezve menjünk, ha tetszik, ellenök, s talán látva már készületünket és szavainkat azzal egyezőleg hangzani, inkább engednek, földjök is dúlatlan lévén, s még épen lévő s össze nem rongált javaik fölött tanácskozván. Ne tekintsétek ugyanis földjöket másnak, mint kezesnek s annál jobbnak, minél jobban van mívelve, melyet, mennyire lehet, kimélni kell, nehogy elkeseredésre juttatva győzhetetlenebbekké tegyük őket. Mert ha készületlenül, szövetségeseink vádjaira hajtva, földúlnók azt, vigyázzatok, hogy Peloponnészoszra nagyobb szégyent és nyomort ne háritsunk. Mivel mind a városok, mind az egyesek vádjait el lehet igazítani : de ha magán érdekek végett összesen harcra kelünk, melyről, hova üt ki, nem tudható, nem könnyü lesz azt díszesen bevégeznünk."

83. „S hogy sokan egy várost nem hirtelen támadunk meg, ne tartsa senki gyávaságnak. Mert vannak nekik is nem kevesb pénzt adózó szövetségeseik; a háború pedig nem annyira fegyver-, mint költségtől függ, melylyel a fegyver boldogúl, kivált nekünk benföldieknek tengerészek ellen. Gyűjtsünk hát legelsőben is azt, és szövetségeseink beszédeire elébb ne lobbanjunk föl. S mí, kiknek fognak leginkább a történendők beszámíttatni, akarmerre dőljenek, mí tekintsünk azokra nyugalmasan elő."

84. „S a lassuságot és halogatást, mit leginkább vetnek ellenünk, ne szégyeneljétek; mert hirtelenkedve később fognátok vé-

gezni a készületlenül belekapás miatt. S egyszersmind legszabadabb s mindenütt legjobb hírben álló várost lakunk mí, s ez leginkább meggondolt mérsékletlségünk műve lehet. Mert mí vagyunk csupán, kik a miatt jó szerencsénkben föl nem fuvalkodunk, s balsorsunkban másoknál kevesbbé törünk meg, kik a bennünket vészbe minszántunk ellen dicsőítéssel ösztönzők szavain gyönyörre nem lobbanunk, s ha viszont valaki gyalázással ingerel, semmivel jobban meg nem indúlva, arra sem szoktunk hajtani. S harcosok is józanok is ildomosan vagyunk: harcosok, mivel mérséklettségünkben a szerénység s tartózkodásunkban a nemes lelküség vesz legnagyobb részt, s józanok, mint kik nem hogy a törvényeket le tudnók nézni, és szigorú életrendünknél fogva mérsékletesben nőttünk föl, mint sem azokat ne tisztelnők, holmi haszontalanságokban pedig nem vagyunk annyira tudósok, hogy ellenségeink készületeiért szóval szépen boszszankodva, tettleg ne hasonló készülettel ütnénk rájok, s ne úgy gondolkoznánk, hogy másoknak is szintúgy van eszök, mint nekünk s a közbejövő véletlenségeket észszel kiokoskodni nem lehet. Mindig úgy készüljünk pedig ellenségeink ellen tettleg, mint ha legjobban intézkednének, s nem onnan kell vennünk reményt, hogy majd azok hibáznak, hanem hogy mínmagunk alaposan előre tekintünk. Hosszasan vitatnom egyébiránt nem szükség, hogy az tartható legderekabb embernek, ki legsanyarúbb állapotban növekedik."

85. „Azon halogatást hát, mely őseinktől maradt ránk, s magunknak is mindig hasznunkra vált, ne dobjuk el, s ne fölingerülten határozzunk néhány rövid perc alatt sokak életéről, vagyonáról, városainkról és dicsőségünkről, hanem nyugalmasan. Jobban tehetjük mí azt másoknál erőnknél fogva. S küldjetek ugyan az athénéiekhez Potidáia ügyében, küldjetek azon ügyekben, melyekben szövetségeseink megsértve mondják magokat, különben is készek lévén ők elégtételt adni: de ki azt ad, nem törvényszerű elébb, mint jogtalankodót megtámadnotok, s készüljetek egyszersmind a háborúra is. Így fogtok határozni legjobban, s az ellenségre legrémítőbben." Arkhídamosz hát ezt mondotta: de előlépvén legutól Szthenelaídasz, akkor a felügyelők egyike, így szólott a lakedáimóniakhoz:

86. „Az athénéiek sok okoskodását nem értem. Mert hosszasan dicsőitve magokat, sehogy sem cáfolták meg, hogy szövetsége-

seinket s Peloponnészoszt megbántották; sőt ha a médok ellen derekak voltak, s most míellenünk cudarok, kétszeres kárhoztatásra méltók, hogy derekak helyett cudarokká lettek. Mí akkor is, most is ugyanazok vagyunk, és szövetségeseink megbántását, ha van józan eszünk, nem nézzük s nem mulasztjuk el megtorlani, s azok nem fognak többé bántalmakat szenvedni. Hiszen másoknak sok pénzök, hajójok, lovok van, nekünk ellenben derék szövetségeseink, kiket nem kell az athénéiekhez átengednünk, sem perrel és szóvitákkal elítéltetnünk, midőn ők sem szóval vannak megsértve, hanem segítenünk hirtelen és minden erőnkből. S hogy nekünk megbántottaknak illő tanakodnunk, ne magyarázza senki se: sőt a bántani szándékozóhoz illik soká tanakodni. Szavazzátok meg hát lakedáimóniak! Szpártához illőn a háborút, s ne hagyjátok nagyobbakká lenni az athénéieket, hanem az istenek segítségével támadjuk meg a jogtalankodókat."

87. Így szólván, mint felügyelő, szavazatra bocsátotta a dolgot a lakedáimóniak gyülésében, s mivel kiáltással, nem szavazattal, döntnek, azt mondá: nem veheti ki, melyik fél kiáltása nagyobb, hanem akarva, hogy nyílván mutassák ki akaratjokat, miszerint hajlandóbbak a háborúra, így szólott: „Ki közőletek lakedáimóniak! a békekötést megszegve s az athénéieket jogtalankodóknak tartja, keljen föl azon helyre" (bizonyos helyet mutatván ki nekik) „s ki nem, amarra." Fölkelvén hát külön állottak, és sokkal többen lettek, kik a békekötést megszegettnek tartották. Előhiván hát a szövetségeseket mondák, hogy szerintök jogtalankodnak az athénéiek, de minden szövetségeseiket is fölszólítva szavazataikat előadatni kivánják hogy közűl határozván, közösen folytassák, ha tetszik, a háborút. S azok, ezt kieszközölvén, haza mentek; elmentek később az athénéi követek, elvégezvén, a miben jártanak. A gyülés ezen határzata, hogy a békekötés meg van szegve, tizennegyedik évében történt az ezt megelőzött harminc évre szóló békekötésnek, mely az evbóiai háború után köttetett.

88. A lakedáimóniak arra, hogy a békekötés meg van szegve s háborúzniok kell, nem annyira szövetségeseik beszédeire hajtva, mint inkább az athénéiektől féltökben szavaztak, nehogy jobban elhatalmasodjanak, látván, hogy Hellász nagy része már kezök alatt van.

FELVILÁGOSÍTÓ ÉSZREVÉTELEK

AZ „IGAZ ARANY BULLA" CÍMÜ ÉRTEKEZÉST ILLETŐ BÍRÁLATOKRA.

HUNFALVY PÁLTÓL.

Mióta gondolkodni tudok, s részint élő szó, részint könyvek nyilatkozásait szegény magyar nemzetünkről felfoghatom: elégszer volt alkalmam észre venni azon lenézést, söt ellenséges indulatot, melyet iránta kül- és belföldiek tanúsítottak. Mi indoka lehet ama lenézésnek, melylyel az ellenséges indúlat magát mintegy igazolja, nem tartozik ide; de hogy a kettő, mihelyt szóban nyilatkozik, multunkat és jelenünket felhányja, s ebben gondol okot lelni, melynél fogva a magyar nemzet az európai létből kiszoríttassék, az, úgy vagyok meggyőződve, nem „előitélet," nem képzelt rém nálam, hanem elleneink valóságos nézete, söt akaratja. — Ne értsen senki félre: azon elleneink, kikről beszélek, a nélkül, hogy megnevezhetem, nem 1848, nem is 1830 óta valók; régiebbek azok.

S mit tudnak ők a multból felhányni, miből magokat örökünkre méltóknak, bennünket a kiszorításra érdemeseknek itélnek? Talán azért haragusznak, hogy a magyar nemzet e földre, mint hódító telepedett meg? Lehet hogy azért is, de e miatt kineveti őket a történelem: minthogy alig van nemzet Európában, mely hódítás utján nem jutott volna jelen lakhelyébe; csak például említem a horvátokat, kik a magyarok előtt, s a normannokat, a mostani angolok győző részét, kik a magyarok után foglalták el országaikat. — Vagy azért haragusznak, hogy a magyar nemzet, míg uralkodott, a belföldiek vagy idegenek iránt, kik közébe költöztek, a jogot nem tisztelte? Lehet, hogy azt is ürügyelik, de e miatt ismét kineveti a történelem; minthogy a jog sehol nem tiszteltetik és nem tiszteltetett jobban, mint nálunk. S e meggyőződés ujra nem előitélet bennem, hanem tárgyilagos történelmi bizonyosság, melyet minden em-

ber beláthat, kit gyűlölet el nem vakít. — Nem azért haragusznak reánk, mert nemzetünk hódító volt, s mert a jogot nem tisztelte; sőt az emberek leghangosabb része csak a hódítók előtt, csak az erős előtt, ki a jogot félelem nélkül tapodja, érez vagy színlel tiszteletet; ez így van Nabukodonozor idejétől kezdve a reánk virradó 1851-dik évig.

De elleneink azt hányják fel multunkból és legujabb időnkből, hogy a magyar nemzet sem szellemileg, sem anyagilag nem dolgozott eleget; mivel tehát, azt mondják, szellemi tekintetben más nemzetek gondolatjaival, s anyagi tekintetben szinte idegenek tőkéivel gazdálkodtunk csak, pedig inkább fecsérelve, mint gyüjtve: azért nem érdemeljük az európai létet, mely azt hozza magával, hogy minden nemzet szelleme mozogjon, hasson, haladjon. — Így van-e igazán, mint mondom? Tagadja, ki tagadni bírja.

E régi szemrehányás — így alakultak a történetek, melyekről talán tehetünk, talán nem is tehetünk — most szinte oda érhet, hol a gondolat tetté válik.

Egész valómban érzem a mély megvetést, melylyel amolyan gondolat illeti nemzetünket; érzem azon lélekzsibbasztó hatást, érzem azon haldoklást, melyet ama megvetés tudása bennünk okoz. De más felől érzem és bírom azon jogot is, a mindenhatótól nyert jogot, mely ép azért legszentebb kötelességgé válik, hogy ama megvetés ellenében munkánk, szellemi anyagi munkánk eredményét mutassuk fel; hogy ama gyilkoló gondolat ellen mívelt, dolgozni tudó és akaró, szellemi anyagi munkák tetemes tőkéjével bíró népséget neveljünk. Ezen a mindenhatótól nyert jogban, mely legszentebb kötelességgé válik a szellemi anyagi munkára, látom én *arany bullánkat*; s ennek valósitására kivánom magamat és másokat ösztönözni. — —

„Igaz arany bulla“ értekezésem nem készült, mert ‚Uj Magyar Muzeum‘ vala megindulandó, készült akkor, mikor biztatásra szükségem volt, s beadatott a Muzeumba, mivel gondoltam, mások is szorulnak biztatásra. Ezt azért mondom el, mivelhogy az értekezésnek szándékát és célját nagyon messze kerestetni és félre értetni láttam.

Az olvasó, ki az „Igaz arany bullát“ figyelemre méltatta, tudja, hogy elején kissé széttekintek multunkban, ha vajjon okkal vetik-e szemünkre szellemi és anyagi parlagságunkat? Természetes, hogy multunkat *történeti tudásom*, s *a tényeket megitélni bíró felfogásom* szerint látom és becsülöm: ebben talán hibásan jártam el, mert történeti

tudásom, érzem, hogy nagyon csekély; tehát mind azért, mind ítélő tehetségem gyarlóságaért felfogásom hibás vagy épen félszeg lehet. A cáfolás kötelessége azt felmutatni, s úgy az irót, mint az olvasót a hibásságról és félszegségről meggyőzni.

A szellemi munka tekintetéből azt mondtam, hogy elleneink abból merítenek szemrehányást, mintha előbbi századokban, mikor egész nyugati Európa a latin iskolába járt, — azaz úgynevezett iskolás nyelven iskolásan üzte a tudományokat, a magyar nemzet nem annyit dolgozott, s a korbeli kérdések vítatásában nem vett oly kitünő részt, hogy később mintegy önállásra, s a többi nyugati nemzetek közt egyenjoguságra jogot igényelhetne. Megvallottam, hogy a híres nagy középkori nevek közt magyar, sőt magyarországi tudósnak neve nem említtetik, de hozzá tettem, hogy azért nem kell talán a magyar nemzet szellemét kárhoztatni, mert lám, a papság közől kellett volna névnek kitünnie, s európai hírűvé lennie; pedig az Árpádok alatt sokszor, az Anjouk idejében többnyire külföldi emberek bírták a nagy egyházi javadalmakat. — Lehet, hogy homályosan fejeztem ki magamat az „Igaz arany bullában", lehet hogy itt másodszor szólok homályosan: de azt akartam „a világbíró tisztébe avatkozóknak" értésökre adni, hogy a *magyar nemzetet* nem szabad minden hátramaradásért okolni, mely országunk multjában feltűnik; hogy külföldiek állottak neki gyakran útjában. S kérdezve mondtam; „*Avagy csak selejtese jött külföldről hozzánk, s itt inkább hivalkodott, dőzsölt és szolgálta a zsarnokságot, mintsem a szellem országának terjesztésében fáradozott volna?*"

Ekkép akartam későbbi századokbeli elmaradásunkat is mentegetni, nehogy nemzetünk rovására írják, mit az nem vétett. Mondtam azért: „De a reformatio idejével vajjon nem jött-e szellemi mozgás a magyar nép közé, s vajjon nem ragaszkodott-e erősebben a szellemi érdekekhez, mint az osztrák és cseh nép; s vajjon nem osztozott-e akkor az európai küzdelemben több kitartással a magyar nemesség, mint akár a francia is?" — — „A reformatio-szülte mozgással egy időben vagy közvetlen utána, minden még iskolás nemzet Európában letette nyakáról a latin tanítót, s magától kezdett tanúlni és tanítani. — A magyar nemzet ellen akkor követtetett el a legnagyobb bűn. Nem hogy neki is a maga lábán járást megengedték volna: sőt inkább súlyosabb latin ferulát vettek elő, s azt

kivánták szegénynyel elhitetni, hogy nem tud nyelvén szólani! Holott már a XIV. században készült a szentirásnak oly magyar fordítása, mely nyelvtekintetben oly hatályos, mint Lutheré; s az úgynevezett krakkói Ábécés könyv 1549-ből kitesz e tekintetben még annak Kátéján is; holott *Pázmán* és *Zrínyi* után a legszemtelenebb tudatlanság volt azon hitegetés!" — Ezeket a szellemi munka tekintetéből mondtam.

A „Religio" című „katholikus politiko-egyházi és irodalmi lap" 63. számában (nov. 25, 1850.) a szerkesztő úr az „Új Magyar Muzeum"-ot ismertetni akarván, elmondja, hogy a latin nyelv 25 éves gúny, piszkolódás és becsmérlés által a tanító és nevendék szemében becsét vesztve, elhanyagoltatott, minek következtében a magyarhoni irodalom egén feltünt nevek 1830 óta utód nélkül húnynak el, stb. „Ennélfogva mi csak örömmel üdvözelhettük a fen címzett tudományos folyóiratnak megindítását, mely *ha az akademia által az utólsó évtizedben képviselt irány kastszerű békóiból kibontakozva a helyett, hogy mint párt bizonyos politikára elődolgozném, a tudományt a politikának s nem inkább ezt a tudománynak alárendelve,* — oda fog igyekezni hatni, hogy az ész, lelkismeret, munka más irányban is elismertessenek, az igazság, ha sympathiánkat nem bírja is, tiszteltessék, s figyelemre méltattassanak azon óriási munkálatok is, melyeket elfogúltságunk, megszokott előitéleteink korbácsolásaul, ha nem is honunkban, fejtett ki közelebb az emberi lélek, — kétségen kivül hazánk és nemzetünk jelen körülményei közt a magyar népességre a legjótékonyabb fentartó és egyesítő befolyást gyakorolhatja."

Bíráló szerkesztő az Új Magyar Muzeum üdvös és kivánatos hatását a M. T. Társaság által az utolsó évtizedben képviselt irány kastszerü békóiból való kibontakozásától tételezi fel; tehát értésünkre adja, hogy ha az említett társaság ezentúl is, *mint párt, bizonyos politikára elődolgozném* stb, Muzeumunk nem fog jelen körülmények közt a magyar népességre jótékony, fentartó és egyesítő befolyást gyakorolni.

Az Igaz arany bulla némileg *jelkőül* szolgált bíráló szerkesztőnek, ki e szókkal fejezte be bírálatát: „*A katholika egyház ellen az ész neve alatt intézett, terjedelmökben megmérhetetlen és az erők legnagyobb megfeszítésével folytatott nyilt és alattomos ostromokból következtessék ellenfeleink, hogy az épület, mely ezek alatt össze*

nem roskadott, nincs annyira solid szellemi alap nélkül, mint közönségesen hiszik."

A kegyes olvasó legalább elcsudálkozik, ha ismeri sokszor említett értekezésemet, hogy ennek bírálata következtében azon itt felhozott nyilatkozás *logikai kénytelenségből* vált szükségessé. Én pedig kétszeresen sajnálom, hogy értekezésem a T. Társaság szelleménck jelkövéül, mi az nem is lehet, s a katholika egyház megtámadójaul vétetett, mi annyira idegen tőle, mint Pilatus a Hiszekegyisten-től.

Azonban rajtam nem áll a magyar akademiát azon vád ellen védelmezni, hogy ő az utólsó évtizedben, mint párt bizonyos politikára elődolgozott. Én mint levelező tagja, mire nagyon büszke vagyok, távol laktam Pesttől, több dologtól akadályozva, mintsem munkás részvét által bizonyíthattam volna, hogy büszke vagyok tagjának neveztetni. Annál kevésbbé lehet, akar érdemem, akar gáncsom benne', ha az akademia, mint párt bizonyos politikára dolgozott. De távollaktomban is kettőt tudtam meg, azt, hogy az akademiában, minden szinezetü ember volt, mit bíráló szerkesztő jobban tud, mint én; s azt, hogy minden oldalról, tehát ellenkezőkről is, vádoltatott, hogy nem foly be az életre, a mint kívánták. Ebből teljes bizonyságom van, hogy az akademia nem volt és nem lehetett párt, s hogy, mert ellenkező oldalról vádoltatott, szépen tartotta meg *a kellő irányt* : a tudományok mívelését, mely soha nem volt és nem lesz pártnak dolga. Lehet, hogy a *tudományok mívelésében* nem tett eleget; de arra oly bizonytalan a mérték, hogy az az elleni vád is mindig bizonytalan marad.—De, mondtam, a T. Társaság mellett apologiát irni, nem énrám tartozik.

Inkább kötelességem határozottan óvást tenni az ellen, hogy az „Igaz arany bulla" értekezésemet valaki jelkőnek vegye az akademia szelleménck felmutatására. A mit egy tag, nem az akademia megbízásából vagy helyeslésével, hanem maga indultából tesz, az csak neki magának tudható be. S hogy az Új Magyar Muzeumot „*a magyar akademia több tagjai*" adják ki, az mintegy csak igazolásúl van ott, mivel a magyar akademia Értesítőjét is közlik. Ennél fogva méltóztassék mindenki a m. akademiát abból megitélni, mi az akademiáé, nem pedig abból, miről az sem nem tehet, sem nem akarhat tenni. Az én értekezésem is csak nekem betudható, miért is arról én akarok felelni.

Mint juthat már ez az *ekklezsia-klasták* közé? Bíráló mondja, hogy előadván *Kármán* véleményét azzal végzém: „Hozzátehette még *Kármán*, hogy a tudományok holt nyelveni előadása *fő ok*, melyért az iskolai tanulás oly semmi gyümölcsöt nem termett az életben.“ Már pedig, folytatja bíráló, latin nyelv volt külföldön is a tanítási nyelv azon időben, melyről irta (t. i. én), hogy az alatt erősödtek Németország városai stb. „Miért hát a holt nyelveni tanulásban, mi másutt a tudományt, müvészetet, kereskedést, ipart, gazdászatot nem akasztotta meg, keresni a fő okot.“ S cáfolatúl többi közt mondja: „Nekünk dogmatikusaink vannak, kiknek minden tudósokkal és minden tudományos rendszerekkel van dolguk; nekünk *lithurgusaink* vannak (engedelmével a bírálónak, *liturgus* szó illik ide, nem *lithurgus*, mely *kővágásra* vonatkozót, nem imádságra valót jelent, — mert *lité* könyörgés — tehát, *liturgusaink* vannak), kik isteni tiszteletünket fejtegetőleg a müvészetek minden ágainak lényegeig hatnak, s latin nyelven irvák általunk és az egész tudós világ által megértetnek; — a latin nyelv példájára míveltetett a honi is, s a vallási viták keletkeztével egyszerre annyi tekintélyes iró képes volt magyar nyelven a legsubtilisabb hittárgyakban, a történet és poesis terén megszólamlani; az irók dicső sorának megszakasztását Nagy Leopold után *nem a latin nyelv*, *hanem a nemzetnek a forradalmak általi kimerítettsége okozta*; de a nemzet kiheverte sebeit, a latin iskolák csendben müködtek, s tehetségeket képeztek, melyek fényéhez a mi üres stylistáink nem emelkedhetnek, azért ignorálják; mintegy varázs-vesszővel ütötten egyszerre látunk támadni Prayokat, Katonákat stb (említi bíráló a magyar és más nyelvü irók neveit) ki győzné mind előszámlálni? Honnan mind azok, ha nem ama kárhoztatott latín iskolákból?“

Folytatja bíráló, hogy a papságban találtam másik okát annak, miért a magyar, szellemi munkában kevesebb részt vett egyéb nemzeteknél, s idézi azon szavakat, melyeket azért itt ismételtem, különösen ezeket: „Avagy csak selejtese jött külföldről hozzánk, s itt inkább hivalkodott, dőzsölt s szolgálta a zsarnokságot,“ melyek után rekeszbe azt teszi: „*Némely uraknak agyában*, *kik miután ezen állítólagos zsarnokságot megdöntötték*, *megérdemlik*, *hogy az új szabadságnak minden malasztiban torkig részesíttessenek*“ — (bíráló ihlett buzgalmában sem világosan nem irt, s nem érthetni, mit tesz „*némely uraknak agyában* — *megérdemlik*,“ sem azt nem mondta,

melyik új szabadság malasztiban részesíttessenek azon „némely uraknak agyában,“ az 1848-ki év marcius, vagy az 1850-ki év novemberféle szabadságában? miért is azt egyszerüen tudomásúl veszszük.) Utána teszi: ,,a mennyi szó, annyi vastag és sértő igazságtalanság azon papok és szerzetesek ellen, kik azon időkben nem csak a lelki pásztorság és tanítás terén kizárólag fáradoztak, hanem egyszersmind a törvényhozás, országlás és politikának is lelkét tevék.“

Az ellen pedig, hogy az Igaz arany bullában ez áll: „A reformatió idejével vajjon nem jött-e szellemi mozgás a magyar nép közé stb“ így kiált fel bíráló: „Kár, Wallaszkynál olvashatta (t. i. én): Provehimur ad seculum XV., quod consensu omnium — *a bigott protestansokat kivéve, kik hogy a római kath. egyháztóli elszakadásukat igazolják, mindent bemocskolnak, mi a mindeneket századokkal hátravetett reformatiót megelőzte* — reipublicae in Hungaria litterariae prae reliquis nationibus europaeis, fuit faventissimum, — — — — ut revera in Hungaria *non seculo XVI. sed XV. renatas esse litteras merito dixeris.*“Hogy, folytatja bíráló, nincsenek iróink, mint *Anselmus*, *Aquino* stb. abból nem következik, hogy a papság csak külföldi selejtesekből állott; mert könyveink legnagyobb része elveszett.“— Ennyit szánt bíráló az Igaz arany bulla azon részének, mely a Muzéum első füzetében jelent meg: tehát mink is megállapodunk, s nézzük a bírálatot.

Értekezésem azon részében, melyről eddig szó van, azt állítottam, hogy elleneink a magyar nemzetet méltatlannak itélik az európai létre, mivel szerintök a szellemi munka részéről sem a középkorban, mikor minden európai nemzet latin iskolába járt, nem tett annyit, mennyit az európai lét követel, sem az ujabb időkben nem szerezte meg azon önállást, melyet a többi nemzetek magoknak szerezni tudták. Ezen vád ellenében, magunkat biztatva, felhoztam, hogy az elmaradást nem lehet nemzetünk szellemének tulajdonítani, s belőle következtetni, hogy az nem életre való; mert különösen középkorban mindig külföldiek is voltak nálunk, kik közől egy sem tünt ki mint *Anselmus* &c. tehát nem a nemzet *szellemének*, hanem a nemzet *külső körülményeinek*, melyekről az nem mindig tehetett, tanulják beszámítani elleneink azon elmaradást, melyről igazságtalanúl vádolnak. Az új kort illetve megvallottam, hogy akkor követték el a legnagyobb bűnt a magyar nemzet ellen, midőn azt a latin ferula alatt tartották, mikor már nem kellett volna.

Bírálónak, ki cáfolni akart, kettőt állott tisztében megmutatni: vagy azt, hogy nem igaz, mintha elleneink volnának, s ha vannak, hogy nem azzal vádolnak bennünket, mit én felhoztam; — vagy azt, hogy ha igaz a vád, én rosszúl védelmeztem nemzetünk szelemét, mert én „nem ismerem e nemzetnek multját,“ s hogy csakugyan vannak ilyen férfiaink, mint *Anselmus* stb. A Religio szerkesztője azonban egyiket sem tette: tehát igazán hiába beszélt.

Továbbá, bírálónak, ki cáfolni akart, tisztében állott megmutatni, hogy épen azért és az által fejlett a magyar nemzetiség, mivel Nagy Leopold után *csak* latin iskolák működtek; meg kellett volna mutatnia, hogy épen azért gyengültek meg az *olasz*, *spanyol*, *francia*, *angol*, *német*, *svéd* stb nemzetiségek, mivel a latin nyelveni tanítást és tudománykodást elhagyták, s *a többi nemzetbeli tudósok előtt érthetlenekké váltak.* -- Nem érezte az absurdumot, melybe esett? vagy az egész katholikus és protestans Európa nem bizonyít annyit, mint a mi *donquijoteriánk*?

Vagy nincs-e honi bizonyító tapasztalásunk? Én a magyar nemzetiség fentartásáról beszéltem; azon okokat kerestem, melyek azt ha nem gyengítették, legalább nem is ápolták, s mondtam: az újabb időkben a holt nyelveni tanítás legnagyobb bűn volt a magyar nemzet ellen. Bíráló dogmatikusainkat, liturgusainkat, Prayokat, Katonákat említ ellenem. — Ugyan kérem az el nem fogúlt bírálót, vajjon mind ezek csak valamennyire akadályoztatták-e II. Józsefet abban, hogy *autochiriával* ne kinálja meg a magyar nemzetet? Pedig ha, mondom, *ha* Verbőcy magyarúl irta volna Tripartitumát, ha *Pázmán* dicső példáját (ne felejtse bíráló, én protestans mondom *dicsőnek* Pázmán példáját, valamint *Wallaszky* is protestans, pedig *lelkész* volt) a többi püspökök folyvást követték, s *Zrínyi*, *Esterházy* után a többi világi irók is indultak volna: úgy meglehet, Prayt és Katonát nem találtam volna a velencei *palazzo ducale* könyvtárában, de bizony II. József sem kinálja vala meg nemzetünket autochiriával; s mi több, mi szentebb kötelesség isten és ember előtt, az-e hogy latinúl irt könyvem minden latin könyvtárban Europa szerte találtassék, vagy azon törekedni, hogy a nemzet már élő korában holtnak ne tekintessék? —

Donquijoteriánk kitüntetésére felhoztam, hogy a latin tanítással még csak annyira sem mentünk, miszerint a latin classicusok értelmezésében, továbbá nyelvtanok és szótárak s egyéb nyelvé-

szeti eszközök előállitásában vehettünk volna a többi tudós nemzetekkel együtt tiszteletet szerző részt. Ezen állításomat cáfolja bíráló! — s a latin tanítás nem lesz teljes *donquijoteria.*

Nem szükség, midőn így szólok, szabadkoznom, hogy a classicus tanulmányokat szeretem az ifjúság által lelkesedéssel űzetni: — azokat én „antilatiner" jobban kedvelem, s a szellem mívelődésére hathatósabban folyatnám be, mint sok más „diákos" ember. Csak az eszközt nem tartom célnak; csak azt tudom, hogy a tudományok nem élnek többé s nem is élhetnek a latin ruhában, akármit hisz is nyilvánosan és óhajt magában a biráló szerkesztő. A 25 éves gúny, piszkolódás, becsmérlés (ha igaz volna is) nem a helyes classicus tanulmányokat illette, tehát nem a latin és hellén nyelvet és irodalmat; hanem illette azon ferdeséget, melynél fogva a diákul tanítás sem a nyelvészetnek, sem a többi tudományoknak nem szolgált nálunk üdvére. Mert a mit 1830-ig minden Prayok, Katonák stb stb mellett is, kiknek nagy érdemök senki által nem tagadtatik, felmutathatunk, véghetetlen csekély ahhoz képest, mit Europában mívelt nemzettől követelnek. S azonfelül a diákul tanítás és tudományoskodás legerősebb oka volt annak, hogy elleneink nemzeti létünk tagadásához szoktak. Egyik nagy tudósunk, *Kollár Ádám* „Nic. Olahi Hungaria et Atila" címü munkájában 1763. írja; „De populis, qui memoria nostra Hungariam incolunt, si idiomata linguarum quibus utuntur intelligas, certiora fere haec sunt." Elmondja, kik hol laknak, s folytatja: „Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum Hungarico idiomate solum utentem, habet; *verendumque profecto est, ne sermo ipse exolescat ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit.*" S hogy eddig valóban nem történt, mitől Kollár deákul irván félt, *de diákul irván, róla egy cseppet sem tett*: azt egyedül a magyarúl iróknak lehet köszönni, kik át kezdvén látni, hogy a latin tudóskodás a nemzet életét sírba temeti, nem óhajtottak az egész tudós világ által megértetni, hanem nemzetünket feléleszteni, ha üldözés és gúny érné is — — —

Bíráló másik szakaszában azt veti szememre, hogy az *eredeti bűnt* nem említettem lelkünk törvénye gyanánt, Ádám eleste óta; s hogy *a theologiai tudományokat* nem iktattam a többi említettek közé, mert mondja: „theologiai tudomány nélkül, vagy annak azon elhanyagolása mellett, melyet nálunk a világi rendben általánosan tapasztalunk, hasztalan lesz minden arany bulla,

ha a szerző úr által ajánlott minden tényezőket mozgásba teszünk is.“

Ne higye bíráló, hogy én a keresztyénség specificus tényezőjét nem ismerem, de tudja, hogy elvben különböző nézetek vannak, s hogy bizonyos oldalról felette fájlalják, ha az egyik elv nyilatkozik. Nem szólok itt rationalismusról és supernaturalismusról; de értem azon egyik tényezőt, mely nélkül egyike sem volna, értem az emberi *ész törvényeit*, melyeket *lélek törvényeinek* neveztem, mert az arany bullában öszszerű emberről beszéltem. A lélek törvényeiben pedig jól látom én a *tekintély* súlyát, de látom az *ész*, a lélek magva, *igényeit* is, mikor az embert emberi méltóságban felfogom, s „*isten képére*“ alkotottnak nézem.

Ne állítsa bíráló oly bátran, hogy minden ember, ki a lélek törvényeit keresi, már „a positiv kinyilatkoztatást“ tagadja vagy mellőzi, s „emancipatio carnis“ után törekszik. Mert maga mondja, hogy a bajnak oka, melyet én említettem, s melyen a lélek törvényein köztudatra juttatás által reménylek segíthetni, azok volnának, „kik *egy század* óta az irodalomban, az iskolákban, az akademiákban, a kormánypolcon az ördöggel szövetségben azon dolgoznak, hogy Krisztustól a lelkeket elfordítsák.“ — Tehát egész a XVIII. század feléig máskép volt? — Legalább hát a reformatio nem vetett mindent századokkal vissza!

De nem akarom tovább feszegetni, miről itt beszélnem nem szabad: azon különös felfogását emelem csak még ki bírálónak, miszerint meg van győződve, hogy ha protestans író a középkoron valamit dícsér, tehát magával ellenkezik, mert miért szakadt hát el a kath. egyháztól: ha pedig rajta valamit gáncsol, tehát csak megmocskol mindent, hogy elszakadását a kath. egyháztól igazolja. — Egyenesen azt hiszi bíráló, hogy az emberiség fejlődése Ádám eleste óta a XVI. századig csak a katholika egyháznak részint története, részint előzménye. — S az ilyen felfogással bíró ember ajánlja a történelem alaposabb tanulását!

De csakis az ilyen felfogás mellett lehetséges nálunk *Mátyás dicső korát* — jóllehet, ha magyarúl űzték volna Budán a tudományokat, kevesebb európai hír lett volna talán, de bizonynyal több nemzeti szilárdulás — a katholika egyház érdemének betudni, s a reá következő XVI. századot, melyben fő tényező *Szulejman*, (kit nem hallottam még wittembergi sociusnak nevezni) s a buzgó

katholikusok II. Lajos és János voltak, a reformatio vétkére róni. De történelmi tudás, melyet „előitélet“ gyüjt, nagy ellenmondásba keveri az embert. A bíráló bizonyosan ezen XVI. századbeli történetekben *Ferdinand* részén áll, miután a mohácsi veszélyt, úgy látszik, a gonosz reformatiónak tulajdonítja; s nem tudja, hogy kiket ócsárol, azok Ferdinándhoz inkább szítottak. *Verbőci* Jánossal tartott; ellenben *Mária* királyné, stb. stb. stb. Bécsbe mentek; stb.

A kifáradt olvasó kérdezi, hogy mivel és hol gondolja a bíráló, hogy én a katholika egyházat megtámadtam? — Azt én bírálatában nem találom. Mondja ugyan rólam beszélvén: „Ő (azaz én) egészen más iskolának gyermeke. — Némely dolgok protestans feleink fejében úgy megrögzöttek, hogy azokat máskép képzelni sem tudják“: de ebből nem gyaníthatom, mivel támadtam meg a kath. egyházat; s azt én róla is elmondhatnám, ha benne nyereség volna.

Végzem azon két kéréssel, hogy bíráló többet tehetvén oda, mint én, használja befolyását arra, hogy az egyetemnél a bölcselmi osztályban az egyházi történelem amúgy derekasan taníttassék; ezzel is nagyon fog gyarapodni a theologiai tárgyak ismerete a világiak közt; és hogy lapjában az idők súlyát megéreztesse olvasóival, mely nem oda húz, melyik dogmának legyen kizáró uralkodása, hanem oda, *vajjon az új kort, melyet a hegyeken túl és a hegyeken innen annyi keresztyén kebel buzgó imádsága reményl, melyik nemzet fogja, kivált keleti Európában, elérni?* Hogy a magyar nemzet is elérje, arra a magyar katholikusok és protestansok kölcsönös szeretete leghathatósabb eszköz: pedig mennyei tanítónk, Krisztus szerint, nem és vagy az *dogma*, hanem a *szeretet* az, melyről mindnyájunkat tanítványainak ismer el, s mely nélkül, azt mondta, hiában kiáltunk hozzá: uram, uram! mert a nélkül ő nem ismer bennünket. S sz. Pál apostol szerint is minden hit mellett, melylyel bár hegyeket tudnánk elmozdítani, annyival inkább minden dogma mellett, ha szeretet nincs bennünk, s szerinte nem cselekszünk, csak *csengő érc* vagyunk.

Azon észrevételek, melyek a Pesti Napló 206-dik és 223-dik számai Műtárában az Igaz arany bullára nézve találtatnak, csak azért igényelnek tőlem felvilágositást, mivel tudván, hogy a társadalom és állam felőli hamis, az emberek és a dolgok természetével ellenkező fogalmak erős nemzetet is rongálhatnak, gyengét pedig,

minő szegény nemzetünk, olyan korban, mikor „la force des choses" el nem kerülhető, bizonyosan megsemmítenek, — igazodást és igazitást ohajtva óhajtok.

A 206-dik számban olvastam, hogy én hibásan veszem az *országult* állapotot *polgárisultságnak*, mert abban barbárok is vannak; s hogy hibásan veszem az országult állapotot az *emberi müveltség tetőpontjának*, holott csak *derék lépcső egy magasabb új állapotra.* E felett ohajtom, hogy egész nemzetemben, annál inkább irókban, kik nemzetünk tanítói gyanánt fellépünk, tiszta és alapos felfogás legyen.

Civilisatio szó *civis*, *civitas*tól származván, eleinte a városi csinosság, rendezettség, előnyök stb. fogalmát fejezte ki azon állapot ellenében, melyben a barbár népek voltak. Ebből világos, mit értettek rajta a későbbi „civilisált" népek, s hogy miért a nyers durvaság a civilisationak ellentétje; világos továbbá, miért tartatott ellentétjének a *hűbéri kor* is, melynek visszásságai közt *bátorságról*, annál kevesbbé *olyan előnyökről*, melyek az ország által nyujtathatnak a munkafejlődésre, p. o. közlekedés, posta, váltótörvény stb. stb. szó nem lehetett. Ez állapot megnevezésére tehát, melyet az *ország*, nem többé a *város*, fogalma eredeztet, nem tartom helyesnek a kellemetlen és idegen származású *polgárisultság* szót, s helyette *országultság* szót használom; ennek a fogalom kivánatai szerint könnyen folyván, mind fő, mind származott vagy rokon szavai.

Én tehát az *országultság* és *polgárisultság* közt (ha ezzel azon állapotot fejezik ki, melyet én értek az országultság alatt), nem tudok különbséget: de az országultság *fokait* elismerem.

Azonban előttem más a *társadalom*, más az *állam*, mint a kérdéses értekezésemben, bár igen röviden, megmondtam; a társadalom és állam együtt állanak az országultság magasabb vagy alantabb fokán, mert a kettőnek dologhoz értő vagy nem értő intézkedései minősítik és feltételezik az országultságot.

De továbbá az ember nem csak *társas*, egyetemiségre jutni törekvő lény (mint tagja a társadalomnak és államnak), hanem *egyed* is: innen az *emberre* nézve az országultság nem *legfőbb* (de a társadalomra és államra nézve igen is az), nem *kizáró* állapot, hanem a *miveltség* teszi a szellem legteljesb valósítását az egyed alakjában.

Én az embert csak *kezdetnek* látom, mely megindúl, hogy *létének teljességére* jusson. Fölfogom őt hát mint *egyedet*, s keresem és találom benne azon törvényeket, melyeknél fogva ő *erkölcsi* és *természeti* egyed. Egyediségének magva az erkölcsi öncselekvésben és öncéluságban tünik elő: egyediségének korlátjait egyfelül a természeti határoltság teszi, másfelül az, hogy munkája által kénytelen, de képes is, bel és kül létét kifejteni és biztosítani. Mert munkája által szerzi meg magának nem csak a szellemi, hanem az anyagi birtokot is. Az ember tehát, mert *egyed* (nem legelő marha, vagy köpüben mézet csináló méh) szükségkép *belső egyedi tulajdonain kivül, külső egyedi tulajdont is akar és kénytelen birni.*

Az egyedi teljesség a *családi életben* éretik el, melyben az erkölcsi és természeti lét egyaránt foglaltatik.

Azontúl az ember, *társas létére*, általában egyetemiségre törekszik. Családon túl az embert *erkölcsi és természeti* viszonyok nemzethez csatolják, mely csatolás oly édes, söt édesebb mint a családi lét; *erkölcsi és jogi* viszonyok, részint egyház, részint község és állam tagjává teszik; a *munkáfelosztás* pedig a társadalom részévé alakítja, minélfogva ő másokért, s mások őérette dolgoznak, mindnyájan pedig, kivált a szellemi munka fejlődése által, az *emberiség fogalmára* emelkednek.

Mind ezen viszonyok lényegét s a történelmi közvetités által meghatározott mivoltát teljesen felfogni, *miszerint az elmélet az összszerű életnek tudományos megértése legyen*,— az a gyengének legerősebb pajzsa! Erre kell szegény nemzetünket ösztönözni és segíteni.

De a vagyonban szegény embert könnyen elragadja a jó remény — — s ő a lotteriában azt is veszti, a mit keresni tudott. — A hasonlítást minden olvasó kiegészítheti.

A dolgok és a viszonyok tiszta önzéstelen képzelése is már nehéz: még nehezebb az okszerű elmélethez való jutás. Milyen tetszős p. o. azon biztatás, melylyel *Fourrier Károly* csupán tojások által igéri igen rövid idő alatt a kimondhatatlan nagy angol adósságot kifizetni. Kár, hogy ellene csak e kicsi törvény áll, miszerint az érték a haszon által, s ez az emberi kellet által határoztatik meg. — A tiszta elmélethez jutás semmi „úgytetszik,“ „úgyszeretném“ elv által nem segíttetik: a valóság hideg, száraz, de csak is az való. — — — Csekély látó tehetségemhez képest visz-

gálom az eseményeket körülöttem, s tanulom az emberi természet törvényeit. Annál inkább sajnálom, hogy az említett Mütár irója kötelességét nem teljesíti, s ki nem mutatja azon előitéleteket (P. N. 223. számában), „melyekbe a bukdácsoló állam-, erkölcs- és közgazdaságtan vezette az embert,“ s melyeket én „tiszta józan életnézetre emelkedett gondolkozással“ kevertem össze.

Nemzetünknek tanítás kell: nem szabad hát a világot véka alá borítani!

VISSZATEKINTÉS REGULY UTAZÁSAIRA.

TOLDY FERENCTŐL.

Az éjszak magyar utazója, kinek vállalkozatát az egész tudós világ figyelemmel s részvéttel követte, Pest falai közt van, s mint az egyetemi könyvtár első őre múlt február elején iktattatott hivatalába. Most fáradalmai eredményeinek feldolgozásával foglalatos; s úgy hiszem, kedves dolgot teszek olvasóinknak, ha ajánlani kívánván a *Reguly-Albumot* *) a közönség pártfogásába, addig is, míg az utazó maga megszólaland, az abban közlött saját cikkem nyomán**), rövid visszatekintést adok ezen, nyelvünk alkotására s belső történetére új világot hintendő első magyar tudományos utazásra, mely ohajtott foganattal koronáztatott.

Reguly 1839-ben indult ki hazájából világot látni, s ha lehet Skandináviát is megjárni, mely reá nézve mindig különös érdekkel bírt. Elhatározó volt reá nézve Stockholmban Arwidson svéd királyi könyvtárnokkal társalgása, ki maga is született finn, Regulynak a finn-magyar kérdés iránti figyelmét lelkesen táplálta, s e nyelv megtanulására célzó szándékát megérlelte. E végre hazánkfia Helsingforsba, Finnhon fővárosába ment, hol a svéd nyelvet megtanulván, melyen valamennyi a finn nyelv ismeretére vezérlő könyvek írvák, és bő előkészületeket tevén a finn néptörzsök régiségei, tör-

*) Ára e dús tartalmu kötetnek, mely összesen 525 lapra terjed, s Reguly arcképével van díszesítve, kemény kötésben 2 ft ep.

**) „Reguly Antal s a finn-magyar kérdés.“

ténete, földirati viszonyai, hagyományai, nyelve, irodalma s egész állapotja megismerésére, 1840. tavaszszal Lommasahóba utazott, egy Helsingforstól éjszak felé 300 versztnyire fekvő helységbe, hol a *finn* nyelvet a nép ajkairól sajátította el, abban rövid időn oly előmenetelt tevén, hogy e nyelven levelezne is. Innen Karéliába s Lapphonba utazott, hol a *lap* nép és nyelvvel megbarátkozás végett Enontekiszben, egy a 69. fok alatt fekvő fáraszékben állapodott meg. Az év másod fele nagyobb részét Wásában, az 1841-ki telet Helsingforsban töltötte, hol lapp studiumait is befejezvén, az *eszt* nyelvet üz te, sőt Eszthont is megjárta, s ott a *vótok*kal ismerkedvén meg; s ekép *nyugoti-finn utazását* másfél év alatt berekesztvén, Sz. Péter-Várába ment, hogy már itt a *keleti finn* népek meglátogatására tegye meg a szükséges előtanulmányokat. Itt két éven túl mulatott, s e helyt s ez idő alatt látjuk őt nappali s éjjeli szorgalma, a pétervári jeles academicusokkal folytatott eszmecsere s az ottani gazdag tudományos eszközök használata által a nyelvészet, historia és anthropologiában oly bő és mély kiképzést nyerni, hogy őszszel második, vagyis *ural-szibériai utazásához* sikerrel foghatott. Ez Moszka, Nisníj-Novgorod, Kazán és Perm felé volt irányozva, s miután cseremisz, csuvas, tatár, votyák, baskir és permék népek közt az e tartományok, törzsökök és nyelvek megismerésére szükséges eszközökről gondoskodott, december elején átkelt *az Uralon*, melynek keleti lejtjein, *Ázsiában immár*, december 15-kén Wsewolodo-Blagodackiban, egy a Wsewoloshskij családhoz tartozó jószágon, mely egyszersmind az oroszoknak végső gyarmata az Uralon, megállapodott, s ott az urodalmi igazgatóság által vendégszeretőleg fogadtatva, három hónapot töltött, s Baktjiar nevű vogul dalnok segedelmével a cserdüni *vogul nyelvjárást* tanulta meg beszélni, tetemes mennyiségü vogul énekeket, imákat, dalokat, szólásmódokat, úgy egy jókora szótárt írt össze, s ez érdekes népség élete és szellemi állapotjairól magának tájékozást szerzett. Így felkészülve, 1844. martiusban Irbiten és Turinszkon által a Tavda melléki vogulokhoz, innen Tobolszk mellett el s az Irtis vizén le, Demiánszktól pedig szárazon a Konda folyó mellett az ottani *osztyákokhoz* fordult, kiknek nyelve, mint csakhamar meggyőződött, a vogulnak alkotására sok világosságot hint. Innen a Pelím és Vágla melléki vogulokat látogatta meg, végre aprilisben Pelím városában állapodott meg, hol tapasztalásai és vizsgálatai feljegyzésével volt foglalatos, míg juniusban *urali*

fölfedező utazásának; második, *éjszaki feléhez* látott. A Pelim és Tapszíja vizei közt elnyúló iszapos földközön fáradságosan átvergődvén, az utóbbi folyó torkolatáig nyomult elé, hol a halak tavaszi költözését s szerencsés halászatot beváró számos vogulok közt mintegy húsz napot nyelvjárásuk stúdiumában töltött, s innen a Szigva torkolatához költözvén, e folyó utolsó falváig, a külön vogul törzsökök és tájnyelveik tanulását folytatta. Az alatt az ősz beállt egész keménységével, s azért, hogy e hegyláncokat még nyári lakosaik által népesitve találhassa, sept. 11. amaz iránta oly nyájas és szives vidékektől búcsút vett. Utja már most a Manja mellett az Ural legvégsőbb lejtjeihez vezette őt, innen a Lonhla völgyén s több tar hegyhátakon át a kis Manja völgyébe, hol a vidék leggazdagabb veguljának Tjóbingnak iramszarvasai legeltek, kinél tanulságos nyolc napot töltött, s majd nomádtól nomádhoz költözvén, azon 30 földrajzi mérföld szélességű földközön csapott át, mely a szigva és Szinja közt elterjedve, a vogulok és osztyákok határát képezi. Obdorszkbani pár heti megállapodás után, éjszaknak fordúlt a szamojéd nagy steppe megutazására s egész a jeges tengerig felnyomúlt, mely utján a *szirjének* és *samojédekkel* ismerkedett meg. — Reguly utazása e részének célja részint ez éjszaki tartományok, részint népeik ismeretének kiegészitése volt; melynek szerencsés elérése után téli mulatásra Berézovba telepedett, s ott teljes buzgósággal *osztyák stúdiumainak* feküdt. A nyelvben immár tájékozva lévén, nyelvanyag s a nép belső életének ismerete tekintetéből az osztyák költemények gyüjtésével foglalkodott. Végre 1845. martius elején kezdte meg visszautját Kazán felé, hová azon hónap végén érkezett, de megtörve physicai fáradalmak, elgyengülve hosszas szellemi feszült munkásság által. Azonban dacolva hanyatlott egészségével, már most a *volgai finnek* vizsgálatát tüzte ki feladásul, és julius elejéig *cseremisz* stúdiumokat űzvén, a csuvasok és hegyi cseremiszek közti mulatás után Nisnij-Novgorodba utazott, s a *mordvinok* közé rándult, kiknek mind két nyelvjárásával, az erz és moksaival, ismerkedett meg; végre új segedelem érkezvén a hazából, finn stúdiumai bevégzésére novemberben ismét Kazánba tért, s az 184⁵⁄₆-ki telet *csuvas* tanulmányokra fordítván, végre a tavaszt és nyarat a volgai finn nyelvek járásai összehasonlításával e népek közt élte le, s augustus végén, közel három évi távollét után, Sz. Péter Várába érkezett.

Eddig a roppant terjedelmü, fárasztó, veszedelmes, de szerencsés sikerü utazás, *melyhez hasonlót még egy magyar sem vitt véghez.* Lelki szenvedéseiről, melyeket az Album első cikkelyében festettem, itt hallgatok, valamint azon meddő évekről, mik szertelen vállalatának szomorú következményei voltak, s hosszas betegeskedéséről, mely után 1849-ben is csak lassan üdülve tért haza. Csak uti vonalait rajzoltam itt futó kézzel, miket az említett helyen hontért derék barátomnak részint nálam gyült levelei és tudósitásai, részint elbeszéléseiből kissé bővebben mutattam ki. De említem még Péterváratt kiadott ejszakurali abroszát, mely után Oroszországban úgy üdvözöltetett, mint *egy terjedelmes terra incognita fölfedezője;* említem a vizsgálatai által nyert vég eredményt, mely e sorokban foglaltatik: *A scytha nyelvek osztálya hat nyelvcsaládból áll*, *melyek* is*: a mandzsu*, *mogol*, *török*, *szamojéd*, *finn és magyar ;* de mely alapját azon nyelvtudományi munkáiban lelendi, melyek külön a vogul, osztyák, csuvas, cseremisz és mordvin nyelveket tárgyalják, alkotásukkal és szókincsökkel, azaz adva mindenkinek nyelvtanát, szótárát s egyéb nyelvanyagot, ugymint énekeket, imaformákat stb. Ezekkel nem egyedül a magyar, de a világirodalom tágul és gyarapszik. Ezekhez a nyugoti s a permi finn nyelvek kidolgozása járul majd; úgy néprajzi munkálatai és útleirása. Az ő anthropologiai felfogásáról azon, az Album első cikkjébe szőtt saját tudósitása nyújt próbát, mely a Pelím vizétől egész a karai tengerig folytatott utazását írja le.

Adja isten, hogy az egészségnek csakimént megtért nemtője nagy érdemü utazónktól többé ne távozzék, és segítse e dolgozatok kivitelében! A közönség pedig, mely szerencsésb időkben oly szép részvételt tanusított vállalata iránt: nyujtson kezet a visszatértnek a kezdetben idézett Album lelkes pártolásával, melynek rendeltetése a sajátjából tett áldozatokat részben legalább visszapótolni.

IRODALMI NAPLÓ.

— Nyelvtudomány. — Gyakorlati *török nyelvtan*. Írta *Repicky János* (a keleti nyelvek magán tanára a kir. egyetemnél). Pest, 1851. 4r. Kőnyomat.

Közelebb közöljük a szerző önjelentését.

— Irodalomtörténet. — A *magyar történeti költészet* Zrínyi előtt. Írta *Toldy Ferenc*. Első közlemény. Bécsben, a cs. kir. állodalmi nyomdában. fol. 1 ft.

A magyar *Nemzeti Irodalom története*. Írta *Toldy Ferenc*. Első kötet első füzete. Budán, 1850. 8r. A két kötetü munka előfizetési ára január 1-jétől 2 ft ep.

— Szépirodalom. — *Abafi*. Regény, írta *Jósika Miklós*. Pest, 1851. Heckenast. N. 8r. A szerző arcképével, s két acélmetszettel; füzve 4 ft, díszkötésben 5 ft.

A köz kedvességü remekmünek belsejéhez méltó kiadása, mely fejedelmi asztalon is pompáskodhatnék. Szebb ajándékkal magyar hölgynek nem lehet kedveskedni.

Lehel kürtje. Hősrege nyolc énekben. Írta Balkányi *Szabó Lajos*. Debrecen, 1850. városi nyomda. 8r. 26. kr.

Liliput*falvai Liliputi Tóbiás*. Regény, írta *Székely József*. Pest, 1851. Emich. Fűzve 1 ft 20 kr.

Tudor Mária. Dráma *Hugo Victor* után, ford. *Horváth Döme*. Kecskemét, Sziládi bet. 12r. Ára füzve 20 kr.

A sok érdemü münek folyékony forditása. — Jövedelme a losonci kárvallottak részére van szentelve.

— Ifjusági iratok. — A magyar-német *Gyermekbarát*, a legkedveltebb regék, elbeszélések, szinjátékok, mesék és költemények gyüjteménye. Magyar, német és részint francia olvasókönyv az ifjúság számára. Egy képpel. Pest, Heckenast, 1850. 8r. 328 l. füzve 1 ft.

Beszélgetések a világról. Írta *Tomka Károly*. Kecskemét, a ceglédi ev. isk. költs. 1850. Pesten, Eggenb. 48 l. füzve 12 kr.

Életképek, természettüneményék, utazási és vadászkalandok.

Az érettebb ifjuság számára. Hat (igen csinos) szinezett képpel. Pest, Geibel. 1850. n8r. kötve 2 ft, képek nélkül 1 ft 12 kr.

— Történet. — *Az új kor története*, 1516—1789. *Szilágyi Virgiltől*. 1. és 2. füzet. Pest, Emich, 1850. 8r. Egy-egy füzet ára 45 kr. Hat füzet előfizetési ára 4 ft.

Szerző nem synchronisticus képét készül adni az emberiség fejlődésének ama három században, melyet munkája köréül tüzött ki, hanem külön történetek sorát; mi ellen nincs kifogásunk: csak a cím ellen volna, mely egyebet hagyott várnunk. De a cím nem a lényeg. Megnyitja a sort *az éjszakamerikai egyesült állodalmak kifejlődése*, melynek 140 lap van szánva. Szerző egy visszapillantással kezdi Amerika fölfedezésére, éjszaki Amerika népsége míveltségi állapotjaira, majd az angol gyarmatok támadását, viszontagságait a kigyúlt függetlenségi háborúig, ezt magát, s a cél szerencsés kivivása után a szerkezés munkáit beszéli el egész a szövetségés alkotmány megkészüléséig, melyet Washingtonnak elnökké választása fejezett be, 1789-ben. — A 143-d. lapon a *pyrenaei félsziget története* indul meg. — A szerző könnyü és érdekes elbeszélő, fontos dolgokban részletes is.

Pütz Vilmos földrajzi és történelmi alaprajza. Magyarra fordította *Vince Paulin*. Első kötet. Esztergom, Horák és társa, 1850. 8r. 138 l. füzve 1 ft.

— Törvénytudomány. — Néhány lap *az élet jogiratai-ból* a magyarországi főtörvényszék itéleteinek alapján, tekintettel a jelen idő viszonyaira. Írta *Kallós Lajos*. Pest, az iró tulajd. 1848—51. 8r. 467 l. füzve 3 ft 30 kr.

Elvek. Általános rész: 1. Az ügy személyei, 2. Az ügy körüli cselekvények. 3. Eljárás általánosan. Részletes rész: 1. A személyi jogok. 2. Vagyoni jogok: a) vagyonszerzés, b) vagyonvédelem.

A magyarországi biróság szerkezetet... ideiglenesen szabályozó rendeletek magyarázata. Írta *Császár Ferenc*. Második átnézett kiadás. Pest, Emich, 1851. 8r. 160 l. füzve 1 ft 20 kr.

Törvénykezési kalauz a magyarországi birák és ügyvédek fontosb teendőiben útmutatásúl. Írta *Fogarasi János*. Második átdolgozott kiadás. Pest, Emich, 1851. 8r. 48 l. füzve 48 kr.

Tájékozó az ideiglenes bélyegadó-törvényben. Írta *Fogarasi János*. Pest, Emich, 1851. 8r. 34 l. füzve 12 kr.

Magyar, Horvát-, Tótországok, a tengermellék, szerb vajdaság,

temesi bánság, Erdély és a határőrvidék számára 1850. aug. 2. kelt *illeték- és bélyegtörvény,* utólagos rendeletekkel együtt, ennek könynyen érthető népszerű magyarázatával. Bécs, Sommer, 1851. 8r. 164 l. fűzve 48 kr.

Bélyegtörvény magyarázata, népszerüleg s kimeritőleg előadva Magyar- és a többi koronaországbeli ügyvédek, iparosok... használatára a legujabb pótrendeletekkel és tárgy s betü szerinti díjszabályzattal. Pest, Müller Gyula, 1850. 8r. IV. és 193. l. fűzve 1 ft.

— Mathematikai tudd. — *Mathematikai Előesarnok.* A szónoklati osztály növendékeinek használatára írta *Lichard Dániel,* a selmeci ág. vall. kerületi lyceumban a math. és physikai tudd. ny. r. prof. Második kiadás, két kőtábl. Pozsony, Wigand. 1850. 8r. VI. és 205 l. fűzve 1 ft 12 kr.

— Természeti tudd. — *Toldy Ferenc* két könyve az *egészség fentartásáról.* Második javitott kiadás. Pest, Emich, 1851. 12r. 112 l. fűzve 48. kr.

A M. Gazdasági Egyesület bizottmányának felterjesztése a *Selyemtenyésztés emelése iránt Magyarországban.* Pest, Lukács László. 1850, 8r. 27 l.

A javaslatokat igen érdekes előadása előzi meg a selyemtenyésztés történetének Magyarországban.

— Egélytan. — *Hit- és erkölcstan* az egész ker. katechetai tanitásokban a bevett köz katechismus rende szerint egyházi, iskolai s külön oktatásokra alkalmaztatva. A 7-d. kiadás után németből híven ford. *Szalay Imre.* 2 kötet. Harmadik kiadás. Pest, Magyar Mih. 1851. 8r. XXV. és 960. l. fűzve 2 ft 30 kr.

Bibliai történetek gyermekek számára. *Roder Alajos* felsőludányi plebánustól. Pest, Emich, 1850. 8r. 30 képpel. 79 l. kötve 12 kr.

Hit, Remény és Szeretet. Imakönyv mívelt keresztyén *) katho-

---

*) Vannak, kik a jó Virág Benedekkel a „keresz*tyén*" szónak ily helyesirásában eretnek szagot éreznek. Ah ne akarjon senki jobb katholikus lenni *Pázmán Péternél s valamennyi orthodox elődeinél a magyar egyházban!* S hagyjunk fel a szeretetlen ujítással, melyre az etymologia is szánakozva tekint. Valljuk meg, hogy a szó nem *kereszt*-ből jő, hanem a *Christustól* származott Christi*anus*ból. S vajmi nincs okunk a *kereszt*ből ujonnan sült szót elibe tenni ama réginek, mely a legtisztább vallás isteni szerzője nevétől veszi, bár közvetve, eredetét. A különben oly józan Virág aztán

likusok számára szerkeszté *Sujánszky Antal* áldozár. Pest, Emich, 1851. 12r. 408 l. Két képpel 1 ft., hét képpel és simított színvelinen 2 ft; ugyan így és négy, arany és színes nyomatu imalappal 2 ft 36 kr.

Az eredeti imákban a szív mély, egyszerü és meleg hangja helyett néha dagály és duzzadozás. De ezek az egésznek legkisebb részét teszik. A többinek választása jó, nyelve szép. Különösen becsesek a miseáldozati ajtatosságok. A kiadó nagy költséggel oly díszben állította ki ez imakönyvet, miszerint az a legpompásbak közé számítható. S nem csak pompás, hanem ízletes is. A képek nagyobb része pesti mű. — Az első számu kiadásnak (két képpel) ára pár nélküli olcsóság.

Jézus az én üdvösségem az oltári szentségben. Függelék minden kath. imádságos könyvhez, kiadta *Nogall János*. Pest, Müller, 1850. k8r. 118 l. fűzve 10 kr.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

1. *Ujabb kori Ismeretek Tára.* Tudományok és politikai társas élet Encyclopaediája. *I. kötet*: Aargau — Brockhaus. 684 lap. II. kötet: Brodzinsky— Ehrenfels. 668 lap. Pest, Heckenast, 1850. Az első 12 füzetre 5 fttal fizethetni elő, egyenként minden hét-hét ívnyi füzet 30 kr. Jelenleg a III. kötet sajtó alatt.

Hazafiúi kötelességünknek tartjuk az olvasó közönségnek nem csak figyelmét, de tettleges részvétét is felhívni e korszerű és kétség kivül becses munka iránt: mert akár azon nehézséget fontoljuk meg, melylyel ily számos, soknemü, és fáradságos utánjárást követelő cikkelyek kidolgoztatása jár, most kivált, mikor annyi tehetség vagy leszorúlt a munkálhatás teréről, vagy jövendőnk és teendőink bal felfogásából maga itéli magát dísztelen nyugalomra; akár a vállalkozónak elszánását e pénzetlen időben s a közönség lethargiai eltompulása mellett méltányoljuk; akár a munka tanulságos voltát, bokros hasznát, söt szükségét tekintjük minden mivelt emberre, ki a legközelebbi múlt és jelen körül tájékozásra törekszik, s mind azokra, kik vagy közállásban vannak, vagy a közállapotok által érin-

következetességből Sebestyént is (Sebastianus) Sebesténynyre változtatta. Tán az ezt öldöklött nyilak *sebes* voltától ? ! Ah hagyjunk békét az ilyeknek!

tetnek: mindenképen szíves pártolást, köszönetet és — használtatást érdemel. Szolgáljanak a következők némi ismertetésére.

Az első kötet 367, a második 368 cikket foglal magában A-tól Eh-ig (melyek közt 171 eredeti), mi a munka bőségét mutatja, melylyel közhasznusága egyenes arányban áll. A kitünőbb cikkek körülbelül ezek: Az első kötetben: Aargaui kolostorok, Alcsúth, Angol gabonatörvény s Peel, Angol törvénykezés, Apponyi, Arad ostroma, Battyányi Lajos és Kázmér, Beöthy Ödön, Bezerédj István, Bem, Berzsenyi életirásai, Békebiróság, Bizonyitási theoria, Börne, a Brittországról szóló cikkek, s általában a statistikai cikkek. A második kötetben: Brougham, Budavár ostroma, Cassatió-szék, Census, Centrum, Charta, Chartismus, Cobden, Communismus, Congressusok, Cormenin, Csatornák; Csányi, Czuczor, Damjanich, Deák Ferenc, Desewffy Emil, Duschek Ferenc életirásai; Dictatura, Diplomatia, Dohány-monopolium, Domaine, Dudevant, Dunatorkolat, Egyenes adók; az Egyesült státusokat illető cikkek, s általában ismét a statistikai és nemzetgazdasági cikkek.

A dolgozó társak, mennyire megtudhattuk, főképen *Csengeri Antal*, *Fényes Elek*, *Récsi Emil*, *Székely József*, *Szokolay István*, *Tóth Lőrinc*, *Vahot Imre és Vachott Sándor*; néhány becses cikket *Csanády Ferenc*, *Kemény Zsigmond*, *Toldy Ferenc*, *Wargha István* szolgáltattak; sok forditás felapáti *Molnár Sándor*, *Pák Albert*, *Bajnok Antal* stb tollaiból került. A felügyelést eddig *Tóth Lőrinc* vitte; a III. kötettől kezdve *Pák Albert* vállalta fel.

A tudományok legtöbb ága, a természeti tudományok általában, mathesis, philosophia, szükebben vannak tárgyalva. Fő figyelem fordíttatik, életirásokon s történeten kivül, a politikára, nemzeti gazdaságra, és jogtudományra. — Különösen a politikai s nemzetgazdasági cikkekben majd *Csengeri Antal* concis, velős, tartalmas, majd *Récsi Emilnek* szinte eléggé kimerítő, de mindenkor compilált, és az eredetiségnek semmi jelét nem viselő cikkeire ismerünk. Az életirások legjobbjai (Beöthy, Desewffy) *Csengeri Antaltól*, s (Deák, Csányi, Bezerédj, Batthyányiak) *Tóth Lőrinctől* vannak; ha nem csalódunk, hadvezérek s művészek élétirásai közől többet *Vahot Imre* írt. A irók az ő, és *Tóth L.* tollából jöttek. — A törvénykezési cikkeket (Angol törvénykezés, Békebiróság, Cassatió-szék, sat.) *Tóth L.* írja. — *Szokolai István* nemzetgazdasági s politikai cikkei lazák, tulságos bőbeszédüek, s kimerítők ugyan, de kissé un-

tatók. — *Székely József* cikkei (Békekongress, Börne sat.) nem oly hangon s alakban vannak írva, mint a Lexicon természete kivánja. — A tartalomdús statistikai cikkeket *Fényes Eleknek* köszönjük.

A munka egyes részei közt, hangra, stílre, kiterjedésre nézve tetemes aránytalanság van.—Kevesbbé fontos tárgyak bőven, s fontosabbak röviden vannak tárgyalva. — Azonban sok *ép ismeret*, sok *korszerű adat*, főleg *történeti s életirási anyag* van e lapokon összehordva, egyes cikkek pedig oly kimerítők, s a *jelesség azon fokán állanak*, hogy a legjobb Conversations-Lexiconok cikkeivel tétethetnek párhuzamba. A magyar irókra különös figyelem fordíttatik; ki nem vévén a másod s harmadrendűeket is. A külföldi irodalom szinte elég bőven van ismertetve. A forradalom s hadviselés eseményei részletesen megirvák; statusférfiaik mindnyájan bővebben s részrehajlás nélkül jellemzvék; a könyv politikai szelleme higgadt-szabadelmű, férfias; megy egész a határig, a meddig mostani körülményeink közt mehet. — Tudományos becse csekélyebb; azonban a *legujabb találmányok*, *fölfedezések* mindnyájan közöltetnek, p. o. az athmosphaericus vasut, centrifugál vasutak, Chloroform stb cikkekben, s mint halljuk, most már szakférfiak lévén megnyerve minden egyes szakbeli cikkek irására, e részben csak haladást várhatni.

Ily vállalat pártolása, meggyőződésünk szerint ez idő szerint hazafiúi kötelessége mind azoknak, kik e pár forintot nélkülözhetik. T. T.

2. *A magyar történeti költészet Zrínyi előtt.* Irta *Toldy Ferenc* *). Első közlemény. Bécs, a cs. k. állodalmi nyomdában. 1850. ívrétben 51 lap. Ára 1 ft. — (Önjelentés).

Ezen emlékirat, a tudományok cs. akademiájának a mult évben

*) A címlapon a szerző neve után ily sor olvasható: „a tudományok császári akademiá*nak* levelező tagja." Némely, csak komoly és fontos dolgokra ügyelő, mély elme glossákra érdemesítette e címet, a miért azon férfiú, ki a magyar akademia fizet, magát így írja stb. Mondhatnám: a mondatban levő nyelvhiba is inthette volna a glossatort, hogy az aligha tőlem származott; a mintheg, az úgy is van; de itt csak azon való csodálkozásomat nyilvánítom, mely szerint ugyanő nem látszik ismerni az akademiák azon szokását, hogy azok kebelében kiki csak épen mint azon akademia tagja munkálkodik és csak annak címét viseli. — De félre a dolgok héjával, urak, félre a kicsinységekkel: s neki egyenesen a velejének!

megjelent évkönyvei (Denkschriften) első kötetében jelent meg magyarúl, és mellette fordításképen németül is. Ebből való azon nem sok különnyomat, mely könyvárusi úton kapható, s melynek címét ezennel leírtuk, s itt tartalma rövid ismertetését adjuk.

Megérintvén szerző, mikép a régi magyar eposzi költészetről közönségesen csak annyi tudatik, hogy eredete a magyar előkor ős homályában vész el, hogy az a könyvnyomtatás behonosulásával számos mívelőket talált, míg Zrínyi Miklós által (1651) művészi tartalmat és formát nyert, s hogy e sovány ismeret mindeddig néhány költő neve s néhány mű címére szorítkozik; hozzá lát a magyar irodalomtörténet e nevezetes, s mind maig kidolgozatlan részét *) több emlékiratokban felvilágosítani, melyeknek elseje, a jelenvaló t. i., az úgynevezett „*historiás éneket*“ mutatja fel eredetében és kifejlődésében.

Mindenek előtt a legrégibb és régi történetből tanuhelyek állíttatnak össze, melyekből kitünik, hogy a nemzetnek, európai birodalma megalapitása óta, mindig voltak külön arra rendeltetett dalnokai, hogy öszves történetét énekekbe szőve, ünnepélyek, lakomák alkalmával, a táborban s a fejedelmek és főurak udvaraiban, bizonyos húros hangszer kisérete mellett, mely *hegedő*nek neveztetett, adák elő, hogy ezen énekek bebizonyíthatólag a XVIII. század elejéig szájról szájra adva, maradtak fen, hogy azok az első századokban a történetkönyvek helyét pótolták, s ehez képest sokáig a magyar kronisták legfőbb kútforrását képezték. Ezek után kimutattatik, mikép nem csak Béla király névtelen jegyzője, mi eddig is tudva volt, hanem Kézai s azon régi krónikairók is, kiket Turóci vett fel szerkesztményébe, nagyobb részt csak gyüjtői s deák feldolgozói voltak a történeti nép-énekeknek. Erre több történetek soroltatnak fel, melyeket a historia egyenesen ezen énekekből kölcsönzött, és sajnálatát fejezi ki szerző azon, hogy a külföldnek követést érdemlő példája a XVI. században sem ösztönzött senkit arra, mikép az időnek e tiszteletre méltó tanúit papirosra tegye s az utóvilágnak híven általadja. Sőt épen akkor fejlődött egy új *irodalma* a historiai éneknek, mely a sajtó segedelmével nem csak általános elterjedést nyert, de lassanként a szóhagyományilag fennmaradt, bizonyosan becsesebb *népi* énekeket feledékbe borította úgy, hogy

*) Mert azt a történetét eposzi irodalmunknak, melyet az „Iris“ című német folyóiratban 1825-ben adtam, e címet meg nem érdemli.

a Kisfaludy-Társaságnak gazdag *Népköltési Gyűjteménye* egyetlen egy valódi, époszi népéneket sem bír felmutatni.

Az *eposzi irodalomhoz* térvén, mely a XVI. század szüleménye, szerző egyelőre ötven s egynéhány költőt sorol el, kik azon tárgyak szerint, melyeket elbeszélő alakban feldolgoztak, *három fő csoportba* rendez: az elsőbe azokat, kik *bibliai*, a másodikba kik *idegen világi* tárgyakat kezeltek: mely csoport ismét három körre oszlik a szerint, a mint némelyek *regényes*, mások *classicai*, ismét mások *küttörténeti* tárgyakkal foglalkodtak. A harmadik fő csoport végre a *nemzeti történeti anyagok* feldolgozóit foglalja magában, kiknek részletes tárgyalása a jelen emlékirat tulajdonképi feladatát teszi.

S itt mindenek előtt az annyiszor tárgyalt, legrégibb történeti ének mely fenmaradt, és *Pannonia megvételét* tartalmazza, vétetik bíráló vizsgálat alá, melyből kitünik, hogy az senem Béla kir. névtelen jegyzőjeé, mint Mailáth rendes tévedéssel találgatá, senem valamely régi dalnoké, mint Pray, de nem is Csátié, mint Horvát István állitá; továbbá hogy az nem forrása, de utánképzése a bécsi képes krónika illető fejezetének egy *névtelen* által, kinek időkora bizonyossággal meg nem határozható. Azóta, hogy ez emlékirat kiadatott, láttam Pray saját kezü másolatát, ki azt az eredetiből írta le. A régi irományokban otthonos férfiú, az eredetinek korára nézve ezt jegyzi meg: „Ex codice MS., cuius character est monastico-gothicus; itaque seculi XV. inchoantis, aut XIV. exeuntis.“ Azonban ez az „itaque“ még most sem oszlatja el minden kétségemet! noha magát az éneket, hajlandóbb vagyok jelenleg mint valaha, a *XIV. század közepére* határozni.

Erre következik *Farkas András* eddig közönségesen csak címe után ismert *Zsidó-magyar krónikájának* (Krakó, 1538) tárgyalása, ámbár az a kassai Minervában 1830-ban Bornemisza gyüjteményéből, de hiányosan s a szerző neve nélkül, ujabban is lenyomatott. Ez inkább didaktikai, mint eposzi elbeszélés; melyben már előtérbe lép ama hazafiúi és erkölcsi irány, melyet a XVI. századi magyar költészet csakugyan híven kifejezett E mü irodalmához itt, pótlólag (mert minden nap tanulunk), még ezeket adhatom, hogy azóta Cornides kéziratai közt az akademia könyvtárában ráakadtam egy, mind eddig előttem ismeretlen, hely és év nélküli kiadás *)

*) Hátha ez a krakkói kiadás, minthogy Cornides önkezü jegyzése szerint: „in *forma* quam vocant *octava*. Absoluitur 8 plagulis, siue philyra una.“

másolatára, mely kétszeresen fontos: egyszer azért, mert e költemény dallamát adja lekótázva, s így egyszersmind a legrégibb nyomtatott magyar kótákat (1538), mihez képest a 12. laponi állítás Tinódi kótáinak egyetlenségéről módosítandó; másodszor a vég versszaknál fogva, mely Bornemisza s az akademia névtelen *) gyüjteményeiben hiányzik, s melyet e kiadás fentartott, s fenn egyszersmind a szerző nevét is, melyet eddig csak Bod Péter után ismertünk. E vég szak így hangzik:

Farkas András szerzé ezeket énekbe,
Keserőlvén az nyomorúlt országon.
Igen szánja vala, hogy az hitetlenek
Istennek híveit széllel öldözik vala,
Kis karácson után immár írnak vala
Az ezer ötszázban harmincnyolc esztendőben.
Ámen.

A munka legbővebb szakasza az, mely *Tinódi Sebestyénnel* (1540 előtt és után), e kör legtermékenyebb és legjelentesb férfiával foglalkodik. Nem találván sehol adatokat e dalnoknak életrajzához, munkáiban elszórt egyes vonásokból volt e sorok irója kényte-

*) Azon egyik énekgyűjtemény, melyben (Bornemiszáén kivül) Farkas zsidó-magyar krónikája, néhány apró éltéréssel, fentartatott, s melyet Gönci Györgyének mondtam az itt szóban levő munka 4. §-ában, mint azóta meggyőződtem, nem Göncié, melynek most már egy második (lőcsei 1620—9.) kiadását magam bírom, hanem *egy eddig egészen ismeretlen* gyüjtemény, melynek egyik, bővebb (bár elül szinte tetemesen csonka) példányát az akademia, másikát gr. Kemény József gerendi könyvtára bírja. Gönczinek azon három példánya tehát, melyről a 4. §-ban szólok, egyre olvad le, és *Farkas Lajos* úré, a hazai régiségek buzgó gyüjtője és fentartójaé: de ugyancsak fentartójaé, olyané, hogy azokat ládája fenekéről a legszívesebb kérések sem képesek felbűvölni. Pedig csak úgy érdemlünk hálát és becsültetést a hazától, ha a mit megtartottunk, nem ássuk el sikeretlen kincsül, hanem közhasznuvá teszszük vagy magunk, vagy mások által. Legutóbbi könyörgéseimre is csak biztatást nyervén, azon ajánlattal járulok Farkas Lajos úr elébe: méltóztatnék gyüjteményét egészben, vagy részben, bármely bőven megismertetni a házával: a Muzeum lapjai (gyenge állásunk dacára tiszteletdíj mellett is) a legszivesben megnyílnak előtte: hadd gyarapodjék legalább a könyvészet által, ha a munkák irodalmi, nyelvtudományi és aesthetikai méltatásába belé ereszkedni rá nem érne is. De, a haza előtt kérem, „meg ne égesse“ kincseit, milyeket csakugyan egy jó hazafi sem tartana csak magáéinak, hanem a hazáéinak is; s gondolja meg, hogy a herostratusi dicsőségnél még a könyvészi dicsőségecske is jóval többet ér.

len ilyennek összeállitását megkisérleni, mely ha hiányos is, úgy hiszi, hű képét adja a férfiú életének és mindenkép derék, becsültetésre méltó jellemének. Költői képesség nem tulajdoníttatik neki, de bebizonyíttatik verses krónikáinak történettudományi jelentékenysége, melyek különösen az akkori magyar hadi történetre nézve *már kortársai által is* fő forrásul tekintettek és használtattak (Tinódi felhasználóihoz sorolhatjuk *Schesaeust* is, ki deák verses krónikájában ugyancsak fordítgatta jó Tinódinkat, sőt némely helyt őt épen ez által fel is világosítja, miről máskor részletesen). Továbbá megmutattatik, hogy az I. Ferdinándnak ajánlt két kötet koránt sem foglalja magában Tinódi minden munkáit; s itt a *Zsigmond-krónika* vizsgáltatik, melyet eddig az irodalomtörténetészek még csak nevéről sem ismertek, s kútforrása is kijelöltetik; továbbá Tinódinak több *elveszett munkái* legalább címök szerint említtetnek fel. Nyelvezetének elfogulatlan méltánylása után, még azon ohajtás fejeztetik ki, bár találkoznék a zenészetnek, különösen a magyarnak valamely ismerője, ki *Tinódi dallamait* (nótáit), miket ez maga szerzett és versezetei elibe tüzött is, mütudólag méltassa! Itt pediglen engedje meg tisztelt barátom, muzeumi könyvtárőr, *Mátray Gábor* ur, hogy mind Tinódiéit, mind régibb zenemódjainkat, melyekből néhánynyal én is szolgálhatok, ide értve természetesen egyházi zenénket is, tudományos és történeti vizsgálat tárgyává tenné, s eredményeihez zenészeti emlékeinket is csatolva, a hazát egy arra és reá díszt hárítandó munkával ajándékozza meg!

Fontos kérdés Tinódira nézve halálának ideje, azért is, mert némely neki tulajdonítható munkák kérdése biztosban csak ez adat tudása mellett megfejthető. S e tekintetben, mióta ez emlékirat megjelent, már határozottabban szólhatok, mit *Döbrentei Gábor* szíves, semmi tartózkodás által nem korlátolt, s azért annál hálára méltóbb közlékenységének köszönök. T. i. tőle bírom másolatban Nádasdi Tamás nádor és kir. helytartónak Bécsben, 1559. május 31. Kassa városa tanácsához költ levelét, melyben írja, hogy miután *néhai nemes* Tinódi Sebestyénnek özvegye, most nemes Pozsgai György hitvese, a városnak tartozott adót illőkép fizeti, annak minden terhei viselésében részt vesz, s *kereskedéssel szokta volt gyermekeit táplálni*, ne zavarnák őt ennek gyakorlásában, sőt inkább, „velint *tam nostri causa*, quam etiam *intuitu fidelium servitiorum prioris domini et mariti sui*, *que nobis ad ultimum vite sue spiritum* ex-

hibuit et impendit, liberam exercendi questus facultatem permittere." Ezzel többi közt el van intézve azon kérdés is, vajjon állhat-e Jankowich adata, mely szerint Tinódinak egy „Szigetvár veszedelmének historiáját" tulajdonít, mely történet maga 1566-ban ment véghez; ellenben az értekezésben kimondott gyanitásomat, mely szerint az 1556-ki szerencsés szigeti ostromnak Zsámboki által adott leirásához Tinódi nyujthatta az eredetit, legalább lehetőnek mutatja fel.

Tinódit időrend szerint *Bánkai* és *Ilosvai* követik, kiknek itt először is *nevök* kritikailag megállapíttatván, életök körülményei kutattatnak ki lehetőleg. Bánkai irásaiból (1540—60) ide a *Hunyadi-krónika* tartozik, melynek egyikéről, a későbbiről, megmutattatik, miképen azt Heltai Gáspár interpolálta, hogy Hunyadi Jánosról nyilvánított nézetét (kit ő Zsigmond kir. természetes fiának tart) Bonfin ellen ez úton is terjeszsze. A Hunyadi-krónikának Turóci teszi alapját, melyet Tinódi a mondában érdekesen pótolt. Bánkai nem ugyan költői tekintetben, melyben szinte csekély, de nyelv és verselésre Tinódi fölibe állíttatik. — *Ilosvaitól* (1548—74), kinek munkái, mint itt bebizonyíttatik, nagyobb részt elvesztek, ide annak „*Toldi Miklósa*" tartozik, mely ezen magyar Herculesnek némely kalandjait, a monda és népénekek szerint, beszéli el. Szerző a fölötti sajnálkozását fejezi ki, hogy Ilosvai a Toldi-mondákat, melyek közől némelyek még most is élnek a magyar nép ajkán, teljesen s inkább az ő korábani lényegök és formájok szerint nem írta le! Befejezésül emlékiratunk még a Toldi-mondáról magáról értekezik, annak régisége, időszakai és azon átalakulásairól, melyeken az, idők folytában, keresztül ment. — Elünk egyébiránt ez alkalommal azon figyelmeztető kérésünk ismétlésére, igyekeznék kiki, kit hivatása és lakhelye a néppel közelebbi érintkezésbe hoz, tehát *tisztviselők*, *lelki pásztorok*, *orvosok*, *gazdatisztek*, *mérnökök*, *földbirtokosok* (itt tán leginkább a sarjadó nemzedékre építhetünk), a nép közt kelendő mondákat, úgy mint hallatnak, minden szépités, nyelvjavitás, kikerekités nélkül, őszintén, híven és egyszerűen leírni s időnként valamely folyóiratban közzé tenni. Minden hegyet, barlangot, váromladékot, a tavak és folyók partjait, forrásokat és kutakat, szigeteket s minden feltünő tárgyat, melyet természet vagy emberkéz alkotott, de minek eredetét homály fedi stb, mondák népesítenek meg szellemileg; semmi ezek közől nem oly sovány, meddő és jelenték-

telen, hogy egy nagyszerü nemzeti mondagyüjteményben, milyet a Kisfaludy-Társaság tervezett, s melynek kivitele csak a figyelmes hazafiak munkás kéznyújtásától függ, a maga helyére iktatva egy-egy kövét ne alkothassa azon épületnek, mely a magyar nép gondolkodása s érzése módjának, babonás és józan képzelemjátékainak, természetnézletének és történeti emlékezéseinek muzeuma lenne. Mert van még szerte a hazában elég historiai emlékezés is, melyek részint a legőszebb régiségig felnyúlnak, s melyeknek összegyüjtése annál sürgetősb, mert épen ezeket várja azon sors, hogy a többiek előtt halaványuljanak el, csonkúljanak meg, és sülyedjenek feledékbe. Azonban ez ügy sürgetése elébb utóbb külön cikkely tárgya leszen Muzeumunkban. Visszatérve tehát a jelentett könyvhez, az Ilosvai Toldiát illető irodalomra nézve megjegyezzük, miszerint az akademia könyvtára, *Ihász György* cisterci tanár úr hazafiúi indulatából, rövid idő óta annak egy, 1629-ki, lőcsei, Brewer-féle kiadását bírja, mely e sorok irója abbeli állítását, miszerint a köz könyvtárainkban eddig létező legrégibb (csak 1746-ki!) kiadás a 6-d. versszak után csonka, utólag igazolja, mert ott a lőcsei kiadásban *tizenöt versszak* áll olyan, mely utóbb elveszett. Általában kiki meggyőződhetik szerző jelen dolgozatából is, hogy XVI. századbeli irodalmi emlékeink *nagy része* vagy végkép elveszett, vagy homályban rejtezik még, magán kezeken, hol a nemzet részére biztosítva nincs! Sokan bírnak ily apróságokat, melyeket csekélyleneknek, becsnélküli óságoknak tekintenek: titeket kérlek, gondosabb hazafiak, ügyeljetek az efélékre is, és hol ilyesmit találtok, eszközöljétek a haza oltárára letételöket: ott kedves lesz az áldozat; azok pedig, kik a nemzeti irodalomtörténettel foglalkodnak, a nemzeti becsület érdekében fogják tudni használni, s nem késendenek e tisztes maradványok megtartóit hálásan felemlíteni.

Az itt megismertetett emlékirat magyar szövege mellé, a bécsi akademia kivánságára, annak fordítása is mellékeltetett, mely szinte szerző által készülvén, néhol szabad, sőt pár évvel az eredeti után iratván meg, némi dolgot határozottabban fejt ki. (Emebben számos a sajtóhiba).

E költőcsoportnak még hátra levő tizenegy irója, kikhez tizenkettődiknek azóta a *Lugossy-codexben* fentartott „*Sziget veszedelmének*" névtelen irója is járult, egy második közlemény tárgyát teendik.

Voltak hírlapjaink közt, kik fenn akadtak azon, hogy a magyar akademia titoknoka németül is ír. A magyar akademia titoknoka e részben egészen más meggyőződésben van, mint ama bölcs és messzelátó férfiak; ő azt hiszi és hitte mindenha, hogy *patriam illustrare* nem csak nemzeti jó munkákkal lehet, de azzal is, ha a külföldnek elmondjuk a nemzet tetteit, akár az ország, akár a *szellemi* élet terén vitettek azok véghez. Maholnap harminc esztendeje, hogy ő magyar irodalmat tárgyazó cikkekkel járult egy és más német folyóirathoz; e célból készült 1827 és 28-ban megjelent magyar költészeti kézikönyve is német nyelven, s ugyan akkor e végre a „Blumenlese": mely iránybani iparkodásai gyümölcse az volt, hogy azóta angol, francia, német folyóiratokban gyakran szó lett rólunk, s az egyetemes irodalomtörténeti munkákban a magyar irodalom is fel kezdett tűnni, igen gyakran egész lapok iratván által munkáiból, hol a forrás idézetével, hol a nélkül, hol helyesen használva, hol kevésbbé, a neveknek gyakran a megismerhetetlenségig elferditésével: de a világ még is meg kezdte tudni, hogy van magyar irodalom, és pedig nem tegnap óta. Midőn a bécsi akademia e sorok iróját kebelébe felvette, kétség kivül azért tette, hogy abban a magyar irodalom történetét képviselje; s midőn szerző élt ez alkalommal, hogy némely dolgozatainak a külföld akademiái és könyvtáraiba beutat szerezzen: ezzel nem annyira a maga, mint a haza becsületét ohajtá munkálni. Már mí elég bőven szedtük a Terra incognita s a tormába-esettség gyümölcseit; az ismeretlenhez és főleg a *szellemi téren ismeretlenhez* nem vonzódik sem isten, sem ember; s azért minmagunk iránti kötelességünk parancsolja a világgal tudatni, hogy nem fene vadak vagy gyáva haszontalan csőcselék vetődtünk e földre, kiket csak a két lábon járás különböztet meg az állatoktól; hogy nem henyéltük el századainkat tett és gondolkodás nélkül, bár földirati fekvésünk, ebből következett conjunctúráink, életünket sokszor fogyasztó, zavaró, sokszor veszélyeztető események, a miveltségi és különösen irodalmi felvirágzásnak mindenha inkább ellenére, mint előmozdítására voltak. Engedjék tehát meg szegény bűnös lelkem ezen jóakarói, hogy régi vétkemből soha ki ne józanodjam; mert én ugyan biztosítom, hogy ha életem és egészségem — melynek hanyatlása aziménti is egy pár hónapot törlött ki munkálhatásomból, azaz életemből — ha mondom ezek kedveznek, e bűnben szakadatlanul fogok léledzeni, a nélkül, hogy kiméletes és igazi jó

akaróim kedvét magyar irásaimmal is keresni megszünném. Különben — szent a béke!

3. *A Josephinismus és az egyházat illető legujabb császári rendelvény*. Bécsben. 1851. 8r. 118 l.

Ezen értekezés, melynek ismertetésébe bocsátkozunk, a közvélemény által hazánk egyik legkitünőbb főpapjának tulajdoníttatik, és már e tekintetben is figyelmünket nagyobb mértékben veszi igénybe. Célja az állodalom és egyház viszonyaira vonatkozó, a sz. által Josephinismusnak neveztetett, rendszernek az ismertetése, és az 1850. évi april 18. kelt ezen rendszert lényegesen módosító társz. rendelvénynek, melyet az ujabb idők legnevezetesebb és legfontosabb eseményei közé számít, felvilágositása. Véleménye szerint II. József ideje óta az egyházra a *Febronianismus* nehezedett, mely súlyosabb, következéseiben veszélyesebb a nyilvános üldözésnél; uralmát elökészité a protestantismus és a mult századbeli francia philosophia, ez utóbbi a trón és egyháznak felforgatását tüzvén ki céljául, első ostromát az egyház ellen futotta, jól tudván, hogy ennek buktával amannak is buknia kell; a nekik szórt tömjén által elkábított fejedelmek és statusférfiak nem látták a körülök tátongó örvényt és hivek maradtak eme minden positiv hitnek, különösen pedig a katholicismusnak kiirtására törekvő álbölcsészet szövetségéhez. A protestantismus, hogy a katholicismus irányában létét, önkeblében pedig a rendet biztosítsa, kénytelennek érezte magát a fejedelmek tekintélyét elfogadni; a mit kezdetben a szükség szült, azt joggá emelte a westphaliai békekötés, midőn az illető fejedelmeket püspöki hatalommal ruházta fel, ezzel névszerint az úgy cimzett *jus reformandi*-val élvén a protestans fejedelmek, vallásukat mindenütt uralkodó statusvallássá tették; azt erőszakkal fentartani, a hol pedig ez nem sikerült, a katholikusok jogait körülírni, köztük az egyházi életet nehezíteni, a katholikus öntudatot gyengíteni iparkodtak. Az említett két tényező kiegyenlítette azon tért, melyen a Febronianismus az egyház jogának és fegyének megrendítésére oly sikeresen müködék. — Ezen rendszer nevét Hontheim Miklós felszentelt püspöknek *Febronius* neve alatt 1763. évben közrebocsátott munkájától vevé, melyben a pápai jogok rovására a püspöki és fejedelmi jogokat terjeszteni és ekként a protestansokat áttérésre hajlandókká tenni törekedett. Elvei, habár azokat később visszavonta, Bécsben *Kaunitz* tetszésére találtak, és főleg *József* trónra

léptével uralkodókká lettek, a clerus soraiban mindinkább terjedtek; és az érintett császár által oly erélylyel létesíttettek, hogy a Febronianismus azóta világszerte *Josephinismusnak* hivatik; ezen rendszernél fogva József az egyház számos ügyei iránt intézkedett, és e felhozott példák között a *tetszvény* és *házasság* körüli intézkedései emeltetnek ki. József nagyfontosságú reformjai VI. Pius pápát arra birák, hogy a császárrali személyes értekezhetés végett Bécsbe jöjön; itt mit sem mulasztott, hogy a császárt az egyházi téren megkezdett reformjai tekintetében más gondolatokra bírja, a nélkül, hogy célt ért volna, mert József folytatta ebbeli intézkedéseit, sőt miután a német egyházi választó fejedelmek és a salzburgi érsek példája által elszédítve az *emsi punctatiók* alatt ismeretes, az ő intézkedéseivel tökéletesen egybehangzó, sőt némely pontokban azon túl menő határozatokban megegyeztek, azoknak császári pártfogását teljes készséggel megigérte; buzgó utánzásra találtak újitásai *Leopold* hetruriai nagyhercegnél, ki *Ricci Scipio* pistojai püspökben nyert szövetségest; átlátván azonban kisérleteinek veszélyes voltát, mint II. József utódja sietett a reformja által felingerlett kedélyeket, különösen Belgiomban és Magyarhonban lecsillapítani. József császár példáját követték a többi katholikus és protestans fejedelmek, és nem sokára Európában egyes kivételekkel az egyházi közjog nem egyéb volt, mint Josephinismus, csak hogy Ausztriában a törvény szigorú betüjének szelidebb értelmet szeretett adni a fejedelmek katholikus érzete, ellenben a protestans fejedelmeknél alkalmazásuk igen is sanyarú volt, minek igazolására rendesen az osztrák kormány törvényhozására hivatkoztak. A Josephinismus rendeletei közt igen sok jó és célszerü találtatik, de sem egyházi, sem politikai tekintetben nem gyümölcsözött; nem az elsőben, mert az egyházat rendőri intézetté alacsonyítván, az iránt megrendité a köz bizalmat, nem az utóbbiban, mert gyengitette azon hatalmat, melyet a császárok, mint első katholikus fejedelmek birodalmuk határain kivül a katholikusoknál névszerint keleten birtak, sőt a pápák ragaszkodása is azóta szembetünőleg csökkent. I. Ferenc rövid ideig fentartotta ezen rendszert; sőt ujabb rendeletekkel bővitette is, utóbb azonban a házassági kérdésre nézve kész volt minden méltányos javaslatok elfogadására, és halotti ágyán kötötte herceg *Metternich* lelkére ezen ügynek a római szent székkeli kiegyenlítését. Ferdinánd ismét felfogta a tárgyalások fonalát, célszerü javaslatok

készítésére bizottmányt alakított, melyben *Wagner* sz. ipolyi püspök halála után egy magyar püspök vett részt; és főleg a statuscancellár buzgóságánál fogva a legjobb eredményt lehetett remélni, midőn a martiusi események közbe jövén, késleltették ugyan, de meg nem hiusiták ezen kérdések eldöntését; I. Ferenc József császár uralkodása kezdetén birodalma püspökeinek nagy részét egybe gyüjté, hogy az egyház ügyei fölött tanácskozzanak; ezek kivánataikat, panaszaikat a trón elibe terjesztvén, visszakövetelték az egyháznak soha fel nem áldozott jogait; az april 7. kelt ministeri felterjesztés a ministeriumnak megállapodását tartalmazza, mire az april. 18. császári rendelvény bocsáttatott ki, melyben az egyház iránti bizalmatlanságnak legkisebb nyoma sem mutatkozik. Ezen határozat által a császári kormány ereje nem csak nem csökkent, hanem öregbült; mert a független egyház erősíti az államhatalmat, söt a polgári szabadságot is, melynek egyik védpaizsa a különböző hatalmak elkülönítésében áll; a külföld katholikusainál pedig végtenül növekedett tekintélye, a nélkül, hogy az egyház iránti viszonyaiból származó jogai és kötelességeiről lemondott volna. A rendelvény pontjaiból csak azokat érinti meg, melyek némelyek visszatetszését vonták magokra, névszerint a *placetumot* és *egyházi büntetéseket*; az első a censura legtürhetetlenebb neme, mely a dogmatikai és más rendeletek megkülönböztetése által sem enyhül, mert a ki feljogosítva hiszi magát arra, hogy a pápai leiratok eszközlését a fenérintett különbséghez képest megengedhesse vagy megakadályozhassa, az tettleg ura lett az egyháznak; a középkor eseményeinek repristinatiójától nem tarthatni, az ország törvényeivel ellenkező pápai kibocsátványok hirdetőit utóbb is felelősségre vonhatni, egyáltalában a sajtószabadság és közlekedés annyira szaporodott eszközei mellett, a placetum teljesen sikeretlen intézkedéssé vált; a püspökök büntető hatalma az egyházzal lényegesen, elválaszthatlanúl össze van kötve, annak természetéből foly, és *polgári* következésekkel nem jár; visszaélései ellen az alsóbb papságot a felsőbb törvényszékek biztosítják; a csász..rendelvénynek azon pontját azonban, mely szerint az egyháznak, midőn büntető itéleteit külső kényszerítő eszközökkel kivánja végrehajtani, a polgári hatalom csak akkor nyújtson segédkezet, ha előbb a nyomozási irományok vele közöltettek, az egyházi biráskodás önállásával össze nem egyeztetheti. A még el nem döntött pontokra nézve hálát mond a császár-

nak azon határozatáért, hogy a *püspökök kinevezésében* a tartománybeli püspökök ohajtását előlegesen ki fogja venni, és reméli, hogy mivel ezen jog az ausztriai monarchát személyesen illeti, ministeri előterjesztés említése és minden ellenjegyzés nélkül történendenek; kivánatos volna azonban, hogy a francia Grand-Aumonier példájára a császár oldala mellé az egyház szükségeivel közelebbről ismerős pap alkalmaztatnék, kinek lelkiismeretes tanácsával az egyházi javadalmak adományzásában legfelsőbb tetszése szerint élhetne; a *szerzetes rendekre* és *házassági törvényekre* nézve bizalmát jelenti ki, hogy hasonló szellemben nyerendik elintézésöket, és hogy a püspököknek a vallási, tanulmányi és iskolai *alapérték* körüli ohajtásaik teljesülni fognak; minélfogva az egyháznak felszabaditását a katholikusok méltán tekintik az isteni igéretek teljesedése újabb fényes bizonyságának, és csatlakoznak a pápának május 20-kai allocutiójában kijelentett hálájához.

A függelékben József császárnak a magyar cancellariához intézett, a pápával tartott értekezletekre vonatkozó, leirata közöltetik, a pápának és a császárnak két-két nyilatkozatával (1. sz.); továbbá a német egyházi választó fejedelmekkel váltott, az emsi punctátiót illető levelei (2., 3., 4. sz.); az 1850. april 18. kelt császári rendelvény (5. sz.); az ausztriai házassági törvények módositására vonatkozó hivatalos észrevételei egy magy. püspöknek és ugyanannak e tárgyú levele Metternich herceghez (6. 7. sz.). — A pápa és József császár közt folytatott értekezésekből mutatványúl közöljük a császár april 13. kelt válaszának néhany pontjait. Ő szentségének a vallási türelemre vonatkozó kivánságára azt feleli a császár: „Túl mennék az ezen iratnak szánt határokon, ha jelenleg ismételnék mindent, mit szerencsém volt ő szentségének élő szóval mondani, úgy szinte azon alapos s érett megfontolás után tartományim helyzetéből merített, s a religiónak, következőleg a statusnak is jólétére szolgáló, mindenek fölött pedig a lelkek nagyobb javára célzó okokat, körülményeket, nézeteket és tekinteteket, melyek engem megmásolhatlanúl a türelmi intézkedések tételére birtak, és melyeknek ilyes voltáról nekem maga ő szentsége meggyőződve lenni látszott. A mi ezen intézkedések tökéletesbitésére nézve még hiányzik, ő szentsége mint szerencsém volt eléadni, bizonyos lehet, hogy az annak idejében részemről meg fog történni. A 2-dik pontra nézve, melyben ő szentsége az apostasiára hatályos intézkedéseket sürget,

a császár válasza; „Midőn a tolerantiát megadtam, távolról sem gondolhattam ezzel szabaddá tenni az apostasiát is, sőt inkább erősen meg vagyok győződve, hogy abban a religió javát eszközlöttem, miután ama türelem arra szolgál, hogy letépje az álarcot a nemkatholikusokról, megnyugtassa a jámbor lelkű híveket s elhárítsa mind azon szentségtöréseket, melyeket a képmutatás okozott." stb. Ezen munkának, mely már német nyelvre is fordíttatott, kivonatából kitünik, miszerint az egyházi közjog legfontosabb kérdéseinek egyikét tárgyalván, a legujabb csász. rendelvény történeti eredetére igen becses adatokat nyújt; az egész értekezés, szerzője mély tudományát, szellemdús előadási modorát és buzgóságát világosan tanusítja, minden tartózkodás nélkül, nyiltan az eddig követett rendszer ellen nyilatkozik, annak megszünte fölötti örömét nyilvánítja. Nekünk sem szándokunkban nem áll egyes állitásai bírálatába bocsátkozni, sem az ausztriai tartományokban követett rendszer gyakorlati alkalmazásának minden részletei és kifolyásai védelmére szót emelni: de el nem hallgathatjuk, hogy midőn az általunk mélyen tisztelt szerző a majdnem egész Európa katholikus állodalmai által elfogadott rendszer fölött pálcát törvén, azt egyenesen Hontheim Miklós Febronius nevű munkájából származtatja, és mind azokat, mik e tekintetben előbb történtek, és mire a német választó fejedelmek felhozott levelökben nyiltan hivatkoznak, a bázeli, constanci zsinatok végzeteit, a német nemzet panaszait, de mindenek fölött a francia egyháznak 1682. nagy hírű declarátióját, nem különben több canonisták, névszerint *Gerson*, *Alliacoi Péter*, *Bossuet*, de főleg *van Espen* befolyását egészen mellőzi; midőn a tetszvény honosítását nagyobb részt Józsefnek tulajdonítja, holott hazánkban Kollár bizonyságai szerint az ország ősidejétől gyakoroltatott, és az 1440. évi országos törvény 4. 5. c. által, mint Kovachich gyüjteményében olvasható, megerősíttetett, a legkeresztyénebb királyoktól régóta, nem különben Mária Teréziától szakadatlanúl gyakoroltatott; egyáltalában pedig figyelemre nem méltatja, hogy az általa Josephinismusnak nevezett rendszer elveit a Mária Terézia korában tanulmányi vezérfonalúl kitüzött „Synopsis Juris eccles. publ. et priv., quod per terras haeredit. M. Theresiae olim obtinuit et adhucdum obtinet" című vázlatban már elfogadva találjuk; midőn azon rendszert, melyet a katholikus fejedelmek, a némethoni érsekek, a francia, spanyol, portugall püspökök nagy többsége, és a canonisták közől, az

említetteken kivül férfiak, mint a két *Riegger*, *Sauter*, *Dupin*, *Gmeiner*, *Lakics*, *Droste-Hülshoff* stb. pártolnak, a nyilt üldözésnél veszélyesebbnek, súlyosabbnak mondja; midőn ezen rendszer követőit az egyház ellenségeivel egyenvonalba helyezi, kik főkép abban különböznek nézeteitől, hogy míg sz. állitása szerint: „a római széket az egyház kormányzata irányában' csak azon jogok ra akarni szorítani, melyeknek birtokát s gyakorlatát az első keresztyén századokból merített adatok bizonyítják, annyit tesz, mint az egyházat mai nagyságú kiterjedése és ezzel kifejlett szükségei s viszonyai mellett is azon idők szük mértékére szállítani le, midőn az ő fejei a római püspökök az üldözések közepett többnyire a catacombák üregeiben tölték percenként fenyegetett éltöket," ők abban a hitben vannak, hogy az isteni kinyilatkoztatáson alapuló és azért változhatatlan egyházi alapszerkezetet legtisztábban a megváltónk korához legközelebb eső ős századokban találhatni; midőn a német érsekek eljárását *József* elszédítő példájának tulajdonitja, holott már VII. Károly császár választása alkalmával a trieri érsek részéről hasontárgyú indítvány tétetett; midőn a protestans fejedelmek túlkapásait méltán roszalja, a nélkül, hogy a katholik usok azokhoz hasonló túlterjeszkedései ellen feddő szót találna, sőt azokat azon meggyőződésöknél fogva, „hogy a katholika egyház kizárólag igaz, és őt minden hiba, tévely s szakadás ellen védelmezni köteleztetnek," némileg ki is menti; midőn a Josephinismusnak oly következményeket tulajdonít, melyek egészen más történeti tényezőknek eredményei, mint például a görögök túlsúlyát keleten, Belgiom elfoglalását Dumouriez által stb; midőn I. Fridrik császárt Juliánnal párhuzamba teszi: akkoriban, és még más helyei olvasásánál újra meggyőződtünk mily nehéz a saját elvei melletti buzgóságot a más véleményüek iránti méltányossággal, és a történeti fejlemények megitélésében oly szükséges *tárgyilagos* felfogással kellő öszhangzásba hozni. E.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

TUDOMANYOS INTÉZETEK.

— *A magyar nemzeti muzeum* igazgatója pestbudai kerületi főispán Augusz Antal úrtól m. é. dec. 27. értesíttetvén, hogy hivatalos tudósítás szerint Fejérvármegyében, a duna-pentelei szöllőhegyben a szöllőmívesek több nevezetes *régiségre*, névszerint egy kőkoporsóra s egy ölnyi magosságu emlékkőre akadtak, melyen tiszta és ép, de ismeretlen betűjelekből szerkesztett, felirat látható; s annak egy szaktudós általi megvizsgáltatására szólítván fel a muzeum igazgatóját: ez a régiségosztályi őrt, *Érdy János* urat küldötte ki, ama régiségek megszemlélésére s a muzeum részére átvétel végett. Társunk szives volt, tett tudosítását kérésünkre közölni. Ime az.

„Hivatalosan jelentem nagyságodnak, hogy én e f. évi jan. 3-kán kel kiküldetésem következtében, már jan. 7-kén jártam meg, Duna-Pentelén, az úgynevezett Öreg szöllőhegyet a helybeli jegyző s a bíró társaságában. A mint a pincék közötti völgyet elhagyván, az Öreghegyre felértünk; gyönyörű síkság tűnt fel előttünk, mely szöllővel van beültetve. Ez Öreghegynek éjszaki részén feküdt a romai *Intercisa*, hol a most is látható romai út vonúlt keresztül, és hol a szöllőgazdák a dűlő utak mellett egész halmokat raktak össze a kiásott romai cserepekből és téglákból. Ott fekszik:

I. Hauser József szöllőjében III. Gordiánnak 4 lábnyi magas, 2½ lábnyi vastag emléke, melyet neki az itt tanyázott laybachi (Emona, Hemona) IX. lovas nyilazó csapat Kr. u. 240. évben emelt, és a melyre gyönyörű betűkkel ez van vésve:

IMP CAES M
ANT GORDIANO
P F INVICTO AVG
PONTIF MAX
TRIB POT III
PATRI PATRIAE
COS PROCOS
COH IcXↄ HEM
GORDIANA
SAGITT EQ C R
NVMINI EIVS
DEVOTISSIM

Azaz:

Imperatori Caesari Marco
Antonio Gordiano
Pio Felici Invicto Augusto
Pontifici Maximo
Tribunitia Potestate tertium

Patri Patriae
Consuli Proconsuli
Cohors nona Hemona
Gordiana
Sagittariorum Equitum Civium Romanorum
Numini eius
Devotissim

E gyönyörű emléket méltó volna biztosítani, hogy össze ne törjék, és azt annak idejében gőzhajón felhozatni.

II. Ezen alul a szöllök közötti úton, kő, cserép és téglahalomra van támasztva egy ketté tört romai sírkő, melyre két meghalt van féldomborúan vésve. Ez azért nevezetes, mert a megholtak tisztán *és különös öltözetben* vannak vésve.

III. E sírkőnek tetejére két darab irásos kő volt téve, s egy ehez tartozó darab alul a kőhalmon hevert. Ez apró három darab követ magammal hoztam el; de mivel eleje hiányzik, olvasásával nem igen tudok boldogúlni.

IV. Szinte e szöllök között mutattak egy nagy kő koporsót. Ez mivel nehéz, most is azon gödörben hever, a hol találták, födele a gödrön kivül fekszik eltörve. Ez romai kő koporsó, melyen egy betűnyi sem látható, elég durva mű. A belőle kihányt csontok is ott vannak elszórva; mondják, hogy réz darabok is voltak benne, de ezek a zöld rozsda miatt elomladoztak. Egyébként is az ottani szöllőgazdák a réz és vas rozsdás eszközökkel nem sokat gondolnak; de a romai korsónak és mécsnek most is hasznát tudjuk venni. Az aranyat és ezüstöt, mint mindenütt, eltitkolják, attól tartván, hogy ingyen veszik el tőlök.

Ezel megváltam az Öregszöllőhegytől, és sajnáltam, hogy sár miatt az az egésznek fekvését meg nem vizsgálhattam.

A felső szöllőhegy mintegy húsz éves ültetmény, és *Táborállás* néven hivatik, erre a nagy sár miatt épen nem mehettem.

Miről kelt ezen hivatalos jelentésem. Peşten, 1851. jan. 9."

— *Magyar kir. egyetem.* A tudományegyetemek, mint a műveltség mindannyi gyűlpontjai, a tudományosság barátainak élénk részvétében részesültek mindenkor: innen magyarázhatók azon *alapítványok*, melyek azoknál nagyobb kisebb mértékben történtek; ismeretesek protestans hazánkfiainak a külföldi egyetemeknél tett adakozásaik; ismeretesek a bécsi egyetemnek alapítványai, melyeknek száma 57-re megy. Hazánk egyetlenegy egyeteme jelen alakjában csak a múlt század utolsó évtizedei óta létezvén, kevés alapítványnyal dicsekedhetik; vannak azonban, s mivel kevésbbé ismeretesek, sorozatukat íme közöljük:

I. Az *egész egyetemet* illetik:

1. A *Pray-Filingerféle* alapítvány. Alapítói néhai *Pray György* kanonok s egyetemi könyvtárnok, ki 1801. költ végrendeletében 300 váltó ftot hagyott katholikus tanulók gyógyszereire. Ezekhez járultak 1844. *Filinger Leopold* egyetemi hittani oktató 175 váltó ftjai. Az összes alapítvány jelenleg 600 ft 33 krból áll váltóban, s az egyetemi pénztár által kezeltetik.

2. *Gotsigh Ignác*, az államisme kassai híres tanárának alapítványa, ki

1822. költ végrendeletében 4000 váltó forintot hagyott ösztöndíjul, azon feltétellel, hogy 240 forintnyi kamatjai egy tiszántuli nemes ifjúnak, ki legalább az ötödik iskolát járja, adassanak. A kijelölés az egyetemi tanácsot illeti, a kinevezés felsőbb helyen történik. Kezeltetik a közalapítványi főpénztár által.

3. Néhai *Pasquich János* egyetemi csillagász 1829-diki végrendeletében rokonai kimulta után az egyetemnek 8000 váltó forintot hagyott tudományos célokra, mely pénzösszeg 1848. az egyetem birtokába jutván, kamatjai a legközelebbi tíz esztendőben az egyetemi könyvtár szaporítására rendeltettek fordíttatni úgy, hogy mind a négy karra egyenlő tekintet legyen. Mely végzés azonban a magy. közoktatási ministeriumnak 1848. junius 26. kelt 1987. számu rendelete által az egyetem szervezéseig felfüggesztetvén, mind eddig foganatba nem vétetett.

II. A *hittani* karhoz tartozik :

1. Néhai *Horváth József* kalocsai kanonok alapítványa, mely 1832 *és* 1837· vég-, illetőleg fiókrendeletei szerint, eredetileg 6000, jelenleg 7700 pengő forintból áll. Kamatai a hittani kar által kitűzendő, magyar nyelven szerkesztett pályakérdések megfejtéseinek díjazására fordíttatik. Ez alapítvány az egyetemi pénztár által kezeltetik.

2. Néhai *Dercsik János* prisztinai püspök *és* egyetemi hitkarigazgató alapítványa ; mely 1835. december 1. kelt végrendelete szerint 200 pengő forintból áll, két évi kamatja a theologiai kar által kitűzött és egy hittanuló által megfejtendő pályakérdés díjára fordíttatik. Kezelése a középponti papnövelde rectora által történik.

III. A *jogtudományi* kart illeti néhai *Kelemen Imre* kir. tanácsos és egyetemi jogtanár alapítványa, mely 1822-ki végrendeleténél fogva 400 váltó forintból áll; évenkénti 20 v. forintnyi kamatja szegényebb jogtanulók könyveire, gyógyszereire fordítandó. Kezelése a jogtudományi kar dékánja köréhez tartozik. — Ide számítható némileg néha *Schwartner Márton* alapítványa is, melyről a bölcsészkar rovatában szólunk.

IV. Az *orvosi* kar alapítványai következők :

1. Néhai *Stáhly Ignác* főorvos s egyetemi karigazgatónak 400 váltó forintnyi alapítványa. Kamatai szegény beteg orvostanulók segélésére forditandó. Kezeli az orvosi kar dékánja.

2. *Andreits József* sebésztudor és bonctani ismétlő alapítványa, melynél fogva családjának kimúlta után 5000 pengő forintból álló tőkéje, és eladott házának 1200 pengő forintnyi árának kamatjai szegényebb orvos és sebész tudorok szigorlati díjaik kamat nélküli előlegezésére fordítandók, melyeket az illetők öt év lefolyta alatt visszafizetni tartoznának.

3. *Havas Ignác* karbeli dékán 280 pengő forintnyi és az

4. *Orvos-Tudorok* 100 aranyból és 1500 pengő forintból álló alapítványa i melynek elszegényedett karbeli tagok felsegélésére szánvák, és a tanárok és tudorok adakozásaikból alakúlván, a kar dékánja által kezeltetnek.

V. A *bölcsészeti* karhoz tartozik :

1. A *Mitterpacher-Hadalyféle* alapítvány : néhai *Mitterpacher Lajos* egyetemi tanár, 1788. évi végrendeletében, 200 pengő forintot hagyott azon kikötéssel, hogy kamatai szegény beteg katholikus bölcsészettanulók gyámolí-

tására fordíttassanak, kik felgyógyulások után érette misét szolgáltatni és egy olvasót imádkozni kötelesek. Az alapítvány, mely jelenleg 650 v. forintig öregbedett, néhai *Mitterpacher József* püspök által 250, és néhai *Hadaly Károly* kir. tanácsos és egyetemi tanár végre ndeleténél fogva hasonlag 250 forinttal szaporíttatott váltóban.

2. Néhai *Schwartner Márton* egyetemi tanító és könyvtárör alapitványa, ki 1801. april. 15. költ végrendeletében 1500 v. forintot hagyományozott azon végre, hogy kamataiból a hazai jog, történ et és politikai tudományok köréből a jog és bölcsészeti kar által felváltva kitüzendő pályakérdések legjobbjai jutalmaztassanak. Az alapítvány jelenleg 150 0 pengő forintra megy.

3. *Imre-Reseta* alapítvány. Néhai *Imre János* egyetemi bölcsészettanár 1832., april. 1. költ végrendeletében, *Reseta János* egyetemi tanár által 2400 pengő forintig kiegészitett tökét hagyományozott, melynek kamatjaiból két 60 pengő forintyi segélydíj és pedig egy pesti és egy egri tanulónak oly módon adatik, hogy először az alapító rokonai, azután született Heves megyeiek, végre egyetemi tanárok fiai részesítendők élvezetében. Kezelése a bölcsészeti kar dékánját, a segélydíjasok kinevezése a bölcsészeti kart illeti.

Legyen szabad ezekhez néhány észrevételt s néhány ohajtást csatolni. Az egy *Horváth József* ka nonokon és Mitterpacher Józsefen kivül a többi alapító mind egyetemi (s egy akademiai) tanár és tudor: férfiak, kik tudományuk után keresték állásukat. Egy főember sincs köztök mind azok közöl, kik az egyetemnek köszönik képeztetésöket, mind azok közöl, kiket a jó Horvát István a maga Prolusiójában mint az egyetem „celeberrimus alumnus"-ait dicsőít! — Továbbá: van kilenc jótékony alapítvány, és négy tudományos: emezek közt a legnevezetesb *Horváth József* kalocsai kanonoké, mely a hittudományi kar által buzgón, pontosan és célszerűleg kezelve, eddig is már becses eredményeket mutat fel, s fog kétség kivül ezentúl is. *Schwartneré*, mely oly szép körben forogna, csak amugy suttonban kezeltetik; pályakérdések tüzetnek ki, feleletek küldetnek be, de a jutalmazásokról sem más egyetemek módjára, indokolt tudósításokat nem olvasunk a lapokban, sem nyilvános és fényes kiosztás nem ülletik, mint az szinte némely egyetemeknél divatos, mi által a fiatal elmék oly igen fölgerjesztetnek tudományos foglalkodásokra; sem végre a helyeslést nyert értekezések világ elébe nem bocsáttatnak. — *Dercsik János* alapítványáról épen semmit sem tudunk: lehet, hogy e jutalom pontosan kiadatik minden két évben; de bár mely csekély az: ha ünnepélyes odaitélés és átadás, s hírlapokbani hirdetések járulnának hozzá, becse ez által végtelenül növeltetnék, s buzdító hatása a papnövelde falain túl terjedne, ott is gyümölcsöt érlelve, hol nem is várnók. Ily nyilvánosság által pedig nem csak valamennyi ily alapítvány szülne dúsabb eredményt, de az alapitókat is aligha nemszaporítaná. Tehát csak ki mindennel a világosságra!

TUDOMÁNYOS KÉRDÉS.

— *Nyilt levél Petényi Salamonhoz*. Ön már több ízben érdekes madártani előadásokat tartott a m. akademia gyülésein. Önnek az állatország körüli bő tudománya szerte ismertetik a hazában; nem fogja azért csudálkozással venni, ha egy történetbuvár a „*kerecset*" madár nevének és sajátságainak fölvilágosítása iránt önhöz fordul.

Kézai Simon, Kún László király korában élt egyik legrégibb krónikaírónk Scythiát rajzoltában ekkép szól: „*In montibus etenim deserti memorati Cristallus inuenitur, et Grifo nidum parat, auesque* legerfalc, *quae* Hungarice KERECHET appellantur, *procreare pullos di(g)noscuntur*" (Chronicon Hung. cap. I. ed. Bud. 1782. pag. 35). Annál inkább nem kételkedném ezek olvasása után e madárnévnek valódi magyar voltán, mivel hazánk több vidékein léteznek *Kerecsend* és *Kerecseny* nevü faluk, mikben az oklevelek hajdan királyi solymárok (Falconarii regii) lakát bizonyítják; s olyba vëttem, mint a XIII-dik századból iratilag fönmaradt eredeti magyar szót; miután azonban Gyarmathi szótárában ezeket lelém: „*Keretsen*, *Keretset*, *L* (atine) *Gyrfalco*, *R* (ussice) *kretset*, *gorotsun*." (Vocabularium. Bécs, 1816. 35. lap), kevésbbé kételkedve Gyarmathi helyes egybehasonlításán, abban állapodtam meg, miszerint ez az éjszakkeleti népeknél közös eredetü név lehet, s azok sorába tartozik, melyeket a magyar nép már a leghajdanibb korban sajátjává tön, mielőtt e földre lépett volna. — Minapában Reguly barátom közleményéből olvasgatván némi oroszországi régibb utazók leirását, jelesen Wunderer nevü németnek 1590-ben tett utijegyzeteit, ujolag kétségek emelkedtek bennem a szó származata iránt. Ezen utazó írja többi között: „*Von Gevógels werden alda gefangen*, *Wasserhüner*, *hagellganss*, *schwanen*, *grosz weisz Uhrhuner*, *weisz raben*, *grosse habigt*, *Alle ein wasservogell einer gansz grösze*, *mi einem kropff und wunderlichen geschrey*, *grosze starcke* gurfalcken, *ex montibus Pezorae*, *welche sie* Kretzel *nennen*, *in grösze eines schwanen weisz und sehr stark*, *die wie wir glaubwürdig berichtet worden*, *ein Schaff vom boden ertragen mögen*." A *kretzel* orosz névre jegyzékben oda teszi az útleirás tudós közlője (Adelung), hogy tulajdonkép kerecsetnek kell állania: „*Kretzel*, *eigentlich Kretschet*", és Mayerberg 1661-ben szinte Oroszországban utazott németek munkájára hivatkozik, a *gurfalk* névről pedig ezt jegyzi meg: „*Gurfalken bey Herberstein und Meyerberg* Gerfalken *aus Hierofolco*, *oder auch aus* Geierfalk *gemacht*."— Kézaináli német neve bizonyára *gerfalkból* rontottan, mint láttuk, *legerfalc*.

Az eredmény, mely a kerecset nevének és honának felvilágositásából vonatnék, két tekintetből lenne érdekes. Megtudnók ugyanis, valódi magyar vagy szláv-e a nevezet? Másodszor, némi hozzávetést is tehetnénk régi hazánk tájékozásainál. Mert ha ily faj nem létezik Magyarországban, a rólai ismeretet Kézai minden bizonynyal csak ősi hagyományokból meríthette.

E részben, hogy természetbuvári alapos ismereteivel földerítést közöljön szivesen kéri Jerney János.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. FÜZ. FEBR. 1. 1851.

TÁJÉKOZÁS A MAGYAR AKADEMIA KÖRÜL,

A MÚLT ÉVI MŰKÖDÉSEK ÁTNÉZETÉVEL.

TOLDY FERENCTŐL.

I.

Mióta az akademia létezik és munkál, ellene számtalan gáncs, panasz és rágalom volt hallható irásban és beszédben; hazafiúi komoly hozzá szólás pedig, és jóakaratú tanács, ritkán. E mellett a pénzalap csak mérsékelt növekedést vett: szellemi közre munkálásban mindazáltal nem volt hiány. És így: kik hangos követeléseket intéztek hozzá, legkevesbbé segítették: kik keveset *beszéltek* róla, annál többet *tettek*.

Esztendei önkénytelen nyugalom után a múlt év közepén megindúlt újra a társas munkálkodás, melyről időről időre a hírlapok rövid tudósításokat hoztak is. Mindamellett nem lesz tán érdektelen olvasóinkra nézve az ez időszakban történtekről is áttekintő ismertetést adni, s a mondandókat némely tájékoztató nézetekkel, valamint egy visszapillantással az akademia múltjára bevezetni. Vannak t. i. kik a köztudomású tényeket ignorálva, vagy vezéreszméhiában helytelenül megitélve, folytatják a régi harcot: mily lélekkel, ki fog tűnni, ha a dolog már is teljes világosságban nem állana az elfogulatlan hazafi előtt.

Volt idő, midőn az akademiák ellen, *elvben*, nagy ellenszenvek uralkodtak, kivált Németországban. Látták, hogy az akademiák leghíresbike, a francia, a nyelv szabad fejlődését gátolta s azt a holt nyelvek korlátai közé szorította; látták hogy helytelen és szükmellü theoriák által az irodalmat békókba verte, a lángelmüséget elfojtotta, s helyébe egy conventionalis müelméletet ültetett; látták hogy a francia akademia nem egyéb egy udvari pompázó intézetnél, mely azon szellemnél fogva, melyben a kitüntetéseket és javadalmakat osztotta, fényes, de szolgai irói kart, és mi ennek szükséges következése volt, szolgai irodalmat alkotott: és hogy ha a francia szellem mind ezek ellenére nem kevés halhatatlan müvet adott a világnak, az nem az akademia, hanem épen csak a francia szellemnek érdeme volt. Egy mellékpillantás gyakran az olasz korpázó akademiára szállt, melyre nem lehetett a szívvel és szellemmel bíró tudósnak és irónak tekinteni a nélkül, hogy itéletébe a megsértett Tasso emlékezete ne vegyüljön. Ezek mellett érezték a németek, mi lett nálok a nemzeti irodalom s a tudományosság akademia nélkül is — mert a berlini, göttingai és müncheni akademiák nálok örökké csak mellék tényezők maradtak. Igen: de a feldarabolt Németországban épen ez eldaraboltságnál fogva politikai élet nem fejlődhetvén, a gazdag szellemü német minden más népeknél nagyobb arányban volt a tudományra és irodalomra utalva, s neki ennyi fejdelem mellett, kik közt mindig találkozott néhány védője az iróknak; ennyi egyetem mellett, mik épen a concurrentia miatt a legélénkebb versenyre voltak kényszerülve; ennyi főváros és tudományos meg mügyüjtemény mellett, mik a felsőbb kiképzésre s az ízlés nemesítésére annyi módot és alkalmat nyújtottak: egy nagyszerü akademiát könnyen lehetett nélkülözni, mely az említett viszonyok és intézvények által úgy is bőven volt pótolva. Az akademiai intézvényt a monarchia tanálmányának tekintették: míg Németország az irodalmi szabadságot épen a maga tudományos decentralisatiója által látta biztosítva. És megengedjük, hogy a német népek kevesbbé szorultak akademiára, mint a státusegységben élő más nemzetek: mert a mit nemzet egy akademiától vár, azt nálok az eldaraboltságuk által föltételezett intézvények pótlották. Azért is a német akademiák, bár a tudomány körül nagy érdemeket tettek, elhatározó tényezőkként nem hatottak: minden tudományszerető udvar, minden egyetem és nagyobb intézet egy-egy akademia volt.

Francziaországban azt az udvari akademiát a convent eltörlötte, s helyébe pár év múlva a *nemzeti intézet* lépett. Ha ez a restauratio alatt gyakran visszaesett régi bűneibe, s 1830. után is választásai nem találkoztak mindenkor a közvéleménynyel: e tökéletlenség nem az akademia eszméjében, hanem az ember gyarlóságában fekszik, s még is roppant az, mit az „Intézet" a tudományok körül tett. Sőt ennek, valamint a szent-pétervári, a müncheni, a berlini stb akademiáknak munkálkodásai, bizonyítják, hogy bár a *szabad egyesületek eszméje* a kor szellemének inkább *látszik* megfelelni, bár ezek a tudományos érdek egyetemibb felköltését, a tudományos elődolgozatokban kiterjedtebb részvételt képesek előidézni, s e tekintetben az akademiák által nem pótoltathatnak: *ezek*, a mennyiben az országos hatalom pártolásával élnek, a köz gyüjtő intézetekkel szorosb viszonyban állanak, s ekkép mind pénzbeli, mind egyéb eszközökkel nagyobb arányban rendelkezhetnek, viszont az egyesületek által nem pótolhatók: sőt a tudomány épen *e két intézvény baráti összehatásától* várhatja *bel- és külterjileg* leghathatósb előmenetelét.

Mi tehát *az akademiák saját rendeltetése?* A tudománynak, melyet az *egyetemek*, mindenkori állapotjok szerint, élő előadás utján közölnek, miáltal a *felsőbb tudományos képzés* terjesztői lesznek —; a tudománynak, mely iránt az *egyesületek* közebb érdeket támasztanak, melyekben leginkább *új erők* lépnek munkáló térre, specialis vizsgálatokban erősödnek, s szakjokat egyszersmind új anyaggal gyarapítják —: *a tudománynak*, mondom, *válogatott erők összekapcsolása, mindennemű segédszerek nyújtása, nagyobbszerű vállalatok létesítése, jutalmak és kitüntetések utján kiszabott irányokban eszközlött külön és társas munkálkodás által a legfelsőbb kiképeztetést megadni.* E végre az akademiák gyűjtenek, magányosok és egyesületektől ki nem telő vizsgálatokat tétetnek, utaztatnak, jutalmakkal és erkölcsi kitüntetéssel buzdítanak, a tudomány szerencsésb mívelői munkálhatását évdíjakkal biztosítják, egyesek erejét s életidejét felülmúló munkálatokat társas uton létesítenek, más uton közzé nem tehető tudományos anyagokat és műveket átadnak a világnak, végre az állodalmat a közmüveltség, tudomány és tudományon alapvó országos érdekek körül tanácscsal, véleményzéssel, tervezetekkel segítik.

Midőn hazaszerető és messzelátó férfiak nagyszerű áldozatokkal *a magyar akademiát* létre hozták, mind ezen célok, mint az

Alaprajz tanusítja, szemeik előtt lebegtek, de, sajátságos viszonyainknál fogva ezen felül még több is. T. i. ők a nemzetet sok oldalról készületlennek találták. A tanrendszer majdnem középkori scholasticismusban volt még elsülyedve; a tanító szabadság nem léte a haladásnak még előfeltételeit is megtagadta a nemzettől; a tanítók nyomorúlt állása, egy pár könyvtár kivételével minden egyéb eszközök szüke, egyfelül a versenynek, másfelül a méltó kitüntetés és jutalomnak hiánya miatt a legjobb tehetség is elcsüggedt; a közoktatás holt nyelven folyt, s így rendesen egy századdal járt a tudományos világ haladásai mögött; maga az *egyetem* csak a gymnasium folytatása levén, a haza s a világ tudományossága között tátongó nagy hézagot át nem hidlalta, s így nevendékeit még csak emennek eredményei elsajátitására sem készitette voltakép elő; iskola és élet hátat fordított egymásnak: csak oly dolgok taníttatván, és úgy, a miket és a hogyan azokat, egy nagy királyné mondása szerint, utóbb el kellett felejteni; a hivatalkeresőtől nem az kérdeztetett: mit tud, hanem formaság kedvéért legfelebb mennyi osztályt végzett, s nem tehetség és képzettség, hanem összeköttetések s gyakran a véletlen nyomták le a mérleget. Hiányzott tehát a *valódi tudományosság*, s az autodidaxis szerencsés kivételei csak részben enyhítették e kétségbe ejtő állapotot! Nem levén tehát, vagy igen csekély tudományosság, *a tudománynak* sem volt igazi becse, valamint *a tudósnak* sem: mely címet csak kevés érdemelt meg azok közöl, kikre az ruháztatott, s e kevés is ritkán lévén az élet embere, élet és tudomány két egymást elenyésztő elemnek tekintetett. Így levén a dolog, s e felett a tudomány nyelve is idegen és holt: hogyan birhattunk volna nemzeti *tudományos* irodalmat?

Mikor a külföld akademiái felállottak, nagyobb kisebb mértékben kifejlett tudományos nyelvet s irodalmat, számos jeles tudósokat, s egy, valódi egyetemek által kiképzett tudományos közönséget örököltek, e három szükséges *előfeltételét* egy valódi akademiának. A felállítandó magyar akademia mindezeket nélkülözte. „Nem kellett volna tehát a pyramis építését csúcsánál kezdeni meg; elébb a szükséges feltételeket kelle vagy megteremteni, vagy bevárni!“ De ezeknek legfőbbjei nem álltak ama férfiak hatalmában: nem a tannyelv megváltoztatása, mi annyi ideig hiában sürgettetett; nem a tanszabadság behozatala, melyre az elmék el sem voltak még készülve. A leendő akademiának tehát a minden akademiák felsőbb, tudomány-

gyarapító, rendeltetésén kivűl még *az előkészítés s a tudományterjesztés* feladása is jutott: de természetesen nem egyszerre, egymás mellett, vagy legalább nem egyenlő kiterjedésben, hanem az elégséges anyagi és erkölcsi mód hiánya miatt bizonyos *logikai egymásutánban*.

Mindenek előtt elő kelle késziltetni a nyelvnek. Tett-e e részben az akademia valamit, és mennyit? E kérdésre röviden válaszolhatni. Tekintsük meg tudományos nyelvünk állapotját, melyben azt az akademia 1830-ban vette gondjai alá, s melyben azt 1844-ben, tehát tizennégy évvel utóbb, azon új törvény találta, mely azt közoktatási nyelvvé emelte. A ki el nem ismeri, hogy e roppant haladás közvetlenül vagy közvetve az akademia érdeme: annak részére a történet néma könyv. Ezen intézet alapította meg tekintélyével *Révai rendszerét*, mely nélkül nem csak szabatosság és correctio nincs, de *a törvényes szóképzés alphája sem létezett*. Ez alapította meg tekintélyével a Kazinczy és iskolája által sokáig és folytonos ellenkezések közt sürgetett és űzött *neologismust*, mely nélkül a nyelv ki nem vergődhetett idegen foltjaiból, s m a g y a r *tudományos nyelv* nem gondolható. Egy tudományosan kidolgozandó nagy szótár nemzeti köz szükség és ohajtás volt: az akademia haladék nélkül hozzá látott annak — *előmunkálataihoz:* gyűjtötte az avult, a tájbeli, a mester és tudományos műszókat, s azokat közzé tette, részint hogy minél elébb közismeretbe juttassa, részint hogy substratumot nyújtson a nyelv barátainak a szaporításra. De szótáraink elfogytak a könyves boltokból, a kézen forgók kevés év alatt elégtelenekké lettek a nyelv folytonos haladásai mellett: az akademia kézi használatra egy úgy nevezett Zsebszótárt adott, de mely nem csak ezer meg ezer cikkel volt gazdagabb minden elődeinél: hanem melyben az egész nyelvanyag biráló vizsgálaton ment keresztül, minden szó jelentése szabatosan meghatároztatott, számos új képzés hozatott javaslatba: s közvetve egyszersmind eszközlője lett magányos nyelvtudósok által kiadott újabb meg újabb szótáraknak, melyek sajátkép mind az akademia szótárán alapultak. S mind ezekben az akademia azon kivallott *szabad elv* mellett munkált: *Győzzön a mi jobb*; mint eszközlő, mint javasló lépett fel, mindannyiszor közre munkálásra híván fel az egész irói kart s minden nyelvbarátokat, s felhasználván minden közlést, méltatván minden észrevételt, mely közvetlenül vagy közvetve tudomására jutott. A történeti nyelvtudomány

alapjának megvetésére gyűjtött és gyűjti nyelvünk régi emlékeit, s azok kiadásában áldozatokkal is serénykedik. Szigorú logikai egymásután szerint tüzte ki a nyelv legfontosb érdekeit ápolásra jutalomtételek utján, s a szerencsésb müködéseket sajtó által közzé tette. Nagyobb nyelvtant nyújtott, melyben a nyelvészetnek időközbeni haladásai közzé tétettek; s végre az ekép megállapodásnak induló nyelvet a maga egészletében előterjesztendő nagy szótárát is munkába vette. Az 1629-ben felállott francia akademia 1694-ben adta ki az aranykorát már akkor elért francia nyelv nagy szótára első kiadását. Mind ezek által a magyar akademia a tudományos nyelv két fő feltételét: annak *határozottságát* s *anyaga gyarapodását* idézte elő. És így a magyar akademia többet tett és hatott, nem egészen húsz év alatt, csak a nyelv dolgában, mint bár mely más három annyi időben.

A *szépirodalom* mezején különösen a színköltészet ügye tűzetett ki az intézet gondjai közé. Akademia nem irhat drámákat: azokat tehetséges fiaitól várhatja csak a nemzet. De ébresztheti, buzdíthatja őket jutalmak által — annyira mennyire. A francia színköltészetre nem a francia akademia hatott a maga tízezer frankos jutalmával, hanem a színpad, mely a rátermett elméket nem csak jutalmazza, hanem formálja is. Sehol a költő s a közönség közt nincs bensőbb egymásra-hatás, mint a színházban. Corneillet nem az akademia adta a nemzetnek, de igen, elrontotta őt, mint a XIV. Lajos századának, a francia költészet úgynevezett aranykorának, egész költészetét. A magyar akademia tizenöt évig járult jutalmaival buzdítólag a magyar szinköltészet ügyéhez: a tapasztalás bebizonyította ama tétel valóságát, s a visszavonulás akkor történt, mikor az kár nélkül történhetett, mert nemzeti szinészetünk országos pártolás, a nyelv terjedése és saját érdeme által, részvevő közönség birtokába jutott s képes lett a tért maga betölteni. Nyomosabban hatott az akademia a magyar színi nyelv tisztulása és nemesbülésére régibb darabok kijavíttatása és számos fordítmányok készíttetése által, melyek a magyar repertoriumnak sokáig nagyobb részét tették.

És mit tett az akademia a tudományok érdekében? Kétség kivül kevesebbet, de közvetve vagy közvetlenül majd mindent, mi azon idő alatt történt: bár itt több rendbeli külső és belső nehézségekkel találkozott.

A külsők egyike *a sajtó szabadtalansága* volt. Ez kötötte meg

a philosophiai, a jog- s a történettudományi osztályok mozgásait. Nem actákból beszélek, hanem emlékezetből, és így csak oly tényeket hozok elé példákul, mik épen eszembe jutnak. A philosophiai osztály egy ízben a magyar philosophia történetét, más alkalommal a pantheismusét tűzte ki jutalom mellett kidolgozásra. Mind kettő körül lelkesen forgolódott Hetényi János, amott a második, itt az első díjt nyervén el. Elsőbbik munkája csak évek múlva s számos kihagyások és módositásokkal jelenhetett meg; emez épen nem, „mert a pantheismus ellenkezik a keresztyén nézettel az istenségről." Pedig a szerző *nem* a pantheismus *mellett* nyilatkozott. Warga János egy ízben az észjogról értekezvén az akademia Tudománytárában, az egyházat illető szakasza egyszerűen elnyomatott. A jogtudományi osztály egykor a magyar országgyülés történetét kívánta: a jutalmazott kézirat a censurától többé vissza sem került. Egy igen tanulságos nagyobb munka az európai státusok alkotmányairól visszautasíttatott; egy ártatlan értekezés az esztergami érsek pisetumáról öt esztendei vizsgálat után láthatott napvilágot. De hiszen Tibull is, ki még az inquisitio honában is sértetlenül látta a napvilágot, csak kihagyásokkal jelenhetett meg! Hogy ily idő az iskolai philosophia határain túl nem mehetett, hogy itt szabad vizsgálat isten, világ, ember s az emberi társodalom legfontosb érdekei felett lehetetlen volt, s így két osztálya az akademiának egyelőre szellemi pangásra volt kárhoztatva, világos. A historia ezek felett sok éveken által múlhatlan előzményeit nélkülözte: *a történeti anyagot*. Az akademia csak élte első tizedének végével jutott a Batthyányiak nagylelküségéből egy könyvtár birtokába, a Teleki-könyvtárt csak négy évvel utóbb vehette által, a Múzeumé pedig hozzáférhetetlen volt a legujabb időkig. E mellett, mi oly szükséges vala, a hazai levéltárak, már a divatozott jogviszonyoknál fogva is csak korlátolva álltak nyitva, de így is azok megutazására és kibányászására hiányzott a költség, hiányzott kéz alatti gyüjtésekre is: mind ezek nélkül pedig mely keveset lehetett a történettudomány gazdagitására tenni! A mi még is történt, nagyobb részt az akademia által történt, mint azt annak két fő organuma, Évkönyvei és Tudománytára, bizonyitja — ha olvassuk. A *mathematikai tudományok*, melyek oly jelesen voltak az akademiában képviselve, egyfelül könyvtár, másfelül közönség s mindazon gyakorlati viszonyok hiányában szükségkép sinlenek, melyek nélkül soha és sehol nem virágzottak. A

természettudományok mívelése is mind ezen, mind egyéb eszközök hiányában merő illusio. Mely terjedelmes szak ez, mennyi egyes tudományt foglal körébe, s mely nagyszerű eszközök birtokát tételezi fel. A hazának természeti megismertetését követelitek? De ez csak költséges utazások és vizsgálatok által, úgy nagy gyüjtemények és gazdag könyvtárak mellett lehetséges; s ha a magán igyekezet itt ott fedezett is fel újat, még a meghatározás esközei is hiányozván, külföldre kellett a fölfedezéseket küldeni meghatározás végett, s az ismeret elsőségét annak engedni át. Vegytani, physikai kisérleteket vártatok? hol itt azok a laboratoriumok, melyekben olyakat eszközölni lehetett? A külföldön az ide vágó intézetek élén álló férfiak nem csak tagjai az akademiáknak, s azokban terjesztik elő, s azok által tétetik közzé észleleteik és vizsgálataik eredményeit, hanem collegialis viszonyban élve akademiai társaikkal, műhelyeiket meg is nyitják előttök, s munkálódásaikat támogatják. Ki dicsekhetett eddig Pest falai közt ily pártolással? Miért nem láthatjuk e segéd intézetek főnökeit az akademikusok soraiban? Az akademia vétke-e, hogy az egyetem neki alig néhány tagot nyújthatott? S még a legkedvezőbb esetben is, hol a szükséges pénzforrások ily munkálódásokra, azok jutalmazására, azok közzétételére? S végre, ha e szakok nálunk nincsenek oly gazdagon és fényesen képviselve, mint egy akademiában kellene: a m. akademiáé-e a vétek? *Képezhet-e* ez természetvizsgálókat? *Alkalmazhat* és *jutalmazhat-e* ilyeket? Hány tanszék volt a hazában, hány intézet, hány gyár, hol azon közvállalatok, melyeknél a természetvizsgáló kört és életmódot lel? Csoda-e tehát, ha e szakok oly szűken és gyengén vannak a hazában ellátva kitünő férfiakkal? Melyik szak tehát az, melyben az akademia kevesebbet tett, mint ily mostoha körülmények közt tehetett?

És tehetett volna jóval többet, ha az első alapítók reménységei betelnek; ha a hazának (egykori) hatalmasai három főhercegnek, úgy a Széchenyiek, Telekiek, Batthyányiak és Károlyiaknak példáit követik; ha a megyék Torontál, ha a városok Buda és Fiume nyomaiba lépnek; vagy ha a nemzet országosan veszi ótalma alá az intézetet, akar alapítvány, akar budget utján! És ha azon sok ezerek, miket az akademia könyv-rakhelyébe fektetett, ismét visszatértek volna az akademiai pénztár forgalmába stb stb. De még ekkor is minden osztály számára nem lehet vala rögtön előteremteni a férfiakat s minden eszközöket: de a dolog megindúlt volna, a húsz éves

intézet most már úgy állana, hogy a jövendőnek nyugtaló önbizalommal tekinthetne eleibe, a múltban pedig legalább a tudomány*terjesztés* körül létesülhetett számos vállalatokra mutathatna! Így pedig, noha mind ezen segedelmek elmaradtak, a közvetítő viszonyok ki nem fejtettek, még a buzdító erkölcsi részvét is megtagadtatott: úton útfélen követelésekkel találkozunk, melyeket betölteni *lehetetlen* volt; gáncsokkal, melyek a történteknek is teljes nem-tudását vagy szándékos mellőzését tanusítják; insinuatiókkal oly lapokban, melyek sem hazafiúi elismeréssel, sem a közönség buzditásával, sem, a mennyire szerkesztőik az akademia tagjai, közremunkálással vagy csak jóakaratú tanácscsal sem igyekeztek soha az intézetet segíteni. Mind a mellett irodalmunk egykori történetirója, ki nem a jelen időszaki sajtónak soha nem a dologba ereszkedő, és csak érintő, csipkedő, elméncкedő nyilatkozataiból, hanem az akademia munkálkodásaiból fogja ezt megitélni; méltányolni fogja a mit tett, mert ez arányban áll azon tényezőkkel, mik rendelkezésére voltak.

Szinte polemiai irányt vett cikkelyünk: mert nem lehet az akademia viszonyait fejtegetni, a nélkül, hogy e folytonos ellenségeskedésekről ne emlékezzünk.

Ideje hogy feltételünkhöz képest már most a lefolyt 1850. évre vessünk egy pillantást, melynek tárgyalásai részben Muzeumunk hivatalos részében jelentek meg, a többiről a hirlapok hoztak félhivatalos jelentéseket.

II.

Közel egy évi szünet után, mely az ostromállapot következése volt, gróf Andrássy György másod elnök meghivására junius 10-dikén szokatlan számmal gyültek fel a helybeli tagok az akademiai terembe az intézet sorsáról értesülni. A roszakarók által szórt bal hírek be nem valósúltak: gr. Andrássy közbenjárására az ideigl. országfőnök, illetetlenül hagyván az akademia szerkezetét úgy, mint személyzetét, annak minden megszoritás nélküli tovább működését megengedte, az egy nagy gyülés tarthatása kivételével (milyennek tartása a bécsi akademiának sincsen még engedményezve). E megnyitó ülés pótolta a nagy gyülést, a mennyiben a titoknok mind az anyagi állapotokról, mind a megnyitást előzött munkálatokról, mind az 1848 és 49-ki tudományos működésekről tett tudósitásokat. Ezek e

olvasóink Muzeumunk hivatalos részében a maga idején vették *). Junius 17. már gr. Teleki József foglalta el az elnöki széket, s azóta folyvást vezérli az üléseket.

Az év végeig tíz összes és huszonegy osztályülésben *huszonnyolc tag ötvenhárom előadást* tartott.

A *nyelvtudományi osztály* munkálatai közöl főleg a hasonlító nyelvészet körülieket kell kiemelnünk. Különösen *Fogarasi János* a szóhasonlítás elveit fejtegette. A keleti nyelvek derék avatottja *Repicky János*, kinek neve csak azért nem ismeretes a legjelesb orientalistákéi között, mert magyar, és magyar nyelven dolgozza kiadót nem lelhető munkáit: a szanszkrit és perzsa nyelvek szókötési parallelismusát terjeszté elő, helyenként az indoeurópai nyelvosztály egyéb tagjaira, a scytha nyelvek közöl pedig a török és magyarra is levén tekintettel. *Bugát Pál*, ki már évek óta foglalkodik a finn és magyar nyelvet összevető munkálatokkal, párhuzamából némely újabb észrevételeket közlött, s jelenté egyszersmind, hogy Rewal szerint dolgozott finn-magyar hasonlító szótárát befejezte. Régi nyelvemlékeink ismerete több rendbeli közlések által gyarapodott. Eddig ismeretlen codex-töredékeket *Mátray Gábor* (Simor-cod.) és e sorok irója (Piry-hártya) mutattunk be és ismertettünk meg; a már ismertek közöl szinte Mátray a muzeumban levő nagyszombati codex, én a Margit-legenda történetéhez, járultunk újabb fejtegetések és adatokkal. Köz örömet és érdeket gerjesztett *Lugossy József* a testvérhazában támadt s elnyomatások után is mind maig, de csak titokban, fenlevő szombatosok (sabbathariusok) azon kétség kivül egyetlen irott emléke tudományos bő ismertetésével, mely nem rég a Jancsó-gyűjteménynyel jutott az akademia birtokába, s mely mind irodalmi, mind dogmatörténeti tekintetben egyike legnevezetesb kézirataink. Ezen előadás egyik gyöngye hivatalos közlönyünknek (l. ennek C—CXXXVIII. lapjain).

A *philosophiai és jogtudományi osztályok* egyesülve munkáltak. Ezekben *Wenzel Gusztáv*, ki első képviseli egyetemünknél a hasonlító jogtudományt, az akademiában is első értekezett e tudományról. *Horváth Cyrill*, *Purgstaller József*, *Szontagh Gusztáv* philosophiai, *Kállay Ferenc* bölcsészettörténeti, *Szász Károly*, *Csatskó Imre* törvénytudományi tárgyakat, *Hunfalvy Pál* Plato és Aristote-

*) A Hivatalos Közlöny I—VI. ll.

les társadalmi nézeteiket fejtegették. A hazai bölcsészet történetéhez *Szilasy János* Faludi Ferencnek, *Ilctényi János* Széchenyi Istvánnak a philosophia irányábani méltatásához járultak.

A *történeti osztályban* magyar őstörténeti kérdéseket *Jerney János* (parthusok), *Kállay Ferenc* (kozárok, sabirok), *Podhradczky József* (sabirok) tárgyaltak; az Árpád-korihoz *Czech János* (nádorok chronologiája) és *Podhradczky* (nádorok) szólottak; Jagellokori eseményeket világosított fel *Wenzel* (Frangepáni Kristóf fogsága; Verbőci velencei követsége); a török-kori történet egy új forrását *Repicky* nyitotta meg (Dsáfer névtelene). Nemzetünknek egy, *Gützlaff* chínai missionarius által szinte az akademiában támasztott új rokonsági kérdését *Jerney* és *Reguly Antal* fejtették meg. Ezekhez még némely kisebb történeti közlemények járultak Wenzel és Podhradczkytól; érdekes archaeologiai bemutatások és értekezések *Kiss Ferenc*től és *Érdy János*tól stb. Az egyik öszves ülésben *Szilágyi István* foglalta el az akademia teljes figyelmét egy műtörténeti tárgy (szigeti frescók) avatott kifejtésével.

A *mathematicai és természettudományi* osztályok is együtt müködtek: az elsőből *Győry Sándor* és *Vállas Antal*, emennek részéről természeti tárgyakról *Bugát* (dinnye) és *Petényi Salamon* (kakuk; rozsáspirók) értekeztek; *Nendtvich* eddig vizsgálatlan hazai kőszeneket ismertetett.

E lajstromból kitetszik, hogy az akademia kebelében a nyomott közhangulat és kedvcsüggedés dacára e fél évben is élénk tudományos mozgalom és nem sikeretlen munkásság uralkodott, mely által a tudomány több ágai új világosságot nyertek, söt némelyek fölfedezésekkel is gyarapultak, mint különösen az irodalomtörténet, a régiségtudomány, a hazai historia s a természettudományok. Azon felül az *ünnepies szónoklat* maradandó becsü müvekkel gyarapodott *Lugossy József* és *Pauler Tivador* által, kiknek emlékbeszédei, névszerint amazéi Hanák János és Kerekes Ferenc felett, ezé Frank Ignác felett, valamint a hallgatók előtt soká emlékezetesek lesznek, úgy irodalmunk e nemében valódi fénypontok maradnak.

Csak ezen érintésekből is alkalmasint meggyőződhetik kiki, mit kelljen oly nyilatkozásokról tartani, melyek *tétetlenséget*, *életjelhiányt* emlegetnek, melyek a drámai jutalom megszüntetését sínlvén ignorálják a folyamatban levő *tudományos* pályaügyet; s oly

hírt *koholnak* a szapora kamatfizetésekről, melynek célja elhitetni a közönséggel, hogy *a megakadt kifelé hatás* munkák kiadása által nem anyagi erőtlenségnek, hanem tán lelketlen indolentiának következése stb! Igen is: *e megakadt kifelé hatás* munkáltatás, utaztatás és nyomatások által valamint eddig a példabeszédes magyar fizetői pontatlanságnak, úgy most a súlyos időnek tulajdonítandó: oly körülmény, melynek orvoslása az akademia körén kivül fekszik. Ím! *e* bajon segítsen bizonyos lapok negélyzett hazafisága: segítsen intés, buzdítás, s az ügy főbenjáró fontosságának hirdetése által: élc, piszkolás, koholmányok és rágalom nem fogják soha szerencsésb fejlődését eszközölni.

PLÁTÓNI KÖZTÁRSASÁG.

HUNFALVY PÁLTÓL.

(Vége.)

XVII. E hosszú kitérés után Szókratesz ismét ott veszi fel a beszéd fonalát, hol elhagyta volt, midőn a négy rosz állam-szerkezetet és lelkületet elő kezdte adni.

A négy rosz szerkezetnek külön külön neve van. Az első az, mely Krétában és Lakedaimónban találtatik; utána jő a másod helyen dicsért *kevesdurság* (oligarchia), mely teli van bajjal; attól különbözik s rendre követi a *népurság* (democratia); végre a vegyületlen *zsarnokság* (tyrannis) a negyedik és végső állami nyavalya. — Minők az állami szerkezetek, olyanok szükségkép az emberek lelkületei is: *mert az állami rend nem szerkezik cserfákból, vagy kősziklákból*, *hanem az államokban uralkodó erkölcsökből.* Ezek szerint a léleknek is öt idoma vagy szerkezete van. Azt, mely a *jobbág-ursággal* (aristocratia) egyezik meg, már előadtuk, s ez a jó és derék embernek lelkülete; a többi mind roszabb, úgymint a *dicsvágyó*, mely a lakedaimóni alkotmányhoz hasonlít, azután a *kevesdurias*, *népurias* és *zsarnoki* lelkület. Ez utolsó, mint legigazságtalanabb, teljes ellentétben áll a legigazságosabbal; ezen látjuk meg, vajjon a teljes igazságtalanság boldog-e vagy boldogtalan?

Az állami erkölcsöket, azaz, szerkezeteket, mindig előre bocsátván, úgy rajzoljuk az egyedi erkölcsöket is.

XVIII. Tudni kell előbb, hogy *minden szerkezeti változás a hatalomban levők meghasonlásából ered:* mert míg ezek, bármi kis számban legyenek is, egymással egyeznek, addig megmozdíthatlanok. De miként tud a mi államunk is változni? miként lehet ott is szakadás az igazgatók és segédek vagy vitézek között? A muzákat híjuk-e fel, mint Homérosz teszi, hogy mondanák meg, honnan ered abban is a meghasonlás? — Minden a mi van, betöltvén nagyobb kisebb körét,a mint hosszabb vagy rövidebb életü, elromlik; a mi államunkban is a bölcsek erkölcsei aligha meg nem ereszkednek, s lesznek majd fiaik, mikor nem kellett volna, s támadand hiányos nemzedék. Ez az apák helyébe jutván, s a zenészetből és testgyakorlásból valamit elengedvén, mindjárt réz és vas vegyülend az arany és ezüst közé. Annálfogva meghasonlás lesz a lélekben, mert a réz és vas föld felé, az arany és ezüst az erény és a régi alkotmány felé vonzanak. Az igazgatók majd úgy csilapítják a harcot, hogy a földet és lakokat magános tulajdonúl elosztják; miáltal az előbbi védettek, szabadok, barátok, élelmezők most zsellérek és szolgák lesznek. Így ered a *birtok-urság* (timocratia), mely közepett van a nemes és kevesdurság közt, minő a lakédaimóni és krétai alkotmány.

S ez már miként intézkedik? nemde, hol a jobbági-, hol a kevesdurságot utánozza, hol sajátlag is müködik? A hivatalosok tiszteletében, a vitézek visszatartásában a földmívelés, a kézmívesség és kereskedéstől, továbbá, köz étkezésben, testi és hadi gyakorlásban: mind ebben a jobbági urságot utánozza. Sajátjai lesznek: *félelem*, hogy bölcsek ne jussanak hivatalba, valamint nincsenek is már egyszerű tiszta bölcseik; *az*, hogy inkább háborúra termett férfiakba bízik; hogy *szolgákat*, kik hadi dolgokban és találmányokban kitünnek, becsűl; végre, hogy *háborút mindig visel.* Abban pedig, hogy lakosai a gazdagságot szeretik; a kincseket rejtekben mohón tisztelik; házaikat körülfalazzák, miszerint bennök kicsapongva élhessenek, — a kevesd-urságot utánozza: azonkivül mások vagyonait megkívánják; mint atyja elől szökött fiú, úgy ők is, a törvényt, melyben nem meggyőződés, hanem erőszak által neveltettek, eldobván, titokban gyönyöreiket élvezik, mert az igaz muzát, az értelmet és bölcseséget elhanyagolták, s inkább testgyakorlást, mint zenészetet üztek.

Minő lesz ez alkotmány szerinti ember? Magára tartó, kissé nyers, tanulmányt szerető, de nem szónok; némely szolgák iránt kemény, de azokat nem megvető, mert mívelt ember; szabadok iránt szelid, igazgatók iránt engedelmes; dicsvágyó, nem uralkodás, hanem hadi jelesség által akarván kitünni; testét gyakorolni és vadászni szerető; míg fiatal a pénzt megveti, utóbb megszereti, mert a pénzszomj benne van, s az erényre nem egyenest tart, *elvesztvén a legjobb őrt a zenészet által*, *mívelt értelmet*, *mely az erénynek egyetlen megtartója*,—ilyen a dicsvágyó, ki a birtok-urságnak képe. Lelkülete pedig alkalmasint így fejlődik: Jó atyának, ki roszúl szervezett államban él, s azért hivatalt, kitünést, pert kerül, mert inkább akar veszteni, mint bajlódni, — annak fia van. Ez gyakran hallja anyját panaszkodni, hogy a többi nők közt lenézetik, mert férje hivatalt nem visel, hogy ez nem gondol vagyonával, egykedvüen türi a rágalmat, egyedül magára fordít figyelmet, őt az anyját pedig elhanyagolja, s több ilyet, minőket asszonyok beszélni szoktak. Anyján kivül a jobbféle házi szolgák is szólingatják őt, hogyha majd ember lesz, jobban viselje magát, mint az atyja, ki mindent eltűr. Ha kimegyen a házból, szint ilyeneket hall és lát. Ellenben atyjától mindenben az ellenkezőt hallván, erre is arra is huzódik, míg középen meg nem állapodik, s magát a dicsvágynak nem engedi által. Így lesz a dicsvágyó ember.

XIX. A birtok-urságból *kevesdurság* ered. Mindenkinek vagyona segíti az alkotmány elromlását. Az emberek előbb kiadásokat gondolnak ki, melyekre a törvényeket reá magyarázzák, midőn a régi erkölcsöket megvetik: ezt egyik a másiktól látván, sokan indulnak ez útra s pénzkeresetre adják magokat. De minél inkább tisztelik a pénzt, annál inkább megvetik az erényt, tehát köztök csak a gazdag becsültetik, a szegény pedig megvettetik. Azután törvényt alkotnak, miszerint a gazdagság határozza meg az országlást, s hivatalba ne jusson senki, mint az, ki nagy vagyont bír. Így támad a kevesdurság.

Hibái leginkább ezek: Elve olyan, mintha hajónak kormányzását nem legügyesebb kormányosnak, hanem pénzesnek adnák által; tehát mit sokkal kisebb dologban tenni senki nem akar, azt az államban teszik. Azután kevesdurságban nem egy, hanem két állam van, a gazdagok és szegények; ezek amazok vesztét minduntalan keresik. Továbbá, mit eleitől fogva mindig roszallottunk, abban a

sokügyüség is divatozik, mert ugyanazok földmívelők, kereskedők és vitézek is. Legnagyobb hibája pedig ez, hogy a jószág-eladást megengedi, mi által okvetlen elszegényednek a gazdagok, kik azután már senem vitézek, senem kézmívesek, hanem *pórszegények*. De a gazdag addig sem tevé igazán részét az alkotmánynak, míg vagyonát el nem költötte is, mert nem volt igazgató, nem segéd vagy vitéz, hanem csak emésztő, vagyis *here*, a méhrajnak, mely állam, betegsége: csakhogy a méheknél levő szárnyas heréket az isten fulánk nélkül teremtette; de a kétlábú herék csak részben fulánk nélküliek, részben fulánkosak, mert ők vagy koldusok vagy gonosztevők. Ím bajai a kevesdurságnak.

Lássuk mint fejlik és minő a kevesdurias lelkület — Ama dicsvágyó embernek is fia van, ki látván, hogy atyja, midőn vezérséget vagy egyéb nagy hivatalt viselt, mint kőszirtekbe úgy ütközött sokba, s a rágalmazók által üldöztetve vagy halált vagy jószágvesztést szenvedett, tehát lelkében a dicsvágyat kiveti székéből, s magát megalázván, dolgozik és zsugorgat, mert szegény, hogy pénzhez juthasson. Az ürült székbe a kincsszomjat teszi, s a pénzkedvellést legfőbbnek becsüli; ellenben az értelmet és szívet itt ott földön hevertetvén, amazt csak arra használja, hogy nézze miből lehet sokat csinálni; a szívnek pedig meghagyja, hogy egyebet ne csudáljon, mint gazdagságot, s másban ne gyönyörködjék, mint vagyonbirtoklásban. Így lesz a dicsvágyóból fösvény, ki a kevesdursághoz hasonlít. Minthogy szükséget kielégítő vágyainál minden egyebet, mint hiábavalót, elhanyagol s megvet, minthogy a vakot, a pénzszomjat, vezérré teszi: azért felnőnek benne a here kivánságai, melyeket ő visszatartóztat ugyan, midőn büntetéstől fél, de hol a máséhoz különben férhet, ott mindjárt kimutatja here természetét. Tehát világos, hogy ő belső ellenmondás nélkül nincsen, s hogy csak *kivánság győz kivánságot*. S bár illendőbb magaviseletű, mint sok: mégis a magával egyező és öszhangzó lélek erénye távol van őtőle.

XX. Következik a népurság és népurias lelkület vizsgálása. Népurságra változik a kevesdurság azon jónak, melyet céloz, tulsága által. A kevesdurak, kik kincseik által jutottak az igazgatásba, a tékozló ifjakat törvénynyel fékezni azért mulasztják el, hogy birtokaikat megvehessék. Nehéz gazdagságot és józanságot egyaránt szeretni: kevesdurságban hát ezt elhanyagolják, s azt türik, hogy fe-

gyetlenség által az emberek elszegényednek. Ezek már fulánkosan és fegyveresen becstelenségben ülnek, a gazdagok vesztét forralván, s ujítást esengvén. A pénzesek vagyonra szegzett szemeikkel nem látják ezt, s rendre kizsákmányolnak mindent, ki magát alájok ereszti. S valamint az uralkodók azon törvényt, mely a fegyetlen elszegényedést gátolná, mellőzik, úgy a másikat sem sürgetik, mely az erényre szorítaná az embereket. Ez által történik, hogy míg az uralkodók roszakarattal eltelni engedik az alattvalókat, addig magok és övéik puhaságban és fényüzésben leledzenek. Valahányszor ez árnyékban hizottak gyülésben vagy táborban napbarnította szegény soványok mellé jutnak, bizonyosan megvetetnek ezek által. S mint beteges test kivülről kis csapástól, néha a nélkül is, lesujtatik: úgy bomlik olyan állam elégedetlen részéhez csatlakozó külszövetség által, néha ily szövetség nélkül is. A szegények felülkerekednek, s lesz *népurság* a kevesdurságból.

S az miként fog intézkedni? Szabad abban a lakosság, szabadsággal teli az alkotmány; kiki úgy rendezi életét, a mint kedve tartja. Ezért abban legnagyobb különbféleség van, s mivel felette tarka, igen szép, sőt legszebb is sokak előtt, mert gyermekek és asszonyok a tarkát szeretik legjobban. Nincs kényszerüség hivatalt viselni, ha ki azt nem akarja, vagy szót fogadni, ha nem tetszik, vagy háborúba menni, avagy békében lenni másokkal, hanem ezt is azt is kiki akkor teszi, mikor tetszik. A halálra vagy számkivetésre itéltek azt fel sem veszik, hanem mint hősök úgy járnak a közönségben. Azután mi dicső annak elnézése is — mit pedig államunk alkotásában leginkább sürgettünk, hogy senki ne jusson az országlásba, ki előbb nagyon és kellőn rá nem készült — mondom, mi dicső ezen apró-sággal való felhagyás, hogy kiki, bármilyen foglalatosságból jő is, alkalmatos az uralkodásra, csak a tömegnek tessék! Nemde tarka, fejetlen és kedves ez alkotmány, mely egyenlőnek, egyenlőtlennek egyenlőséget oszt!

Lássuk a népurias lelkületet, s legelőbb azt, miként származik.

A fösvény kevesdurias embernek fia van: ő csak szükséget kielégítő vágyat ismert, a többit, mint hiábavalót elfojtotta. De fia, ezen nézetben neveltetvén s miveltség nélkül maradván, mihelyt a herék mézéből ízlel, s azokkal társalog, kik minden gyönyörnek hódolnak, népurságivá lesz. Mert valamint az állam úgy változik el, hogy egyik részének kivülről hasonnemű segítsége jő, azonkép az

az ifjú is változik, ha némely kivánságai kivülről nyernek biztatást. Atyja és rokonai figyelmessé teszik és roszalják viseletét; de ez által meghasonlást okoznak benne, mire a kevesdurias lelkület helyébe a népurias jut. Eleinte némely kivánságai elfojtatnak, mások kiüzetnek, mert még bizonyos szemérem és illem megmaradt az ifjúnak lelkében. De majd keletkeznek rokon kivánságok, minthogy roszúl van nevelve, s ezek a többiekkel társulván, végre elfoglalják a lélek várát, melyet szép igyekezetektől és igaz tudománytól üresnek találnak. E helyett hazudság, hizelgés, álvélemény emelkednek fel; s ha valaki atyja házából segitségére akarna is menni a fösvény természetnek, azok becsapják előtte a kaput, tisztes férfiak izenő követségét el nem fogadják, hanem mindent legyőzvén, a szemérmet együgyűségnek híják s gyalázatosan kivetik, a mérsékletet gyávaságnak nevezik, s lábbal tapodják, a józan költekezést vadságnak és fukarságnak adják ki. Úgy azután megkoszorúzzák a fejetlenséget, elvetemülést, nagy szemtelenséget és tékozlást, ezt nagyszerűségnek, a szemtelenséget férfiasságnak, az elvetemülést míveltségnek, a fejetlenséget pedig szabadságnak nevezvén. Ennélfogva az ifjú minden kivánságnak enged, mindent tesz, mindent becsül; egyszer dorbézol, kurjongat, másszor ismét vizet iszik és soványúl él; ismét néha gyakorlódik, néha semmit sem tesz; szóval, mindent mindenképen tesz. Ő igazán egyenlőséget tartó népurias lelkület.

XXI. Hátra van még a legszebb alkotmány és legszebb lelkület. A zsarnokság fejlődik a népurságból, mint ez a kevesdurságból, a célzott jónak tulsága által. Népurságban a szabadság uralkodik; miért is mondják, hogy szabad természetünek csak népurságban érdemes élni. Tehát a népursági állam, szabadság-szomjan a mint van, ha igazgatói rosz töltegetők, s kelleténél többet adnak a tiszta vegyületlen szabadságból inni, hamar megrészegszik. Már ekkor azt, ki a népnek nem akar annyit adni, mennyit az inni kiván, kevesduriasnak szidják; s ha volna, ki szót fogadni kész, azt szolgalelkűnek tartják s elnyomják. A telhetlen szabadság mindenüvé terjed, még az állatokra is ragad. Az atya egyenlő a fiával, mert fél tőle, a fiú egyenlő az atyjával, mert megveti; a tanító tart a tanítványtól, s ez fel sem veszi azt; szóval, az ifjak mindenben hasonlítnak az öregekhez, ezek az ifjak közé vegyülnek s velek nyájaskodnak. Egyenlőség van férj és nő, úr és szolga között, s a példabeszéd szerint, milyen az úr olyan az ebe is. Mind ezt összefoglal-

ván oly gyengévé lesz a hazafiak lelke, hogy mindenre haragszik, ki bár minő engedelmességet kiván, s hogy neki sem írott, sem iratlan törvény nem kell.

Azonban a mely betegség a kevesdurságot, ugyanaz rontja el a népurságot is. *Az igen sok mindig romlásra vezet, időben, fűben, növényben, állati testben és államban*: így a felette nagy szabadság legnehezebb szolgaságba megyen által. Az említett betegség pedig nem más, mint a heverő pazar sokaság, melyet fullánkos és fullánktalan herékkel hasonlítottunk össze. Államban ez az epe, melyet minél előbb ki kell takarítani, különben ő vesz el.

Népursági államban háromféle osztály van; az egyik a kevesdurságban is találtatik, csakhogy abban az országlásból ki van rekesztve, itt meg ő országol. Legcselekvőbbje szól és tesz, a többi körülfogja a szónokszéket s nem hagy mást szólani. A második osztály mindenütt kiválik a tömegből, mert rendes létére leginkább meggazdagszik, kikből azért a herék legtöbb mézet nyomhatnak ki. A dolgozó és magának élő nép a harmadik osztály, mely a nagyszám, s ha öszvetart, leghatalmasabb. De nem szeret gyülésezni, ha nem részesül a kinyomott mézben: azért részesítik benne az elöljárók, kik egyre fosztogatják a gazdagokat. Ezek már látván, hogy a nép a rágalmazókra hallgat, kik őket minden ürügy alatt vádolgatják, kényszerülve a kevesdursághoz szítanak. Így feladások és perek folyvást keletkeznek. De a nép mindig egyet szeret nagygyá tenni, ki hamar zsarnokká lesz, mihelyt vért ízlelt. Ez most a gazdagokat üldözi, s elveszti, ha nekik nem sikerül őt megsemmíteni. S mit a zsarnokok mindig szoktak tenni, ő is őrizetet választ magának a népből, s megerősíti hatalmát.

Államnak, melyben ez történt, minő boldogsága van? A zsarnok eleinte minden iránt nyájas, sokat igér egyeseknek és országúl tenni; adósságoktól szabadít, földeket kioszt. De ámbár a külellenséget vagy legyőzte, vagy vele megbékült, mind a mellett háborút keres, hogy a nép folyvást vezérre szorúljon, s hadi költségektől magához ne jöjön. Kiket szabadon gondolkozóknak és elleneinek tud, azokat az ellenség eleibe rendeli, hogy veszszenek. De az által gyülöletessé lesz. Kik őt hatalomban emelték, ha tehetősök, ellene mernek szólani. Most ezeket is irtania kell. Nemde különös boldogságban él a zsarnok, kénytelen levén vagy roszakkal, azoktól is gyülölve élni, vagy nem élni! S minél inkább gyülöltetik, annál több

őrizetre szorúl, melyet majd idegen gaz népből és szolgákból állít össze. A honi nép pedig, mely a zsarnokot nevelte, kénytelen őt és zsoldosait kitartani. — A zsarnok tehát hasonlít azon emberhez, kiben csak egy kivánság uralkodik, s kit őrjültnek mondunk.

Miként válik már a népurias lelkület zsarnokivá, s boldog-e vagy boldogtalan? A kivánságok közt illetlenek és gonoszak is vannak, melyek ha törvények s jobbféle kivánságok által az értelem segítségével féken tartatnak, csak az ember álmában mernek gonoszkodni, mikor is nincs ocsmányság, melyre ne vetemednének. Az egészséges, magát biró ember sem nélkülözés, sem tulságos kielégítés által nem ingerli azokat, indulatját is csilapítja; azért kevesbbé háborgattatik különös álmak által. Ezzel, úgymond Szókratész, azt akarom jelenteni, hogy mérséklett emberben is vannak illetlen és gonosz kivánságok.

A népurias ember már fösvény atyjától neveltetvén, ki csak a haszonra néző kivánságokat becsülte, az élet szépségére tartozókat pedig mind megvetette, ifjú korában olyanokkal kerül össze, kik rosz kivánságaiktól ragadtatnak. Meg kezdi azért atyja fösvénységét és keménységét gyülölni, de jobb természete mégis visszatartja a kicsapongástól, s így közepett maradván, népúrias lelkülete lesz. Azután neki is fia van. Ez úgy járván mint atyja, de jó természet már nem levén benne, mindjárt elragadtatik. Atyja és rokonai a középszerü kivánságokat támogatják ugyan benne; de társai a kicsapongásra intik, s ha őt másként nem keríthetik, valami szerelmet gerjesztenek benne, mely mint nagy here, a rosz kivánságok vezére lesz. Ezek úntalan körülzúgják a herét, s beléje oltják a vágy fullánkját, hogy minden kivánságot, mely nem rút, kiöljön, s a józanságot egészen kiűzze. Így támad a zsarnoki lelkület, mely őrültségében nem csak embereken, hanem isteneken is gondol uralkodhatni.

Miként él az ilyen ember? Vígadoz, vendégeskedik, mert a benne lakó szerelem kormányoz; ámde új kivánságok mindig csiráznak ki, melyek mind sokat költenek. Előbb hát maga vagyonát tékozolja, azután kölcsönöket szed; ha ebből is kifogyott, s a benne fészkelő kivánságok éhségtől ordítanak, lopni kezd. De az utóbb csirázott kivánságok mind követelőbbek: azért szülei vagyonát, söt életét sem kiméli, s mindent, mit a gonosz kivánságok egyedül álomban mertek tenni, azt most éber állapotjában követik el. Már ő, ha szerét ejtheti, hazája ellen is törekszik, s míg gyenge, rabol, egy-

házakba tör, embereket lop; ha pedig a nép esztelensége által segíttetik, magát a hont kezdi zsarolni. De neki most egész életében nincs barátja, mert másoknak vagy zsarnoka vagy szolgája. Legnyomorúltabb ember ő, mert kivánságainak szolgája; mert azokat, ki nem elégíthetvén szegény is; mert teli van rettegéssel, szóval, hasonlít az államhoz, melyben ő mint zsarnok kegyetlenkedik. Látjuk, hogy az erénynyel vagy gonoszsággal a boldogság vagy boldogtalanság is jár. De minthogy valaki azt mondta előbb, hogy az volna legboldogabb ember, ki legnagyobb igazságtalankodásai ellenére igazságosnak látszanék, mert legtöbb hasznot húzna magaviseletéből, nézzük képben a valóságot.

Képzeljünk szörnyet, melyen mindenféle ragadozó és szelíd állatok fejei vannak, s mely hol egyiket, hol másikat nyújthatja ki, sőt el is cserélheti egymással. Ezen szörnyet képzeljük oroszlánnal és emberrel összenőttnek, s vonjunk rájok emberi alakot, hogy egy nagy embert lássunk belőlök. A szörny hasonlít a kivánsághoz, az oroszlán az indulathoz, az ember az értelemhez. A ki állítja, hogy az igazságtalanság jó, s az igazság rosz, annyit mond mintegy, hogy a szörnyet és az oroszlánt nevelni és ápolni, az embert pedig éheztetni és gyengíteni kell, mert jó volna, ha a vad állatok kéjeiket kitölthetnék, egymással birkózva, együtt pedig az embert marhatnák és megölhetnék. Ellenben, ki az igazságot mondja jónak, ez azt állítja, hogy a szörnyhöz és oroszlányhoz zárt embert segíteni kell, miszerint ő uralkodhassék, s az oroszlány segitségégével azon szörnyet szelídíthesse, vad fejeit elnyomhassa, szelíd fejeit pedig ápolhassa, s miszerint a két állat közt e versenygést lecsilapítsa, s békés boldog életet élhessen.

XXII. Ím vázlata Plátón képzelt államának, melyet ő *Kallipolisznak* (Szépváros) nevez, s azért mi *eszményi államnak* nevezhetünk. — Szókratésznek a magzatokat illető egyik rendeletét így adtuk elő: „A mely gyermekek nem törvényes házasságból s nem törvényes időben születtek, azok mint korcsok, ne kevertessenek a többiek közé, hogy a jó faj ne romoljon“. (11.) Plátón *titkos* helyet említ, hová azon gyermekeket „el kellene dugni.“ Ezt sokan ugy vették, mintha Plátón azok megöletését értette volna. De *Timaiosz* nevű beszélgetésében világosan mondja, hogy a korcs gyermekeket titkon más *városba* kell vinni, s ha megnőttek, közölök a jeleseket vissza-

hozni, s helyökbe azokat tenni, kik nálok elromoltak. E *más város* alatt csak a földmívelő és müiparos osztályt értette, melyből a jó ifjak a vitézek osztályába helyezendők.

De Plátón a földmívelő és müiparos osztály rendezéséről nem szól semmit az egész beszélgetésben. Ezt mintha későbbi munkájában „a törvényekről" kipótolta volna; mert ebben a bölcselők országlásáról, a nők és vagyon közösségéről nem beszél, annál többet a tisztségekről és nevelésről.

Ki az ujabb időben feltünedező betegségeit minden nyugateurópai államnak érzi, s az ajánlkozó gyógyszernek csak hírét is hallotta, talán így kiált fel: íme, Plátón hellén communista! Így szükségessé válik tudni azon előzményeket, melyek Plátónt eszményi államа képzelésére bírhatták; s azt, mint fogadta eszméjét a hellén tudomány. Mi tehát, az elsőt illetve, néhány körülményre mintegy újjal mutatunk (mert kielégítő előadás a hellén tudományos, társadalmi és állami életnek egész tárgyalását követelné); a másikat Arisztotelész birálatával adjuk elő, melyet Politikája második könyvének elején találunk.

XXIII. Melyekre rá akarunk mutatni, azon körülmények következők:

Első: *minden hellén államnak szerkezeti alapja, mely is városi község*, s ha ebből nem fejlett ki, oda irányúlt, mikor rendeztetni kezdett. A görög nyelvben nincs is szó, mely e fogalmat: *ország* vagy *állam* jelentené: *πόλις* tesz városi és országi községet, vagyis államot. Innen Arisztotelész értelmezése, hogy a *πόλις* legalább hely közössége. Azon alapeszméből sokkal szorosabb egység származott, elméletben és gyakorlatban, mintsem ország eszméje származtathat. Képzeljünk most hellén városi községet, melynek jogosított tagjai a tanácskozást, hivatalkodást és hadakozást fő kötelességeiknek tartják, s kik nem csak rabszolgákon, hanem alávetett vidéken vagy tartományon is uralkodnak, s érezni fogjuk, miként előttök a közös birtoklás erénynek, az elválló külön birtoklás inkább önzésnek látszhatott. Község eszméjéhez sokkal közelebb áll a vagyon közössége, mint ország eszméjéhez.

Második: *a nőnem viszonya a férfinemhez, s a családi élet mivolta.* E kettő szorosan egybe függ. A nőnem természet szerinti állásában gyökerezik a kellő és igaz családi élet: mindkét ellenkező tulság feloszlatja annak bensőségét, s a községben ösztönzi az em-

bereket pótlást keresni. Mert hol a nő azon alárendelt viszonyban van a családi úrhoz, melyben a hellén nemzetnél volt, ott a nő és a nevelés vajmi hamar község tárgyává lesz, honnan a nő- és gyermek-közösség nem látszik távul lenni; s hol a nő nem személyi méltóság hanem munka szerinti egyenlőségben áll a férfinemmel, melyet Plátón képzelt, s melyet nemcsak Francia hanem más országok nagy városaiban az asszonyok felszabaditói céloznak, hol is a benső családi élet szintúgy megereszkedett, mint a hellén községben, s hol a nő annak közösségében, melynek kizárósága teszi erkölcsi méltóságát, keresi s gondolja feltalálni jogainak érvényét: ott is az átmenet nő- és gyermek-közösségre nem látszik nagynak.

Harmadik az, hogy a hellén községi államokban a perzsa háború után legmérgesebb pártviszályok emésztették fel a nép országlati erejét. A fejlettséggel mind inkább éreztette magát a községi alap szűkvolta, s az állam érdekei mindinkább személyes jogélvezeteivé váltak. A bölcselők gyógyszert a szinte elviselhetlen baj ellen abban kerestek volna, hogy a községi életet családi életté változtassák, melyben az igazgatók mint családi apák fognának intézkedni. A munkafelosztás elve szerint az emberben csak község tagját nézték, tehát külső viszonynak áldozták fel belső személyiségét.

Negyedik a példák, melyek gyakorlatot mutattak fel a bölcsejőnek. Kréta és Spárta híresek valának. Öregek tanácsa, vitéz hadakozó nemzet, az ingatlan birtok lekötése, az ingónak némi közös használata, köz étkezés, közös nyilvános nevelés: úgy látszott, ha ez intézetek nem azt eredeztették, mit a bölcselő várt, oka egyedül az emberekben fekszik, kiket jobban lehet nevelni. A *dór* nemzet mindenütt élt hasonló intézetek alatt: az athénei bölcs talán azt gondolta, ha ilyen intézetekhez dór nyerseség helyett attikai muza lárul, az emberek társadalmi és állami élete legtökélyesb lesz.

Végre Plátón nem csak Minósz és Lükurgosz példáit látta, hanem egy kitünő bölcsnek, *Pütágorasz*nak eljárását is, kit az egész ókor prófétának tisztelt. *Cicero* szerint (De republ. II., 15.) ő a 62. Olümpiásban érkezett Italiába vagy Nagygörögországba, mint tartják, hosszú utazásai után honából, Szamoszból, azért költözvén ki, mivel benne Polükratész kényuralmat üzött. *Krotón*ban az előkelő vagyonos ifjúságot annyira megnyerte bölcselete által, hogy nem csak ott hanem több városban is bölcselők országlását állathatott fel. *Diogenész Laertiosz* szerint (Püthag. 3.) a háromszáz ember oly jelesen

vitte a köz ügyet, hogy az országlat szinte legjobbnak látszott. A beavatott felek vagyon-közösséget és szigorú életet tartottak magok közt; ők, mint *Jamblichosz* mondja, istenek gyanánt tiszteltettek, a többi emberek mint állatok olyan jól engedelmeskedtek. Általában azt hitte az ókor, hogy Püthagorasz mondta ki első: barátok mindene közös; külön birtokot nem kell senkinek bírnia; s hogy tőle kölcsönözte volna Plátón azt, hogy a bölcsek uralkodjanak, a nők egyenlők a férfiakkal, s a vagyon közös legyen.

A püthagoraszi országlatról ki nem emlékezik a paraguayi országlatra, melyet ott vademberek felett jézsuiták rendeztek. Ők voltak a bölcs igazgatók, a nép a boldog engedelmeskedők; s jóllehet ők nem jártak is úgy, mint a püthagorasz-bölcsek, kiket utóbb az ellenök fellázadt nép megölt, mindamellett nem az az emberi nem rendeltetése, hogy állati boldogságban éljen!

XXIV. Miként fogadta Plátón eszméjét a hellén tudomány? Erre *Arisztotelésznek* felőle elmondott birálatával felelünk. Arisztotelész így szól idézett helyen:

„Miután szándékunk az államot vizsgálva nézni, miféle államban szeretnének leginkább élni azok, kik ohajtás szerint választhatnának; kell részint azon alkotmányokat tekinteni, melyeket jobbaknak tartanak, részint az elmélet által kigondoltakat is, hogy feltünjék, mi jó és helyes azokban, s ha velek be nem érhetve más egyebet keresnénk, az hiú bölcselkedésnek ne látszassék. De kezdjük a vizsgálat elején.

Állami községben vagy *minden* vagy *semmi*, vagy csak *némi* közös minden hazafival. Hogy ők semmit közösen ne bírjanak, teljes lehetlen, miután az állam *egyesület*, s legalább azon hely közös, melyen az állam elterjed. De más az, lehet-e minden közös, mit talán közösen bírhatni; lehet-e, mint Plátón államában, közösség nők, gyermekek és birtokra nézve? vagy jobb-e így, a mint most van?"

Sok nehézséggel jár, ugymond Arisztotelész, a nők közössége; azonfelül sem nem szükséges azért, miért azt Szókratész be akarja hozni, sem azon cél nem lehetséges, melyet el akar érni. Mert mivel a nők egyenlők volnának a férfiakkal, abból még nem foly, hogy közösek legyenek. S az állam egysége, melyet Szókratész az által el akarna érni, lehetetlen. Ugyanis az állam sokaság, melyet ha nagyon akarunk egységre szorítani, családdá lenne; a család pedig ez úton egyes emberré szoríttatnék. Így, ha lehetséges volna is azon

egység, nem szabad kivánni, mivel az államot megsemmítené: azért nem is állhat benne az államnak legfőbb java, mivel az, mi valaminek java, nem teszi azt semmivé. De az állam nem csak sokaság, hanem egyszersmind faj szerint különbözőkből is áll; innen az nem *szövetség*, mint a melyet egyenlők tesznek, nem is *nép*, mely úgy él, mint az arkádiak. Mert kikből (léteges) *egy* akar lenni, azok különböznek egymástól *). Államot a forbátlat (viszonzás) egyenlősége tart fenn, mely viszonzás szabadok és egyenlők közt van meg. Igaz, jobb volna, ha mindig ugyanazok viselnének hivatalt, mert a hivatal váltakozása olyasféle, mint ha vargák és ácsok felváltanák a mívességet: ámde, hol az természetnél fogva nem lehet, ott akar jó akar rosz a hivatalkodás, az egyenlők felváltva viseljék. Azután az állam egységét azért sem kell oly szorosan venni, mivel inkább az önelégséges mint az egységes választandó: úgyde az egyesnél önelégségesebb a család, a családnál meg önelégségesebb a város és állam.

Továbbá nem látni által, mi jó volna abban, ha mindnyájan minden nőt és minden gyermeket magokénak mondanának. Ellenben az bizonyos, hogy az ember legkevesebb gonddal van az iránt, mi lehető soké; de azt ápoljuk, mi a magunké. Azt sem lehetne nagyon elérni, hogy senki a maga gyermekét ne ismerje, mert a hasonlítás ismertetné egymásra a szülőket és gyermekeket; valamint Libüában történni szokott, hol a nők közösek, mint mondják, s a gyermekeket hasonlatosság szerint osztják el. Végre ne gondoljuk, hogy a kölcsönös szeretet valami nagy volna, ha mindnyájan atyák, testvérek, fiak volnának: söt igen hitvány lenne s úgy enyésznék el, mint csepp édesség sok vízbe vegyítve. Mert kettő az, mi leginkább bírja az embereket gondoskodásra és szeretetre, a *saját* és a *kedves*; ezek pedig nem volnának meg olyan rendezett államban. Ez legyen a nő- és gyermek-közösségről mondva.

Lássuk most, miként rendezzék a birtokot, kik legjobb országlást óhajtanak. Birtok-közösség lehet nők és gyermekek közössége nélkül is; a kérdés tehát így is állhat: a nélkül, hogy a nők és gyermekek közösek, vajjon közös legyen-e a birtok vagy ne?

Lehet a földbirtok különös, s a termés közös, mit némely nép gyakorol; lehet a földbirtok és annak mívelése közös, de a termés

*) Arisztotelesz szerint: nem csupa varga, vagy csupa orvos stb tesz államot hanem varga, orvos, földmíves stb, s ezeket a *viszonzás* tartja össze.

külön használat végett elosztatik, mit szintén gyakorol némely nép; lehet végre mind birtok, mind termés közös. — Hol mások mívelik a földet s mások birják ezt, ott könnyű volna a közösség; de hol a birtokosok magok mívelik meg, ott ez nagy bajjal volna összekötve. Mert az emberek dolgozásra és emésztésre nem egyenlők levén, sokféle vád keletkeznék a többet dolgozók és kevesebbet emésztők közt, s megfordítva. Egyáltalában pedig nehéz a közösség a mindennapi kelletre nézve, mit leginkább az együttutazók éreznek, s mindnyájan, kik legtöbbet azokkal veszekszünk, kik körültünk felszolgálnak. A közös birtoklás tehát felette sok nehézséggel járna. Ellenben úgy levén a birtok, mint eddig van, csak helyes törvények által jól rendeztessék, mind a közösségnek mind a különségnek jó oldalait egyesítheti magában: mert *valamennyire közös, egészben pedig elkülönített* legyen. Mívelésre és gondviselésre nézve az elkülönítés szükséges, mert kiki a magáéra legjobban vigyáz: helyes használás tekintetében némileg közös legyen, a példabeszéd szerint, hogy barátok közt minden közös.

Azt se feledjük, hogy a saját birtok kimondhatlanúl kedves: már hiába nem szereti magát az ember, az bizonyosan természetes. Az önzést méltán kárhoztatjuk; de az önszeretet nem önzés, hanem a tulságos önszeretet az. Ezenkivül igen kedves dolog, ha barátnak, idegennek vagy társnak segíthetünk vagy örömet tehetünk: ez is a birtok-különségtől származik. Ki az államot annyira egyessé tenné, hogy a birtok különsége megszünnék, az megfosztana ezen kedvességtől; azonkivül két erényt semmítene meg, a *józanságot* és *nemes adakozást*.

Azonban a birtok-közösséget rendelő törvény igen tetszős külsejű és emberszeretőnek látszik, s ki róla hall, igen szivesen fogadja, tőle vajmi nagy egyetértést és barátságot várván; kivált ha az államban levő bajokat a birtok nem-közösségéből gondolja eredni. Pedig azok nem innen erednek, hanem az emberek roszaságából; s ha igen kitetszőknek látjuk a közös birtoklás vallóit, ne feledjük, hogy őket nem lehet azokhoz hasonlítani, kik birtok különséget tartanak, mert ők igen kevesen vannak ezekhez képest. S midőn azt emlegetjük, mennyi baj szünnék meg a birtok közössége által, nézzük azt is, hogy mennyi jó is szünnék meg egyszersmind vele. Sőt úgy látszik, mintha a birtok közössége mellett teljes lehetlen volna az élet, és Szókratész csak azért botlott belé, mivel nem helyes alapból indúlt.

Az állam némi tekintetben legyen egyes, ámde nem mindenben; az *öszhangzás sem egyhangúság* s *az esés (rhythmus) sem egy mértékütés*: hanem az állami sokaságot helyes nevelés által kell egyessé tenni, s korántsem gondolni, hogy holmi külső intézkedések tehetnék meg azt, mit csak bölcselem, erkölcsösség és törvények által lehet elérni; mint például Lakedaimonban és Krétában az elosztott birtok az együtt-étkezés által lett közössé.

Azután figyelmezzünk az egész múltra is, melynek folytában bizonyosan kitalálták volna a birtok-közösséget, ha annyira jó volna: mert nehezen van, mit már fel nem találtak, de jóllehet tudva van is, nem alkalmazzák, mert rosz.

Egyébiránt Szókratész államában kétféle s majd nem egyenlő hatalmú sokaság van, s nincs meghatározva, vajjon a földmívelőknél is lesz-e nő- és birtok-közösség? s azért nem lehet tudni, mi tartaná meg ezeket engedelmességben. Szókratész alkalmasint öregbítené az egyenetlenséget, melyet távoztatni akart; alkalmasint egy osztályt sem tenne boldoggá, midőn az egésznek boldogságát célozza, *mert a boldogság nem olyanféle mint a páros szám, mely az egészben lehet, midőn annak részeiben nincs meg.*

XXV. Plátón tévedett az állami egységet és egyezést akként fogván fel, mint láttuk: Arisztotelész észrevette s megcáfolta. De Plátón méltánylására mélyebben kell a dolog természetébe pillantani.

Plátón az egyes ember létegzetét az államban is találja fel, söt annyira el van nézete által fogva, hogy az államról következtet az emberre. Itt a tévelynek forrása. Az emberben van *értelem*, mely igazgat; van *kedély*, mely a szenvedélynek, szóval, az erőnek jó és bal irányban kútfeje; van *kivánság*, melyen az értelemnek a kedély segítségével uralkodni kell: eme tényezőkből áll az emberi lélek, melyben egyik sem hibázhatik, mert emberben egyik tényező a többi kettő nélkül soha sincs. Az emberek munkafelosztás útján eloszolnak ugyan többféle rendekre; együttvéve tökélyes öszhatásban teszik a jó államot: de azért nem szünnek meg *emberek*, azaz *öncélúak* lenni. Az ember munkarészlete után, melyet neki választás vagy külső indok tesz osztályává, része ugyan a társadalomnak és államnak, s mint ilyen alá van vetve az egésznek: de ő nem mindenestüli (absolut) rész; különben nem volna többé szabad, öncélú, nem volna ember.

Az öncéluság és szabadság rejlik először az ember bensejében,

mely is *erkölcsi méltósága*, s melyet a külviszonyok hatalma ellenében a keresztyén szellem hozott öntudatra; miért is a keresztyénség szellemének mind tisztább felfogásától függ az erkölcsi méltóság teljesebb megbecsülése. De az erkölcsi méltóság eredezteti azon igényét is minden embernek, hogy a külviszonyok közt, mint *jogos lény* tiszteltessék, ki az államban *ön* (subjectum), nemcsak *tárgy* (object). Az embernek eme viszonyát az államhoz *egyetemiségének* vagy *egyetemi oldalának* nevezzük, s ím abban rejlik másodszor az öncéluság és szabadság. Az országulás (civilisatio) azon kivül, hogy az embert a természet hatalma ellen mind inkább biztosítsa, legfőbb feladatául tekinti annak egyetemisigét valósítani, azaz, erkölcsi méltóságát a külviszonyok közt is érvényessé tenni, s megszüntetni azon ellenmondást, mely az erkölcsileg szabad, és jogilag szabadtalan emberben okvetlenül volna. — Mi tehát az embernek, mennyiben munkafelosztás szerint a társadalom és államban rész, *különséget*, mennyiben erkölcsi méltósága van, melynél fogva az államban is mint *ön* tiszteltetni kiván, *egyetemiséget* tulajdonítunk. — Az ember nem méh, mely a rajban mindenestüli rész, s hogy úgy mondjam, a méhközönségtől külön önálló életet nem él; hanem ő erkölcsi méltósággal bír, melyhez az állam soha nem férhet, s külviszonyait is öntudattal és öncselekvőleg intézni van joga. Innen foly, hogy a jog is szükségkép más, mint Plátónnak igazsága: Arisztotelész, ki az állam felfogásában szinte eltalálja az igazat, helyesebben értelmezi a jogot.

Mind a mellett Plátón müve nagyszerű, s hibáiból is sokat lehet tanulni. Fényoldalai (azokat mellőzve, melyek általában a plátóni bölcselet sarkát teszik, s itt hosszasan előadatnak) leginkább következők: Plátón az emberi természetet kitünőleg ismeri; azért az, mit a nevelésről s a szellem mívelődéséről előad, mind arany igazság. A müvészet hatását a lélekre pedig oly jelesen rajzolja, hogy azt méltán minden szüle és nevelő gondolja meg. Az igazságot, bár azt mi jognak nem ismerhetjük el, nem keresi ott, hol előtte és utána mai napig legtöbben gondolják megtalálni, hanem keresi az ember természetéből folyó viszonyokban. Ő nem hódol „odre supérieur“ vagy „haute politique“ vagy más széphangú elveknek, melyek értelmét és alkalmazását már akkor is jól ismerték, mert Thrazümakhosz erősen vitatja, hogy az igazság nem egyéb, mint az, mi a hatalmasnak jó. — Elmélete szerint az istenség osztályozza némileg az embereket;

mindamellett örökös osztályokat nem fogad el. — Az állam rendezésében és igazgatásában Plátón a dolgok lényegét nézi, s oly magasan áll a mesterember politikusok felett, hogy neki dicsőség ezek által kinevettetni.

Általában országászati bölcseletét az embernek ép voltából eredezteti, s legtávolabb van azon régtől fogva divatozó ferdeségtől, miszerint az embernek kóros léte fogadtatik el országászati elvnek. Azért a plátóni köztársaság eszmény ugyan, de olyan eszmény, melynek nézésén az emberi lélek örül és gyarapodik.

CLASSICA LITERATURA.

VIRÁGOK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

XIII—XIV.

A spártai atya.

Thrasybulost *) holtan hozták Pitanába a vérten,
Mély sebet ejte hetet rajta az argosi kar;
S mind elöl. A véres tetemet máglyára helyezvén
Tynnichos, atyja, imígy szóla fölötte az ősz:
„Sírjanak a gyávák; én téged, gyermek, a sirba
Könnyetlen teszlek — Spárta fiát s fiamat."

Dioskoridés

A koszorú.

Tarka virágkoszorút küldök Rodokléa! — Körötted
Múlatozott lelkem míg kezeim kötözék.
Van liliom, van rózsakehely s anemóne közötte,
Harmativó nárcis s kék ölü kis violák.
Míg kötözém, mind elhervadt — könny gyüle szemembe,
S szólék: „Lyányka virúlj, ah de ne mint koszorúm!"

Ruphinos.

*) Thrasybulos ismeretlen hős.

STATISTIKAI ADALÉKOK.

(Hivatalos forrásokból).

Első közlés.

I. Fejérvármegye ethnographiája.

A község neve	Népesség száma	A község neve	Népesség száma
1) Móri Járás.		**2) Fejérvári Járás.**	
1. Árki, puszta	28	1. Aba, falu	1871
2. Átya, ,,	132	2. Agárd, puszta	267
3. Balinka, falu	470	3. Acsa, falu	1664
4. Bodaik, mezőváros	1838	4. Báránnyd, puszta	323
5. Boglár, falu	1005	5. Börgönd, ,,	101
6. Csákberény, falu	2007	6. Csala, ,,	117
7. Csákvár, mezőváros	4415	7. Csabda, ,,	120
8. Csóka, puszta	617	8. Csősz, ,,	832
9. Csór, falu	1519	9. Dinnyés, ,,	226
10. Csurgó, ,,	1613	10. Falu Batthyán, falu	579
11. Doboz, puszta	9	11. Föveny, puszta	175
12. Eszény, ,,	40	12. Füle, falu	1015
13. Forna, ,,	306	13. Gárdony, puszta	1012
14. Gánt, falu	600	14. Kajtor, ,,	66
15. Gut vagy Tamási, falu és Ó-Gut, puszta	185	15. Kisfalud, ,,	81
16. Gyón, puszta	13	16. Kiskeszi, falu	544
17. Igar, ,,	39	17. Ladány, ,,	1300
18. Inota, falu	840	18. Láng, puszta	664
19. Iszka-Sz.György, falu	1086	19. Lobb, ,,	56
20. Isztimér, mezőváros	1185	20. Lovasberény, mezőváros	4413
21. Kaimát, puszta	—	21. Nadap, falu	648
22. Kápolna, puszta	184	22. Nyék, puszta	1471
23. Keresztes, falu	1885	23 Pákozd, falu	2088
24. Kozma, ,,	413	24. Pázmánd, falu	1672
25. Kuti, ,,	536	25. Pettend, puszta	113
26. Kőhányás, puszta	125	26. Polgárdi, falu	2553
27. Magyar-Almás, falu	1040	27. Pötöle, puszta	117
28. Mecsér, puszta	46	28. Ság, ,,	156
29. Moha, falu	533	29. Sár-Pentele, puszta	130
30. Mór, mezőváros, és Vajal, p.	6917	30. Seregélyes, mezőváros	2524
31. Nána, puszta	22	31. Somlyó, puszta	416
32. Ondód, falu	1661	32. Soponya, falu	1519
33. Orond, puszta	15	33. Sukoró, ,,	904
34. Pátka, falu	1920	34. Szabad Battyán,	783
35. Réti, puszta	21	35. Sz.-Iván, puszta	267
36. Sárkány, falu	681	36. Sz.-Mihály, falu	597
37. Söréd, puszta	485	37. Szerecsen, puszta	193
38. Szár, falu	1079	38. Tác, falu	750
39. Tárnok, puszta	71	39. Ujfalu, puszta	379
40. Timár, puszta	—	40. Ujmajor, ,,	30
41. Tőrös, ,,	11	41. Urhida, ,,	665
42. Veleg, falu	664	42. Velence, falu	2117
43. Zámoly, ,,	2089	43. Vereb, ,,	1287
Öszvesen	38,345	Öszvesen	36,805

A község neve	Népesség száma
3) Váli Járás.	
1. Agg-Sz.-Péter, puszta	216
2. Alcsút, falu	1116
3. Alsó-Besnyő, puszta	306
4. Bányavölgy „	75
5. Baracska, „	1524
6. Batta, falu	747
7. Berki, puszta	121
8. Bicske, mezőváros	3864
9. Bodmér, puszta	426
10. Bót, „	137
11. Csabdi, „	674
12. Diósd, „	574
13. Doboz, „	348
14. Ercsi, falu	3471
15. Érd, mezőváros	2831
16. Etyek, falu	1908
17. Fölcsút, puszta	978
18. Felső-Besnyő, puszta	287
19. Ginza, puszta	690
20. Gőböljárás, puszta	252
21. Gyúró, falu	1049
22. Hatvan, puszta	76
23. Iváncsa, „	659
24. Kajászó-Sz.-Péter, falu	1377
25. Káloz, puszta	27
26. Kuldó, falu	239
27. Mány, „	2203
28. Malonta, puszta	14
29. Martonvásár, mezőváros	1684
30. Ó-Barok, puszta	207
31. Örs, puszta	69
32. Rác-Keresztúr, falu	816
33. Rác-Sz.-Péter, puszta	100
34. Rohoda, puszta	148
35. Sóskút, falu	1649
36. Sz.-Ivány, puszta	43
37. Sz.-László, „	115
38. Sz.-Miklós, „	216
39. Uj-Barok, falu	393
40. Tabajd, falu	1275
41. Tárnok, falu	1241
42. Tordacs, „	884
43. Vál, mezőváros	2622
44. Vasztély, puszta	200
45. Zámor, „	469
Öszvesen	38,320
4) Hercegfalvi Járás.	
1. Adony, mezőváros	2873
2. Ágota, puszta	601

A község neve	Népesség száma
3. Alsó-Alap, puszta	1083
4. Alsó-Baracs, „	358
5. Alsó-Körtvélyes, puszta	141
6. Alsó-Sz.-Iván, „	740
7. Alsó-Szolgaegyház, puszta	407
8. Alsó-Töbörzsök, „	214
9. Bogárd, puszta	1640
10. Cece, falu	2669
11. Cikola, puszta	425
12. Dád, puszta	45
13. Daja „	238
14. Duna-Pentele, mezőváros	2746
15. Előszállás, p. és Karácson	1283
16. Egres, falu	829
17. Fáncs, puszta	84
18. Felső-Alap, puszta	393
19. Felső-Baracs, „	265
20. Felső-Körtvélyes, puszta	85
21. Felső-Töbörzsök, puszta	153
22. Felső-Szolgaegyház, „	150
23. Hatvan, puszta	311
24. Hercegfalva, falu	1482
25. Jakabszállás, puszta	158
26. Igar, falu	1115
27. Káloz, mezőváros	2582
28. Kis-Apostag, puszta	24
29. Kis-Hantos, „	218
30. Kis-Hörcsög, „	263
31. Kis-Perkáta, „	169
32. Lók, puszta	442
33. Mélykút, „	183
34. Menyőd, „	45
35. Mindszent, puszta	68
36. Nagy-Hantos, „	518
37. Nagy-Hörcsök, puszta	308
38. Örs, puszta,	197
39. Pázmánd, puszta	62
40. Perkáta, falu	2703
41. Rác-Almás, falu	2213
42. Rétszilás, puszta	214
43. Sár-Keresztúr, falu	2176
44. Sárosd, mezőváros	764
45. Sárosd, puszta	231
46. Sár-Sz.-Miklós, falu	1079
47. Sismánd, puszta	173
48. Szabolcs, „	258
49. Szarvas, „	64
50. Tinód, „	1446
51. Vajta, falu	830
52. Vám, puszta	235
53. Venyim, puszta	773
Öszvesen	38,726
Öszves száma a népességnek	**152,196**

II. Fejérvármegye Járásainak Sommázatja.

A' járások neve.	Területe, □ mérfölddel számítva	A' benkebelezett Száma: Mezővárosok	Faluk	Puszták	Népessége – Lélekszám – Nemzetiség szerint megkülönböztetve: Magyar	Német	Szláv	Rác	Öszvesen	Vallás szerint megkülönböztetve: R. Catholicus	Reformatus	Evangelicus	Görög nem egyesült	Zsidó	Öszvesen
1. Móri Járás	15	4	20	20	21845	15466	481	—	37792	23078	12484	2227	3	553	38345
2. Fejérvári Járás . . .	$18\frac{8}{12}$	2	17	24	32083	2886	—	—	34969	15519	19271	167	12	1836	36805
3. Váli Járás	$16\frac{5}{12}$	4	14	27	21766	6900	5676	3167	37509	24556	11225	1354	374	811	38320
4. Hercegfalvi Járás . .	$24\frac{11}{12}$	4	9	40	31714	3682	—	1785	37181	26737	9242	840	362	1545	38726
Öszvesen , . ,	75	14	60	111	107408	28934	6157	4952	147451	89890	52222	4588	751	4745	152196

Jegyzék : Ide Székesfejérvár Városnak népessége nem számittatott.

III. A' Jász-Kún kerületek jelen közigazgatási felosztása.

Járás száma, neve és kiterjedése	Községek neve	Puszták neve	Népesség – Vallás szerint: R. Cath.	Reform.	Ágostai.	G. n. egy.	Zsidó.	Öszvesen.
I. Jászberényi 10 □ mérföld 5,302,500 □ öl	Jászberény		17129	999	108	107	—	18343
	Árokszállás		8795	—	—	8	—	8803
	Fénszaru		5382	—	2	8	—	5392
	Dózsa		2714	—	—	—	—	2714
	F. Sz. György		1646	3	—	—	—	1649
		Sz. András	115	—	—	—	—	115
		Öszvesen :	35781	1002	110	123	—	37016
II. Jász Apáti 9 □ mérföld 10,057,500 □ öl	Jász Apáti		7660	—	3	10	—	7673
	Kis ér.		797	4503	4	12	—	5316
	Ladány		5535	1	1	8	—	5544
	A. sz. György		4104	—	2	—	—	4106
	Jákó halma		2684	—	1	3	—	2688
	Mihálytelek		2075	—	—	—	—	2075
		Heves-Iván	200	—	—	—	—	200
		Kocsér	556	—	—	—	—	556
		Kara	118	—	—	—	—	118
		Összesen :	23728	4504	11	33	—	28276
III. Nagy Kún Karczag 19 □ mf. 15,425,000 □ öl	Karczag		1030	11293	1	20	—	12344
	Madaras		10	7125	1	20	—	7156
	Kúnhegyes		82	6308	3	8	—	6401
	K. Uj Szállás		11	9108	—	40	—	9159
	Túrkeve		230	8065	—	10	—	8305
	K. sz. Márton		7541	14	—	20	—	7575
		Csorba	64	—	—	—	—	64
		Mesterszállás	128	—	—	—	—	128
		Összesen :	9096	41913	5	118	—	51232
IV. Kis Kún Fél-egyházi 25 □ mf. 15,288,750 □ öl	Halas		2000	10463	115	20	300	12898
	Félegyháza		17300	—	—	25	—	17325
	Dorozsma		8717	—	—	—	—	8717
	Mácsa		6450	—	5	—	—	6460
		Pálas	106	—	26	—	—	132
		Sz. László	97	—	—	—	—	97
		Páka	126	—	—	—	—	126
		Hérges	41	—	—	—	—	41
		Öszvesen :	34842	10463	146	45	300	45796

III. A' Jász-Kún kerületek jelen közigazgatási felosztása.

Járás száma, neve és kiterjedése	Községek neve	Puszták neve	Népesség – Vallás szerint: R. Cath.	Reform.	Ágostai.	G. n. egy.	Zsidó.	Összesen.
V. Kis Kún szent Miklósi 19 □ mf. 10,661,250 □ öl	K. sz. Miklós		800	4924	55	11	79	5859
	Szabadszállás		82	5001	—	—	11	5064
	Fülöpszállás		41	3228	—	—	16	3285
	Lac-háza		37	3288	—	—	16	3341
		Orgovány	291	30	—	—	—	321
		Lajos Mizse	258	—	—	—	—	258
		Kerekegyháza	202	106	—	—	—	308
		Benc	33	25	—	—	—	58
		Szunk	267	226	—	—	—	493
		Móricgátja	49	36	—	—	—	85
		Jakabszállás	345	—	—	—	—	345
		Összesen :	2375	16864	45	11	122	19417
Összesen : 85 □ mérföld 8735000 öl		Mindössze :	105822	74746	317	330	422	181637

N e m z e t i s é g szerint m i n d m a g y a r.

IV. Kimutatása Csongrádvármegye közmunka-erejének az 184⁹⁄₅₀-ik évi összeirás nyomán szerkesztett s járásonkénti felosztás szerint.

Községek neve	Telkes gazdák száma	Telkek mennyisége	Telkek mennyiségének megfelelő közmunkai járandóság: Szekeres nap, egy telek után 12-őt véve	Gyalogra áttéve. Egy szekeresért 2 gyalogot véve	Kis házasok: Száma	Gyalog járandósága, 1 ház után 6 napot számítva	Házatlanok: Száma	Gyalog járandósága, 1 személy után 3 napot számítva	Az egész erő gyalog napszámi mennyiségben kimutatva
I. Szegedi jár.									
1. K. Telek helys.	128	100	1200	2400	211	1266	100	300	3966
2. Horgos „	209	$97\frac{4}{8}$	1170	2340	96	576	130	390	3306
3. Al-Győ „	83	$38\frac{1}{8}$	457½	915	165	990	69	270	2112
4 Tápé „	47	$12\frac{6}{8}$	153	306	336	2016	45	135	2457
5. Homoki kert.	—	—	—	—	94	564	9	27	561
6, Hantházi „	—	—	—	—	107	642	29	87	729
7. Ányási „	—	—	—	—	126	756	18	54	810
8. Dóci „	—	—	—	—	59	354	10	30	384
9. Sövényháza	—	—	—	—	47	282	2	6	288
10. Kovárdi „	—	—	—	—	2	12	—	—	12
11. Szentpéteri	—	—	—	—	13	78	—	—	78
12. Burgányi „	—	—	—	—	13	72	—	—	72
13. Kiskörösi	—	—	—	—	12	72	—	—	72
Összesen :	467	$248\frac{5}{8}$	2986½	5961	1280	7680	412	1236	14877

IV. Kimutatása Csongrád vármegye közmunka-erejének az 184⅞-ki évi összeirás nyomán szerkesztett s járásonkénti felosztás szerint.

Községek neve	Telkes gazdák száma	Telkek mennyisége	Telkek mennyiségének megfelelő közmunkai járandóság: Szekeres nap, egy telek után 12-őt véve	Telkek mennyiségének megfelelő közmunkai járandóság: Gyalogra áttéve: Egy szekeresért 2 gyalogot véve	Kis házasok: Száma	Kis házasok: Gyalog járandósága, 1 ház után 6 napot számítva	Házatlanok: Száma	Házatlanok: Gyalog járandósága 1 személy után 3 napot számítva	Az egész erő gyalog napszámi mennyiségben kimutatva
II. Csongrádi jár.									
1. Csongrád város	394	358	4296	8592	877	5262	886	2658	16512
2. Mindszent helység	383	158⅛	1902	3804	332	1992	314	942	6738
3. Csány és Zsigarházi kert.	—	—	—	—	210	1260	83	249	1509
4. Fel-Győri „	—	—	—	—	101	606	34	112	708
5. Baksi „	—	—	—	—	53	318	13	39	357
6. Siróhegyi „	—	—	—	—	64	384	—	—	384
7. Fehértói „	—	—	—	—	17	102	3	9	111
8. Bánomhegyi „	—	—	—	—	11	66	2	6	72
9. Dongeri „	—	—	—	—	38	228	20	60	288
10. Puszta sz. Gyögyi	—	—	—	—	15	90	8	24	114
11. Ellési „	—	—	—	—	3	18	—	—	18
12. F. Pusztaszeri „	—	—	—	—	35	210	—	—	210
13. A. „ „	—	—	—	—	21	126	—	—	126
Összesen :	777	516⅛	6198	12396	1777	10662	1363	4089	27147
III. Vásárhelyi j.									
1. Vásárhely város	1196	1359⅞	16318½	32637	1958	11748	1509	4527	48912
2. Sámsoni kertészs.	—	—	—	—	162	972	56	168	1140
3. Martéli „	—	—	—	—	26	156	17	51	207
Összesen :	1196	1359⅞	16318½	32637	2146	12876	1582	4726	50259
IV. Szentesi jár.									
1. Szentes város	730	555⅛	666½	13323	1664	9984	1325	3975	27282
2. Szögvár helység	94	77⅜	928½	1857	400	2400	131	393	24650
3. Térsi kertészség	—	—	—	—	14	84	—	—	84
4. Kórógy sz. Györ.	—	—	—	—	9	54	3	9	63
Összesen :	824	632 4/8	7590	15180	2087	12522	1459	4377	32079
Összesen									
I. Szegedi Járás	467	248⅜	2989½	5961	1280	7680	412	1236	14877
II. Csongrádi „	777	516⅛	6198	12396	1777	10662	1363	4089	27147
III. Vásárhelyi „	1196	1359⅞	16318½	32637	2146	12876	1582	4726	50259
IV. Szentesi „	824	632 4/8	7590	15180	2087	12522	1459	4377	32079
E szerint az egész vármegyében összesen :	3264	2757⅞	33087	66174	7290	43740	4816	14448	124362

Jegyzet: E kimutatásban az eddigi közmunka-mentesek tartozásai is benfoglaltatnak, s a közmunkai szolgálattól csak a kiszolgált cs. k. katonák s a tehetlenek és nyomorultak mentettek fel.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — Végre megjelent Hartleben Adolf kiadó könyvárusnál a *Nemzeti Könyvtár* második folyamának *tizennegyedik s utolsó füzete*, melylyel *Kis János poetai Munkái* befejezvék. Ezen, 12¾ ívnyi füzetben elül a dicsőült költőnek Kriehuber által élet után remekül készült képe áll; a címlapon azon jobbágyi ház látható, melyben Kis nyolcvan év előtt született. Ez érdekes vignette alatt Garaynak e versei olvashatók:

Eljártok a kis ház előtt;
Nincs rajta, nincs mit lássatok,
Hanemha azt hogy milyenek
Hazánk földén a pórlakok.

Öreg gazdája gondosan
Vetette földbe a magot,
Magvából ette kenyerét,
Szárából háztetőt kapott.

Ki hinné hogy itt egykoron
Aranynál drágább kincs vala?
KISünk itt látta a napot,
Ő, a szép s jó apostola.

Ő is vetett el magvakat....
Egy hon földébe hulltanak..
Kalásziról jelen s jövő
Dús aratást tartandanak.

Következik Kis János élete a kiadótól (Toldy F-től) XLVI lapon, s ezek a gyűjtemény elébe kötendők. Következnek aztán a gyűjteményt befejező ívek, vagyis a 321—462 lapok, melyeken ez osztályok foglaltatnak: Leiró költemények, Balladák és rokon, Iphigenia Taurisban Goethe után, Vegyes költemények, mely osztályban némely ismeretlen, igen érdekes zsenge munkái, s válogatott vallásos költeményei foglaltatnak. Végül Jegyzések a kiadótól, s a tartalom, melyben a kölcsönzött darabok eredetiei is megneveztetnek. A vég lapon mint nyomtatási év 1848 áll. — Az akkor megnehezült közlekedés, utóbb a magyar olvasó világ elszóratása és házi szenve-

dések a becslésünket mindenkép megérdemlő vállaló-könyvárust mindeddig visszatartóztatták az 1848-ki változások kezdetével elkészült cikkjei kiadásától. *Bajza Világtörténete* első kötetének (a régi történetnek) vége, *Vállas Magyar Encyclopaediája* szinte első kötetének (vagy felének) vége, a *Nemzeti Könyvtár* második folyamának e vég füzete, valamint *Jászay Pál* annyira ohajtott történeti munkája szinte első kötetének utolsó füzete azóta hevertek már kiadatlanúl Hartleben úr raktárában. Végre örömmel látjuk a derék vállaló munkás szellemét újra ébredezni; az említett munkák két utolsója kezünkben van.

— Történetirás. — *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Írta *Jászay Pál*. Első kötet. VI. füz. A címlap mellett egy csínos fametszetű képecske Pozsonyt mutatja a XVII-d. században. A cím és előszó után az I. kötet 481—536 lapjai jőnek. — A közönség jóformán ismeri már ezen, történetünket lényegesen felvilágosító, lelkesen és vonzólag írt munkát; mindamellett a feledékenyek vagy új olvasók kedvéért az előszóból egy pár szakaszt kiírunk, mely a szerző történetirási felfogását tünteti elő, s egyszersmind azon önérzet érdekes kinyilatkozását, melyet a hazafiúi kötelességét oly híven teljesített férfiú ajkáról csak részvéttel és tisztelettel fogadhatunk. „A magyar nemzet — így ír — mindenkor előszeretettel vonzódott történeteihez. És ez nem csoda. Múltja, ha nem mindig örömtele is, de nagyszerű és olyan volt, miért magát az emberiség összes néző közönsége előtt megszégyenelnie nem lehet. A napokra, melyeket őseink leéltek, vagy inkább a rendületlen és nemes jellemre, melylyel azokat leélték, mi utódok, büszkén tekinthetünk. És mégis mondják, a most élő magyar ivadék részvétlen egykedvüséggel engedi elhalni a munkákat, melyek a korábbi századok tetteit nemzeti nyelvén rajzolják. Nem tudom mennyiben alapos e panasz; nem tudom, nem ott fekszik-e a baj, hogy eddig a nemzet életét visszasugárzó történetek helyett, nagyrészt csak hadak és háborúk, politikai zajongások s vallási türelmetlenségek civódó felvonásait kapta olvasmányúl a közönség. Pedig ha lombjától és attól, mi virággá teszi, megfosztod a virágot, kivánhatod-e, hogy a kórót tetszéssel fogadják? A valódi történetirat a regénytől csak abban különbözik, hogy amaz a valóságos tények mezején kalászol, ez önmaga alkot világot magának. Amaz élet, ez álom. És ki merné hinni, hogy e regények korában, hol az álomrajz annyi tetszést nyer, az élet, a való festése,

megvettetnék. Ne álljon a történetirat csupán hadi, vallási és politikai tények száraz elősorolásából, hanem legyen hű tükre a múltnak, legyen hiteles emlékkönyve a leélt napoknak; ne mondjon semmit mi nem igaz, de el se hallgasson semmit, a mi igaz; hogy midőn lapjait a hon bármely fia vagy leánya felnyitja, saját eleven színeiben lássa szeme eleibe tüntetve a kort, mely az elődöket jellemzi, dicső mint árnyék tetteikkel."

„Ily szellemben kivántam én ecsetelni a magyar nemzet napjait a mohácsi vész után; talán gyenge erővel és avatatlan kézzel, de tiszta jó szándékkal, lelkiismeretes hűséggel, harag és gyülölség nélkül. Mennyire közelítettem meg a célt, mennyire indúltam helyes ösvényen, itélje meg az olvasó közönség. Én a méltányos birálatnak nyugodt kebellel tekintek eleibe. Irói pályám zsengéjét, de tizenöt évi fáradságaim gyümölcsét vezetem itt a nagy világba, s az olvasó nem fogja feledni, nem kell feledniе, hogy a mit adok, csaknem mind új, eddig ismeretlen; s hogy, míg mások tán zöldelő tavaszát élték koruknak, én falaim között elzárva, pislogó mécsem világánál lankasztottam szemeimet századok porától lepett irományok homályos sorain azért, hogy elmondhassam neki, miket őseiről s lakó földéről az emlékek nyomán mondani lehet."

Bár a kiadóban felébredne az ellankadt bizodalom, hogy ezen és egyéb vállalatai minél elébb ismét meginduljanak.

A kunok eredete. Vizsgálta *Fejér György.* Pest, kiadja Edelmann Károly. 1850. n8r. 104 l. Valóságos díszkiadás, fűzve 1 ft 20 kr, aranyzott veres táblában a kún címerrel 2 ft ep.

E munka iratására Neumann K. Fridriknek, az ismeretes német sinológnak a párisi Acad. des Inscriptions által 1845-ben jutalmazott és Lipcsében 1847-ben megjelent pályairata szolgáltatott alkalmat. Neumann t. i. újra vitatta Desguignes nézetét a húnok vagyis kúnok azonságáról a China éjszaki szélein lakott húnjókkal: s ez állítás megcáfolásával foglalkodik itt irodalmunk, s különösen történetirásunk nagy érdemű Nestora. Előre bocsátván a legszélesb értelemben vett Scythia, úgy Mongóliának is, és lakosaiknak leirását, előadja és védi azok véleményét, kik a scythiai húnokat a mongol húnjóktól megkülönböztetik: és cáfolja az ellenkező véleményüeket. A források felidézett döntő helyeit teljesen adja, eredeti nyelven.

A magyarországi Oroszok története. Írta *Mészáros Károly.*

Pesten, Emich Gusztáv bizottmánya. 1850. (Nyomult Kassán, Werfer Károly bet.). 8r. Ára 1 ft 20 kr.

A szerző néhány bevezető cikkely után, melyekben rendes nézeteket olvasunk a kor irányáról, szükségeiről, hol kétségben vagyunk ő akarja-e az olvasót mystificálni vagy maga van mystificálva, különösen midőn olyformákat beszél, mintha a magyar régi vagy az 1848-ki alkotmány a külön népfajokra nézve más és más volt volna, s midőn a történtekben léteges, belső szükséget, a jelen állapotban nem csinált állapotokat, hanem természetes fejlődések egyik stádiumát látja; s mely bevezetésben egyedül a 2-d. szak becses, a magyar oroszok jellemrajza t. i.; átmegy a történetre magára, hol e nép nevét, származását, régi lakjait, a magyar földre többszöri bevándorlásait, politikai s egyházi állását a legrégibb időkben terjeszti elő. A II. fejezet az árpádi királyok korábani szinte politikai és egyházi változásait; a III-dik utolsó bevándorlásától Nagy Lajos alatt a XVII. század közepéig, IV-d. innen a forradalmig terjed. Az V. fejezet a legujabb mozgalmakat közli és okleveleket. A ki a szerző gyakori okoskodásain csendes lélekkel át bir haladni, a történeti adatok sorában kárpótlást nyerend, melyek csak ily teljességben is eddig még nem voltak összeállítva. Mind újsága e történetiratnak, mind érdemei a jó népfajnak, melynek ugyan soha esze ágába sem jött azon nemzettől elszakadni, melynél különb oltalmat lelt a kiváltságos korban is mint bárhol egyebütt, és a magyaréval hasonló jogokat a szabadság korában: érdekessé és érdemessé teszik e könyvet az olvasásra.

Itt említendő még, mert csak most kezd terjedni, a forradalom idején nyomúlt e munkácska is:

Zaránd vármegye Földirati, statistikai és történeti leírása. Szerzé *Kozma Pál*, Zarándmegye egykori főispánja, jelenleg erdélyi főkormányszéki tanácsos. Kolosvárt, 1848. A szerző képével. 8r. 109 lap. Ára?

E munka 1846-ban pályázott az akademiánál s jutalmat is nyert. Szerző nem készült irónak, de adatok gyüjtésére volt alkalma, söt feldolgozásokra is meg volt hivatva hivatalos állása és hosszas helyben lakása által. Ne tekintse senki elavúltaknak azon munkákat, melyek az 1848-ki változást megelőző állapotokat festik. Azok úgy állítják elő hazánkat vagy annak részeit, mikép azok századok során keresztül fejlődtek; ezeréves történeti igazság van bennök.

És csak ez ismeret alapján ismerhetjük és érthetjük meg majd a jelent is.

— Törvénytudomány. — *Magyar Váltójogtan*. Az 1850. évi január 25. kelt cs. nyilt parancs által épségben hagyott magyar váltótörvények és kihirdetett közöns. váltó rendszabály szerint szerkesztve. Irta *Suhayda János*. Pesten, 1851. Hartleben K. A. sajátja. 8r. öszvesen 260 l. fűzve 2 ft ep.

— Néhány képes Naptár van előttünk: 1. *Pesti nagy képes Naptár* 1851. Szerk. Nagy Ignác Pesten, Landerer és Heckenastnál. 16r. 192 l. Fűzve 27 kr. Mulatságos. — 2. *Pesti új magyar képes Kalendáriom* 1851. A nép számára. Pest, szinte. 16r. 64 l. fűzve 7 kr. — 3. *Bucsánszky* Alajos kis képes Naptára 1851. Budapest. nSr. 5 l. fűzve 9 kr. — 4. *Olcsó ker. képes Naptár* a magyarhoni lakosok használatára 1851. 4r. Pest, Emich fércelve 6 kr ep.

KÖNYVISMERTETÉS.

Természeti Jog vagy Jogphilosophia, e tudomány állása szerint Némethonban írta Ahrens H. Fordította Magyar Ferenc, az egri érseki főtanodában jogtanár. Egerben, 1850. 358 l.

Ahrens Henrik azelőtt a brüsseli, jelenleg a graetzi egyetem tanárának a természeti jogról francia nyelven irott munkája, nem sokára első megjelenése után ismételt kiadásban részesült, és olasz, spanyol, német nyelvre fordítva, hazánkban is nagyobb mértékben költötte fel az illetők figyelmét, mint az a tudós társaságnál történt, ezen munka tartalmát tárgyazó, és az 1847. évi Academiai Értesítő VII. sz. 194. l. előforduló, jelentésből kitünik.

Ezen munkának hazai nyelvünkrei forditása tehát, mely annak második francia kiadása szerint készült, annál örvendetesebb, minél nagyobb hiányával vagyunk a bölcseleti jogtant rendszeresen tárgyazó iratoknak; mert míg a jog és államtudományok majdnem minden ágaiban azok létszeres fejlődésének megfelelő, és jelen állapotjokat visszatükröző jeles kézikönyvekkel birunk, sőt a bölcseleti jog egyes tárgyai fölött a külföld legjobb termékeivel vetélkedő értekezések diszítik nemzeti irodalmunkat, *Szilágyinak* 1813. évben megjelent és sem a nyelv, sem a tudomány müvelődési fokának többé meg nem felelő munkája óta, az összes bölcseleti jogtant magyar nyelven tárgyaló rendszeres munka közre nem bocsáttatott. *Újfalusy* csak a természeti jog egy részét, *Martini* szerint, tehát a múlt században uralgott *Wolfi* rendszer szellemében fejtegeti; *Csatskó* a tudomány haladását előnkbe

tüntető dolgozata csak a bevezetést és tiszta általános természeti jogot tartalmazza; *Szibenliszt*, *Virozsil*, *Banó* munkái deák nyelven szerkesztettek.

Ezen hiányt, melynek okát részint az észjog alapos tárgyalásának többnemü nehézségeiben, részint azon körülményben találhatni, hogy az 1844-ik évi, a tanítást magyarosító legfelsőbb rendelet után is, a természeti jog az egyetemnél és a többi kir. jogtanintézetekben deák nyelven előadatni rendeltetett, a jelen munka által, ha nem egészben, de némi részben pótolva szemléljük.

Nem egészben, mert általános címe dacára csak a természeti jognak egyik fő részét, a *magánjogot* foglalja magában; a *nyilvánjognak* kiadását szerző előszavában máskorra halasztván, annak a kezdetét legközelebb Bécsben „Die organische Staatslehre“ cím alatt tette közzé, a nélkül azonban, hogy az belbecsére és világosságára nézve előbbi munkájával egyenvonalba helyezhető volna.

Az ismertetendő munka tartalmára nézve bevezetés, általános és különös részre szakad. A bevezetésben sz. a természeti jog világos és szabatos meghatározása után, annak az elveit nem a természeti állapot, hanem az emberi természetből származtatja; a természeti állapot jogkölteményének eredetét, a 16. 17. század általános szelleméből magyarázza, nélkülözhetőségét alaposan bizonyítja; azután a történeti, hittani és Benthamféle iskoláknak a természeti jog létele ellen irányzott állításait higgadt birálat alá veszi, a jogbölcseletnek, a jogtörténet és politikához viszonyait taglalgatja, és a természeti jogtudomány hasznosságáról értekezvén annak elméleti és gyakorlati fontosságát, főleg a nyilván és büntetőjog körében kiemeli. — Az általános rész a jogelv nyomozását és kifejtését tartalmazza; *Krause* alapelvei szerint a jog fogalmát a szokottnál tágasabb körre terjeszti és a jogot azon az emberi akarattól függő feltételek öszvegének tekinti, melyek az ember valódi rendeltetésének és észszerü céljainak elérésére szükségesek; — ezen feltételek fejtegetése a jogtudomány sajátságos feladását képezi, mely ennélfogva a moráltól, mint az emberi tevékenység általános tudományától lényegesen különbözik. — A jog egyedüli alanya az ember, tárgyai a külvilági dolgok és cselekvények; az célnak, ezek eszközöknek tekintendők.

A jogalap, jogcím, jogképesség és ezzel viszonyos kötelezettségnek kifejtése után, a jogokat eredetiek és származottokra osztja;

azok az emberi természetből folynak; de mivel a jog feladványa, létesíteni az élet fejleményének szükséges feltételeit, annak minden jeleneteivel folytonos viszonyban van, ezeknek befolyása alatt áll.— A jogelvek részint törvények, részint szokásokban nyilvánulnak; létesitésökre társadalmi hatalom, állodalom, mint a jog életművege szükséges. — Eredetére nézve az ösztönszerű önkénytelen korszak különbözik az eszméletes képződés korszakától; az átmenet különfélekép lassan a reform, rögtönözve a forradalom utján eszközöltetik; — az állam átalakulása ilyenkor szerződés által történik, mely annak alapját, de nem elvét tartalmazza, minthogy az ebből származott jogok forrása az igazság örök elvein gyökerezik. — Az állam alapeszméje, közvetlen célja a jog; de ez megállapított fogalmánál fogva az emberiség céljainak egész öszvegére vonatkozván, vég célja az emberi rendeltetés valósításában áll; — a többi társadalmi intézetek állása az állam irányában a jogeszme által határoztatik meg, viszonyaik az egység, különféleség és öszhangzás törvényei szerint fejlődnek. — A jog felosztásában eddig követett elveket hibásaknak tartván, annak egyes részeit az emberi élet különböző céljai, és azon célokat valósító egyéni vagy összes személyek szerint osztályozza; munkája folytán azonban oktatástani okoknál fogva ahhoz nem ragaszkodik.

A különös rész első fejezetében az egyéni, másodikában a társas jogok tárgyaltatnak; azokat az eredeti és tulajdonjog rovata alá sorolja. Az eredeti jogok alapja a személység joga, mely magában foglalja az egyenlőség, szabadság és társalmasság jogait. Az emberi egyenlőséget physikai, psychologiai és metaphysicai forrásokból származtatja, és a hajlamok és tehetségek alapegyenlőségét, a kifejlődés és alkalmazás egyenlőtlenségét, végre a társadalmi tevékenység minden ágai becsének egyenlőségét különbözteti meg. Az egyenlőséget alaki és anyagira oszthatni; az anyagi nem gyökerezik az emberi természetben, habár azon nagy egyenlőtlenség, mely e tekintetben napjainkban létezik, jogilag nem igazolható; az alaki vagy törvény előtti egyenlőséghez még a törvénybeni egyenlőség járulását szükségesnek tartja. — Az egyenlőtlenség eredetét és arra vonatkozó nézeteket birálgatván, azt több tényezők eredményének állítja; jelenleg az mindinkább enyészik, minélfogva az egyenlőtlenség, mely az első idők törvénye hihetőleg nem vala, a nemzetek utolsó vég törvénye sem leend.—A szegénység az emberek egyenlőtlensé-

génekutolsó alakja, úgy tekinthető, mint örökség, melyet a múlt idők igaztalansága s hiányos társadalmi létegzete a mostani társadalmakra hagyott. A szabadságnak, melynél fogva a kifejlődés azon különféle eszközeiről rendelkezhetni, mik által a dolgok általános rendében létezésünk célját betölthetjük, három fokozata létezik, az érzéki, értelmi és észszerü, melyeknek különböző természetét fejtegeti; — ugyanazon fokozatok megkülönböztethetők a társalmasság vagy társalomképesség történetében; fejteményének megoldására társulatok létezése és a társalomjog az állam általi szentesítése kivántatik. Az említett három jogon kivül az eredetiekhez még a hivatás, az őszinteség vagy igazmondás feltételes jogát, a lak sérthetetlenségét, a levéltitkot és végre az önvédelmet sorolja, ámbár másnak megölését mindig erkölcsi törvényszegésnek tekinti; a végszükség iránti kérdést az erkölcsiség körébe utalja.

A lényeges természeti jogok közé tartozik továbbá a tulajdonjog; tana három szakra oszlik: az elsőben annak általános vagy észleges elmélee, a másodikban fejlődésének bölcseleti átnézete, a harmadikban politikája foglaltatik. — A jogtulajdon tárgya mind az, mi az ember természeti és szellemi fejlődesére eszközül és külső feltételül szolgál; — a tulajdonjog pedig nem egyéb mint jog, bizonyos jog valósítására, azaz azon feltételek foglalatja, melyek alatt valamely személy igényelheti, hogy bizonyos az általa üzött észszerü cél által igazolt szükséglethez mért tulajdon, adassék néki. Ezen jog az emberi természeten alapszik, sem foglalás, alakzás, szerződés vagy törvény eredményének nem tekintethetik, hanem az emberek akaratján fölül állván társadalmi intézetek által csak szabályoztatik; az egyéni elem tehát a tulajdonjog alapja, a társas elem annak szabályozója.— A tulajdonjogból következik a birtok, haszonvét, haszonélv és szolgálatok joga, a puszta tulajdonjog (sajátság) azonban tévedésen épül. A történeti fejlődés előadásában, az egyéni és társadalmi elem kölcsönös viszonyát külön nemzeteknél rajzolja; a politikai szemlélődések rovatában a magán és közös tulajdon elvei megállapítása után, tagadja az államnak azon jogát, hogy a tulajdon tettleges alapját megváltoztathatná, hatását annak módosítására, a magántulajdonból eredt bajok orvoslására szorítja; — de sem a maximum felállítását, sem a szegényadókat, sem az oldalrokonok öröködési jogának megszorítását, sem az adórendszer megváltoztatását elégségesnek nem tartja, hanem az egyedüli óvszert a társalmi

erők egyesítésében, életműszerzésében találja. A szellemi tulajdonjog igazságát elismeri, de a társadalmi befolyást itt is szükségesnek mondja, mivel feltétlen tulajdonjog valóságos irodalmi hitbizományokra vezetne. Az öröködés mint a családi hajlandóság kifejezése és fentartásának feltétele, jogilag igazolható, de a természeti jogelvek szerint csak azon tárgyakra vonatkozik, melyek az elhúnyt személységétől mintegy áthatvák, a többiekre nézve polgári intézményeken alapszik.

A második fejezetben a társas viszonyokat tárgyuk mulékonyságához vagy maradandóságához képest, szerződések és társaságokra osztja. — A szerződések tanában azok erejét belső szükségökre alapítja; — érvényességi feltételeiket röviden megérintvén, azok külön nemeit adja elő; a szerződés foganatára az átadást lényegesnek nem tartja; és a szerződések megszüntéről szólván, az egyik fél kötelességmulasztása által a másikat visszaléphetésre fel nem hatalmazottnak vítatja; végre a szerződések körül is a társadalom befolyását fentartandónak mondja.

A társaságok elméletében általában azok természetéről, főbb nemeiről, alakulásuk belső létegzetéről, bel- s küljogaik és tartásukról értekezik, nevezetesen alakulásokra az egyesülési szerződvényen kivül az alkotványzásit is szükségesnek tartja.

Az alaptársaságok különös jogviszonyaira térvén, csak a családot számítja a magánjog köréhez, mely a házasságot és szülei viszonyt foglalja magában.

A házasság célja két külön nemü személyek között egész erkölcsi és természeti életökre közösséget alapítani; e benső egyesüléshez kötötte isten az emberi nem gyarapodásának feltételeit, a nélkül azonban, hogy a nemzést annak egyedüli céljának tekinthetnők, mert e társaság, lényegében és céljában oly sok oldalú, mint maga az emberi élet; a szerződés a házasság erkölcsi és jogi alakja; akadályai közé a szülék és magzatok, fi és nővérek közti viszony tartozik; mivel a házasság az egész személységet felkarolja, egyedül a monogamia ész- és erkölcsszerű, a családi hatalomra nézve a nő állása férjeével egyenlő, bár tiszteik különbözők; az élet egész bensősége szabályilag vagyonközösséget igényel. „A válás vitályos kérdése ezen fordításban a szóbeli előadásra tartatván fel, kihagyatott.“

A szülők és gyermekek közötti viszonyok nem egyedül ter-

mészetiek, hanem lényegileg erkölcsi és jogi jellemüek; a nevelési hatalmat a házasok egymás közt megosztják; megszünik, midőn a gyermekek az élet fontosabb körülményeiben önmagukat elhatározni képesek; a gyámság ugyanazon elveken alapszik, mind ketteje fölött őrködik a társadalom.

A bölcseleti magánjog befejezése után érdekes átnézetét adja az igazság fogalma történeti fejlődésének, melyet három, ugymint az ó, közép és ujabb kor időszakára osztván, azok legnevezetesebb munkáinak rövid jellemzését közli; a görögöknél *Pythagoras*, *Plató*, *Aristoteles* és a *stoicusok*, Rómában *Cicero* és a római *jogászok* nézeteit, a középkorban a szent atyák, de főleg *Aquinói Tamás* elméletét tárgyalja. Az új kor a reformatióval kezdődik, a bölcselet érzéki és szellemi iránya a jogphilosophiában is nyilvánúl, *Grotius*, *Puffendorf*, *Leibnitz*, *Thomasius*, *Wolf* érdemeit méltányolva említi; utóbb *Kant* nagyszerü hatását tünteti előnkbe, jogelvét azonban igen is szük körünek találja, minél fogva az ujabban keletkezett rendszerek itészete után a *Schelling* elvein nyugvó, *Krause* által kifejtett életmüleges és öszhangzatos elmélet tanaihoz ragaszkodik. Záradékúl a természeti magánjogra vonatkozó legjelesebb munkák bibliographiáját adja.

Ahrens mint munkája tartalmából kiviláglik az általános részben a *Kant* által felállított jogelvtől eltávozván, a jogot minden az életcélok létesítésére irányzott, emberi tevékenységtől függő feltételekre terjeszti ki; — ez által azon intézetek, közegek és feltételek, melyek az élet és elméletben a politika köréhez számíttatnak, egyetemleg a jog fogalma alá vonatnak; az igazságszolgáltatás és közigazgatás közötti, gyakorlatilag oly lényeges befolyású határvonalok elhomályosíttatnak; söt következetesen alkalmazva ezen elv a jog és morál körének ismét összeolvasztására vezetne, mint azt a jelen munka több helyei is kétség kivül helyezik; miknél fogva szerzője gyakrabban az általa elégtelennek nyilvánított jogelvhez folyamodni kénytelen. A különös részben az egyes gyakorlati jogtételek kifejtésében azon elvekre akadunk, melyek korunk köz elismerésében részesülvén, minden müvelt nemzetek jogéletének vezéreszméit képezik.

Ezen igazságokat sz. meleg kedélylyel, világos, az ész és érzülethez egyaránt szóló modorban adja elő; dicséretes ellentétben azokhoz, kik a tudományos mélységet és alaposságot az érthetet-

lenséggel, a bölcséleti felfogást a homályos fellengzéssel egyértelműnek tartják.

A bölcseleti jogtan fő feladatainak egyike hatni az életre, szilárdítani a jogérzelmet, öregbíteni az igazság tiszteletét, terjeszteni a társadalmi élet szükséges feltételeinek ismeretét, mert csak a jogeszme általánosítása által juthatnak uralomra az igazság örök elvei, nyerhetik a társasági intézetek azon belső erőt, melyet a jogosság varázsereje nyujtani képes. De ezen magasztos célt egyedül a tudománynak világos tárgyalása mozdítja elő. Hogy *Ahrens* e tekintetben felfogta korunk követelményeit, hogy a német bölcselet elvontabb vizsgálódásainak rést tört a román eredetü népeknél, nem különben, hogy meggyőződését tisztán leplezetlenül kijelentvén, semmi áltekintélyeknek nem hódolt, az munkájának becses helyet biztosít a bölcseleti magánjog irodalmában.

Sajnálatos azonban, hog míg több helyütt a természetbölcseleti nézetek fejtegetésére kelletinél több figyelmet fordít, nehány a jogtudományra nézve fő fontosságú kérdések alig, vagy csak felületesen tárgyaltatnak, minek bizonyitásáúl a foglalás, növekedés, elévülés, öröködés kérdéseire, a szerződvények feltételeire, az átadás lényeges szüksége iránti vitályra, a birtokolás külön nemeire, a jogsértések, kármentesítés tanára utalni elégséges legyen; mi által munkájának köz előadásokbani használatát némileg nehezítette.

A fordítás híven, folyékony, világos nyelven adja vissza a munkának tartalmát, az irodalom haladásának megfelelő műszavak rendszerint célszerüen használtatnak, és habár némely kitételekre nézve a fordítóval egy véleményben nem lehetek, pl. az *elmély, bölcs elem, kötély*-nél stb. alkalmasabbaknak tartom az *elmélet*, *bölcselet* vagy *bölcsészet*, *kötelezettség* szavakat, a *társadalom* alatt a társas öszlétet (socialitast) értem, mely a *társaságtól* (societas) jogilag lényegesen különbözik, a proprietás-t nem „*puszta tulajdonnak*“ hanem *sajátságnak*, a *servitust* vagyonra vonatkozólag, nem *szolgálatnak*, hanem megkülönböztetésül *vagyon vagy jószág-szolgálatnak* neveznéin stb: ez a fordítás becsét legkevésbbé sem csökkenti, és *Magyar prof. úr*, mind azért, hogy *Ahrens* munkáját nemzeti irodalmunkba átültette, mind azon módért, melylyel azt teljesítette, köz elismerést érdemel.

Egyedül a házassági tan 4. §. körüli eljárását nem helyeselhetem; mert nem csak hogy azon §-nak a házasság felbontására vo-

natkozó érdekes és tudományosan kezelt részét végkép kihagyta, mint azt nyiltan ki is jelentette, hanem elejét végszakaszával összekapcsolván, és ez utóbbinak következő zárszavait: „ezen egyesülést azonban törvények által meg nem parancsolhatni, annak az emberi szabadság és erkölcsiség eredményének lennie kell“ kihagyván, annak a szerző nézeteitől eltérő, sőt azokkal összeütköző értelmet tulajdonított; — mi annál kevésbbé javalható, mivel saját meggyőződését, eltérő véleményének kijelentése, vagy a szerző védokainak külön jegyzetbeni cáfolata által, öszhangba hozhatta volna a fordítási hűség követelményeivel.

A munka kiállitása oly csinos, hogy minden fővárosi nyomda díszére válnék. P. T.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK.

— *Magyar kir. egyetem.* — Az egyetemi *éremtárban* (régi pénzek gyűjteménye) az 1849. végén készült átadási lajstromok szerint találtatik :

aranyban :	görög és romai	35
	magyar (a tartományokkal együtt)	130
	különféle nemzeteké	87
	Öszvesen	252 db.
ezüstben :	görög	121
	romai	1938
	magyar (a tart. együtt)	834
	különféle nemzeteké	724
	Öszvesen	3617 db.

Ezekhez járul 2300 I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajosféle kispénz.

rézben :	görög	375
	romai	7773
	különféle nemzetek folyó és emlepénzei	1195
	Öszvesen	9,343 db.

S így az egész állapot 15,600 darab.

Szép szám! de minthogy e gyűjteményben túlnyomók a többesek, a kopottak, a néha megismerhetlen példányok; minthogy számos a hézag s az egész csak részben van helyesen meghatározva és rendezve: sok még a teendő, hogy ezen éremtár lehetőleg tanulságossá legyen. A mi ötven év óta megbocsáthat-

lan hanyagsággal el van mulasztva, azt a régiség- és éremtudomány mostani helyettes tanárától *Kiss Ferenc* úrtól várjuk, ki, miután a gyűjtemény külön helyiséget is nyert az egyetemi olvasó szobák sorában, hol az előadások is tartatnak, a rendező munkálatot meg is kezdte.

— *Nemzeti casinoi könyvtár Pesten.* — E jeles gyűjtemény legközelebb újra összeiratván, találtatott *nyelvek szerint:*

	Munka.	*Kötet.*
görög és deák	112, —	243
magyar	780, —	1440
német	951, —	2973
angol	119, —	388
francia	377, —	1389
olasz	13, —	61
spanyol	3, —	4
tót	3, —	3
keleti (török, szanszkrit, chínai)	4, —	5
Tehát	2362. —	6506.

Szakok szerint

	Munkák.
Classicusok és szépirodalom	483
Történet, régiségtan, élet- és emlékirat	476
Politika, közgazdaság, államisme	240
Törvénytudomány	161
Természettan, orvosi tudd., gazdászat, mértan és épitészet	160
Földirat, népisme, utazások	278
Nyelvészet, szótárak, kritika	121
Bölcsészet, nevelés, egélytan	75
Encyclopaediai munkák és könyvészet	64
Folyóiratok	192
Vegyesek	99
öszvesen	2362.

Ezeken kivül vannak a földabraszok, táblázatok, képgyűjtemények, részint egyes darabokban, vászonra húzva és tokokban, részint több lapokból álló nagyobb e nemü munkák, szám szerint - - - - - 160

Továbbá van tárcákba foglalandó, számmal és sorjegyzékkel ellátott vegyes *futó darab* - - - - - - - - - - - - - - - - 460

Az olvasószobai szekrényben kitett (a könyvtárba még be nem iktatott) újdonsági darab - - - - - - - - - - - - - - - - 70

Végre be nem végzett s azért be nem kötött folytatás (113 különb. munka) és 319 füz. Ide *nem* értve még *a kötés alatt levőket.* Ezeken kivül volt 98 doublette 177 füzet vagy kötetben, melyek egy része eladatott vagy kicseréltetett, része pedig a losonci könyvtárnak ajándékoztatik.

E könyvtár ezek szerint darabszámra a 7000-t meghaladja, s némely ep bemer becsü könyveken kivül, (mik egy ily, szellemi társas örömök végett

összeállt társulat könyvtárában nem hiányozhatnak, mert itt, néha épen a nap érdek a fő), nagy számu jeles, díszes és költséges munkákat foglal magában, főleg a a történet, földisme, politika és jogtudomány szakaiban. Eddig egy külön könyvtárnok ügyelt fel reá; de a társulat tagjai és vendégei nem tőle vevén át a munkákat, sem zár alatt a könyvtár nem lévén, a legjelesb munkák közöl számos meg van csonkítva, némelyek egészen elenyésztek; s így ohajtandó, hogy miután *Antal Mihály* könyvtárnok meghalálozott, a jeles egyesület helyét betöltetlen ne hagyia; és akkor is csak a könyvtárnok kezéből vehessen kiki könyvet (máskép felelősnek lenni lehetetlen), s a tagok *hazára is vehessenek ki*, de rövid, és szigorúan megtartandó időre könyveket. Ismervén e könyvtárt, fájdalommal gondolnók el, ha az mint tetemes kincs, mely azon felül igen sok cikkel kiegészitője a többi pesti könyvtáraknak, az eddiginél is kevesbbé szigorú és célszerü kezelés által még oda jutna, hogy végre — csonka munkák halmazánál egyéb ne lenne!

— A *pozsonyi jogakademiánál* a hallgatók száma a magántanulókkal együtt e folyó iskolai évben 58-ra megy: taval huszonhárman voltak. A tanítás, mely a múlt évben kizárólag német volt, az idén *részint magyar*, részint német. A magyar magánjogot Szlemenics tanár lelépte után, ki 41 évi tanári szolgálata díjául k. tanácsosi címmel s 300 ft személydíjjal jutalmaztatott, *Baintner János* tanár adja elő *magyar nyelven*, hallgatója van 42; az államismét *Konek* tanárnál hallgatja német nyelven 11; a természeti jogot németül *Rulf* tanárnál 27; az ausztriai polgári törvényt *Petruska* tanárnál németül 26; a politikai tudományokat *Barsiczky* tanárnál 19 hasonlólag német nyelven. — Az utolsó három szak mindig németül fog taníttatni; az államismei előadások jövő évben magyarúl lesznek.

Pótlékjegyzet az „Új Magy. Muzeum II. füzetében megjelent „Dr. Ballagi Móric önj elentéséhez.“

A 128. lapon ezeket olvassuk: „Szerző pár napig Pesten mulatván, *Lugossy József* úr szivességéből egy, a magyar bibliographiában eddig nem említett, címtelen régi munkának jutott ismeretségébe, melyben Erasmusnak görög-latin példabeszédei gyüjteményéből öt ezer közmondás, többnyire megfelelő magyar közmondásokkal, egyébként is velős magyarsággal van visszaadva.“

Az itt érintett nagy ritkaságu könyv *baranyai Decsi Czimor János* munkája, *Libellus Adagiorum Latino-Hungaricorum* címmel, Bártfán, Klösz Jakab által 1583. nyomtatva,— mely bár a magyar bibliographiában nem épen „említetlen“, de említtetése csonka és hibás (Bod. Athen. I. 69), átalán pedig ismeretlen gyöngye XVI-dik századi nemzeti irodalmunknak. A magyar közmondások literaturáját tehát Decsi s nem Kisviczai nyitja meg, ki úgy látszik szerzőnket Kovács Pállal együtt hála és méltányló említés nélkül használta. L. J.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VI. FÜZ. MART. 1. 1851.

ESZMETÖREDÉKEK A MAGYAROK EREDETÉRŐL.

SZONTAGH GUSZTÁV EBBELI ÉRTEKEZÉSÉRE VONATKOZVA *).

WENZEL GUSZTÁVTÓL.

I.

A tudományok körében vannak kérdések, melyeknek tisztába hozatása egyszersmind a társadalmi lét tekintetében is lehet oly érdekes, sőt oly sürgetős, hogy eltekintve egyesek tudományos gyönyörködésétől, szükséges feltételnek látszik lenni, mikép egész nemzetek az emberiség nagy családjábani és más nemzetek irányábani állásukat megismerjék, s ahoz képest magokat viselhessék. Ilyen reánk magyarokra nézve *nemzetünk eredete.* Hatása e kérdésnek sokkal tovább terjed, mint fogalmazása első pillanatra mutatni látszik. Következményei pedig főkép ma, midőn a germán, román és szláv származásu népek őstörténetökből merített indokoknál fogva általában, s névszerint nemzetünk és nemzetiségünk felett különös előnyöket igényelnek, oly fontosak, hogy practicus értelemben is annak minél tökéletesebb megoldása napról napra jelentékenyebbé válik. Nem arról van tehát szó: kivánja-e, szép időtöltésnek tartja-e, érdekes tárgynak nézi-e stb. valaki e kérdés megfejtését. A dolog természetében fekszik, hogy minden, ki magát való magyarnak érzi,

*) L. Muzeumunk II. füzetében, 81—93. ll.

általa érdekelve van. Azon kivül, tekintve a kérdés megdöntésének komoly következményeit, nemzetünk és nemzetiségünk szent ügye szükségessé is teszi, hogy tudósaink, kiknek azt szaktudományuk magában foglalja, tisztába hozását minden módon és egész erővel elősegíteni ügyekezzenek, s hogy a magyar nagyobb közönség is azoknak ügyekezeteit éber figyelemmel és részvéttel, tehát szívvel és lélekkel, kísérje és pártolja.

Őseink eziránti tisztöket minden időben a tárgy fontosságához illő lelkülettel fogták fel, s hogy ők tehetségökhez képest annak eleget is tenni mit sem mulasztottak el, arról őstörténeti irodalmunk ád bizonyságot. Kezdve történetünk ős atyjától, Béla király névtelen jegyzőjétől, egész a múlt század közepéig a népköltészet és népmonda, mint a történeti alapon nyugvó közönséges meggyőződés, a hazai, mint a külföldi literatura nemzetünket egyértelmileg és egyhangulag a dicső húnok ivadékának, a nagy hún-scytha népcsalád tagjának tekintette. E meggyőződés oly általános volt, oly anynyira — lehet mondani — nemzetünkkel születettnek látszott, hogy nem találtatott, ki azt még csak kétségbe vonni is piaculumnak ne tartotta volna. De a nagy változások, melyek vagy egy század óta az újabb, nagyszerü physiologiai, természettani és nyelvtudományi tanulmányok következtében az egyetemes emberiség, úgy szinte az egyes nemzetek őstörténetében is beálltak, nem maradhattak befolyás nélkül a magyarok eredete és őshazája körüli kérdésre is. Akkor történt, hogy két magyar csillagász, ki nemzetünk történet- és nyelvérdekeit is szivén viselte, egészen más célból az éjszaki sarkvidékeken a lappok közt megfordult. Az ottani lakosok nyelvjárásán tett néhány esetleges észrevétel nyomán ők azonnal egy nagyszerü hypothesist gondoltak kimondhatni, magokat is, másokat is elámítani ügyekezvén „idioma Hungarorum et Lapponum idem esse." És íme az alap le volt téve, melyen azóta a magyar őstörténeti zavarok támadtak.

A germán, vagy — mint később terjedelmesebb fogalomnál fogva őket nevezni szokássá vált — indo-germán nemzetek a sanscrit nyelv s az avval összeköttetésben álló indus régiségek tudományos megvizsgálásában támaszt nyertek, melyen alapulva őstörténetök felvilágositásában biztos ösvényt követtek. Kik e tekintetben tőlök függetlenek akartak maradni, péld. a szláv régiségbuvárok nagy száma, álmokba merültek el, és minden esetleges analogia

után kapkodva, semmi bebizonyítható határozott eredményhez nem tudnak jutni; de vizsgálataik gyöngeségét merészséggel gondolják kipótolhatónak, t. i. a vélemények és nézeteknek, ha mindjárt még oly lényegesen egymástól elütő sokféleségében is, mindenik egyedül csak magát hirdetvén a csalhatatlan tudás apostolának. A román népek őstörténete magában sokkal egyszerűbb, mint a szlávoké, és ha túlságok keresése által mesterséges nehézségek nem támasztatnának, könnyebben is volna felvilágosítható.

De mindezek egyedül önnézeteiknek tulajdonítván tudományos jelentőséget, mindent, mi máshonnan származott, főkép ha kedvenc eszméikkel összeférőnek nem látszott, részint ignoráltak, részint egyenesen tagadtak; s így lőn, hogy a magyarok hún eredete eleinte néhány elhiresztelt külföldiektől tekintetbe veendőnek többé nem tartatott; s hogy azután hazánk historicusai közt is találkoztak, kik e néhány külföldinek tekintélyéhez hajolván, azoknak nézeteit vakon magokéivá tették.

Mi más alkalommal gyakran, az történt itt is. Nem indokok, hanem egyedül néhány egyoldalu ösvényen járó külföldi tekintélye ingatta meg a magyarok eredetéröli régi felfogásunkat; s főleg miután *Schlözer*, szenvedélyességének egész hevével, a magyar őstörténetet felforgatni kisérlé, s a Hell-Sajnovicsféle állitásokat egyoldalúlag megragadván s egész a túlságig megfeszítvén, egy részről Gyarmathyt arra birta, hogy a finn nyelvek és magyar közti, szerinte minden kétségen kivül álló, rokonságot bebizonyítsa; más részről pedig minden magyart gúnyszavakkal illetett, ki ellene és csatlósai ellen amannak pártolója maradni merészelt; beállt az e tárgy körüli nézetek és vélemények azon sok irányu és különféle felfogásu határozatlansága, mely e század négy első évtizedében hazánk történetirodalmi állapotaira nézve valóban jellemzőnek mondható. Az akkori háborús mozgalmak közt (ha nemzetről, bizonyosan a magyarról áll, hogy „inter arma silent Musae“) hazánkfiai oly elvont tárgyról, milyen nemzetünk őstörténete, tudományos vizsgálódásokat tenni reá nem értek. Később a kérdés megfejtése már elmellőzhető nem lévén, történetiróink a külföldiek tekintélye által zavarva érezvén magokat, de nagyobbrészt azoknak állításait mégis el nem fogadhatván, ki mint képes volt, segített magán. Az ezen idei szétágazó többnemü nézetek közt főkép kettő érdemes, hogy a tudós világ méltatásában állandó helyt fogjon. Értjük *Hor-*

vát István és *Fejér György* vizsgálatait. Az előbbi, a külföldiek s névszerint Schlözer minden helyes indok nélkül reánk tukmált szellemi kényuraságát tovább tűrni nemzeti gyalázatnak érezvén, de azon törpe felfogásban sem tudván megnyugodni, mely nálunk itt ott nemzetünk őstörténete iránt mutatkozott, bő tudománya egész kincsével próbálkozott azt nagyszerü modorban önállólag felvilágosítani. Azonban óriási lelkületének ereje őt tovább ragadta, mint az ügy érdeke talán kivánta volna. Merész állitásai közt sok találtatik, mi a történeti kritika tűzpróbáját alig fogja kiállhatni. Egyébiránt, mint most állanak még kutatásaink, nem vagyunk képesek meghatározni: mi a nemes érc és mi a salak vizsgálataiban. *Fejér György* más, s mind reá, mind a tudományra nézve közvetlenül sokkal háladatosabb uton járt el. Kezdetben a parthusokat, mint magyar vérrokonokat különösen szemmel tartván; később a finn-magyar kérdést, mennyire segédszerei engedték, megvizsgálván; de a húnokra s általában a hún-scytha népcsaládra is mindég fordítván figyelmét, munkáiban a szép adatok és jeles combinatiók oly bő tárát nyujtá, hogy bármi eredménye lesz is a még végkép el nem döntött kérdésnek a magyarok eredetéről, a hazai régiségbuvár mindig hasznát fogja vehetni.

Mint tehát jelenleg állnak viszonyaink, ha tekintetbe veszszük, mikép a nemzetünket a húnoktól származtató őseleinktől mintegy örökségül reánk szállt nézet tudományos okokkal még megcáfolva nincsen; mikép korunk kivánalma nem az, hogy mi minden külső tekintély előtt, mely illő körültekintés és vizsgálat nélkül, mégis minket illető véleményét erőszakkal el akarja velünk hitetni, mindjárt földre borúljunk: hanem egyedül az, hogy a hol való tudományos indokok felhozatnak, azokat méltassuk, megvizsgáljuk, és a mennyiben alaposak, következményeikkel együtt elfogadjuk; mikép tehát a magyar ős történetben a kiindulási pont is még az, mely száz év előtt volt, s feladatunk csak abban áll, hogy az azótai tudományos vizsgálatok alapján e körbeni nézeteinket tovább kifejtsük, módosítsuk, vagy átalakítsuk: úgy hiszem, kétségünk nem lehet azon útról, melyen a magyar őstörténet megfejtésébe ereszkedni, s azon szempontról, melyből azt tekintetbe venni kell.

II.

A Muzeum második füzetében Szontagh Gusztáv értekezése

olvasható „*A magyarok eredetéről.*“ Szontaghot mint tudóst régóta tiszteli a haza. Más érdemeit mellőzve, főkép a philosophia Propylaeumait tárgyazó két jeles munkája szerzett neki nagy nevet bölcsészeti literaturánkban. Ő nem csak mint magyar philosophus lépett fel, hanem magyar nemzeti szempontból készült bölcsészeti ismereteinket biztos tudományos alapra visszavezetni. Előzményeit tekintve tehát remélhetőnek látszik, mikép ö a magyar philosophiának egészen más értelemben lesz még alapítója vagy legalább megkezdője, mint azt p. o. Krug bölcsészeti lexikonjában érintve találjuk. S minthogy az újabb philosophiának egyik legérdekesebb szaka a történet philosophiája, úgy hittem: talán várható tőle, hogy philosophiai vizsgálatait szinte erre is kiterjesztendi, s hogy névszerint a magyar történetnek bölcsészeti szempontbóli felfogására ő fogja törni az utat. Fentebbi értekezését is így veendőnek tartottam. De csalatkoztam.

Ő nem philosophiai szempontból tekinti itt tárgyát; hanem egészen esetleges alkalomnál fogva közli arról futólagos nézeteit. Gützlaff chínai missionarius a magyaroknak még Középázsiában föllelhető állítólagos rokonairól, a Kokonoor tó körüli dzungárokról akademiánkban értekezvén, ez annyira felébreszté Szontagh lelkesedését, hogy azonnal asztalhoz ülvén, szinte a magyarok eredetéröli véleményét tette papirosra, melyet azután a közönségnek is előterjesztett.

De ő nem mint történetiró vagy archaeolog akarja a magyarok eredetét vizsgálni. Határozottan kimondja, mikép nem régiségbuvár, s hogy ennélfogva új fölfedezések tételére ki sem indúl. Sőt még tovább megy. Azon hiszemben levén elfogulva, mintha a régiségbuvár ily fontos kérdésekben, milyen kétség kivül reánk nézve nemzetünk eredete, gyanításokkal és sejtésekkel is beelégednék, azt mondja, hogy ilyenek neki nem kellenek, hogy ő bizonyosságot kiván. És itt egyszerre philosophiai szempontra emelkedve, kicsit megleckézteti a magyar régiségbuvárokat, kikkel (talán csak nem új fölfedezésül?) tudatja, hogy az embernek mindent tudni nem lehet; a miért is keressenek mindenek előtt bizonyosságot abban, mit lehessen a magyarok eredete körüli kérdésben tudni, mit nem, és miért nem?

Így ő, hol a történetbuvár, hol a történetbölcselkedő hivatását vállalja fel, de azonnal, mindkettöröl lemond megint; miért is végre

nem marad egyéb hátra, mint feltenni, mikép ő egyszerűen csak mint dilettáns szándékozott föllépni, ki egy részről más dilettánsoknak akar a szóban lévő kérdésről fölvilágosítást adni: más részről pedig néhány kétségekre nézve a szaktudósoktól kíván informáltatni.

De e kettős tekintetben sem igen tudtam rajta eligazodni.

Ki mint dilettáns dilettánsokhoz szól valamely tudományos tárgyról, annak első gondja legyen ezt népszerüsíteni. Népszerüsítés pedig annyit tesz, mint a tárgyat tudományos jelentőségének gondos fentartása mellett külalakjára nézve úgy megfejteni, hogy a közmíveltségü olvasó vagy hallgató is, ki a szoros értelembeni szakismereteket nélkülözi, azt teljesen felfogni és megfejtését érteni képes legyen. A népszerüsítés célját téveszti, ha tárgyát tudományos jelentöségéből kivetközteti, s mint szokás mondani — sárba ejti. Ki népszerüen fejteget tudományos tárgyat, annak hivatása inkább azt kívánja, hogy azt, kihez szól, a tudomány körébe és színvonalára felemelje. Ilyesmit mindazáltal barátunk értekezésében nem veszünk észre. Miután nem csak a philosophiának, hanem minden más tudománynak is megvan a maga szelleme és dialektikája, a történet- és régiségtudománynak is alapos igénye van mindeniktől, ki nevében felszólal, követelni, hogy ezt annak szellemében tegye, s hogy fejtegetésében vagy előadásában dialektikáját vagy kövesse, vagy ha az nézeteivel össze nem férne, csak illő cáfolás után hagyja el. — Szontagh barátunk e tudományos kívánalomnak nem tett eleget. Ő a történet- és régiségtudomány modorát és dialektikáját nem követte; de más részről azt megcáfolni is elmulasztotta, vagy érdemesnek nem tartotta. Ő a tudományt magára hagyja és a világ legszeretetreméltóbb bonhomiejával fraternisál azon magyarral, ki „ha megfésülködik s bajuszát kipödri, derék legény.“

Viszont attól, ki mint mívelt dilettáns tudományos kérdésekben felvilágosítást kíván szaktudósoktól, legalább azt lehet várni, hogy nehézségeit vagy kétségeit, ha nem tudományosan is, legalább tisztán formulálja, s hogy azután nyugalommal bevárja azok megoldását. Meglehet azután, hogy a válasz, melyet nyer, öt ki nem elégíti. De még azután is reá ér az ellen kifogni, s véleményét egyenesen kimondani. Barátunk ebben is másképp járt el. Mivel ő a felvett kérdésről több munkákat olvasott, azt gondolta: minek a tudomány szakembereinek alkalmatlankodni? Ő mindjárt maga felel magának, s

aztán természetesen oly ponton állapodik meg, melyet a tudomány magáénak el nem ismerhet.

Ez egyéni nézetem azon modorról, melyben barátunk a magyarok eredetéről értekezett. Meglehet, hogy csalatkozom; de lehet, hogy nem.

Kérem tehát egyébiránt tőlem igen tisztelt barátomat, hogy miután értekezésében semmi határozott tudományos színt nem mutat, ne vegye rosz néven, hogy én ugyanazon nyíltsággal, melylyel ő történetbuváraink munkálkodásáról véleményét kimondta, azt válaszolhassam, mikép tudományos tekintetben a magyarok eredetét tárgyazó értekezésének különös fontosságot nem tulajdonítok. Ha más okok nem forognak fel, nem is tartottam volna helyén azt bővebb vizsgálat alá venni. De kétségkivüli lévén, hogy a kérdések, melyeket megpendített, már tartalmuknál fogva minden magyar előtt érdekkel bírnak; hogy ő, habár csak a nagyobb és nem a tudományos közönség szempontjából is — azokat mégis rendezettebb alakban és helyesebb szavakkal adja elő, mint azt talán mástól, ki mint dilettáns szólal fel, várhattuk volna; — s hogy a nagyobb közönséget közérdekű kérdésekre nézve felvilágosítani szinte a tudomány mívelőinek hivatásához tartozik: úgy hiszem, nem cselekszem e folyóirat rendeltetése ellen, midőn azoknak fejtegetésébe itt szinte ereszkedem. Igen szerettem volna, ha más, nálamnál tárgy-avatottabb tudós vállalta volna ezt magára. Azonban ez mindeddig nem történvén, ne vegye a tisztelt olvasó tolakodásnak, ha én, ki egyébiránt mint e folyóirat egyik kiadója annak tartalmát illetőleg is közelebb érdekeltnek érzem magamat, mennyire igénytelen tanulmányaim terjednek, Szontagh barátom nehézségeire felelek.

A tudományban, mint az életben nagyobb baj alig mutatkozhatik, mint ha eszmék helyett puszta phrasisok vergődnek uralkodásra; ha mit eredetileg bölcs férfiak helyesen mondtak ki az emberi nem akár anyagi, akár szellemi viszonyairól vagy érdekeiről, időfolytában egészen más értelemben és ferde irányban alkalmaztatik. Ez félreértéseknek, megváltozott külső körülményeknek, balmagyarázatoknak vagy más tévedéseknek lehet következménye; de a tárgyak hiányos felfogásából, elveknek és általános igazságoknak elhamarkodott vagy helytelen alakbani kimondásából, sőt rosz akaratból is eredhet. És ki képes mindjárt eleve meghatározni mind azon következményeket, midőn magában helyes vizsgálatoknak eredménye

tovább terjesztetik ki, mint a nekik alapul szolgáló tények engedik? vagy midőn az, mi csak egyes tárgyakról áll, s ezen értelemben ki volt mondva, alap nélkül általánosságra emeltetik?

A történettudomány szinte több tekintetben alá van vetve ezen bajnak; s hazánk történetében egy tévedésnél többet találunk, mely egyedül abból veheti magyarázatát. Itt is ily tévedésről akarok szólni. Ez pedig azon nézetet illeti, *mikép általában nomádnép a nemesebb míveltség birtokosa nem lehet;* miből azután azt következtették, *hogy a magyarok eredetileg ázsiai nomádnép lévén, midőn Európában letelepedtek, minden culturát nélkülöztek, tehát mint valóságos vad horda vagyis népsöpredék mostani hazájokba érkezvén, csak itt tanulták mind azon szép dolgokat, melyeket magyar nemzeti míveltségnek nevezni szokás.* E nézet egy másikkal áll összeköttetésben, mely csak a legujabb időben emelkedett jelentőségre az emberi nem míveltségi történetében. Szokássá vált t. i. minden népeket *két* részre osztani. Az *első* osztályt képzik az u. n. míveltségterjesztő népek (Culturvölker), kikről bizonyítja a történet, hogy a míveltséget ők teremtették elő az emberi viszonyokban; ellenben a *második* osztályba soroztatnak azon népek, melyektől — mint látszik — maga a természet megtagadta a szellemi élet azon rúganyosságát, mely minden eredeti cultúrának feltétele; kik tehát a míveltségterjesztő népek irányában *passive*, szenvedőleg állnak, s ha itt ott a képzettség bizonyos fokáig emelkedtek is, mindent, mit tudnak, egyedül amazoktól tanúltak el. Vannak az irodalom körében oly jóakaróink, kik kétségkivüli ténynek, mintegy történeti kivánalomnak tekintik, *hogy minket magyarokat egyedül csak a második osztályba lehet sorozni;* sőt találtattak olyanok is, kik e szemtelenséget annyira viszik, hogy a magyartól még a nemesebb míveltség iránti minden fogékonyságot is megtagadnak *).

Ki a magyar történetben már mintegy behonosúltnak látszó számos tévedéseknek gyökerét ex professo akarja vizsgálni, arra nézve az 1785. és 1790. közti s az ezen esztendőket követő német literatura igen tanulságos. Nem volt kor, melyben a német literatura oly

---

*) P. o. Die eigentlichen Magyaren waren (sz. István király idejében) eben so wenig propagations als *culturfaehig.* J. Subbotic, Darstellung der Rechtsverhältnisse der serbischen Nation in Ungarn. Agram, 1849. 5. l.

hatályosan folyt volna be nemzetünk szellemi életére; de nem is volt kor, melyben német tudósok befolyásukkal annyira visszaéltek volna.

Mutatványúl szabadjon két német tudóst említenem, ki mind kettő egyébként a német míveltség legelőkelőbb képviselői közé száníttatik: *Herdert* és *Schlözert* értem.

Herder az emberiség történetét míveltség szempontjából vizsgálati tárgyává tévén, midőn 1787-ben híres ezirānti eszméinek (Ideen zur Geschichte der Menschheit). IV. kötetét adta ki, a magyarokat nem csak a való történet adataitól eltérő igen kedvetlen modorban festi; nem csak egyenesen az európai népcsaládhoz nem tartozó idegen népnek nézi: hanem humanitását, melynek hirdetője gyanánt lép fel, annyira viszi, hogy tőlünk minden humanitást megtagad. Elenyészésre rendeltetett népnek tart ő minket, melynek pár évszázad múlva talán már nyoma sem fog találtatni *); s e kemény itélet annál sértőbb, ha más népek iránt a legmelegebb rokonszenvet tanusító nézeteit p. o. a szlávokról, olvassuk, kik míveltség tekintetében nálunknál mindig alacsonabb fokon állłak. — Szint ezen szempontból nézi a magyarokat *Schlözer* is. Az erdélyi szászok iránti rokonszenvből, és egyedül azon adatok nyomán, melyeket ezek közlötték vele, annyira el van fogúlva ellenünk, s a IX. század végén e hazában letelepedett őseink rajzolásában oly sötét szinekkel él, mintha ezek minden szépnek és magasztosnak, mit az európai nemzetek története felmutat, szántszándékos üldözői és ellenei, s a rút és rosznak terjesztői gyanánt léptek volna fel eredetileg **).

Úgy hiszem, a hazai történet érdekét fogja előmozdítani, ki ezen nézeteket, melyeket azután az imitatorum servum pecus egész a tulzásig fejtett ki, illőleg méltányolni s jelentőségökhez képest devalválni fogja. Mennyiben jelen értekezésem szinte általok van

*) Ideen zur Geschichte der Menschheit, XVI. Buch.

**) Csak így érthetem Schlözernek kifejezéseit, melyekkel a régi magyarokat jellemzi: „Madjaren Orde," „wilder Nomaden-Schwarm" „unbedeutende rohe asiatische Orde," „subalterne Orde, nach ihrer ersten Flucht aus Asien," s más efféléket. L. Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, főkép II. Stück, Göttingen 1796. Hasonló jellemzések őseinkről Schlözer más munkáiban is találhatók.

feltételezve, tisztemnek tartom már itt, habár csak pár szóval is, azok elemzésébe bocsátkozni.

Mindenek előtt ki kell emelnem, hogy *Herder* munkájának a magyarokat illető adatai világosan bizonyítják, mikép ő a magyar történet kútfőinek tanulmányával nem foglalkodott; hogy *Schlözer* ezeket ismerte ugyan, de előitéletek által elfogúlva lévén, egészen ferde irányban élt velök; s hogy általában a fennemlített német tudósok soha a régi magyarok ősállapotjaira nézve oly tiszta felfogásra szert nem tettek, mikép itéletöknek különös jelentőséget tulajdoníthassunk. Ezt később még bővebben be fogom bizonyítani.

De a nomádnépek életéről, jelleméről, társadalmi és míveltségi állapotjáról és történeti szerepléséről sincs tiszta fogalmok.

Hogy a nomádélet a míveltség kifejlődésében csak átmeneti stádiumot képez a vadász- és halászéletből a földmívelésre, iparra, stb, s hogy társadalmi állapotjokban való míveltségről csak ez utóbbiak nyomán lehet szó, vakon állíttatik ugyan sokaktól; de ha szigorúan megvizsgáltatik, csak részben mutatkozik alaposnak, általánosságban pedig szépen hangzó *locus communisnál, puszta phrasisnál* nem egyéb.

Igen korlátolt felfogást tanúsítana, ki a nomádnépek életéről és jelleméről általában csak azon adatok nyomán akarna itélni, melyeket az ujabb kor utazói Ázsia vagy Afrika pásztor- vagy vándornépeiről közölnek. Mi ezeknél ma észrevehető, az nem szolgálhat többé a nomádélet tiszta tükörképeül. A XIX. század míveltségi állapotjai oly irányban fejlődtek már ki, s az általános öszpontosító harmonia felé annyira haladtak már, hogy a nomádélet tüneményei jelenleg a világkereskedésnek, világiparnak és az emberiség közérdekeit feltételező okszerű mezei gazdaságnak mai nagyszerű fejleményei mellett csak alárendelt jelentőséggel bírnak. De ez nem mindig volt így. Kezdve a legrégibb időktől, melyekből emberi viszonyokról tudomásunk van, egész az újabb korbeli európai statusrendszer s a mostani, földünk minden részeit és vidékeit átölelő világkereskedés alapításáig, mióta t. i. ezen tényezők a társadalmi lét egyéb viszonyait is irányukkal áthatni kezdték, tehát a XVI. századig, nem csak a pásztor- vagy nomádélet foglalt el igen fontos helyt az emberi nem történetében, hanem nomádnépek folytonosan vittek világtörténeti szerepet is, és eseményeik nem egyszer voltak az egyetemes emberiséget átalakító változások okai. S valóban, köze-

lebb tekintve a nomádéletet, ha csakugyan egyoldalú abstract kedvenc eszmék és theoriák elfogult szempontján nem akarunk megállapodni, azt fogjuk találni, hogy ebben magában a míveltséget hátráltató akadályok forrását egyáltalában találni nem lehet. Sőt ellenkezőleg maga a történet bizonyítja, mikép a míveltségterjesztő népeknek (Culturvölker) annyira elhiresztelt nemzetek magok is eredetileg nem csak nomádnépek voltak, hanem épen mint olyanok más hihetőleg már mezei gazdasággal foglalkodó népek ellen fellépvén kezdték meg míveltség tekintetében világtörténeti szerepöket.

Jelen eszmetöredékeim feladata nem terjed annyira, mikép e három momentumot részletesen megfejtsem. Egyébiránt helyén levőnek tartom, ha mindjárt csak pár szóval is, azokat a tisztelt olvasó figyelmébe különösen ajánlani.

Már a szent könyveknek Kain és Ábel közti vitatkozásáról szóló elbeszélése is a pásztor- és földmivelői élet külön érdekeire mutat. Úgy szinte a Nimródot és Ábrahámot illető adatokban vadászt és pásztort látunk egymás mellett, kiknek elseje a míveltség egyik legrégibb emporiumaként később oly híressé vált babyloniai status alkotója; második pedig mint pásztorcsapat főnöke a nomád életviszonyoknak egyik ős képviselője. Mit egybefoglalván, világossá válik, hogy azon nézet, mely a mezei gazdaságot a vadászat- és pásztorélet ellenében kizárólag tartja a míveltség bölcsőjének, legalább a szent könyvek tudósításaiban semmi támaszt nem lel.

Épen ellenkezőleg, Mózses könyveinek a classicus világ maradványaivali összehasonlításából azon eredményhez jutunk, mikép a Mózses hagyománya szerint Jáfet utódjainak tekintendő középázsiai és keleteurópai nomádnépek, az emberiség míveltségi történenetében igen nevezetes helyt foglalnak el; s mikép azon tudósítások, melyeket az úgy nevezett classicus népek irói a scythákról, massagetákról stb nyújtanak, evvel tökéletes öszhangzásban vannak. Egyébiránt a jafetídák története még csak kevéssé mívelt, s mi eddig ez irányban történt, p. o. Görres Józsefnek igen érdekes történet-ethnographiai összeállítása által, inkább csak sejteti velünk az ilynemü nyomozásoktól várható nagy becsü tudományos nyereményt, mint hogy jelenleg már tiszta világosságot adhatna.

De azon életmódot tekintve, melyet nomádéletnek nevezni szo-

*) Die Japhetiden und ihre gemeinsame Heimath Armenien. München, 1844.

kás, szinte mit se találunk, mi indokul szolgálhatna, az ezt folytató népektől azon szellemi ruganyosságot megtagadni, mely a nemesebb míveltségnek alapja. Igaz ugyan, hogy a nomád, foglalatosságára nézve még inkább áll a külső természet elhatározó befolyása alatt, mint a földmívelő; s hogy, ha már a földmívelés is a müipar irányában azért mutatkozik kevesbbé kedvező színben, mivel ez utóbbiban az emberi szellem a nyers természet fölébe emelkedett, s az anyag felett uralmat gyakorol, holott közönséges földmívelés az emberi szellemnek a külsö természet feletti ilynemü uralmával nem jár — ez még nagyobb mértékben áll a nomádéletről. Azonban ez csak a physicai lét alapját illeti; s ezen tekintetben is, ki tagadhatja, hogy valamint a földmívelés, úgy az állattenyésztés is kiindulási pontja a müipar számos ágainak? s hogy amazok magok is egymást belső természetöknél fogva még nem zárják ki? A földmívelő életfoglalatosságának feltétele az állattenyésztés; a nomád pedig rendes életmódja mellett szinte, hol a külső természetviszonyok azt engedik, a földmíveléstől idegen nem szokott lenni. Mint általában emberi dolgokban, úgy itt is nem annyira a kültüneményeket, mint a népek jellemében gyökerező hajlamot kell tekinteni, mely a kültermészetnek befolyása alatt állhat ugyan, de nem annak uralma alatt.

És ha mélyebben ereszkedünk az emberi viszonyok ezen oldalának vizsgálásába; ha kérdezzük, nomádnép (nem kóbor nép, mert a nomádoknak is vannak a magok módja szerint állandó lakhelyeik, s a vándorlás nálok csak rendkivüli esemény) nem fejtheti-e ki szintén a szellemi élet nemesebb csiráit? Nem mutathat-e szintén míveltség és cultúra tekintetében fogékonyságot, sőt productivitást is? Ki merhetné ezt töle egyenesen megtagadni? Ki merhetné ennek monopóliumát kizárólag azon népeknek oda itélni, kiknél a mezei gazdaság a társadalmi lét kiindulási pontja? A nomádéletnek korunkban már elkorcsosodott viszonyai közt is a nomádnépeknél az emberi szívnek sokkal szebb erényei találhatók gyakran, mint a polgárisodott európai nemzetek közepett. „Bizonyossá tehetem kegyedet — így ír, mint szemtanu 1844-ben Regulynk az urali nomádokról magyar akademiánk titoknokához — mikép az ember öntudata, mint emberé, itt minden szellemi nyomatástól szabad lévén, világosabb, s annyiban személyessége teljesebb és fejlődöttebb, mint szegény polgárisodott embereinké.“ *) S ha ezen kivül a régibb

*) Reguly-Album, LXXXIX. l.

kor azon viszonyaira tekintünk vissza, melyeket a nomádélet virágzó korának lehetne nevezni; ha meggondoljuk, mikép azon népek, kik az emberi nem culturájának alapítói voltak, eredetileg mind nomádok valának; mikép a héberek mint nomádok voltak örzői az ókor legtisztább vallásos elveinek; mikép Irán és India míveltségének szerzői az úgy nevezett *zend* vagyis *ár* nép, mint nomádok foglalták el ezen földeket, melyeknek régibb földmívelő lakosait csak ők avatták a nemesebb cultúrába; mikép a chínai polgárisodás szintén nomád népektől veszi eredetét stb: úgy tartom, elegendőleg be van bizonyítva, hogy a nomádéletet a nemesebb míveltség akadályának *általában* nem lehet tekinteni; hogy tehát *mindazon tudósok, kik a nomádnépeket erre nem hivatottaknak állítják, tévedésben vannak.*

Ezen historiai igazság a magyar történet felfogására nézve a legnagyobb fontossággal bír; melynek nevezetes következményei közől néhányat szabadjon kiemelnem.

Tévedésnek tartom e tekintetben őseinkről csupán azért, mert midőn e hazát elfoglalták, nomádok voltak, azt állítani, hogy ők akkor míveletlen nép valának. Ha más történeti adatokkal ezt be nem lehet bizonyítani, mint valóban nem is lehet: ily nézet alaptalan hypothesisnél nem egyéb. Sőt számos adataink vannak, melyek azt mutatják, hogy honfoglaló őseink, bár a mostani európai életmódtól lényegesen különböző szokásokkal éltek, mégis míveletlenek nem voltak, sőt ázsiai lakhelyeikből ide átköltözvén már önálló s való értelembeni nemzeti cultúrát hoztak magokkal. Ennek el nem fogúlt méltatása a pietás azon tisztéhez való, melylyel őseink emlékét fentartani köteleztetünk.

Elismerést érdemel tehát Toldy Ferenc, ki a magyarok míveltségi állapotjait, mielőtt még a keresztyénséget felvették volna, egyik értekezésének tárgyává tevén, őseinknek eziránti álláspontját tisztán kimutatta *). És csak való sajnálkozással lehet a reánk nézve különben méltányos Spittler nézetét olvasnunk, ki egy részről a magyarok míveltségi hivatását elismerte ugyan; de azoknak ősállapotjai körül a múlt század végén i…en elterjedt tévedésben szinte elfogulva lévén, a történet egyik ritka példájának tekinti őket, mikép

*) A magyarok míveltségi állapotjai a keresztyénség felvétele előtt. Muzeumunk I. füzetében.

nemzet vad és nyers semmiségből a nemes míveltség polcára emelkedni tudott *).

Epen ellenkezőleg, én az emberiség míveltségi-történetét valamint hazánk és nemzetünk múltkorát illető újabb vizsgálatok alapján nem gondolom, hogy tévedek, midőn a magyarokat már eredetöknél és első fellépésöknél fogva az u. n. míveltségi népek (Culturvölker) sorába teszem. A hún-scytha népcsalád, melynek ők egyik tagja, ezen irányban más jeles eredményeket is mutathat fel. Például csak a kazarok és Volga melletti bolgárok történetét nevezem. De magokra a magyarokra szorítkozva, úgy hiszem, hogy — hacsak néhány X. vagy XI. századi, a népükön elkövetett méltatlanságokért fegyveres kézzel boszút álló magyaroktól rémülő, német krónistának szavait csalhatatlan oraculumnak nem akarjuk tekinteni — már Európábani letelepedésök óta, s azután évszázadok folytában ők közügyeik elrendezésében, az európai szokásokkali megbarátkozásukban, a keresztyén vallás felvételét illető eszélylyel párosított lelkesedésökben, azon tetterőben, melylyel itteni politikai emelkedésöket és nemzeti tekintélyöket kivívták, azon buzgalomban, melylyel tudományos és míveltségi érdekeiket előmozdították, és számos más adatokban elegendő próbáit adták, mikép itt a puszta szenvedőleges fenlétnél nemesebb rendeltetésök vagyon. Nemzetünk eddigi története meggyőz arról is, hogy hacsak minden előzményeink, és mind az, mit történeti tapasztalásnak nevezünk, nem csalnak, Herder jóslata, mely nekünk nemzeti halált és emlék nélküli kipusz-

---

*) A magyarok eredetéről magával tisztában nem lévén, s magát elhatározni nem akarván, finn vagy kalmuk eredetűeknek tartsa-e, tovább ezt mondja: „Übrigens ist es in beiden Fällen, man mag die Finnische oder Kalmyckische Abstammung annehmen, fast ein und eben dasselbe schöne Phänomen, wie sich ein Volk, so bieder und tapfer und cultivirt, als unstreitig die ungrische Nation ist, vom Finnischen oder Kalmyckischen Stamme aus habe bilden können? Die Völkergeschichte hat wenige Beispiele einer solchen Veredlung, und man muss dieses herrliche Phönomen nicht dadurch schwächen, dass man gleich die ersten Magyaren, die das Land zwischen den Carpaten und dem Saustrome erobert haben, der Geschichte zuwider (? ? ?) recht vortheilhaft zu schildern sucht. Warum den Ungarn der vier, fünf letzten Jahrhunderte dadurch, dass man ihre Voreltern unhistorisch (?) erhebt, einen wohlverdienten Ruhm rauben?" Europæische Staatengeschichte, II. kötet, Ungarn, összes munkáinak IV. köt. Stuttgart u. Tübingen, 1828. 218. l.

tulást jövendől, talán mégis túlságos. Legalább ekkoráig úgy álltak viszonyaink, hogy kezdve a IX. század végétől, midőn t. i. a népvándorlás mozgalmai után csendesebb idők álltak be s az előbbi zavaros események tömkelegéből rendezettebb állapotok fejlődtek ki, mindaz, mi e hazában akár politikai, akár míveltségi tekintetben nevezetes történt, közvetlen vagy legalább közvetve a magyar faj tetteiben s intézkedéseiben alapúlt; s hogy, mit az ország más eredetű lakosai itt ott szépet és érdekest részletekben véghez vittek, szinte csak annyiban bírt jelentőségre emelkedni, mennyiben a magyarokban vagy intézeteikben támaszt nyert.

Szontagh barátom tehát, reménylem, nem fogja rosz néven venni, hogy én a magyarok régi míveltségi állapotjairóli sötétes képzelmeiben osztozni egyáltalában nem tudok.

III.

Még egy másik általános bajt nem hagyhatok észrevétel nélkül, mely nemzetünk őstörténetében számos félreértésekre és ferde felfogásokra adott alkalmat. Értem a *kútfők használása módját* és *a hazai történettudományi irodalom körüli nézeteket.*

Kezdve a hellenektől, kiknél Herodot a történettudomány alapítójának tekintetik, egészen az új korig, általános elvül el volt ismerve mindig, hogy bármely nemzet vagy status történetét annak hazai kútfőiből kell főkép meríteni; s hogy külföldi kútfők adatai csak másod-rendű jelentőséggel bírnak. Újabb időben ezen elvet még azon népekre is ügyekszenek kiterjeszteni, kik a hellenek korát megelőzték, s kiki tudja: mi nagy becsben tartatnak az angolok újabb vizsgálatai az indus és perzsa régiségek körül s a franciákéi Ó-Egyíptomról és Ninivehről, csupán azért, mert ők azon vidékek régi korát honi emlékek alapján kisértik sírjokból feltámasztani.

Mi pedig a honi kútfők használási módját illeti, a történettudományi kritikának egyik fő szabálya az, hogy azokat, midőn elemeztetnek, külön kell ugyan tekinteni, de általános felfogásukra nézve egyetemleg venni és használni. Minden nemzetnek történeti kútfői t. i. egy bensőleg összefüggő egészet képeznek, melynek részleteit csak úgy lehet tökéletesen érteni, ha egyikök sem záratik ki, ha kölcsönösen egymást felvilágosítják. Csak így igér az elemzés kedvező sikert.

Magyar hazánk történetében a kritika e két szabályaira mind-

eddig nem volt elég gond és ügyelet. Főkép Schlözer befolyása itt is kártékonyan hatott. Miután ő Anonymusunkat mesemondónak, hazai krónikánkat pedig álkrónikának (After-Chronik) jellemezte, s e tekintetben hazánkfiai közt szinte számos pártolókra talált volna, a magyar történettudományi kritika egészen ferde irányba került, és sok idö kellett, míg történetiróink képesek lettek ismét eligazodni, s a reánk tukmált természetelleni eljárással felhagyni. Általában történeti irodalmunk hiányának kell neveznem, hogy történetmívelőink közt még mindig találtatnak, kik az eredeti kútfők használását elmellőzhetőnek s a történetet másodrendü segédszerek alapján is készíthetőnek gondolják. Pedig történetben csak az érdemel hitelt, mi kútfőkből bebizonyítható; s mi ezekben nem talál támaszt, azt soha a történet körébe felvenni nem szabad.

Szontagh barátomat e tekintetben szinte nem igazolhatom. Ő hiszi, hogy „nem csak bocsánatot, hanem köszönetet is érdemel, ha olvasóit azon fáradságtól megkíméli, hogy magok annyi honi és külföldi irók munkáit olvassák át." De itt nem arról van szó, hogy az olvasó egész irókat áttanuljon, hanem arról, hogy az iró mit se állítson, mi hiteles kútfőkből bebizonyítható nem volna, s hogy ő ezen bizonyságot, főkép nevezetesebb állításaira nézve, olvasóinak nyújtsa is. De ez mindkét részről fáradsággal volna összekötve, és barátunk inkább szeret „mint egy második Bosco pamlagán kényelmesen elterülve és szivarozva" tisztében eljárni. Csak kár, hogy azután Bosco szerepét nem mindig kivánt siker koronázza. — P. o. Porphyrogenitust idézi, ki szerinte a magyarokat „gens ingenua et libera, nullius unquam dominationi obnoxia"-nak nevezi; pedig bíborban született Konstantin munkáiban ezen helyet, mely bölcs Leo taktikai munkájában találtatik, hiába keresnők. Kútfőket pedig fölcserélni nem szabad, máskép azt gondolhatni, hogy azokat nem is olvastuk.

Történettudományi irodalmunkra nézve sajnálkozással kell említenem, hogy ennek hivatását illetőleg számos félreértés találtatik, s hogy ezért annak hatása korántsem lehetett nálunk még oly sikeres, mint más önálló szellemi életet folytató mívelt nemzeteknél.

A történettudomány hivatása a kútfők használásával a múlt kort sírjából feltámasztani, a nemzetnek és egyes elhúnyt tagjainak tetteit, a társadalmi lét előbbi intézeteit és viszonyait, a status előzményeit híven megismertetni velünk, úgy hogy a múlt kor vezérfonalát

kezünkben tartva, jelenkorunkban is feltalálni tudjuk magunkat. — Egyes ember, habár életét és egész erejét e tudománynak szenteli is, még is magára hagyatva nem csak hogy ki nem merítendi azt, hanem — főkép mint az ma van kifejtve — nevezetes sikert csak igen nehezen fog előállíthatni. Több erők egyesülése szükséges itt, s ezt közvetíteni a történettudományi irodalom feladata. Ferde felfogás az, midőn gondoljuk, hogy egyes történetíró irodalmi segédszerek nélkül képes magasztos hivatásának eleget tenni. Úgy szinte ferde felfogás, mely az irodalmi előzményeket egyedül arra valóknak tekinti, mikép a későbbi historicus belőlök, mint a vak eset azokat kezébe játszsza, egyoldalúlag tanuljon, úgy hogy csak jobban eligazodva, semmi tekintettel a már tisztába hozott igazságokra, még is eleiről fogjon megint a munkához, melyben előtte már számos mások fáradoztak. Ezen kétnemü felfogás az irodalmat a luxus szempontja alá helyezi, s ha — mint, fájdalom, nálunk gyakran találtatik — a közönség is pártolja azt, eredményül a tudománynak azon határozatlan állapotját szüli, miszerint az iró az őt megelőzött buvárok vizsgálataiból kedve szerint és minden indokolás nélkül egyenesen csak azt használja, mi neki tetszik, s mi neki nem tetszik azt elmellőzi; az olvasó pedig a tudomány való értékével mit sem gondolva, az avvali foglalatosságot csupán kellemetes vagy nem kellemetes időtöltés szempontjából nézi. Pedig ennek egészen máskép kell lenni. A tudomány, főkép a mai viszonyok közt, nélkülözhetlen tényezője a practicus életnek is; s más népek példáján tanulhatnók, mikép annak elhanyaglása maga magát boszúlja meg. Hogy pedig a tudomány, valódi jelentőségéhez képest hathasson, irodalmi tekintetben is kell azt ápolni, névszerint irodalma egyes szüleményeit illőleg méltányolni, s azoknak, ha a tudomány szelleme lengi által, egyikét sem szabad elmellőzni. Csak úgy lehet azután várni hogy a gondosan egybe gyüjtött részletek organicus egészt képezzenek, mely az élet érdekeit emelni és előmozdítani tudja. S mi a tudományról általában, az áll a történettudományról és annak irodalmáról is.

Kitetszik ebből, hogy mint általában minden tudományos vizsgálatokban, úgy a történetben is életerő és élet vagyon; s hogy ezen életnek hű tükörképét felmutatni az irodalmat illeti. De ha az irodalom természetszerüleg ki nem fejlődhetik, vagy alakulásában külső elemek működése által akadályoztatik, nem csak elhalaványo-

dik e tükörkép, hanem maga az élet is, melyet az felmutatni hivatva van, gyöngül, ellankad, erejében veszt és a nemzet és nemzetiség kipótolhatatlan kárára ki is múlhatik.

Tartsuk ezt szemmel, gondoskodjunk irodalmunknak és névszerint a történetinek is természetszerü és viszonyainkhoz illő ápolásáról; s ne higyük, hogy akár iróra, akár olvasóra nézve ennek használási módja közönös dolog. Nem csak a külső, anyagi, hanem a belső, szellemi természet is önálló változatlan törvények szerint működik, s ne gondoljuk, hogy hova zabot vetünk, ott buza fog teremni, vagy hogy a fa, melyet levágtunk, gyümölcsöt fog még hajtani.

IV.

Ha száz év előtt irok vala nemzetünk őstörténetéről, feladatom aránylag csak kevés nehézséggel járt volna. Magyar őseinknek a húnoktól származása akkor általánosan el volt ismerve, az emberi nemnek pedig fajok és nyelvcsaládok szerinti felosztása a tudomány férfiai előtt még csekély érdekkel bírt, söt fő momentumait illetőleg, vizsgálatainak tárgyává sem vált még. A vizsgáló tehát egyedül azon pontokra fordította figyelmét, melyeknek felvilágositása a haza politikai és ethnographiai viszonyainak tekintetéből közvetlenül látszott kivánatosnak; s e fölvilágosítás is a dolog mélyébe hatni minek iparkodott volna? A kevés szükségnek úntig volt elég téve, ha a történetiró néhány régi auctor p. o. Ammianus Marcellinusnak, Jornandesnek stb a húnokat illető adatait a hazai krónika és talán egy vagy más külföldi kronistának, p. o. Regino, Luitprand, Otto Frisingensisnek stb a magyarokróli tudósitásaival állította egybe.

Más szellem lengi át mai nap a tudományt és minden tudományos ügyekezetet, mint csak pár évtizeddel ez előtt; s tekintély már nem képes az előbb csak színleg megoldott és időközben ujonnan felmerült kétségekkel még megszaporodott magyar őstörténeti kérdést elintézni. Azon óriási emelkedés, melyet száz év óta a természet- és nyelvtudomány, az ethnographiai és geographiai ismeretek körében észre veszünk, tetemesen tágította a tudósok látkörét, s majd azt látjuk, hogy különféle részről s különféle tárgyra nézve a magyar őstörténettől kivántatnak felvilágositások, melyeket az jelen tökéletlen állapotjában képtelen adni; majd megint nemzetünk

eredetét és ősviszonyait illetőleg új kérdések állnak elő, melyeknek tökéletes tisztába hozatása sok igen nehéz és szövevényes elővizsgálatoktól van föltételezve, úgy hogy míg ezek megtéve nem lesznek, amazt várni szinte nem lehet. Ily viszonyok közt a vizsgáló egyedül úgy remélheti működésének szerencsés sikerét, ha vizsgálatai vég célpontjait soha szem elől nem tévesztve az újabb tudomány kivánalmai iránti méltánylatot a közvetlen föladását tevő kérdéseknek korunk színvonaláni megfejtésével párosítani tudja. De ezen úton is két irányban kell haladnia, t. i. nem csak azon fonalat ragadva meg, melyet a jelenkor nyújt; hanem a múltkorból mintegy hagyományúl reánk szállt kétségeket és nehézségeket is vizsgálva és kiegyenlítve.

Mindezen roppant nehézségek dacára, ha az utóbbi évek előzményeit tekintjük, biztos reményünk van, hogy habár jelenleg nemzetünk eredete és ősviszonyai még teljesen felvilágosítva nincsenek is, talán már a legközelebbi 10—20 év múlva a magyar őstörténet azon fokon álland, mikép a germán, szláv és román népek őstörténetével a tudományos versenyt ki fogja állhatni. A mit tehát most mondhatunk, az nem annyira befejezett tudományos vizsgálatok eredményének, mint inkább csak ideiglenes feleletnek tekinthető, melyet külső körülmények némi tekintetnél fogva már most tesznek szükségessé. Mert a germán, szláv és román népek őstörténetét illető újabb nézetek és vélemények oly állásba hozták a magyar őstörténetet is, hogy azt (új szólásmóddal élve) égető kérdésnek kell nézni; mi pedig hazai irodalmi viszonyainkat érdekli, ha bár sajnálattal kell tapasztalnunk, mikép hazánkfiai közt kevesen vannak, kik az itt fenforgó kérdések fontosságát csak méltányolni is akarják, s nagyobb része nem is sejti mind azon káros következményeket, melyeket azoknak még további elhanyagolása vagy egyedül színleges megfejtése legbecsesebb nemzeti érdekeinkre nézve okvetlen szülni fogna; közönségünk nagy része még is nemzetünk eredetéről kielégítő felvilágosítást kiván, sőt ez iránti tanulmányokban különös gyönyörűséget is lel. S ezt minden történetbuvár természetesnek fogja találni, sőt mennyiben munkássága iránti rokonszenvről ád bizonyságot, kedves is lesz előtte. Mennyiben mindazonáltal a dilettansok közt, kik t. i. nem történetmívelők, hanem csak történetkedvelők, olyanok is állanak elő, kik nem ügyelve a feladat nehézségére, a szövevényes kérdések sokoldaluságára, a megoldandó két-

ségek halmazára, majd minden valódi tudományos előmunkálatok és elővizsgálatok hiányára, a hatalmunkban lévő segédszerek csekélységére, végre ignorálva mind azt, mi e tekintetben eddig történt: a magok alanyi felfogása és nem a tudomány szelleme- és előzményeihez képest formuláznak kérdéseket; s mert ezeket eddigi irodalmunkban teljesen megfejtve nem találják, zajt ütnek, s az egész magyar őstörténet felett pálcát törnek; a mennyiben — mondom — ezen urak így, a helyett, hogy a régiségbuvár feladatán valami módon segíteni ügyekeznének, inkább nehezítik azt, mert idegen, de nem illő, álláspontra akarják őtet szorítani; nem tudom, ha vajjon csodálkozásomat, vagy sajnálkozásomat fejezzem-e ki inkább. Az ilyek, a nélkül hogy a dolgon legkevesbet is lendítenének, a dolgozónak amúgy is eléggé göröngyös pályájára új és egészen szükségtelen töviseket hintenek. És még is azt követelik, hogy a mit mondanak, tekintetbe vétessék; különben azt hirdetvén, hogy a nemzet őstörténete áltudomány, annak mívelői pedig ábrándozók.

Ezek nyomán nemzetünk őstörténetének köréből *négy* kérdést emelek ki, melyekben mind az látszik öszpontosúlni, mi barátunk figyelmét különösen vonta magára; 1. Mely nyelvrendszerhez s ennek alapján mely fajhoz számítandó a magyar? 2. Miután egykoru és régibb történeti kútfők bizonysága szerint kétségen kivül van hogy magyar őseink Európábani első felléptökkor nem voltak, min ma, ridegül álló nemzet; hanem hogy inkább elterjedt hatalmas népcsalád egyik tagjaként lépték fel; Mit kell tartani ezen népcsaládról általában, s névszerint annak egyéb tagjairól, valamint a magyar nemzettel való összeköttetésökről? 3. Mit tanít a történet a húnok és magyarok közti ethnographiai rokonságról? Végre 4. Mit kell tartani a magyarokkal közös eredetü népekről, kik a IX. században azoknak Európába költözködésekor Ázsiában visszamaradtak? mit névszerint a „magyar“ és „baskir“ névnek azonegy értelembeni használtatásáról?

Magától értetik, hogy ezen kérdésekről, melyeknek kimerítő fejtegetése terjedelmes munkának szolgálna anyagúl, itt csak röviden szólhatok, azoknak csak sarkpontjait jelölvén ki, s néhány észrevételt tevén a kútfőkről, melyek megfejtésökre használhatók vagy használtattak.

A.

Azon kérdés: *Mely nyelvrendszerhez tartozik a magyar nyelv? s azon fajoknak, mikre az emberi nem feloszlatik, melyikéhez kell számítani a magyar népet?* újabb időben nagy jelelentőségre emelkedett, sőt vannak, kik azt a magyar őstörténet legfontosabb sarkkérdésének nézik. Illő tehát, hogy fejtegetésébe én is, és pedig első helyt ereszkedjem. Eddig azt mindig általános, elvont szempontból vitatták, minden ismeretes nyelveket, és minden közelebbről vizsgált népeket és törzseket bizonyos általános elvek szerint osztályozván, és az így alakított osztályokat rendszeres egészszé állítván össze, melybe aztán a vizsgáló esetileges tanulmányai- és belátásához képes a magyarokat is iktatta. A dolog természetében fekszik, hogy ezen irodalmi előzményektől én se álljak el, s ehez képest *két* pontot tartsak szem előtt, t. i. a nyelvek és emberfajok általános osztályozását és rendszeres összeállítását; továbbá az így keletkezett rendszeres felfogásnak a magyar nyelvre és a magyar népre való alkalmazását.

Miután újabb időkben az indo-germán nyelvek, mély nyelvészeti tanulmányok alapján és nagyszerü terv szerint sok osztályok- és egyes tagokból álló nyelvrendszernek állíttattak egybe, a nyelvvizsgálók ebben még nem állapodtak. Még általánosabb álláspontra ügyekeztek emelkedni, honnan szabad áttekintetök legyen minden létezett és létező emberi nyelvek fölött. — Magának az emberi nyelvnek természetét, belső momentumok szerinti kifejlődését és történetét akarják ők megismerni; ezt elérve azután úgy hiszik, hogy philosophicus és történeti tudományok rejtélyesebb feladatait könnyü szerrel fogják megoldhatni. Mert a nyelv azon forma lévén, melyben a gondolat nyilatkozik, azt hiszik, hogy ha egyszer az emberi szellem mindennemü iránybani nyilatkozatának alakját nyelvészeti tekintetben tökéletesen birandják, utólag annak alapmunkásságát is tisztán megismerhetik. Úgy szinte bizonyosnak látszván, hogy minden nemzetnek nyelve annak nem csak szellemi élete, hanem küleseményei által is különféle módon illettetik és áthattatik, azt reménylik, mikép a nemzetek és népek nyelveit ismervén, egyszersmind az emberiség s az egyes nemzetek történetének *ezen* szakait is tiszta világosságban látják majd, melyekről semmi más kútfői tudósításunk nincsen, melyeken tehát mind ekkoráig történeti sötétség

nehezkedett; mikép tehát ezekre nézve a hypothesisek ideje le fog járni, s helyette a történeti igazság kora egész fényével feltünni. Ez mélyebb jelentősége mindazon ügyekezeteknek, melyek korunk legjelesebb tudósaitól minden, habár még oly csekély érdeküeknek látszó nyelvek tanulására, rendszeres formák szerinti felfogására és nyelvtudományilag meghatározott osztályokbani elrendezésére, fordíttatnak. Ez azon eszme, mely az újabb nyelvtudománynak adja alapját és azon nagy becset, melyben közönségesen tartatik. S nem is tagadhatni, hogy a felfogás és a terv valóban magasztos és nagyszerü, csak arról lehet kérdés, ha vajjon képes lesz-e a tudomány ezen célt elérni; ha vajjon a feladatul kitüzött munkához elégségesek-e a hatalmunkban álló eszközök és segédszerek?

Más részről hasonló cél után fáradoz az újabb physiologia. A testi élet törvényeit az ember nem csak az egyesekben, hanem az egyetemes emberi nemben is tisztán meg akarván ismerni, a physiologiai tudomány több más fontos kérdések közt a fajkülönbségnek és egyes tüneményeinek megfejtését is vette tárgyalásba; s ez iránybani ügyekezetei Blumenbach korától kezdve *) a nyelv- és történettudomány szempontja alatt is bírnak nagy jelentőséggel. Mert amaz nyelvrendszerei meghatározására az emberiségnek fajok szerinti osztályozásában fontos támaszt nyer; ez pedig abban, mi nevezetesen a társadalmi lét természeti tényezők utáni kifejlődését illeti, physiologiai vizsgálatoknak nem csekély hasznát tudja venni.

Így tehát már Leibnitz idejétől fogva találkozunk az irodalomban nyelvészeti és physiologiai vizsgálatokon alapuló különféle ethnographiai rendszerekre, melyek napjainkban az őstörténetünk körüli nézetekre is befolytak, de melyek, részint mivel bensőleg szigoru tudományos alapon még nem nyugszanak **), s azért eredmé-

*) Blumenbach: De generis humani varietate nativa. 1-ő kiadás Göttigen, 1775 3-ik legérdekesebb kiadás 1795.

**) Hogy is lehetne máskép a véleményeknek oly annyira egymástól eltérő különbségét megmagyarázni, miszerint p. o. Meiners és Virey, 2, Cuvier, Lacepede és Link 3, Blumenbach és Wagner Endre 5, Buffon, Bär és Dumeril 6, Hunter és Prichard 7, Desmoulins 11, Bory de S. Vincent 15 különböző emberfajt állítanak; és ugyazon kiindulási pont mellett mindenik más és más felosztásokat és neveket használ osztályozásában? Helyesen: mondja erre vonatkozólag Humboldt Sándor: Man mag die alte Classification meines Lehrers Blumenbach nach fünf Racen befolgen, oder mit Prichard sieben Racen annehmen; *immer ist keine typische Schaerfe, kein durchge-*

nyeikben is nem elég határozottak; részint mivel a magyar nyelv és népjellem minden alapos ismeretét nélkülözik *); felvilágosítás helyett zavart hoztak a nehéz kérdésbe.

Tekintsünk csak végig ezen számos ethnographiai rendszereken; nézzük csak, mit tartanak a magyar népről és nemzetiségről; mi ingatag alapon nyugszik mind az, mit a magyar kérdésre nézve találunk; mi határozatlanok felfogásban, tárgyalásban és eredményben a vélemények és nézetek! Majd tiszta finn vérnek tekintetik a magyar nép; majd különös scytha fajról (homo scythicus) van szó, péld. Bory de S. Vincentnél, melynek legelőkelőbb tagja magyarjaink volnának; majd ismét a „scytha" nevezet a „tschud" névvel azonosíttatik; majd finn-szláv keverék népnek állíttatunk; majd azt tartják, hogy csak átmenetet képezünk a nyugati népektől a keletiekre stb. stb. S azután még ha a magyarok és húnok közti vérrokonságot szemmel tartva azoknak hypothesisére is figyelemmel vagyunk, kik Ammianus Marcellinus ismeretes helyének alapján a húnokat tiszta mongol származású népnek tartják; vagy ha, még tovább menve, Niebuhrral a Herodottól is Hypokratestől leírt „scythákat" mongoloknak nézzük; s ha ezen nézeteket összeállítjuk a chínai történeti kútfőkből bebizonyított azon ténynyel, mikép a mongolok csak a XIII. században terjedtek el Nyugatázsiában és Európában stb stb: ki lesz képes ily fogalomzavarban eligazodni? ki lesz

führtes natürliches Princip der Eintheilung in solchen Gruppirungen zu erkennen. (Kosmos, I. kötet. Stuttg. és Tübingen, 1845, 382 l.). Mi pedig a nyelvtudományi előzményeket illeti, mi messze vagyunk még azon ponttól, mikép mondani lehessen, hogy azon 2000 nyelvet és 5000 dialectust, mellyek léteztét tudjuk, elegendőleg megismertük, és tudományosan áthatottuk?

*) Szabadjon csak két példát idéznem. Ki az újabb ethnographiai irodalmat ismeri, *Klaproth Gyula* nyelvészeti és *Edwards W. F.* physiologiai kutatásainak e körbeni nagy tekintélyét tapasztalhatta. És még is elsője ezeknek mindent, mit a magyar nyelvről tudott, egyedül Márton szótárából merített, úgy hogy „Asia Polyglottájában" itt ott valóban bámulatra méltó tudatlanságot mutat, míg p. o. a német „Frau" szó mellett a finn nyelvekből naine, naina, nisum, nisa, sőt *né* szók állanak, a magyarból nem a *nő* és *né*, hanem az ezekkel semmi összeköttetésben nem álló *asszony*, *feleség* hozatnak fel. *Edwards* pedig a magyar népnek physiologiai jellemét egy feltünő rútságu magyar gyalogezredbeli katona után itélte meg, kivel Milanóban találkozzott, s kiben a hún typust feltalálni vélte. Hogy Magyarországban a magyarral kell megismerkedni, esze ágában sem volt.

képes ezen valóságos irodalmi chaosból tiszta tudományos nézetet előteremteni?

Egyébiránt tekintve, mikép ezen zavarok egyedül a magyar-finn kérdésnek eddigi felületes és mindig csak egyoldalu tárgyalásában gyökereznek; úgy hogy mindaz, mi az utóbbi évekig e tekintetben történt, Gyarmathinak 1799-ki igen gyönge nyelvészeti tanulmányain túl nem emelkedik †): vég eredményül eléggé indokolt-nak és igazoltnak látszik azon kivánság bár találtatnék valaki, ki alaposabban fejtvén meg a magyar-finn kérdést: mindent, mit abból a magyarok őstörténetére nézve következtettek, tisztába hozná. — *Sjögren Endre János* finn eredetü sz. pétervári akademikus *); hazánkfiai közől pedig *Kállay Ferenc* és *Bugát Pál* ez irányban pár évek óta foglalkodtak már; de minden ide tartozó kutatásokban azt kellett fájlalnunk, hogy kik finn szempontból vizsgálták a kérdést magyarúl nem tudtak, kik pedig mint magyarok tették azt vizsgálataik tárgyává, a finn nyelvben voltak gyakorlatlanok.

S ezek azon viszonyok, melyek közt *Reguly Antal* hazánkfia a magyar-finn nyelvkérdés és a magyar-finn őstörténet lehetőségig kimerítő vizsgálását magára vállalta, mitől mindjárt kezdetben annál kedvezőbb sikert várhattunk, minthogy Reguly, származásánál fogva magyar, a magyar nyelvet, állapotokat és érdekeket ismerte; s azon kivül öt évet a finn népek közt minden tekintetben áldozatteljes utazásra fordítván, a finn nyelveket is tökéletesen megtanulta, a finn népekkel is, mint ő előtte semmi más európai, megismerkedett.

Így tehát reménylhető már, hogy a magyar-finn kérdés legközelebb tisztába lesz hozva, s hogy ennek következtében nem csak őstörténetünknek mindazon nehézségei, melyek általa feltételezvék, meg fognak oldatni; hanem azon hely iránt is tisztába jövendünk,

---

†) Hát a valóban nagy Révai hasonlító vizsgálatai? *Szerk.*

*) Ez 1821-ben: Über die finnische Sprache und ihre Literatur — című munkáját adván ki, 45. l. hajlandónak látszik a magyar-finn nyelvek közti állítólagos rokonságot alaptalan hypothesisnek tekinteni; de csak később írván meg a munka előszavát, módosítja nézetét, és VII. l. így nyilatkozik: „Erst nach Beendigung meines Aufsatzes habe ich Gelegenheit gehabt Sam. Gyarmathis gehaltvolle (?) Schrift: Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis etc. zu sehen und zu lesen, und zweifle kaum mehr daran, dass die ungrische Sprache ebenfalls eine (obgleich entferntere) Verwandtschaft mit dem Finnischen habe."

melyet ethnographiai tekintetben nemzetünknek az emberiség nagy családjában ki kell mutatnunk.

Addig is, míg Reguly munkái, melyeken ő ezen tárgy körül dolgozik, megjelennének, Schlözer és társainak sejtelmeken alapuló tanaikat már most is végkép elutasíthatjuk, s a magyar népet és nyelvet a nagy scytha néposztály és nyelvrendszer egyik önálló tagjának tekinthetjük. Valamint tehát az indoeurópai nyelvek bensőleg összefüggvén egy nyelvcsaládot képeznek, melyhez az indus, hellen, román, germán, szláv, celta és perzsa nyelvek tartoznak; szintúgy tekinthetni az ural-altáii, helyesben *scytha nyelvcsalád* ugyan annyi bensőleg összefüggő *tagjainak* a *mongol*, a *török-tatár*, a *mandzsu*, a *szamojed*, a *finn* és a *magyar* nyelveket. Legközelebb ezek közt a magyarhoz csakugyan a finn nyelvek állnak, s ezek sorából különösen az urali finneké. Mit összevetve, a szoros értelembeni történet adataival, *első kérdésünket illetőleg a magyarok és a finn népek közti ethnographiai összefüggés, s mindkettőnek egy közös törzstőli, a scytha népcsaládbóli származata kétségkívüli ugyan, a nélkül mindazonáltal, hogy a magyarokat a finn népektől, vagy ezeket a magyaroktól lehetne származtatni.*

(Vége a közelebbi füzetben.)

A NEMZETI IRODALOM ISMERETÉNEK VISZONYÁRÓL

A NEMZETI ÉLETHEZ, ÉS BUZGÓ ESDEKLÉS A „NEMZETI KÖNYVTÁR“ ÜGYÉBEN.

TOLDY FERENCTŐL.

Non minor est virtus, quam quærere, parta tueri.

I.

A nemzeti élet s a szellem melly azt táplálja és határozza, nem csak azon *külső tettekben* nyilatkozik, mik a szokott értelemben vett historia tárgyát teszik; hanem *vallásában* is, a szerint mint azt kifejté vagy az idegent magába felvette és módosítja, *polgári intézvényeiben*, melyekkel társadalmi viszonyait szabályozza, *cselekvőségében*, mely anyagi állapotjait határozza, *erkölcseiben*, melyek úgy

ethikai elveinek, értelmi s kedélyi lényegének kifolyásai, mint ezek által feltételezett társas formáinak öszvegét állítják elé, továbbá *művészetében*, mely szellemisített érzékiségének alkotó munkássága, *nyelvében*, mely a sajátlag módosúlt lélek belső szükségességgel képződött orgánja, és végre *irodalmában*, mely alatt a gondolat írott (vagy bár íratlan, de írható) művei öszvegét értjük. A nemzeti élet e külön utú nyilatkozásainak *egyik forrása* kétségtelenül a nemzeten kivül van: t. i. földirati fekvés, más népekkeli viszonyok, idegen míveltség s ennek művei, történeti események s a véletlennek szövődései nevezetes tényezői annak; *más*, ősi, mély és belszükségü *forrása* magából a nemzet kebeléből serked, ama tényezők által különfélekép határozva, de bizonyos pontig sajátságát idők során át megőrizve. De van még egy *harmadik forrás* is, mely nem kevesbbé hatályos: s ez *a leélt idők emlékezete,* melyeket a *történet*—, s az idők *szellemi műveinek maradványai*, melyeket az *irodalom* őriz meg. Ezek örök és végtelen körben forogva, teremve és teremtve, szülöttei és ismét újjá szülői a nemzeti szellemnek. Tudniillik ugyan azon jelenet merül itt fel az emberiségben, melyet az anya természet mutat nagyszerű életfolyamában: mit tegnap előhozott, azt ma elrontja, hogy holnap ismét új alakban feléleszsze. A mely levél őszszel elhervadt és lehullt, a földdel egyesül, hogy tavaszkor új viránynyal díszesítse a lombatlan ágakat. Így elmúlik a jelen, hogy a jövőt termékenyítse; kebelében semmi sem hal meg, semmi sem enyészik el, hanem örök körben csak alakot vált. Az embervilágban is minden tett, mely megtörtént, minden gondolat, mely megszületett, arra van, hogy új tetteket és új gondolatokat szüljön: s ha bár az emberi korlátolt erő csak bizonyos határig nyomúlhat elő, megállapodást nem ismerve, hullámvonalban mozog, s hanyatlik koronként, hogy ismét felfelé törjön. Minél gazdagabb az emberiségnek, részletben pedig valamely nemzetnek *múltja*, annál gazdagabb jövendőt várhat, *ha múltját meg nem tagadja, s azzal, mi abban mag és csira van, jövendőjét termékenyíteni érti.* Végtelen a múltnak ereje a szívre, melyet melegít, a képzelemre melyet felizgat, az észre, melyet tapasztalásaival bölcscsé tesz. A múlt e végetlen erejének tisztelete és elismerése foglaltatja az ébredező népekkel énekbe történeteiket, az véseti kövekbe a felébredtekkel hőseik nagy és üdvös tetteit, s az iratja meg a felsőbb míveltségre fejlettekkel a történet könyveit. Minden nemzet annál biztosabb zálogait bírja egy méltó jövendőnek,

mennél gazdagabb múltat örökölt; az ilyennek kebelében létezése hitté válik, az ilyen meg nem tud halni.

A külső tettek emlékezete csak egyik ága a *történetnek*; másik a szellemi élet emlékezete s magok a szellemi művek: az *irodalom.* Valamint nép nem lesz soha férfiúvá, mely múltja iránt hideg lévén, abból nem hörpöli a bölcseség és lelkesedés italát; úgy irodalom sem izmosodik életműves terepély fává, mely a múltban elágazó gyökereitől megválik. Nem ereszkedem annak megmutatásába, mennyi erőt késünk meríteni történeteink beható tanulásából; de mély fájdalommal tekintek irodalmi életünkre, mely annak, a mink már volt, elfeledése, s a meglevő javak hideg mellőzése által, szegényebb mint volna, ha egész vagyonunkat felkarolva, azt a sok jót, nemest, valót és szépet, mit magyar velő s magyar munkásság előállított, éldelnők és felhasználnók. Minden egyes kor bizonyos oldalakat előszeretettel fejt és gazdagít, minden kor irodalma nagyobb kisebb mértékben egyoldalu, anyagban, vagy felfogásban, kivitelben vagy formában: s azért valamely több százados irodalomnak csak minden korai együtt képeznek némi egészet, a mennyiben több nemek és irányok, egymást fölvilágosítva és kiegészítve, csak ily egész irodalomban képviselvék. A görögök Homérjok mellett egy Orpheos és Musaeosnak, népi életök első, regés korából átzengő énekeit is tisztelettel éltették magok közt, míg azok régi alakjokban végűl elenyésztek ugyan, de csak miután költeményeik phoenixként kikeltek hamvaikból, azaz miután általok lelkesedett költők, maradványaikat újjá alakítván, az enyészőket új életre hozták. A romaiak Augustus korában is hálával emlegették nem csak, de újra átélvezték Ennius és Pacuvius műveikben irodalmuk hajnalát; s az új kor lelkes nemzetei házi istenekként tartogatják régi iróik munkáit kézi könyvtáraikban. Anglia, Franciaország s német szomszédaink évről évre megujítják és sokszorozzák Chaucer, Montaigne és Luther munkáikat, válogatva legalább, s alig van házi és családi könyvtár, melynek polcairól a nemzeti büszkeség, hála és tisztelet e régi tárgyai biztatva le ne intenének a kegyeletes maradékra. Sőt a legújabb idő, mely pedig nem szűnt meg új remekekkel bővíteni a régi gazdagságot, mind mélyebb és mélyebben érezve a nemzeti szellem régi hagyományainak lelkesítő és termékenyítő becsét, versenyt vonja elő nem érdemlett homályukból a nemzeti irodalmak ősi maradványait, mik régi könyvtárakban kevesek által olvasható hártyá-

kon elkerülék enyészetöket, s azokat egymást érő szebbnél szebb kiadásokban visszaiktatják a nemzet köz birtokába, jegyzések és glossáriumokkal felvilágosítják, iskolákban magyarázzák, az újabb kor újabb nyelvére fordítva népszerűsítik, s történeti és széptani alapos munkák irásával új díszre költvén fel régi irodalmi életöket, azon korokat is új fényben állítják elő. Ezen igyekezetek által a középkor míveltségi, erkölcs- sőt polgári története is véghetetlen sokat nyert, de nyer az új koré is, mely nem az égről esvén le készen, hanem abból fejlődvén, érthetőbb, és érdemeiben megitélhetőbb lett. E nemzetek, melyek politikai elsőségök és míveltségi fejlettségök által rég szabályadókká lettek Európában; de a reál tudományok szerencsés űzése s gyakorlati képességök által is mint leggazdagabbjai e világrésznek a többi népek felett közvetve a legnagyobb hatalmat gyakorolják: büszkeségöket találják azon eredményekben, melyekkel régiségök buvárai, kik azért nálok a legnagyobb tiszteletben állanak, lefolyt századaikat fényre derítik. Ők azt hiszik, hogy mennél gazdagabb múltat mutathatnak fel kivált a szellem országában, annál alaposb igényeik vannak felsőséget követelni *azon barbárok* felett, kik csak tegnapelőtt bontakoztak ki irástudatlanságukból, s kiknek csak tegnap óta van irodalmok.

S vajjon mí, kiknek ez idő szerint már csak múltunk van, e barbárok közé tartozunk-e? Sok magyar, és pedig oly magyar, kinek könyvszekrényében nem egy angol és francia könyv ragyog, vállat vonítva odább áll, hogy a pirító Igen kimondását kerülje — ha t. i. mégis érez annyi hazaszeretetet és annyi ragaszkodást nemzetéhez, hogy e kérdésre az igent kimondani átallja. Pedig ha mí *több lelkesedéssel* űztük volna irodalmunk munkás szeretetét, ha *több buvárjai* akadtak és pártoltattak volna régi történetünk s szellemi életünknek, pirulás nélkül felelhetné nem csak *e pár* történetvizsgáló, hanem minden magyar, kinek szive a nemzeti becsületért még dobog, hogy csakugyan régibb igényeink vannak a mívelt népek közé számíttatnunk, mint a melyeket a magunk által bizony nem nagy lelkesedéssel értesített világ irányunkban elismerni kész. Elmondhatná hogy, ha őstörténetünk a régi népek történeteiből kiszemelve és tisztába hozva nincs is még, de őseink fellépése e világrészben nem egy múlt-nélküli csordáé, mely társadalmi szerkezetet és intézvényeket nem ismert; elmondhatná, hogy ők az értelmi fejlettség bizonyos fokát visszatükröző vallást és nyelvet hoztak ma-

gokkal, hogy történeti emlékezeteket őriztek, melyek győzelemről győzelemre vezették; elmondhatná, hogy az irás mestersége nálok nem volt ismeretlen, hogy europai állodalmuk megalapítása s fenmaradása erkölcsi felsőséget bizonyít Kelet-Europa akkori elpuhúlt vagy kevesbbé fenkölt népei felett; hogy csodálatos fogékonyságot tanusítottak az europai míveltség elfogadásában; elmondhatná, hogy nyolcszáz év óta van nemzeti irodalmunk, s ha még is a nyúgoton megállapult nemzetek mögött e részben elmaradtunk, ennek okai nem a képesség hiányában, hanem jól értett történeteinkben föllelhetők; hogy a hitujítás korában, midőn a feltétlen hitnek helyét a birálat foglalta el, s így a szellem a merő dogma alól emancipáltatott, a magyar elme nem csekélyebb mozgékonyságot mutatott, mint más nemzetek; s hogy ha akkor élénkebb fejlődésnek indult irodalmunk oly fokra nem vergődhetett, milyenre csak a másodrendű nyúgoti népek is: ennek a nemzet eltépett polgári viszonyaiban, míveltséget pártoló s árasztó hazai kormányhatalom nem létében, két századnak majd folytonos, török és polgári, háborúiban, a múltnak minden emlékei elpusztulásában, a soknépüségben, s végre földirati szerencsétlen fekvésünkben kell keresnünk. És végre elmondhatná, hogy mind emellett is volt irodalmunk, melynek *bár jókora része elveszett*, az mégis mind a költészetben, mind az akkor üzött tudományokban egyes csillámokat mutatott fel, mik szerencsésb körülmények közt csillagokká fejlődendnek vala.

Igen is, értelmi világunk múltja korántsem oly parlag, hogy annak fényre derítése nemzeti becsületünkre új sugárokat ne hintene; irodalmunk maradványai a régibb időszakokból is korántsem oly jelentéktelenek, hogy azoknak *új kiadások által feltámasztása* nemzeti életünk érdekében ohajtandó, sőt múlhatatlanúl szükséges ne volna. Szükséges pedig, mert a XVI., részben a XVII. század irodalma, a mennyiben a vég enyészetet elkerülte, vagy rejtve van a vizsgáló előtt, vagy *a legnagyobb veszedelemben forog*. T. i. ama kor irodalmi termékei többnyire igen kevés, jó részt egyetlen példányokban maradtak fen, melyek nem is találtatnak mind köz könyvtárakban, nem azonegy helyt, s mik ily helyen őriztetnek is, nem mindig hozzáférhetők! Mennyi kincs van vagy lehet eltemetve itt ott magányosaknál tudva vagy észrevétlenül, kisebb rendü könyvtárakban, miknek tartalmát többnyire gondviselőik sem tudják, vagy legalább közzé nem teszik; mennyi van a Horvát István könyvtá-

rában, melynek megvétele öt év előtt meg volt a nemzettől ötvenegy vármegyében szavazva, de szerencsétlen conjuncturák által még most is lebegő félben, maga a könyvtár pedig zár alatt; mennyi a Jankowichéiban, abban is mely pör alatt hever, és abban is, mely a nemzeti muzeum számára tizenöt év óta megvéve ugyan, de köz használatra felállítva maig sincsen! S az ismeretes maradványok közöl is, mennyi van mind maig magán kézen, s a nemzet elöl elfogva! Mennyi veszett el ujabban köz tudomás szerint is! Első magyar nyomtatványunknak, a szent István fölötti éneknek 1484-ből hült helye; Székely István istenes énekei, Bornemisza, Clytaemnestrája, Balassa Bálint első kiadásbeli dalai: hol leljük ezeket? Több régi munkának, melyet Bod Péter egy század előtt még olvasott, szintúgy semmi nyoma többé; Erdősi nyelvtana 1539-ből elsikkadt, és hála Kazinczy buzgó gondoskodásának, ki azt még 1808-ban újra kiadván, az enyészettől megmentette! Apácai Csere János Logikájának már csak emlékezete! stb stb. De csoda-e ez, ha még a múlt század sok könyve is ma már a ritkaságok között fogott helyet? Avagy ki bírja az időkort képző Bessenyei György minden munkáit? Kazinczy első munkáit hanyan láttuk? Mi több: én több évi fáradságok után még Csokonai Lillája *első* kiadásának csak egy példányát sem birtam kinyomozni. Ismétlem: számos író vagy munka a XVI. századból *egészen* elveszett: míg a meglevők nagy része codexi ritkaságú: — a könyvmoly bibliománok örömére, az irodalom történetirójának kétségbeesésére, a nemzetnek pedig érzékeny kárára!

Igen is nekünk, hogy *irodalmunk emlékezetes részét* a vég elenyészéstől megmentsük; hogy a *nemzeti irodalom története*, mely nélkül, mint a nemzeti önérzet egyik leghathatósb tényezője nélkül, többé el nem lehetünk, *lehetővé váljék*; hogy maga az irodalom a *nemzet szellemi köz kincse gazdagitására ismét köz vagyonná legyen*: a többi mívelt népek kegyeletét és bölcs gondoskodását követve, mindent, mi bármely tekintetben becses, *új kiadások által ismét fel kell élesztenünk*. Nemzeti bűnt követünk el, ha ezt tenni még tovább is elmulasztjuk.

II.

Ennek eszközlését, mennyire tőlem telik, első fellépésem óta éltem fő feladatává tettem. Oda céloztak harminc éves tanulmányaim, oda különféle dolgozásaim, oda különösen azon vállalatom, melynek

előrajzát a Kisfaludy-Társaságban 1842-ben terjesztettem elő *), s mely „N e m z e t i K ö n y v t á r“ cím alatt megindúlván, jelenleg is foly — ahogy folyhat. Mennél inkább szorúl ez a magyar közönség pártolására, annál buzgóbban kell e terv elősegélésére a nemzet lelkesb fiai s az öszves közönség szíves figyelmeért s hazafiúi hozzájárulásaért esdekelnem.

A „Nemzeti Könyvtár“ tartalmát *a nemzeti irodalom koronkénti vivői és képviselőinek*, eddig sokfelé elszórt, eldarabolt, nagyrészt bajjal kapható, részint már csak egyetlen példányokban fenmaradt, legtöbbször hibásan kiadott *dolgozatai* tennék, *a külön kiadások és*, hol vannak, *kéziratok gondos összevetése által eredeti valóságokban hibátlanúl előállítva*, az irók fejlődési menetét legjobban kitüntető *időrendben szerkesztve* és *életrajzi úgy irodalmi ismertetésekkel bevezetve*.

Legyen már most szabad a szándéklott gyüjtemény *fő osztályait* külön elsorolnom, s a mennyiben szükséges, figyeltető észrevételekkel kísérnem.

Az első fő osztályt

A TIZENHATODIK SZÁZAD KÖLTŐI

teszik.

A tizenhatodik század költői irodalma nem csak a tudósokra nézve általan, de még irodalom-történetészinkre nézve is legnagyobb részt *terra incognita* mind e mai napig; úgy hogy, Tinódit kivéve tán, néhány író nevénél s néhány munka címénél alig ismernek belőle többet. Oka ennek épen a példányok fenemlített rendkivüli ritkasága; mihez még az járul, hogy az első kiadások többnyire hiányzanak, az utánnyomások pedig, melyek részint a XVI. részint a XVII. században készültek, oly hibásak, hogy sokszor nehézségekkel kell küzdeni, milyekkel a régi kéziratokbóli tiszta szöveg előállitásában. E tiszteletes maradványai új korunk hajnalának mind a polgári és vallási, mind a míveltségi és nyelv-történetre nézve a legnagyobb fontossággal bírnak. Bennök az iróknak, mint a népi élet, jellem és erkölcsök képviselőinek míveltségi foka, a kor legfontosb politikai, társadalmi és vallási eseményei és állapotja felett uralkodott nézetek fejezvék ki. A historia sok ismeretlen ténynyel gyarapúl, sokra nézve azokból bővebb felvilágosítást nyerhet. A nyelvtörténet azok

*) L. azt a Kisfaludy-Társaság Évkönyvei IV-d. kötete 38. s köv. ll.

nélkül amaz átmeneti kor legfontosb adatait nélkülözi, melyben a *régi felföldi nyelvjárás*, mely a XV. század végeig az irodalomban szinte uralkodott, *az alföldi magyarságnak engedte lassanként által helyét*, így által egyengettetett azon út, melyen *az alkotó szellemü Pázmán, mint a mai magyar könyvnyelv* alapítója, nyert halhatatlanságot. Ha ezen érintésekből nemzeti irodalmunk e részének fontossága eléggé ki nem tűnnék, oly elismert tekintélyekre hivatkoznám, mint *Bél Mátyásé* és *Cornides Dánielé*, kiknek elseje már több mint egy század, emez több mint hatvan év előtt a XVI. század költői újra kiadását a polgári és nyelvtörténet tekintetéből egyaránt ohajtották. „Multae huius generis cantiones historicae, mond emez, prodierunt seculo XVI., quas in volumen collectas si quis recuderet, nae is et de historia patria et de veteri poesi hungarica mereretur insigniter“ *). Bél pedig: „.... operae pretium facturum crediderim, si quis huius generis cantilenas, in volumen collectas luce publica donaret: quod sperarim, *praeter linguae hungaricae habitum, multas simul rerum gestarum* περιςάσεις ea solertia detectum iri“ **). E férfiak elhúnyta óta még több ily maradvány fedeztetett föl: de a historia érdekében az egy Tinódit kivéve egy sem aknásztatott ki.

Az én gyűjteményem *sok névtelenek* irásain kivül SZÁZNYOLC NEVEZETT KÖLTŐT foglal magában, kik közől az irodalomtörténet irói előtt sok még csak neve után sem ismertetik. Kiterjed ez az akkori magyar költői literatura egész birodalmára, az *epikára*, a *dramatikára*, a *didaktikára* s a világi *lyrikára* teljesen, a vallásos költészetre válagotással. Rövidség okáért a munkák részletes elszámlálása helyett csak költőim neveit sorolom el.

I. *Eposi költők.*

1. Kik *vallási* tárgyakat dolgoztak ki:

Baranyai Pál.	Decsi Gáspár
Batízi András	Dézsi András.
Biai Gáspár.	Erdélyi Máté.
Bornemisza Miklós.	Fekete Imre.
Bornemisza Péter.	Földvári Ambrus.
Csíkei István.	Gáspár barát.

*) Vindiciae Anon. Belae R. Notarii. Budae, 1802. a 218. l.

**) Math. Bel: Adparatus ad Hist. Hung. Decas II. Poson. 1745. a 65. 66. ll. gg jegyzésben.

Ilosvai Selymes Péter.
Ilyefalvi István.
Kákonyi Péter.
Nagy Mátyás (Bánkai).
Nyíri János (Ceglédi).
Székely Balázs.
Szeremlyéni Mihály.
Sztárai Mihály.
Sztárai Miklós.
Tarjai Mihály.
Tinódi Sebestyén.
Tolnai György.
Torkos János.
Tőke Ferenc.

2. Kik *regényes* tárgyakat dolgoztak ki:

Enyedi György.
Fabrici István (Szakmári).
Fazekas Miklós (Bogáti).
Görgei Albert.
Istvánfi Pál.
Vasfai Gáspár.

3. Kik *classicai* tárgyakkal foglalkodtak:

Csáktornyai Mátyás.
Dálnoki János.
Huszti Péter.
Idari Péter.
Ilosvai Péter. *)
Vajda Lőrinc (Kamarási).

4. *Magyar történeti* tárgyakat dolgoztak ki:

Csanádi Demeter.
Farkas András.
Fazekas Mikló
Gosárvári Mátyás.
Görcséni Ambrus.
Gyulai Márton.
Ilosvai Péter.
Nagy Mátyás.
Szöllősi István.
Temesvári István.
Temesvári János.
Tinódi Sebestyén.
Valkai András.

5. *Idegen történeti* tárgyakat:

Csegéri András.
Cserényi Mihály.
Decsi Mihály deák.
Fazekas Miklós.
Kákonyi Péter.
Mádai Mihály.
Sóvári István.
Sztárai Mihály.
Tinódi Sebestyén.
Valkai András.
Varsányi György.
Veres Gáspár (Szegedi).

II. Drámai írók:

Bornemisza Péter **).
Szegedi Lőrinc.
Karádi Pál névtelene.
(Salamon és Markalf).

III. Tankőltők:

Ádámi János.
Apáti Ferenc.

*) Dőlt betűkkel azon nevek állanak, melyek a sorozatban már előfordúltak.
**) Ez itt még csak puszta név: míg Klytaemnestrája fényre nem kerül.

Csáktornyai Mátyás.
Dévai Mátyás.
Dobai András.
Fazekas Miklós.
Fejes Miklós.
Heltai Gáspár.
Horvát András.
Ihász Péter (Melius).
Ormpruszt Kristóf.
Pécsi János.
Pesti Gábor.
Pesti György.
Szegedi Gergely.
Tolnai Bálint.

IV. Énekszerzők:

Balassa Bálint.
Barát István.
Batízi András.
Bátori Boldizsár.
Batthányi Orbán.
Bornemisza Péter.
Császé Miklós.
Debreceni János.
Deszka N.
Dézsi András.
Fazekas Miklós.
Gyarmati Imre.
Hartyáni Imre.
Horvát András.
Huszár Gál.
Ihász Péter.
István deák.
II. JÁNOS KIRÁLY.
Kátosi Péter deák.
Kétei Mihály.
Magócsi Gáspár
Németi Ferenc.
Nyilas István.
Palatics György.
Paniti János.
Pap Benedek.
Pesti György.
Rádai Balázs.
Rimai János.
Siklósi Mihály.
Somogyi Péter.
Suhod András.
Sylvester János (Erdősi).
Szegedi Gergely.
Szegedi István.
Szegedi Lőrinc.
Székely István *).
Szepetneki János.
Szerémi Illés.
Sziráki Balázs deák.
Sztárai Mihály.
Tolnai György.
Tordai Benedek.
Tőrei Gergely.
Újlaki Péter.
Valkai Kelemen.
Vásárhelyi András.
Zeleméri László.

V. Deákozók (alaktani tekintetből teljesen összeállítva).

Diósi Gergely.
Egyedúti Gergely.
Heltai Gáspár.
Monoszlói András.

*) Székely is még csak nevével áll itt, míg hymnusai újra fölfedeztetnek.

Sylvester János. Tasnádi Péter.
Szegedi Lőrinc. Vilmáni Libéc Mihály.

Ez egész osztály Nemzeti Könyvtáram alakjában három oly kötetet ád, mint Csokonaim, és mintegy 24 füzetben volna eszközölhető.

A második főosztályban

A XVII. SZÁZAD KÖLTŐI

foglaltatnak, és pedig több *névtelenen* kivül a következők:

Benicky Péter (Lyra). Szentmártoni János (Tankölt.)
Kohári István (Tankölt.). Szöke Ambrus (Lyra).
Liszti László (Epos). Török István, Kolosi (Epos).
Péceli Imre (Lyra). Zrínyi Miklós (Epos, lyra).

Két nagy kötetet töltenek be a Nemzeti Könyvtár módja szerint.

Az e századbeli *vallásos költészet* körüli tanulmányaim még nem tettek azon állapotba, hogy azt gyüjteményem szerkesztményébe felvegyem.

A harmadik főosztályt

A RÉGIBB MAGYAR KRÓNIKÁK

teszik, névszerint *Székely Istváné* (1559), *Heltai Gáspáré* (1575), *Pető Gergelyé* (1660) minden folytatásaival (*Kálnoki Sámuel, Spangár András*, *Kovács János* 1742-ig) és *Lisznyai Pálé* (1692). Kevessbbé gyarapúl ez irók által a historiai tudomány, mint inkább a historia nemzeti felfogásának ismerete, mely egyik érdekesb jelensége a nemzeti életnek. Teszen ez osztály két kötetet, 18 füzetben.

A hazai történetirás tekintetében mint nagyobb részt használatlan *kútfők*, még sokkal fontosabb a negyedik fő osztály:

A MAGYAR EMLÉKIRÓK GYÜJTEMÉNYE,

mely egyelőre tizenkét irót foglal magában, *Bornemisza Tamástól Cserei Mihályig*, tehát 1540-től 1712-ig, többnyire kiadatlanokat; de melyhez a szükséges készületek még nincsenek együtt.

Az ötödik osztályt teszik a

RÉGIBB MAGYAR BÖLCSÉSZEK.

Ez osztályban a tiszta tudományos irányt nemzeti irodalmunk egyik fő dísze, *Apácai Csere János* (1653), a gyakorlatit *Pataki Füsüs János* (1626) képviselik; s kiegészítik azt Csombor, Prágai, Molnár Albert, Laskai, Ceglédi, ifj. gr. Teleki Mihály stbnek részint eredeti,

részint fordított irásaikból összeállított jellemzetes szemelvények. Egy kötet 7 füzetben.

A hatodik osztályban **gróf Esterházy Miklós nádor Munkái** foglaltatnak, ki kiadatlan theologiai, úgy politikai irásai által magát kitünő tudósnak és státusférfiúnak bizonyította. Mind két osztálya irásainak új világot vet a XVII. század első felének mind míveltségi, mind polgári történeteire. **Nyomtatása már jóformán előhaladt**, úgy hogy még ez évben teljesen jut a közönség kezeibe.

A hatodik osztályt **Pázmán Péter válogatott Munkái** tennék, ki nem csak nyelvünk történetében alkotott időszakot, hanem az újabb magyar prosának is atyja, tudományos és szónoki lángelme, a XVII. század irodalmának Zrínyivel együtt fő dísze.

Bérekeszti ez időkört a hetedik osztály; a *régibb magyar nyelvészek*, Erdősitől Tsétsiig (1539—1708-ig), ily cím alatt:

CORPVS ANTIQVORVM GRAMMATICORVM VNG.

Foglaltatnak benne: Sylvester János (1539), a krakkai Irástudomány (1549), Molnár Albert (1610), Geleji Katona István (1645), Komáromi Csipkés György (1655), Pereszlényi Pál (1682), Kövesdi Pál (1686 előtt), Tótfalusi Kis Miklós (1697) és a magyar helyesirás hatalmas reformátora Tsétsi János (1708). E gyüjtemény, a magyar nyelv, nyelvtan és irásmód történetének egyik múlhatlan forrástárát képezi, s a nyelvvizsgálónak is kész, igen becses anyagot nyújt. Egy kötet négy füzetben.

A nyolcadik osztály a XVIII. századot nyitja meg

FALUDI FERENC MINDEN MUNKÁIVAL.

Epochalis ember a költészetben, és velős, numerosus irályával megujítója a XVII. század vége felé elhanyatlott prósának. Költői munkáit dalok, pásztori énekek s egy színmű teszik. Erkölcsi munkái, melyek részint eredetiek, részint fordítások, az életbölcseségre, világ és emberismeretre, vallásosság és erkölcsiségre vezető eszmék és ismeretek nagy sokaságával termékenyítették irodalmunkat, s oly morális tőkét képeznek, melyet csak forgatni kell, hogy üdvös kamatait gazdagon meghozza. Egy kötetet tesznek nyolc füzetben; **nyomatása már megindult.**

Faludit szívesen követnék nyomban, kilencedik osztályul,

BESSENYEI GYÖRGY MINDEN MUNKÁI.

Faludi, a magyar *renaissance* előhírnöke, Bessenyei annak fő hőse,

philosophus, történetész, költő: ki a magyar irodalmi látkört új tartományokra terjesztette ki, azt új eszmékkel népesítette, új formákkal ékesítette. Számos munkái ma már felette megritkúltak; együtt egy könyvtárban sehol sem találtatnak; sok kéziratban hever, sok elszórva, részint censurai tilalmak következtén. Az én szerkesztményemben hét nyomatlan munkája van, való díszei a Bessenyei Múzájának, melyek közől egyet Kazincy Gábor, egyet Erdélyi János barátim hazafiúi indulatú közlékenységének köszönök. Feje levén ő egy az irodalomban fő szerepet viselt iskolának, a franciának: azon kor értelmiségi történetét Bessenyei munkái teljes kiadása nélkül nem méltathatjuk. Egy kötetet tesznek, vagy nyolc füzetben. Őt mint középpontot, sugarakként veszik körül társai, kiket

BESSENYEI KÖRE

cím alatt állítottam össze. Itt gróf Teleki Ádám, b. Orczy Lőrinc, Barcsai Ábrahám, Bároci Sándor, Ányos Pál, Péceli József, id. Szilágyi Sámuel, b. Naláci József, Cirjék Mihály, gr. Teleki József, Sándor István, b. Orczy József, gr. Fekete János, Hary Péter, Göböl Gáspár, Takács József, Aranka György stb. válogatott munkáik által képviseltetnek. Egy kötet 5—6 füzetben.

A tizedik osztályt a

CLASSICA ISKOLA KÖLTŐI

teszik, két kötetben, melynek elsejében Kalmár József, Molnár János, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnis József, Vályi-Nagy Ferenc stb, részint csak kivonatokban, vezettetnek föl; a második *Virág Benedek Minden Munkáit* foglalja magában, tehát a prosaiakat is.

A tizenegyedik osztályt a *népi irányt* az irodalomba beoltani kezdett férfiak, különösen

DUGONICS, HORVÁTH ÁDÁM ÉS GR. GVADÁNYI J.

teszik, célszerű válogatással; kikre

A tizenkettődik osztályban

AZ ÚJ ISKOLA ELŐZŐI

következnének. Ezek egyik kötetében gróf Rádai Gedeon, Földi János, Szentjóbi Szabó László, Bacsányi János, Dayka Gábor, Verseghy Ferenc és Fazekas Miklós állanak; másikét Kármán József Irásai teszik, melyek már 1843-ban megjelentek; harmadikát Csokonai Mihály Minden Munkái, melyek szinte a közönség kezeiben vannak (1844—6); negyedikét Kisfaludy

Sándor Minden Munkái, mik szinte megjelentek már, s mihelyt a kiadó könyvárus alkalmat nyújt, egy *pótlékkötettel* fognak kiegészíttetni, mely Kisfaludy Sándor ezen, és egyéb kiadásában hiányzó, elszórt, jó részt kiadatlan, irásait hozná.

A tizenharmadik osztály

A RÉGIBB MAGYAR SZÍNKÖLTŐK

maradványait tartalmazza, válogatással, a XVII. és XVIII. századbeli drámai élet és irodalom megismertetéseül.

A tizennegyedik osztályt a múlt és jelen század befolyásait egyesítő

KIS JÁNOS POETAI MUNKÁI

teszik, és szinte a *közönség kezében vannak* már (1846—8).

A Kazinczy Ferencben megtestesült *új iskola* e főnökének *eredeti munkái*, azon akademiai kiadásban, melyet Bajza barátommal kezdettem meg, a második kötet után megállapodván; a közönség egy újnak nézhet elibe Kazinczy Gábor kezeiből; s így a Nemzeti Könyvtár tiszte leszen azt a

KAZINCZY KÖRÉhez

tartozó költőkkel kiegészíteni, a mennyiben az által magán tulajdonjogokkal nem jő ütközésbe.

S ezen tizenötödik osztályhoz tartoznak

VITKOVICS ÉS GOMBOS MUNKÁIK

is, mik nem kevés kiadatlanokkal bővítve, több év óta várják immár a sajtót.

Már régebben történtek lépések az örökösöknél Katona József Színművei kiadhatására, melyeknek kéziratai vett tudósítás szerint Károlyi István nyomtatónál maradtak el. Ha egy újabb hírben bízhatni, azok csakugyan előkerültek volna.

E folyó század kitünőbb irói közől a Nemzeti Könyvtár alakjában megjelentek még Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály; sajtó alá készülnek Czuczor Gergely Munkái.

Befejeznék a Nemzeti Könyvtárt

A MAGYAR TUDÓSOK LEVELEI,

melyeknek gyűjteménye (a Kazinczyéit ide nem tudva, mik közél három kötetet külön már kiadtam,) megbecsülhetetlen diplomatáriumát képzi a magyar belső élet és irodalom történetének.

Ime a nagyszerű vállalat terve, mely, ha akár magam, akár mások által véghez hajtatnék, az irodalom számos, sikeretlen

földben elásva rejtező kincseit köz vagyonúl visszaszerzené, s minden, mit magyar elme a szépnek igaznak és jónak szellemi birodalmában századok alatt előállított, új életre és új hatásra feltámasztatnék. Most azok nagyobb részt keveseknek, részint csak egyes emberek kezein ritkaságok gyanánt fordúlnak meg, úgy hogy az *irodalomtörténetnek* sem szolgálhattak elégséges alapúl, melynek tiszte, nem könyvcímeket sorolni el, hanem az írók összehasonlító vizsgálatából az irodalom fejlődési menetelét kipuhatolni, s azt mint összefüggő egészet, mint egy léteges élőfát, gyökerei, törzsöke, ágai, viránya és gyümölcsei szerint méltatni.

Vannak ugyan kik csak máról holnapra eszmélvén, az irodalom múltját inkább curiosumnak, előadását haszon nélkülinek, legfeljebb érdekes időtöltésnek tartják. ~~De ezek feledik, hogy~~ a történet mindig és mindenütt *magistra vitae* marad, akár a polgári viszonyok, akár hadi események, akár a müveltség s annak egyik fő tényezője, az irodalom körül forog. Abból tanúljuk, mit és mint müködtek előttünk, hogy ezt kövessük, amazt kerüljük; ezt a mezőt tovább míveljük, amazt újból beültessük; semmit ne engedjünk kihalni, mi életre méltó, s hogy a régibb cultúra vállain biztosban emelkedünk, mint ha minden nyomon újra csak eleiről kezdjük. Senki sem tehet mindent: az egyesek és a korok solidáris munkásság által állíthatják csak elő, mit a nemzet üdvöset, sőt nagyot, öszvesen előállítani bír. E folytonosság nélkül örökké kezdünk, újra meg újra, de tökélyre az irodalmat nem viszszük egy ágában sem. Nem igen van nemzet, melly annyira elfelédte irodalmi múltját, mint a miénk — az újabb korban. Innen az a kis kör, melyben mozgunk, innen e csinált szegénység, s az irodalom jövendője iránti csüggedt bizodalom. E helytelen irányon fordítani, e nagy hézagot erőm szerint betölteni, feladása most megjelenő irodalmi történetemnek is, bár ez azon bővebb munkának, melylyel a haza iránti kötelességemet leróni reménylem, sajátkép csak előrajzáúl tekinthető. E célt tűzte ki magának Nemzeti Könyvtáram is, melyet míg élek s egészségem kedvez, önálló munkálkodásaim mellett folytatni szándékozom: csak akadjanak, mint eddig, hazafiúi lelkű közre munkálóim az anyag összeszerzésében, és kiadóim, vevőim, pártfogóim a kiadások eszközlésére.

Ugyan azért e köz ügyben — mert én csakugyan annak nézem — teljes bizodalommal fordúlok mindenek előtt valamennyi *barátjaihoz az irodalomnak*, azon kéréssel, támogatnának értesítéseik

és közléseikkel ezen túl is. Valamint hálával említettem eddig is mindazokat, kik tanácscsal, kéziratokkal, különösen irók leveleivel és ritka könyvekkel segítettek, úgy szent kötelességemnek tartom ezután is hasonlót tenni: mert ily nagy körben egyes keveset tehét, nyomosat csak összevetett vállak. Sőt ha lesz, hason szeretettel viseltetve e neme iránt az irodalmi napszámosságnak, egy vagy más kitűzött részt felvállalni kész, szivesen járulok az eszközléshez néminemű készületeimmel, hogy a vállalat, mely úgy is egy egész életet kiván, több munkás kéz által annál gyorsabban haladhasson!

De buzgó kérést intézek *az időszaki sajtó kezelőihez* is, méltatnák figyelmökre az eszmét, mely minden mívelt nemzetek által saját irodalmok irányában már régóta oly szeretettel karoltatott fel és vált gyümölcsöző valósággá; s költenék fel s irányoznák a közönség figyelmét valamint az új, úgy a régibb irodalomra is, azon érdemben lelvén jutalmokat, mely *az irodalmi öntudat hathatós ápolásában* fekszik. Nekik van különösen módjokban azt, mi a könyvboltok polcain elterjedésre vár, gyakori felemlítés által a közönség pártolásába ajánlani.

Végre a magyar irodalom a múlt század végeig soha sem volt *Maecenasok* nélkül; de voltak egyesek a most lefolyt félszázadban is, mi avval biztathat bennünket, hogy a hon szerencsésb állásu fiai közt e neme az irodalom pártfogóinak sem halt még ki végképen. Vajjon nem érdemelnék-e a leélt idők szellemi hagyományai, hogy ily jótevő kezek által költessenek fel új életre?

Csak minden oldalróli segedelem teheti, hogy míg irodalmunk új erővel tőkéket szerez, a régieket is visszafoglaljuk s a múlt korok kamataival a nemzeti élet szellemi kincstárát mind inkább neveljük.

ÖZV. HUNYADINÉ ÉS SZILÁGYI MIHÁLY FRÍGYKÖTÉSÖK GARAI LÁSZLÓ NÁDORRAL JAN. 12. 1458.

KÖZLI

BIRK ERNŐ,
CS. UDV. KÖNYVTÁRTISZT, ÉS CS. AKAD. L. TAG.

Az itt közlendő, eddig kiadatlan, oklevél, melynek eredetie a m. királyi udvari kamara kincstárában őriztetik, hártyára iratott, s két

függő pecséttel volt ellátva, melynek egyike azonban hiányzik. Érdekes kiegészítője az Kaprinai munkájának: Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hung. stb; s minthogy a Hunyadi háznak, leghatalmasabb ellenzője iránti állásáról eddig ismeretlen tudomást nyújt: a magyar közönségnél kedves fogadtatásra számolhat. Különösen új fényt vet ez azon emeltyűre, mely az ifjú Mátyás hirtelen szerencseváltozását, tömlöcbüli utját a trónhoz, lehetővé tette. Tudniillik nem Budán, Szilágyi hadi erejének kifejtése némította el a nádor felekezetét; már januar 12-kén 1458. történt meg Szegeden a két párt kiengesztelődése. Garai reá állott hogy a maga és hívei egész hatalmával megszerezze Mátyásnak a koronát s eszközölje a börtönbül kiszabadulását. A ravasz nádor egyszersmind saját hathatós befolyását is biztosítani igyekezett valamennyi méltóságai s birtokai kikötött megerősíttetése, úgy leányának Annának elhatározott összekelése által a jövendő királylyal. Mi és mennyi ment teljesedésbe ezen ünnepies esküvel erősített frígykötésből: azt ama kornak mindeddig eléggé fel nem derített történeteiből kell kinyomozni.

E következésdús frígykötésre hivatkozik Szilágyi Pesten, 1458. januar 23-dikán Zeeri István részére kiadott oklevelében is (Kaprinai, II. 118. — Katona, XIV. 26. stb), hol az esküforma is a jelennel egészen összevág.

Kár hogy e frígylevél eredetie romladozott, s néhány helyen olvashatatlan: minél fogva hézagait, mennyire biztosan lehetett, zárjelek közt kiegészítettem. — Következik immár a szöveg.

Nos Elizabet Relicta condam Spectabilis et Magnifici Johannis Gubernatoris de Hunyad Comitis Bistricziensis ac Michael Zijlagy de Horogzeg Banus Machouiensis et Capitaneus Castri Nandoralbensis Notum facimus tenore presencium Significantes quibus expedit vniuersis Quod cum dudum alias inter nos ab vna, et Magnificum ladislaum de Gara huius Regni Hungarie Palatinum ac Illustrem dominam Alexandrinam consortem eiusdem ab altera partibus, diuersis occasionibus ac specialiter pretextu mortis condam Illustris Wlrici Comitis Cilie et Spectabilis ac Magnifici condam ladislai filij praefati Johannis Gubernatoris similiter Comitis Bistricziensis diuerse emulaciones contenciones odia persecuciones et Iniurie mutuo orte et suscitate fuissent, Tamen nos pro bono pacis quietis ac pro vtilitate huius Regni, finem huiusmodi Iniurijs et emulacionibus imponere vo-

lentes, omnes huiusmodi Iniurias et quelibet offensionum genera, quibus nos quomodocunque hactenus per ipsum dominum palatinum ac prefatam dominam Allexandrinam consortem suam necnon Reuerendum in christo patrem dominum Nicolaum Episcopum Quinqueecclesiensem et Magnificum Paulum filium Bani de lyndwa alias Magistrum Curie Regie etc. cunctosque alios adherentes fautores familiares et partem prefati Palatini tenentes, qualitercumque et quibuscumque modis offensos nos pretendere possemus signanter vero in morte prefati condam ladislai filij Gubernatoris plene pure et sincero animo remisimus et indulsimus et numquam de eisdem ad quamcumque vindictam sumendam reminisci constituimus neque reminiscimur Cum prefato quoque palatino ac dicta domina conforte sua et antefatis suis fautoribus et adherentibus pacem perpetuam et vnionem indissolubilem fecimus atque cum eodem domino Palatino et eius consorte et dictis suis fautoribus et adherentibus ad infrascriptas conclusiones et articulos fide nostra christiana sine dolo et fraude obseruandos deuenimus. Primo, quod prefatus Palatinus et domina Allexandrina coniunx sua cum predictis et omnibus alijs suis fautoribus et adherentibus nobis ad querendum dominum huius Regni Hungarie et ad faciendum in eodem Regno Hungarie Regem Spectabilem et Magnificum Mathiam filium prefati Johannis Gubernatoris et pro eliberacione eiusdem nunc in captiuitate existentis, fideliter adherebunt Idque quod prefatus Mathias liberari et in hoc Regno Hungarie Rex constitui possit, totis suis viribus et omni posse eorum procurabunt et facient Nobisque contra omnes tam forenses et extraneos quam indigenas et Incolas huius Regni Hungarie, qui de Regno ipso dissentire et se in eodem contra voluntatem nostram Regem facere voluerint, cum effectu assistent et nos iuuabunt Et quod Castrum et Ciuitas Budensis nobis cum omnibus illis cum (quibus) voluerimus libere patebunt Nosque ad Castrum et Ciuitatem huiusmodi pro medietate recipient et admittent Nosque Ciuitates Budensem predictam et pestiensem in(columes con)seruabimus et contra promissiones prefati Palatinj eas non taxabimus Nos quoque promisimus eisdem domino palatino et domine consorti sue et presentibus (promittimus) fide nostra christiana ac sub honore et fama nostris in forma infrascripta Jurantes, Quod prefatus Mathias filius Gubernatoris filiam eiusdem Palatini (..... Annam ?) ritu Romano sibi in vxorem ducet recipiat et habebit, sicuti coniugem Re-

giam decet, sine omni oppressa seruili fouebit et tenebit, Ipsumque dominum Palatinum (veluti patrem) et dictam dominam Allexandrinam tamquam Matrem suam cum omni honore et reuerencia habebit et tenebit honoremque Palatinatus ac Castrum Budense et (omnes) honores et officia quos et que a precedenti Rege habuit et similiter vniuersa Castra eiusdem (sic) atque bona eiusdem cum illis disposicionibus et sallarijs quibus (ea) tenuit, tam nos quam Idem Mathias inmutabiliter sibi seruabimus et seruabit et eis contra omnes, cuiuscunque condicionis existant, in suis honoribus officijs et (possessionibus potenter) manutenebimus et defendemus tenebitque et defendet. Et vt hujusmodi affinitas et cognacio sine suspicione ad effectum perduci possit promisimus et promittimus eidem domino Palatino et domine conforti eiusdem sub pretacta fide nostra christiana et Juramento infrascripto, quod possessionem huius Regni Hungarie et specialiter omnium bonorum paternorum prefati Mathie eidem non dabimus nec permittemus, nisi prius cum prefata filia Palatini contrahat et inter eos Matrimonium fuerit consumatum, Volentes habere pro expresso quod si contingat factum prefati Mathie quod ad assecucionem hujusmodi Regni Hungarie, Ad quod prefatus Palatinus et dicta domina consors eiusdem totis viribus nobis assistere tenentur, quomodolibet impediri vel differri, per hoc affinitas et amicicia huiusmodi inter nos nullatenus impediatur sed cum effectu perficiatur et observetur Ita tamen quod eciam hoc casu pse Palatinus nos ad Castrum et Ciuitatem Budensem pro medietate recipere et admittere teneatur et sit obligatus Et quod neque nos ipsum et suos et neque ipse nos et nostros de eodem Castro et Ciuitate eiciemus seu eiciet sed fideliter et cum omnj sinceritate nobiscum ipsis mutuo agemus Quodque a modo deinceps et inantea nos et prefatus Mathias Ipsi Palatino et dicte consorti sue ac suis heredibus et econuerso ydem Palatinus et eius consors ac sui heredes nobis et heredibus nostris mutuo obligati esse debeamus ad mutua subsidia et auxilia contra quoscumque inimicos et turbatores nostros preter prefatum dominum Nicolaum Episcopum et Magnificum Nicolaum de Wylak Wayuodam Transsiluan. contra quos, quia prefatus Palatinus se eisdem obligatum esse asserit, si agere quocumque casu opporteat, Ipsum Palatinum ad ferenda auxilia non artabimus, Ita vt et illis contra nos similia auxilia non prestet. Hoc eciam expresso, Quod si volente deo cuius iudicio non resistitur, antefatum

dominum Mathiam aut memorati Palatini filiam contingat ab hoc seculo decedere, per hoc obligaciones huiusmodi nullatenus impediantur quin ymmo sicuti viuentibus ipsis Ita et morientibus nos et heredes nostros ipsi palatino et domine consorti sue et suis heredibus et econtra Ipsos dominum palatinum et (dominam) consortem suam et suos heredes nobis et similiter heredibus nostris premissis obligacionibus teneri volumus et esse obnoxios. Ceterum volumus quod si prefati fautores et adherentes ipsius domini Palatini, qui presentibus nominatim sunt insertj, vti presenti obligacione nostra, specialiter nos prefatus Palatinus vt cicius fierj poterit per suas literas efficiat cerciores. Et vt hec obligatio suprascripta efficacius et sine scrupulo suspicionis obseruetur Sicut corporaliter tactis sacro sanctis Ewangelijs Jurauimus Ita et presentibus Jurantes dicimus in hec verba: Sic nos deus omnipotens cui omne cor patet et quem nullum latet (secretum) et Genitrix virgo Maria ac sanctus Michael Archangelus atque omnes sancti et Electi Dei atque hec sacrosancti Ewangelij verba perpetua veritate subnixa: In principio erat verbum et verbum erat apud deum et deus erat verbum, adiuuent actusque nostros ad vota (nostra dirigant) sicque vitam nostram longiorem faciant et animas nostras Saluent Sicquoque Sacramenta dominicj corporis et sanguinis tempore vite nostre accipere ac post mortem nostram faciem Creatoris nostri videre mereamur et cum corpore et anima in inferno non sepelliamur atque Ita de bonis nostris heredes nostri gaudeant quod omnia premissa et queuis singula premissorum sinceriter sine omni dolo et fraude obseruabimus et faciemus obseruare, Quodque pro efficaciori obseruancia premissorum hoc Juramentum in forma prescripta coram Reuerendissimis in christo patribus Johanne sancti Angeli et Dyonisio Archiepiscopo Strigoniensi sancti Ciriaci in Thermis sancte Romane Ecclesie cardinalibus etc prefato Palatino renouabimus et de nouo quam primum fieri poterit prestabimus Et similiter prefatus Mathias post eliberacionem suam et regressum suum in hoc Regnum Hungarie infra vigintiquinque dies super obseruacione omnium premissorum Juramentum in forma prescripta prestare debebit et teneatur. In quorum omnium testimonium presentes literas nostras pendencium Sigillorum nostrorum munimine roboratas eisdem domino Palatino ac domine consorti sue duximus concedendas. Datum Zegedini feria quinta proxima ante octauas festi Epiphaniarum Domini Anno eiusdem Millesimo Qua-

drigentesimo Quinquagesimo octavo. Quia autem Nicolaus et Georgius pethew de Gerse, Henyng de Zomzedwar, Benedictus de Thwrocz, ladislaus Bwzlai de Gergellaka, Jodocus in wegles residens et Stephanus filius Pose de Zeer et Petrus Korlath in Saskw conmorans de adherentibus et partem prefati palatini tenentibus existere perhibentur, Ideo illis, si et in quantum in parte prefati palatini perseuerare et perdurare uoluerint et durauerint, Juxta premissam obligacionem nostram et sub fide et Juramento prescriptis, eos disposicionibus premissis quo ad omnia premissa ipsos concernencia per expressum habere volumus et presentibus includimus Et similiter prefatus dominus Mathias includet et pro inclusis habebit. Datum vt supra.

IRODALMI NAPLÓ.

— Időszaki sajtónk az új évvel két új közlönynyel szaporodott. Egyikét a buzgó és tevékeny *Vahot Imre* létesítette ily címmel: „Remény a magyar szépirodalom és művészet érdekében. A jelesebb magyar irók közremunkálásával.“ Egyelőre tizenkét füzet jelentetik, mely lehető gyorsan fog, időhöz nem kötve, megjelenni, s két tekintélyes kötetet ad. Szépirodalmi műveken kivül „minden füzetben lesz állandó *szemle* az élet, irodalom és művészet, különösen nemzeti színházunk jelentősebb mozgalmai fölött“; s többnyire Barabás után készülendő magyar tárgyu képek fogják ékesíteni. Előfizetés 12 füzetre 5 ft, postán 6 ft. — Az első füzet, mely legnagyobb nyolcadrétben négy ívből áll, a kiadótól, továbbá Tompa, Jókai, Vachott Sándor, b. Eötvös József, Kuthy, b. Jósika Miklós és Vas Gerebentől hoz tartalmat: mind jó nevek, melyeket egyszersmind becsületes hazafiúi irány mindannyi zálogaiként üdvözlünk. Mert hiszszük hogy a kiadó, tiszta öntudatában a magyar iró nemes és komoly hivatásának oly súlyos időkben, mint a milyek a nemzetre nehezültek: becses tartalom által igyekvendik a közönséget érdekelni, szellemi részvételét felkölteni és táplálni, az irodalmat a maga vállalatával is gyümölcsözőbbé s egyszersmind tisz-

teletessé tenni, végre körébe tartozó minden hazafiúi érdeket lelkesen ápolni. Ily komoly, lelkiismeretes képviseletre szorúl most inkább mint valaha az irodalom, ezen már egyetlen gyámja a nemzetiségnek; ki hivatva van ezt amaz eszközzel támogatni, távol marad minden visszaéléseitől azon helyzetnek, mely a közönséggel összeszövi, s tartózkodni fog ama napok felidézésétől, midőn az időszaki sajtó egy része orgyilkosi vagdalózások és gladiatori harcjátékok undokot gerjesztő terévé aljasult, melytől végre azoknak üzői is megcsömörlöttek: az irodalom és képviselőinek tekintete pedig a zérus alá sülyedt.

A másik folyóirat, melynek első füzete szinte előttünk: „A falu könyve, *a nép használatára.*“ Szerkesztő *Vas Gereben*, kiadó Emich Gusztáv. A szerkesztő szavaival adjuk a lap előrajzát. „Mindenek előtt akarjuk, 1. hogy a volt földesúr és jobbágy között legyen meg a béke, hogy vak indulatoskodás helyett legyen meg az egyetértés, és a szorgalmatlanság miatt ne menjen veszendőbe a föld, melynek gyümölcsét az isten az emberi munkásságnak szánta. 2. Tapasztalásból tudván, hogy az ujabb birósági eljárásokat nem ösmervén a nép, lelketlen csalók által utolsó fillérétől is megfosztatik, ezért a „szegény ember prókátora“ címü rovat alatt sorban elmondjuk, hogy mindenféle tárgyban hova kell fordulni. 3. A természet titkait iparkodunk megmagyarázni, hogy a sok esetlen hazudságnak elejét vegyük. 4. Mulattató tárgyakat is adunk, mert néha ez is elkél a munkás ember körül. 5. Minden füzetben legalább egy verset is adunk. Ez az, a mit akarunk! sem többet sem kevesebbet.“ Hogy a buzgó szerkesztő, és derék társa Atádi Vilmos, egész melegséggel viselik szivökön a mi derék, jóra termett s a kebel minden nemesb érzéseire képes népünk sorsát; hogy annak szükségeit ismerik hogy annak nyelvén tudnak: mi alatt nem csak előadásukat értjük mely egészen népies, hanem azon ritka tehetséget is, a nép gondolkodása és érzései alakját reproducálni, magokat azzal teljesen azonitani: mind ezt egyébkor is bebizonyították, s fényesen bizonyítja a jelen füzet is. Járjanak ők el csüggedetlen buzgósággal felvállalt nemes tisztökben: s valódi jótevői lesznek e szegény népnek. Erős meggyőződésből tehát a Falu könyve áldásos hasznáról, ajánljuk azt a földbirtokosok, hivatalviselők, mérnökök, lelkészek, mezei orvosok, gazdatisztek, szóval mind azok pártolásába, kik a jó néppel érintkeznek, s ennek javát s jövendőjét ohajtják: ajánlják, terjesz-

szék: hogy ne legyen magyar falu, puszta, hol a Falu könyve meg ne lenne, olvastassék minél gyakrabban s általánosban: erkölcsi és anyagi haszna életbe ható leszen. — Félévi ára, a két-két ives, 12—14 füzetnek postán 3 ft., helyben kihordva 2 ft 30 kr.

— **Mathematicai tudd.** — Örömmel jelentjük, hogy tudományos tankönyveink is szaporodnak. Jelenleg ismét négy ilyen fekszik előttünk, u. m.:

Elemi Mennyiségtan. Irta *Konetz Lőrinc*, kegyes szerzetbeli áldozár. Második bővített kiadás. Pest, Emich bet. 1850. n8r. 106 l. Ára füzve

Elemi Mértan. Irta *Koretz Lőrinc.* Második kiadás. Pest, Lukács László bet. n8r. 118. l. és 4 kőiratu rajztábl. füzve

Számolástan. Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemi-tanodai és magán használatra írta Dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Első rész. Második kiadás. Pest, 1851. 8r. Ára füzve 54 kr.

Mértan elemei. Tanodai használatra írta Dr. *Szabóky Adolf.* (Vonalok, szögek, három-, négy- sokszögek, kör és arányok). Második kiadás. Pest, Lukács L. bet. 1851. 12r. 95 l. 2 kőiratu rajztábl. Füzve 32 kr.

E tankönyveket az új tanrendszer idézte elő, mely szerint hazai gymnasiumaink szerveztettek, részint jelenleg szerveztetnek. A kormány, elhagyatott és korán túl élt tanodáink kiáltó szükségein ápolólag segítni akarván, osztálytanítás helyett módosított szaktanítást parancsolt, mely által az ifjúság az értelmiség és real ismeretek szentélyébe hovabiztosban vezettethessék. A szakmányok közt méltán áll a kitünőbbek sorában a mennyiségtan, mely mintegy alkotó részeire: számolás- és mértanra feloszlik. Lehetlen vala bizonynyal egy lelkesült tanárnak, ki, bár honnan eredjen is, két kézzel karolja fel a tanodai sikert hatályosan emeltyüzni képes intézkedéseket, igen, lehetlen vala nem gondoskodni kézikönyvekről, melyek a foganatosítandó tanrendszer követelményeit tüzetesen és erőteltig kielégítsék. A magyar tanári kart épen nem lehet az oktatásügy iránti részvétlenségről vádolni, úgymint melynek köréből csakhamar találkozott nem egy, kik a kitüzött igényeket tartva szorosan szem előtt, alkalmas kézikönyvet törekedtek nyújtani a honi ifjúságnak. Szerzők is e férfiak sorába léptek, s tankönyveik, mint a hamar ismétlett kiadások mutatják, helyeslésével találkoztak mind az igazgatók, mind a tanítóknak. Szabóky úr tankönyvei azonfelül *felsőbb*

helyről is ajánltatván, legtöbb gymnasiumokba be is fogadtattak; s töle, mint érintettük, a fenebbieknek kiegészítő részei is lehető gyorsan hagyandják el a sajtót.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Gyakorlati Török Nyelvtan. Irta Repicky János. Pest, 1851. Könyomat. 4r. 46 l. Fűzve 1 ft. — (Önjelentés).

Szerző több év óta keleti nyelvekkel foglalkodván, s azok körül némi jártasságot szerezvén magának (sit veniat verbo!) gyakorlati török nyelvtant irt s azt, keleti betükbeni szükölködésünk miatt csak könyomatban adhatta ki. A fő eszme, mely őt e munkának szerkesztésében vezette, helyes rendszer és kellő rövidségben áll. A mi az elsőt illeti, annak tekintetében az eddigelé megjelent s egy párt kivéve kezeiben meg is fordult nyelvtanoktól némileg el kellett térnie. Az eltérés e kettőben áll: először a névképzőket, melyek törökben is csak az arabot majmolva hozatnak fel pár számmal a föneveknél, nem rakta a nevek után, részint azért, mert azok más nyelvtanokban úgy is csonkák s a nyelvtanban inkább különös helyet vagy részt igényelnek, ha kimerítőleg akarjuk őket előadni részint, hogy az ily eljárás, t. i. képzők fölemlegetése, nem a ragozáshoz tartozik, s a tanulónak elméjét külnemüvel terheli. E szempontból tehát az egészet jelentő inkább a következő részekre osztotta fel: Betütan, beszédrészek s ragozások, szóképzés és szófüzés. Eddigelé az előbbi kettő jelent meg. A névhatárzókat a nevek, és nem az igék után sorolta, mint eddiglen történni szokott: hiszen nevezetök sem mutat arra, hogy az igéhez tartozzanak. S ha valaki ellenvetné: mért nem helyezte azokat mindjárt a fönevek, hanem csak a névmások után? Azt feleli, mert azok nem csak a fő s mellék nevekhez, hanem a számnevek s névmásokhoz is járulnak, sőt ezekhezi viszonyuk még szorosabb, mert valamint a mi nyelvünkben is rövidített vagy függedő személynév másokkal kapcsoltatnak p. *alt*, alatt, *altyme*, alám st. A kellő rövidségre nézve megjegyzi, miszerint ebben a középutat akarta föllelni, fölöslegeset nem adva, jelentékenyebbet ki nem hagyva. Amolyat adni p. abban is áll, hogy a tatárrali rokonságot felmutassuk, némely ragok eredetébe bocsátkozzunk stb, mi, bizony nem nekünk való, mert kezeinket mellünkre téve, meg kell vallanunk, hogy keleti nyelvek még nálunk szaharai pusztát jelentenek, holott különben világszerte míveltetnek. A tatár s efféléhek fölemlegetését tehát szerző inkább élő szóval akarja itt

ott tanítványai előtt megérinteni. Térjünk a könyv tartalmára. Első rész: Betűtan s kiejtés l. 1—6. Jelesen: betűrend vagy mássalhangzók, l. 1, 2; irásbeli jegyek 3; kemény és lágy mássalhangzók s azoknak hangzókkali kapcsolata s az irásnak némely nemei, példákkal minőket nyelvtanokban eddigelé nem láttam, akartam ezeket szemlélhetőkké tenni 4; olvasási gyakorlat, kiejtés, fordítás s némely összvonásokról 5—6; (a gyakorlat a m. akadémia Maróthy-codexéből vétetett *) s hangzókkal láttatott el). Ez utólapnak első sorában: tizenegy hibásan áll tiz helyett. Ugyanazon lapnak végén kezdődnek a beszédrészek s ragozásuk, név szerint főnevek l. 7—11; négy külön gyakorlattal **), hol mindjárt két főnévnek kapcsolatánál a birtokos névmást hoztam fel, minthogy a nélkül gyakorlatot teljességgel nem irhatni p. ada balyg-i: sziget hal-a =cethal. Minden gyakorlat előtt azon szók adatnak rendben, a melyek amabban foglaltatnak, tanuló a ragokból könnyen kiveheti az értelmet. A későbbiekben igyekeztem a már egyszer felirt szókat többé nem irni, noha megesett mindamellett némi ismétlés is. Melléknevek négy gyakorlattal 12—15; számnevek egy gyakorlattal 16—17½; névmások, jelesen: személyes, birtokos, visszatérő, visszahozó, kérdő, mutató és határozatlan félék, hét gyakorlattal l. 18—27. Névhatárzók két lapon egy gyakorlattal. Igék: állító s tagadó létigék, cselekvő, tagadó és szenvedő az egyszemélyüekkel hét gyakorlattal l. 29—43½; igehatározók és kötszók egy egy gyakorlattal; s végül az indulatszók 44—46. Mely eljárással a nyelvet annál könnyebben lehet megtanulni, miszerint a gyakorlatok egybe az előttök felhozott ragozásra következnek, mi eddigi nyelvtanokban vagy egészen elmaradt egy pár példát kivéve, melyeket gyakorlatoknak mondani nem lehet, mert ezek nagyobb számmal szoktak birni, vagy a nyelvtannak végéhez csatolták, az ember keresse aztán a ragokat szerteszéllel a könyvben. Értelmet zavaró hiba hol 18-d. l. 11. sor faide, és 24. l. 22. sor jaradízsi szók után még a szír birtokrag kivántatik meg: faideszi, haszna, japadidzsiszi, teremtője; néhol mint 19. l. utósor keminkah, k—gah h. és 28. l. alúl 5. sor keda és kemi, geda és gemi h. irótársamnak hibája l. 13. sor 12. fekértenger=középt. *Repicky János.*

---

*) Dzsafér temesvári pasa (elesett 1697-ben Zentánál) élete.

**) Gyakorlatot gyűnév értelmében veszi, 2—10 sort s néhol p. 13. l. 68 szót és 18 példát foglalót.

Magyar Váltójogtan a közönséges váltórendszabály szerint, irta Suhayda János, jogtudor, köz- és váltóügyvéd. Pesten, 1851. Hartleben K. A. sajátja. 238. lap. Füzve 2 ft.

Mennél meddőbb egy idő óta irodalmunknak mezeje, annál örvendetesebb jelenet volt előttünk e fenn nevezett munka, melyet kitünő jelessége miatt a t. olvasó közönséggel ezennel ismertetni méltónak tartunk. Minekutána a szerző munkája bevezetésében a szükséges történeti és váltójogi előismereteket, és a váltóüzletnek rövid vázlatát előre bocsájtá, a váltójogot a császári nyilt parancs által épségben hagyott magyar váltótörvények és kihirdetett közönséges váltórendszabály szerint rendszeres alakban szerkesztve adja elő: ezen könyv tehát az első, mely az épségben hagyott magyar váltótörvényeket a közönséges váltórendszabálylyal együtt magában foglalja. A szerző e munkában mély avatottságát és a legjelesebb váltójogtudósok munkáiban tett gyümölcsöző tanulmányait nagy mértékben tanusítja, minélfogva a váltótörvénynek tanait nem csak legjobb logikai rendben, (mely ugyan a váltórendszabályok rendétől eltér, de véleményünk szerint célszerübb és a tanulást könnyitőbb), hanem helyesen magyarázva, okaikkal támogatva és számos példák által világosítva, a haszontalan ismétléseket pedig, melyek sok váltójogi munkában előfordulnak kerülve, adja elő. Igen helyeselhető az is e munkában, hogy noha szerző azon fő eszmét, mely az egész váltórendszabályon keresztülvonul, miszerint t. i. a váltókereskedési papirpénz, melynek rendeltetése a forgalomban a pénz helyét pótolni' igen helyesen felfogta, és ezen fő eszméből származtatja a váltójognak némely feltünő és más polgári viszonyokra nem alkalmazható rendeleteit, még is azért *Einert*, a különben igen híres német váltójogásznak ösvényét abban nem követte, hogy a váltójogi szerződésekröli tant feleslegesnek állítaná, mert hogy ezen tan nem csak nem felesleges, de a váltójognak kellő felfogására, főleg kezdőknél szükséges, tán mindenki, ki a váltójog tanításával foglalkodott, tapasztalhatta. Szerzőnek érdemeit továbbá növeli az is, hogy előforduló jegyzeteiben a történt változtatásokat is a váltójogban kimutatja, munkájának vég fejezetében pedig a váltóban előforduló személyek jogai és kötelességei rövid vázlatát és függelékében a váltókat illető bélyegrendeleteket adja elő. Nyelve az egész munkában tiszta, érthető, folyó és magyaros szabásu, külső kiállítása e munkának csinos: mind ezeknél fogva e könyvet mind azoknak, kik

e váltójognak tanulásához fognak, mind azoknak, kik a váltójog gyakorlatával foglalkodnak, mint igen tanulságos és a váltójog száraz szabályait eleven és kedves alakban előadó munkát ajánlhatjuk; a derék szerzőnek pedig, ki tanítási képességét e munka által újolag bebizonyította, kedvet és türedelmet kivánunk, miszerint ezentúl is jeles tehetségei termékeivel honi irodalmunkat gazdagítani folytassa.

Karvasy Ágoston.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

I. CSALLÓKÖZ HAJDAN CSARLÓKÖZ. Miket a jeles Lugossy a magyar akademia mult 1850-dik évi sept. 2-kán tartott ülésében, a Jancsó-gyüjteménynyel az akademia birtokába jutott nagy nevezetességü *szombatos* kéziratról, s ennek folytában a *Sellő* és *Csallóköz* szavakról oly mélyenható itélettel fejtegetett, nemzeti irodalmunknak jelen pangó állapotában főként, lehetlen hogy a nemzetiség s édes anyanyelv iránt hevülő kebleknek valódi örömet s lelki táplálékot ne nyujtsanak. Mennyire biztos tapogatózás ösvényén járt légyen Lugossy, midőn a *Csallóköz*-t a *Sarlóköz* átváltozásának s hangjátékának sejtette, karcsai Somogyi Mátyás csallóközi, tatai és gesztesi főkapitánynak Mátyás osztrák főherceghez 1605. jul. 23-dikán saját kézzel írt következő levele mutatja *).

Serenissime Princeps et domine domine clementissime!

Servitiorum fidelium commendationem. Én fölségteknek igaz hív szolgája vagyok, mind ez én vitézimmel egyetemben, isten engem úgy segéljen! Ne kételkedjék fölségtek benne. Meg is bizonyítom, hogy az Fátráig fölségtek kezében adják az földet, csakhogy fölségtek is, az mit az úrak *átal*, és püspök Náprádi és Mersperg *átal* **), velem végeztetett, méltóztassék kegyelmesen megtartani és engemet fölségtek kegyelmessége alá venni. Úgy vagyon, — én nem érdemlem fölségtektől, nem is tagadom, hogy nem vétettünk volna, de az fölségtek kegyelmessége nagyobb, én is nagy veszedelemre vetem magamot az fölségtek nagy kegyelmességeért; de fölséged azon legyen, hogy mindjárt az végezés császár pöcsétc alatt jőjön alá gyorson, mert azt kivánják az alattam-

*) Karcsai Somogyi Mátyás nevezetes szerepet játszott a Bocskay zendülés alatt. Orthographiája igen különös, péld. a latin szavakat így írja: Serenissime princheps et domine domine clementishime, seruichiorum fidelium commendationem.

**) Mutatja ez, hogy az *által* már hajdan *átal* alakban is divatozott.

valók és az nemesség is. Az többit fölséged az commissarius uraktól megérti. Én az fölséged kegyelmességét megszolgálom, mint kegyelmes uramnak. Isten éltesse fölségedet. Datum Posonii die 23. Julii 1605.

Fölségtek alázatos hív szolgája :

Én, *csarlóközi* tatai gesztesi főkapitány

Karosai Somogyi Mátyás.

Külcím : Serenissimo Domino Nostro Archiduci Matthiae, Domino meo clementissimo.

Világos tehát, hogy *Csallóköz* ebből lett : *Csarlóköz*, mi ismét nem egyéb mint a *Sarló-köznek* hangváltoztatása. Az azonban, hogy *Sarló-köz* nevét egyenesen *sarló*, azaz *sárló*, *sárosó*, *sáros*, vízöntéses, áradásos sajátságától vette volna, annál kevésbbé valószínű, mert az országban előforduló számos *köz* nevű szigetek azt tanúsítják, hogy nevöket mindenkor a mellettök folyó víztől, és mi igen természetes, a *kisebbtől* — minthogy mindig ez szakad a nagyobba — vették. Így péld. *Bodrog-köz* Zemplénben, azon félsziget, melyet egyfelől a Tisza, másfelől a *Bodrog* alakít, s azért nem *Tisza*-köz, hanem *Bodrog*-köz, mert nem a Tisza, mint nagyobb szakad a Bodrogba, hanem a *kisebb* Bodrog a nagyobb Tiszába. Egészen hasonlót tanúsít a *Takta-köz* Szabolcsban, melyet egy oldalról a nagyobb Tisza, másról a *kisebb* Takta tesz szigetté ; — hasonlót a *Csiliz-köz* Győrben, melyet ugyancsak a *Csalló-köz* egyik csúcsából a nagyobb Duna mellett a kisebb *Csiliz*-árka szakít el ; — hasonlót a *Rába-köz* Sopronban, a nagyobb *Fertő* tó és a *kisebb* Rába között, — és hasonlót a *Tó-köz* Győrben, a *kis Fejér-tó* és a nagyobb Rába között. A *Sziget-köz* a Duna két ágától körülvéve, egyedül áll, mely nem a folyótól vette nevét, de épen az, hogy mindkét oldalról a Duna keríti, tette szükségessé, hogy az egyik oldalról mellette fekvő apróbb szigetről neveztessék el ; miként az Abaujt Zempléntől elválasztó hegység között fekvő vidék is *Hegy-köznek* mondatik. És az itt előhozottaknál fogva azt kell sejteni, hogy a Csallóköz, melyet egyfelől a nagy Duna hasít, a Dunának Pozsonynál kikanyarúló *sarló* alakú *kisebb* ágától vette nevét ; mert ha a *saroló* (?) azaz *sárolé*, *sárosó* sajátsága volt túlnyomó, a magyar okvetlen *Sárköznek* nevezte volna. Tudnunk kellene : vajjon a Duna ezen kisebb ága nem viselt-e hajdan *Sarló* nevet ?

Jászay Pál.

ÚJ VÁLLALATOK.

— Rövid időn megjelenik Kozma Vazul könyvnyomdájában *Fényes Elek Magyarországi geographiai Szótára* ; mely a legszorosb értelemben vett Magyarországot a Bánsággal s jelenleg úgy nevezett Vajdasággal együtt betűrendben írja le. A négy kötet előfizetési ára 6 ft.

— A szépirodalom baráti érdekkel várják az elhúnyt *Petőfi Újabb költeményei* gyűjteményét, mely az 1847, 8 és 9-ben írt eddig nyomatlan műveket hozza, kétféle kiadásban kir. 8. és 16 rétben. Kiadója Emich. Előfiz. 3 ft. Hasonlókép *Garay János* „*Szent László*" című történeti költeményét 12 énekben, mely két kötetben nyomatik Egerben ; előfiz. ára 2 ft.

LEVELEZÉS.

— *Helényi János* akademiai társunk egyikünkhez írt levelében munkában levő philosophiai rendszeréről így ír : „*Parthenon*omnak fő iránya nem más, mint a magán és társadalmi *életszépségnek*, és az erre vezető eszközöknek kimutatása. Ezt én örömmel elküldeném, de e tárgyra még most, csak mintegy 24 ívre terjedő anyagok gyűjtvék, mik rendezve és szilárd rendszerbe összeállítva még nincsenek. *Vázlatát* azonban ennek adni jelenleg szerencsés vagyok. Én elgondolva azt, hogy a hellen nemzet a föld kerekségén egyedül az, melynél a gyakorlati széptan utólérhetlen tetőpontra hágott, melynél a tiszta és legfensőbb philosophia oly tökélyre lépett, melyet, bármit mondjunk, az utókor soha el nem ért, nem is érhet el soha, mert keresztyéni korunk a' jelképes v. symbolikai előadástól eltérve tiszta eszmékbe és érzékfölötti ábrándokba merült; midőn a' hellen, egybekötve mindenütt az igaz szépet a nagy eszmékkel, fölséges mythologiája, emberileg dicső ideáljai segélyével, bölcseivel oly szép életeszményt állíta szemeink elébe, melylyel egybevetve jelen philosophiánk irányát minden philosophiának iskolaivá, túlmetaphysikálóvá, érthetlenségben affectálóvá, és csak szobatudósoknak valóvá fajúlt, és hajdani fenségéből leszállt, szóval a hajdani méltóságtól sok tekintetben visszalépett. Erről *Herder* is (Krit. Waelder) már panaszt emelt, de a kor ezen barbarságát gyógyíthatlannak tekinté. A' szépízlés sülyedése tehát bizonyos, és ezzel együtt majd minden tudományoké, melyek életszépségre vezethetnek. Van ízlés most is, de minő? romantico- gothico- scholastico- francico- és mit tudom én még minő heterogén elemekből támadt zagyvalék : ám de szép és tiszta humanitásból fejlő, józan természetiséggel tündöklő, a legszebb ideálokon gyakorlott, és öszhangzatos életmiveltség sehol. Barbár tehát jelen philosophiánk is, életre nem ható, népet nem civilizáló, nagy jellemeket nem képező, ábrándozó, és becse-vesztett. A' fensőbb szépség az örök kánon; ki ezt nem cultiválja, tudós barbár marad az, életben úgy, mint tudományban.

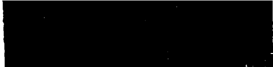
Ellenben *Plátót* még ma is mindenki párnélküli bölcselőnek nevezni kénytelen, *Sokrates* neve fénylik mindenütt : ezekhez mérve Kant, Schelling, Hegel, bár érdemteljesek, de micsodák? hogy kíméletes legyek, csak túltudósok, szép, de üres semmire vezetők, életre hatálytalanok, életet nem szépitők, sőt ábrándra, kételyre, elmeborúra vezetők, a politikának helyes irányt nem adók, a theologoktól gyülöltek stb, és így nem boldogítók. Pedig vég elemzésben ez a philosophia netovábbja.

Athenaeben ez mind nem így vala. A Parthenon közelében fénylettek a legvalódibb életbölcsek, kiknek irásai szintoly kánont nyújtók, philosophiában, mint Polyklet kánona a szobrászatban. Minervában én a legszebb magán és társalmi életszépség legdicsőbb symbolumát tekintem, és a szép küzdelem és fensőbb élvezet, az erkölcsi tisztaság és bölcs politika jelképét; a ki tiszta vala testben, lélekben, jellemben; szűziesen hideg, a Múzák és a müvészet pártfogója, az önzéstől ment és fensőbb eszély tanítója; szóval jól felfogva, a legszebb humanitas ideálja. Jelképe ő a fölénynek, a ki ész, és szentség; jelképe az örök szép természetnek, és így a nemes egyszerűségre, iparra, de a mi legtöbb, a *protokalonra* (ősi szépre), az erkölcsi tisztaságra vezérlő. *Pausanias*

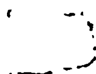
előadja, mi sok, és sokféle oltárai, nevei, attributumai voltak ennek; melyek tényezői az életszépségnek. Parthene tisztelete, mélyebb felfogása tehát szép és jutalmazó tanulmány. Mi több? bővebb buvárlásom után azon eredményre juték, hogy a szűz fia Jézus, eredeti és tiszta tana nem egyéb mint fölséges parthenismus. Ő ugyan a politikát ettől elválasztá; de a bölcs humanismus képe meg levén állapítva, könnyű ebből a humán politika és a tiszta erkölcscsel kezetfogó országlás elveit kitanúlni és alkalmazni, a' körülményeket tekintetbe véve Mert az egyéni és társalmi élet egy és azon természetű, egy és azon elveket követi: míg a természethez és a szépség változatlan törvényeihez hű marad. Van tehát *fensőbb élet*, mely harmoniája a szép vagy fensőbb küzdelmeknek, magasb élveknek; medusákat, apaturiákat kerülő, távol az önzéstől — ez korunk nyavalyája — jól értett szabadságot engedő, absolutismustól ovakodó, életben gyümölcsöző eszméket és igazságokat fürkésző, és ideált a valóval párosító. Van tiszta *eudaemonismus is*.

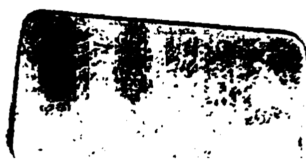
Imez Parthenonom szelleme, és rövid vázlata; fő *iránvom* ez: „Philosophiát iskolai barbárságtól tisztítni, életre hatályossá tenni; az ős philosophemákat földerítni, a régi művészet jelentőségét fényre hozni, és azt, mik okozák a hellen philosophia elhanyatlását, a fensőbb izlés sülyedését, s az *életszépség* letűnését."

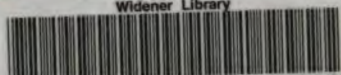
— *Petrich-Orlay Sámuel* jeles miveltségü képírónk, kitől a nemzeti muzeum képtára is bír egy derék historiai festményt (Sz. István s a gyilkos), s ki jelennen Münchenben üzi művészetét, még az őszszel költ barátságos levelében a többi közt Augsburgból a következőket írja: „Az augsburgi városi levé tár nagy mennyiségű eredeti iratokat bír, különféle időszakokból, a magyar történeteket érdeklőket. Többi közt a Mátyás kir. és III. Fridrik császár közt viselt háborúkról kimerítő értesítéseket találunk. Augsburg városa t. i. azon időben, mint a birodalom közvetlen státusa, Fridrik udvarában követet tartott, *Wieser Györgyöt*, ki a történtekről a tanácsot koronként tudósította. Levelei száma hatvanra megy. Némelyeket, mint péld. a Lajta-melléki ütközetről szólókat, olvastam, s bár részrehajlók, mégis terjedelmes és részletes voltoknál fogva becses történeti kútfőknek tekinthetők. Itt vannak *Schertlin Sebestyén* eredeti levelei is 1532-ből melyek a török harcokról értekeznek, a kőszegi csata részletesen adatik elő; *Truchsess Vilmoséi* 1529—33-ból, szinte a török hadakra világosságot vetők, *Peutinger Konrád* levelei, némely levelezések az 1589-ki vallási háborgásokról stb. A levéltárnok, *Herberger úr*, egy igen mívelt és nyájas férfiú, késznek nyilatkozott e leveleknek akár folyóiratban szakaszonként, akár külön összes kiadásban közzé tételére, ha arra eszköz nyújtatnék."

Widener Library
3 2044 092 906 700